

CENTAR ZA KOMPARATIVNOHISTORIJSKE
I INTERKULTURNE STUDIJE

INTELEKTUALAC DANAS

Zbornik radova s Desničinih susreta 2013.

Uredili
DRAGO ROKSANDIĆ
IVANA CVIJOVIĆ JAVORINA

INTELEKTUALAC DANAS
Zbornik radova s Desničinih susreta 2013.

Biblioteka DESNIČINI SUSRETI

sv. 10

Nakladnici

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije
Plejada d. o. o., Zagreb

Za nakladnike

prof. dr. sc. Damir Boras
Igor Ranić

Uredili

prof. dr. sc. Drago Roksandić
Ivana Cvijović Javorina, prof.

Recenzenti

prof. dr. sc. Damir Agičić
prof. dr. sc. Nadežda Čačinović

Ova knjiga tiskana je sredstvima projekta "Jankovic Castle: historic site, generating sustainable development of the Ravni Kotari region" koji je sufinancirala Europska unija.

Ova publikacija izrađena je uz pomoć Europske unije.

This publication has been produced with the assistance of the European Union

Europska unija

Projekt je implemen-
tiran od strane
Sveučilišta u Zagrebu

Ulaganje
u budućnost

Tiskanje ove knjige potpomogli su Ministarstvo kulture RH i Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta RH

Fotografija na naslovnici

Vladan Desnica (iz fotodokumentacije dr. sc. Uroša Desnice)

Copyright © 2014., Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Plejada

ISBN 978-953-7782-34-4 (Plejada)
978-953-175-518-4 (Filozofski fakultet)

INTELEKTUALAC DANAS

Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2013.

Uredili

Drago Roksandić
Ivana Cvijović Javorina

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Plejada
Zagreb, 2014.

Sadržaj

Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina	
Intelektualac danas. Predgovor	7
Vjeran Zuppa	
Intelektualac: glasine o subjektu (dvanaest marginalija, a trinaesta je umjesto zaključka).	27
Alpár Losoncz	
Moć i nemoć intelektualaca.	39
Christian Promitzer	
Instrument državne vlasti ili kritičkog odmaka od nje: o regionalnoj ekspertizi austrijskih intelektualaca u kasnom 20. i ranom 21. stoljeću	51
Miranda Levanat-Peričić	
Što radi elitizam i populizam “korporacijskih” intelektualaca u Žižekovim “zanimljivim vremenima”?	63
Ivana Latković	
Intelektualizam tranzicije i tranzicija intelektualizma: primjer ljubljanske <i>Nove revije</i>	73
Božo Repe	
Slovenski intelektualci danas	81
Tatjana Rosić	
Ugled na ponudu: intelektualci, građani i revolucionari.	91
Zvonko Kovač	
Tumačenje i prikazivanje intelektualca-umjetnika danas	107
Bojan Đorđević	
Intelektualac kao književni lik: od heroizma do kiča	123
Zoltán Virág	
Waterworlds: Allusions and Illusions (Tropes of River, Delta and Sea in the Poetry and Prose of <i>Űj Symposion</i> Literary Magazine)	135
Ivan Radenković	
Neoliberalni i eurokomunistički intelektualac	147
Vladimir Gvozden	
Intelektualno pisanje i otpor	157
Filip Šimetin Šegvić i Nikolina Šimetin Šegvić	
Intelektualac pred ogledalom: rasprava o intelektualcima danas	171
Drago Roksandić	
Vladan Desnica, intelektualac danas	197

Književna večer	211
Helena Peričić Druženje s lirikom Vladana Desnice	213
Prilozi	223
O novome na <i>Desničinim susretima 2013.</i>	225
Ivana Cvijović Javorina Izložba: Vladan Desnica i <i>Desničini susreti</i> , Gradska knjižnica Zadar, 18. – 28. rujna 2013.	227
Imensko kazalo	239
Autori tekstova	245
Bilješka o urednicima.	246

INTELEKTUALAC DANAS

Predgovor

Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina

I.

Desničini susreti zaključili su 2013. godine raspravom na temu “Intelektualac danas” višegodišnji niz svojih skupova posvećenih intelektualcima u 20. stoljeću.¹ Zaključnom raspravom Pripremni odbor samo je prividno odstupio od svojega programskog načela da će se na *Desničinim susretima* raspravljati o temama koje proistječu iz kritičkog propitivanja opusa Vladana Desnice. Kažemo “samo prividno” jer je Desnica – kada je o njegovu književnom djelu riječ – živ pisac, kao što se više puta očitovalo posljednjih godina. Intelektualna kultura njegova artizma u načelu je neupitna, a nova čitanja njegovih ključnih djela (*Zimsko ljetovanje*, *Proljeća Ivana Galeba*, *Pronalazak Athanatika* itd.) istovremeno su i doprinosi raspravama o smislu umjetničkog i intelektualnog stvaralaštva i javnog djelovanja “danas i ovdje”.

Bez namjere da “endistički” proglašavamo kraj “Doba intelektualaca”, koje obično koincidira s “kratkim” dvadesetim stoljećem (1914./1918. – 1989.), cilj *Desničinih susreta 2013.* bio je kritički propitati je li održivo mišljenje da se “Doba intelektualaca” podudara, s jedne strane, s “Dobom netrpeljivih” ili “Dobom ekstrema”, a s druge strane s “Dobom promjena”, te kakvo je značenje jedne i druge interpretacijske matrice za raspravu o fenomenu intelektualaca u 20. stoljeću, o njihovim angažmanima ili dezangažmanima, očitovanjima ili šutnjama, konformizmima i nonkonformizmima itd. U stoljetnoj perspektivi nesumnjivo je silno rastao broj ljudi koji su po bilo kakvoj definiciji bili intelektualci. Bitno je danas ne previdjeti da taj rast nije bio linearan jer su intelektualci nerijetko bili najveće žrtve ratnih ludila 20. stoljeća. Po svjetonazorskim, etničkim ili konfesionalnim kriterijima stradavali su mnogobrojni intelektualci. Međutim, intelektualci su istovremeno po istim tim i drugim kriterijima bili i akteri – u cijelome rasponu mogućih odgovornosti – jezivih zločina koji su počinjeni u 20. stoljeću. Dakle, kritičko propitivanje fenomena “intelektualac danas” ne može biti aprioristički reducirano u bilo kom pogledu. Nadamo se da prilozi prikupljeni u ovoj knjizi o tome dovoljno sugestivno svjedoče.

¹ Usp. programske knjižice *Desničinih susreta* 2009., 2011., 2012. i 2013. godine (<http://kula-jankovica.unizg.hr/hr/desnicini-susreti/izdanja-centra/programske-knjizice/>) i zbornike radova u kojima su objavljeni tekstovi nastali na temelju priopćenja s tih skupova (<http://kula-jankovica.unizg.hr/hr/desnicini-susreti/izdanja-centra/biblioteka-ds/>).

Desničini susreti 2013.

Zadar, 20. i 21. rujna
Islam Grčki, 22. rujna 2013.

Intelektualac danas

VLADAN DESNICA
OLUPINE
NA SUNCU

Vladan Desnica
(Zadar, 17. rujna 1905.
- Zagreb, 4. ožujka 1967.)

**SUDIONICE I SUDIONI
"DESNIČINI SUSRETA 2013."
U ZADRU I ISLAMU GRČKOM**

Velimir Visković (Zagreb), Vjeron Zuppa (Zagreb), Josip Rastko Moćnik (Ljubljana), Losonc Alpár (Novi Sad), Cvjetko Milanja (Zagreb), Hilmo Neimarlija (Sarajevo), Christian Promitzer (Graz), Miranda Levanat-Peričić (Zadar), Ivana Latković (Zagreb), Božo Repe (Ljubljana), Tonko Maroević (Zagreb), Helena Peričić (Zadar), Tatjana Rosić Ilić (Beograd), Zvonko Kovač (Zagreb), Bojan Dorđević (Beograd), Virág Zoltán (Segedin), Drago Rokсандić (Zagreb), Ivana Cviijović Javorina (Zagreb), Branimir Janković (Zagreb), Boris Bui (Zagreb), Filip Šimetin Šegvić (Zagreb), Nikola Radenković (Novi Sad), Vladimir Gvozden (Novi Sad)

PRIPREMILI I/ILI PODUPRI:

- Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
- Centar za komparativnu historijsku i interkulturalnu studije
- "Desničini susreti"
- Odsjek za kroatistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu
- Hrvatsko društvo pisaca, Zagreb
- Srpsko kulturno društvo "Prosvjeta", Zagreb
- Društvo za obnovu i revitalizaciju Kule Stojana Jankovića, Zagreb
- Gradski ured za obrazovanje, kulturu i sport Grada Zagreba
- Ministarstvo kulture Republike Hrvatske
- Sveučilište u Zadru
- Ured za nacionalne manjine Vlade Republike Hrvatske

PROGRAM RADA

Zadar, petak, 20. rujna 2013. godine, otvaranje "Desničinih susreta 2013." od 09:00 do 09:30
(Rektorat Sveučilišta u Zadru, dvorana 2.3, II. kat, Ulica Mihovila Pavlinovića bb)

Zadar, petak, 20. rujna 2013. godine, rasprava od 09:30 do 13:00
(Rektorat Sveučilišta u Zadru, dvorana 2.3, II. kat, Ulica Mihovila Pavlinovića bb)

Zadar, petak, 20. rujna 2013. godine, rasprava od 15:00 do 18:30
(Rektorat Sveučilišta u Zadru, dvorana 2.3, II. kat, Ulica Mihovila Pavlinovića bb)

Zadar, petak, 20. rujna 2013. godine, večernji program: Dva pogleda na poetski opus Vladana Desnica od 20:00
(Gradska knjižnica Zadar, Ul. Stjepana Radića 11)

Zadar, subota, 21. rujna 2013. godine, rasprava od 09:00 do 11:00
(Rektorat Sveučilišta u Zadru, dvorana 2.3, II. kat, Ulica Mihovila Pavlinovića bb)

Zadar, subota, 21. rujna 2013. godine, predstavljanje izdanja od 11:30 do 13:00
(Gradska knjižnica Zadar, Ul. Stjepana Radića 11)

Zadar, subota, 21. rujna 2013. godine, rasprava od 15:00 do 18:30
(Rektorat Sveučilišta u Zadru, dvorana 2.3, II. kat, Ulica Mihovila Pavlinovića bb)

Nedjelja, 22. rujna 2013. godine Kula Stojana Jankovića u Islamu Grčkom.

Pišite staromodni! - Staromodno može da postane samo ono što je nekad bilo pomodno. Prema tome: ne šelite li postati staromodan, ne pišite pomodni! Pišući staromodno, radite za osiguranje svoje (književne) starosti! Pišite staromodni! I pri tome dobro pazite da vam se, u razmatranjima o tome pitanju, pod pojmom modernoga ne podvuče pomodni! Primjeri koji to potkrepljuju stahovito su mnogobrojni; i jedno obilje izbora stvara u čovjeka zabunu za kojim primjerom prvo da posegne. Kad uzmete u ruke npr. Huxleyev "Kontrapunkt" (kojim smo se nekad toliko oduševljavali), kakvog li razočaranja! A, s druge strane, kad prečitatvamo koju stranicu Gončarova, iz dobrog starog Oblomova, (koji je valjda i u vrijeme kad je napisan zvučao malko, malko staromodno), kako li je malo ili nimalo popuštio od vremena kad smo ga prvi put uzeli u ruke, još negdje sredinom gimnazije! I nemojte sami sebe obmanjivati postulatima novog vremena, zahtjevima publike itd.; uprav je zabrinjujuća naklonost koju uživaju kod publike "staromodni" pisci: Dickens, Balzac, Tolstoj i slični. Da, staromodnost je naličje pomodnosti. To je tužna starost pomodnosti. A kako moda i pomodnost nisu prave estetske kategorije, to je jasno da staromodnost ne pogađa istinski umjetnička djela, odnosno pogađa samo one njihove dijelove koji predstavljaju nižu i ne punu umjetničku vrijednost.

(Vladan Desnica, "Zapisi o umjetnosti, knjižstvu i refleksiji", u: isti, Igre projekta i smrti, izbor i predgovor Tihomir Mavrić, Zagreb: Mozaik knjige, 2008., 477-478. Zapisi su prvi put objavljeni u Krogovima br. 4-5, 6, 7, Zagreb, 1952.)

*>> Miguel <<
(sunt porp dije)
(Coni fuirecuo ti
... Kao da je to ti
... viti iei uiki*

Sl. 1. Plakat za Desničine susrete 2013. Design: Dejan Dragosavac Ruta

II.

O pozivnom pismu za *Desničine susrete 2013.: Intelektualac danas* Pripremni odbor – slobodno se može reći – raspravljao je vjerojatno s više kritičkog žara nego prethodnih godina. Konačna formulacija teme, koju je inicijalno bio predložio prof. dr. sc. Zvonko Kovač, prihvaćena je nakon nekoliko sastanaka.² Izoštrenost sadržaja doprinijela je tomu da se relativno lako mogao dogovoriti sastav sudionika koji je unaprijed jamčio kvalitetna priopćenja, sadržajnu raspravu na skupu i, na koncu, kvalitetne članke u Zborniku. Čitatelji ovog izdanja, dakako, u konačnici će dati najmjerodavniju ocjenu postignutoga. Iako je pozivno pismo dostupno na nekoliko mjesta,³ neće biti suvišno reproducirati ga u većem dijelu kao svojevrsni vodič u čitanju Zbornika:

(...) Od Zolina *J'accuse* do “smrti” intelektualnog angažmana kakav je simbolizirao Jean-Paul Sartre te suvremenih intelektualnih kontroverzi u epohi globalizacijskih izazova u vezi sa sadašnjošću i napose budućnošću ljudske vrste i svijeta, ne prestaje biti upitno *što je intelektualac te što očekivati od intelektualacâ i koliko su ta očekivanja opravdana*. Prvo je pitanje s time u vezi sljedeće: ako se moderno društvo ne može (re)konstituirati onkraj svojih racionalističkih i prosvjetiteljskih ishodišta, je li moguće govoriti o povijesnoj istrošenosti pojma “intelektualca”?

Svjetski trijumf liberalizma 1989. godine nije označio početak *kraja povijesti* (Francis Fukuyama), ali je neoliberalno globalizirao svjetsku politiku i gospodarstvo pa i kulturu na načine kojima su Sjedinjene Američke Države, Europska unija, Rusija i Kina, odnosno, sva moderna društva postala svaka na svoj način zatočnici međusobno isprepletenih upitnih interesnih imperativa. Pri tome su *potraga za ljudskim boljitkom i srećom* prije instrumentalni surogat nego bilo što drugo, a budućnost svijeta kao ekosistema krajnje dvojbenâ.

Ključno je pitanje što se mijenja, slijedeći Pierrea Bourdieua, u funkcioniranju suvremenoga društvenog, političkog, kulturnog, znanstvenog i intelektualnog polja, napose kada je riječ o promjenama u vezi s medijskim konstruiranjem zbilje, mehanizmima “mikrofizike moći” (Michel Foucault) te obličjima raznolike prisutnosti ideologije u “postideolojskom dobu”. Dakle, neizbježno je usmjeriti se k analitičkim propitivanjima suvremenog intelektualnog polja i sistemskoj analizi koja uvjetuje njegovo funkcioniranje, izbjegavajući povijesno iscrpljene tradicijski baštinjene bifurkacije na “ljevicu” i “desnicu”, odnosno poimanje “progresâ” i “regresa” u povijesti.

Je li nakon tzv. smrti figure univerzalnog intelektualca sartreovskog tipa vrijeme za specifične intelektualce koji će, slijedeći Foucaulta, intervenirati u političkoj borbi kao znanstvenici eksperti u svome fahu. Obrazovanih je u globaliziranom svijetu inače sve više, mogućnosti njihove međusobne komunikacije su sve veće, znanje je sve važnije, a sve je upitnije tko je i što je intelektualac te što je uopće moguće očekivati od njega u svijetu u kojem je i on više ili manje prepoznatljiv pojedinac na *tržištu radne snage* (u biti neovisno o svome intelektualnom *elitizmu*, što god to danas moglo značiti). Što nam, nasuprot ovakvu pristupu, poručuje Konrad Liessmann u svojoj *Teoriji neobrazovanosti*?

² Pisane obrazložene prijedloge koncepcije pozivnog pisma i konkretnih formulacija dali su (abecedno): Ivana Cvijović Javorina, Branimir Janković, prof. dr. sc. Zvonko Kovač, prof. dr. sc. Nikola Petković, prof. dr. sc. Drago Roksandić, Filip Šimetin Šegvić i Nikolina Šimetin Šegvić.

³ Usp. Drago ROKSANDIĆ – Filip ŠIMETIN ŠEGVIĆ – Nikolina ŠIMETIN ŠEGVIĆ (ur.), *Desničini susreti 2013. Intelektualac danas. Program rada / sažeci izlaganja*, Zagreb 2013., 9–10 i <http://kula-jankovica.unizg.hr/hr/desnicini-susreti/0-desnicinim-susretima0/desnicini-susreti-2013/>.

Pitanja s time u vezi otvorena su u dugome povijesnom trajanju, najjasnije već od prosvjetiteljskih prijepora, napose u Jean-Jacquesa Rousseaua, a i danas su aktualna, primjerice u misli Michel de Certeaua. U 20. stoljeću Antonio Gramsci ne razlikuje intelektualca od radnika (*homo sapiens = homo faber*), a Edward Said izričito tvrdi da intelektualac po definiciji mora biti sekularan. Hans Küng etička pitanja monoteističkih religija vidi unutar istog intelektualnog obzora. Što o tome danas možemo reći kada se nakon posljednjega, sekularnog hladnog rata, koji je završio u 1990-ima, suočavamo s novim usponima kako sekularizacije tako i globalnih religijskih fundamentalizama.

Još se nisu do kraja razjasnile razne dubioze, nepravde i nedjela prošlosti, a već su nas sustigla nova nedjela i nove nepravde ratne i tranzicijske stvarnosti, pri čemu je uloga i moć intelektualca sve dvojbena i slabija. U nekom smislu njihova se drugost/stranost u odnosu na vlastito društvo ili polje djelovanja osjeća kao prijetnja većinskim politikama, etničkim ili vjerskim strategijama, pa i demokratskom razvoju. Upravo suprotno, prije nekoliko godina proklamirani interkulturalni dijalog, kao temeljna vrednota EU, nije trebao uputiti na međusobnu suradnju samo intelektualce, umjetnike i znanstvenike različitih kultura i socijalnih predispozicija, nego i afirmirati *interkulturalnost* kao vrijednost koja čuva dostojanstvo osobe i pojedinca, budući da ona razvija toleranciju prema drugom i drugačijem, što je zapravo uvjet za opstanak demokratskih odnosa u društvu. Briga i odgovornost za drugoga tako se u slučaju intelektualca danas zapravo javlja kao zabrinutost nad vlastitom sudbinom i ulogom u društvu.

Iako se u već više od pola stoljeća u procesima intelektualizacije ljudskog rada i stvaralaštva zbiva "rodni obrat", o njemu se vrlo malo raspravlja. Zašto je tome tako? Pored toga javljaju se i vrlo aktualna pitanja intelektualca između egzila i azila – načini suvremene emigracije i oblici interkulturalne književne i umjetničke djelatnosti i djelovanja; kao posebne teme mogu se izdvojiti reprezentacija intelektualca u književnosti tranzicije, intelektualci i virtualni svijet, interkulturalni dijalog kao interdisciplinarni, socijalni i međuvjerski fenomen itd.

Uredničke marginalije, skupljene u ovom Predgovoru, nemaju namjeru vrednovati uvrštene priloge. Velik napor, i to sa zadovoljstvom, bio je uložen u ugovaranje priopćenja. U tome su najveći udio imali supredsjedatelji Pripremnog odbora, prof. dr. sc. Zvonko Kovač i prof. dr. sc. Drago Roksandić, te tajnici Filip Šimetin Šegvić i Nikolina Šimetin Šegvić. Ništa manji nije bio napor uložen u prikupljanje autorskih članaka u skladu s dosadašnjim uredničkim standardima.⁴ S novostečenim uredničkim iskustvom u obradi članaka iznova se nametnula potreba, kao i u prethodnom Zborniku *Intelektualci i rat 1939. – 1947.*, artikulirati uredničke impresije u obliku Predgovora. Prije svega tako treba čitati nastavak ovoga teksta. Prilozi su uvršteni prema redosljedu izlaganja, a tako su složene i uredničke bilješke uz pojedine tekstove.

⁴ Zahvaljujemo članovima Pripremnog odbora koji su pomogli pripremiti ovaj zbornik za tisak, posebno supredsjedatelju *Desničinih susreta 2013.* prof. dr. sc. Zvonku Kovaču i tajnicima Filipu Šimetinu Šegviću i Nikolini Šimetin Šegvić. Našu veliku zahvalnost zbog svojega već provjerenog doprinosa u završnoj etapi zada na zborniku zavređuje Plejada d.o.o., tj. njezin glavni urednik Ilija Ranić, urednik dr. sc. Vladimir Filipović i lektorica Sara Bertičević. Sa zahvalnošću ističemo da je objavljivanje ovog zbornika omogućeno sredstvima europskog projekta *Kula Jankovića: spomenik kulture, pokretač održivog razvoja Ravnih kotara*, koji vode Sveučilište u Zagrebu i Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske. *Desničini susreti* su jedna od aktivnosti spomenutoga europskog projekta. Zahvaljujemo i projektnoj menadžerici Andrijani Jurić što je u finalnoj fazi projekta olakšala realizaciju ovog zbornika. Posebno nas je zadužila Ana Pojatina, osmislišvi vizualni identitet *Desničinih susreta* i dizajniravši logo, koji se prvi put objavljuje u ovoj publikaciji. Zahvaljujemo na potpori Ministarstvu kulture i Ministarstvu znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske.

III.

U “dokoličarskom” razgovoru pjesnik Simonid, “učeni čovjek”, “govori o tiraniji u tiraniji, a pred tiraninom”. Nastoji potaknuti tiranina Hijeronta da prihvati njegovo shvaćanje idealne tiranije. Hijeront kaže Simonidu da tirani “poznaju ljude neustrašive, vješte i pravedne”, no da mu se “čini najvećom bijedom priznavati da ima ljudi od vrijednosti, a biti prisiljen služiti se drugima”. **Vjeran Zuppa** u svojem prilogu *Intelektualac: glasine o Subjektu (dvanaest marginalija, a trinaesta je umjesto zaključka)* referira se u prvoj marginaliji na Simonidov dijalog s Hijerontom da bi otvorio pitanje kako “intelektualca jučer” tako i “intelektualca danas”, ali i “intelektualca sutra”: Hijerontovo “*biti prisiljen služiti se drugima, a ne vrijednima* (...) prisut(no) je do danas, gdje je nezaobilazni *modus operandi* u totalitarnim sustavima, partitokracijama, ali i u takozvanim ‘mladim’ demokracijama”. Zuppin pristup zadanoj temi nije ahistorijski jer je riječ o akterima i strukturama dugog trajanja u europskoj povijesti. Uostalom, postavljajući problem, Zuppa slijedi Alexandra Kojèvea, za kojega je Simonid “učeni čovjek” i “pjesnik”, tj. “tipični intelektualac”. Simonid je, naime, prvi registrirani pjesnik u grčkoj tradiciji koji s jednim vladarom, tiraninom, raspravlja o vladavini. Kako filozof, najpozvaniji govoriti o vladavini, da bi bio filozof, ne može biti vladar, a vladar, da bi bio vladar, ne može biti filozof, prema Kojèveu, ostavljeno je “plejadi intelektualaca svih odlika (koja je više ili manje rasprostranjena u vremenu i prostoru) na brigu da – na teoretskome planu – približi filozofske ideje političkoj realnosti”. Zuppa je mišljenja da ovakvim stavom Kojève “izlazi iz polja ekskluzivne interpretacije Ksenofontova teksta te pri tome, s nešto sasvim vidljive ironije, ulazi u suvremenost i njime ujedno referira i položaj europskog intelektualca unutar političke zbilje dvadesetoga stoljeća”.

Time Zuppa definira problem intelektualca danas u povijesnoj perspektivi slično tomu kako će to učiniti Alpár Losonczi u svojem prilogu u ovome zborniku. Ipak, polazi od drugačijih pretpostavki: “Pjesnik Simonid definiran je kao lik koji u Ksenofontovu dijalogu jasno pokazuje osnovnu *strukturu* svojega funkcioniranja. Ta je struktura *transformativna*, jer je *akterska*. Ona je *autorska*, jer radi na *činak diskursa*. Pri tome je ona i *determinativna*, jer samomu liku, kao takvom, više pripada determinacija *nego identitet*.” Iznova referirajući na Kojèvea, Zuppa kaže da je to lik kojemu “pripada da filozofske ideje ‘*približi*’ političkoj realnosti. Štoviše, da ih ‘*prilagodi za primjenu*’. (...) Premda, dakle, još od samih početaka intelektualac nastupa na planu koji primarno *nije meditacijski nego je medijacijski*, počelo se tada dovršavati razdoblje, a u kojemu su, kako to duhovito formulira Sartre, ‘*unuci filozofa postali intelektualci*’ (: *les petit-fils des philosophes sont devenues les intellectuelles*.)” Ako je doista riječ o “modelu koji istječe” (H.-P. Müller), ključno pitanje “zašto?” Zuppa postavlja tako što problem strukture intelektualnoga diskursa raspravlja s obzirom na njegovu “jučerašnju” i “današnju” povezanost sa “stanjem” filozofije i “stanjem” politike, jer je jedino na taj način moguće odgovoriti na primarno pitanje “koji su izvori legitimiteta i autoriteta intelektualca”. Izlazeći iz razdoblja modernih vremena u kojemu je “do kraja bila u-ozbiljena relacija: *mišljenje – akcija*” te u kojemu je vladala kratica “sve je politika”, načelima “dekonstrukcije” doveden je u pitanje “subjekt” – naglašava Zuppa – “koji u svojem transcendentalnom, ‘praznom identitetu’ (M. Foucault) tijekom čitave povijesti pokriva, pa i *prepokriva*, čitavo njezino polje događaja. Dakle, ususret intelektualcu, u vremenu postmoderne, moglo bi se reći, ide ono što Kristeva naziva *le sujet destabilisé*.” Međutim, “subjekt” je poljuljan i zbog toga što mu ni današnje “stanje” filozofije, a ni današnje “stanje”

politike ne ide na ruku. Slijedeći Alaina Badioua, autor kaže da suvremena filozofija daleko više pripada *mnijenju* negoli *mišljenju*: “Najviše prostora za sebe pronašla je, naime, u žurnalizmu, u ‘javnim kocerijama’ o svemu i svačemu.” Badiou se izjašnjava, što je i Zuppino stajalište, protiv “prenemaganja” o kraju filozofije. Riječ je o njezinoj “rekvalifikaciji” i “rekonstrukciji”: “Događaj je jedan od središnjih pojmova njegove ontologije. Uz događaj vezuje i ponovno utemeljenje teorije subjekta. U pozadini Badiouove ontologije jest postavka o ‘neprekidnome postojanju filozofije’”. Kritički vrednujući marksističko iskustvo 20. stoljeća, ali i iskustvo Heideggerove identifikacije s nacizmom, Zuppa se referira i na recentni Habermasov stav navodeći da “utopijsko mišljenje izgleda ima zadaću otvoriti alternative djelovanja”. Budući da je demokracija danas u Europi – prema Žižeku – “zapravo, administrativni projekt”, k tomu projekt bez “ideološke strasti”, tj. slijedeći Don Watsona, Zuppa tvrdi da je došlo do “raspada javnog jezika” te da politika već posvuda govori “upraviteljskim žargonom”, “mehaniziranim diskursom” koji “ukida potrebu za razmišljanjem” i zaključuje: “Tragom ove postavke, današnji intelektualac – ako hoće (ima volju) misliti o politici i njezinu diskursu – nalazi se, između ostaloga, u situaciji da razmišlja o nečemu što upravo *ukida* potrebu za razmišljanjem. Antikno, diderotovski, to bi se danas moglo zvati: *paradoks o intelektualcu*.” Jedan je od ključnih autorovih zaključaka sljedeći: “U kontekstu te borbe za nove oblike mišljenja i djelovanja, a istodobno života unutar metafizičkog konteksta, intelektualac i opet ima svoju priliku. Prvenstveno zato što je lik koji je – onomad posredujući, a jučer sudjelujući – izgradio vlastitu biografiju na svojem *coagitare*. Mogućnosti da ‘skupa protrese’ strane koje se opiru dijalogu.”

U *Moći i nemoći intelektualca* **Alpár Losoncz**, uspoređujući rasprave sv. Augustina s Pelagijem i rasprave među intelektualcima danas, polazi od pretpostavke da, primjerice, pitanja istinitosti i smisla traganja za istinom podliježu povijesnim promjenama. Koliko god fokusiranje na status riječi i ideja bilo bitno za razumijevanje pozicije intelektualaca u suvremenome društvu, ono je neizvedivo bez analize socioekonomskih tendencija, kao i bez analize transformacije diskurzivnih mogućnosti korištenja riječi i ideja, neophodnih za konceptualizaciju stvarnosti. Kada se radi o performativnosti riječi, Losoncz ističe da je ona “duboko utisnuta u moderno samorazumevanje: na ključnim stranicama Hobbesovog *Levi-jatana* ćemo naći dokaz za delotvornost reči umetnutu u konstitutivnu fikciju moderniteta, naime, u sklapanje ugovora. Jer, čitamo: ‘kao da je svako rekao svakome.’” Otvarajući pitanje o odnosu intelektualaca prema riječima, autor kontrastira Straussov pristup klasičnim piscima u njihovu dobu (“(...) klasični pisci mogu [se] razumeti samo ako ih čitamo između redova: oni su uvek uzimali u obzir da postoji cezura između istine i mnjenja, ali su smatrali da se istinom mogu adresirati samo oni čitaoci koji su dovoljno razumni da podnesu istinu. Intelektualac koji stupa na scenu da izdejstvuje učinak reči pojavljuje se pred nama uvek u maski (...)”) s Foucaultovim shvaćanjem govorenja istine u demokraciji (“(...) kako govoriti istinu u demokratiji gde je pritisak konformizma ogroman. Odatle njegov (tj. Foucaultov – *nap. ur.*) termin koji treba prevesti u današnjicu: hrabrost da se govori istina (...)”). Pitanje hrabrosti govorenja istine za Losoncza je tim važnije što intelektualac, propitujući i tumačeći vlastitu poziciju, neizbježno zadire u ključnu svjetsku problematiku: “Zapravo, intelektualac ne samo da je ukotvljen u napetosti između partikularizma i univerzalizma (uostalom kao i svi u modernitetu) nego on/ona neprestano reflektuje na ovu tenziju. (...) Teško je osloboditi se od moralističkih značenja koja kruže oko intelektualca: skloni smo da brzo potežemo argument izdaje (...) Valja se pre upustiti u strpljivo razmatranje različitih relacija i isprepletenosti između aktivne i pasivne pozicije, autonomije i heteronomije intelektualaca

(...)” Konkretna intelektualnohistorijska analiza, koju autor argumentirano zagovara kada je riječ o “intelektualcu danas”, nužno ga vodi i k eksplicitnoj formulaciji pitanja o njegovoj intelektualnoj odgovornosti: “(...) kada se postavlja pitanje konverzije onih intelektualaca koji su nekada zagovarali marksizam kao garant emancipacije za vreme socijalizma, a posle su započeli žestoko odbacivanje istog, postajemo nemušti i jedva da uspevamo nešto da kažemo. Vladajući oblici tumačenja sugerišu da je posle pogrešnog razumevanja emancipacije reč zapravo o povratku na normalne putanje. Zalutali smo, ispali smo iz evolucionih tokova istorije, ali se vraćamo na pravi put. Realizatori velikih intelektualnih konverzija su deo toga. Utoliko odgovornost intelektualca za izrečene reči postaje neizvediva.” Na stranu pitanja o tome kakav je tko kada marksizam zagovarao i koliko je to što je tko zagovarao bio / nije bio marksizam ili, nasuprot tomu, kakav tko liberalizam danas zagovara, kako je do njega došao i do čega je ustvari stigao! Važnije je postaviti pitanje zašto bi intelektualci danas trebali biti odgovorniji nego pripadnici bilo koje druge elitne skupine koji su također u nekoj prošlosti zagovarali marksizam ili bilo koju drugu ideologiju onkraj liberalizma, a da to danas u biti nikome nije sporno. Da ne govorimo o marksizmu radnih slojeva, “srednjih klasa” itd., itd. Isticanjem posebne odgovornosti intelektualaca u biti se priznaje upravo ono što se danas hoće osporiti, a to je relevantnost ideja, otvoreno pitanje ideologija u proklamiranom postideologijskom dobu itd. Losoncz se posebno zadržava na Hayeku, po mnogima ključnom misliocu neoliberalizma: “Hayek posebno izdvaja filozofe i (...) čak i kod ekonomista uvek istražuje filozofske ambicije: tek filozofi među intelektualcima krče put idejama, tek oni daju idejni polet obuhvatnom zahvatu sveta. (...) On (Hayek – *nap. ur.*) ne kaže u stilu nekih komentatora da je posredi ‘suton intelektualaca’ i ne slika u stilu Lyotarda grob za univerzalističke intelektualce, nego ih ističe kao istinski nezamenljive. Pri tome, on jasno prepoznaje one intelektualce koji programatski uobličavaju ideje: nigde on ne spominje ideologiju, ali je jasno da nas spoj između ideja (koje potiru kultne ideje socijalizma, a koje nipodoštavaju potencijale slobode) i logosa vodi do momenta ideološkog usmeravanja. (...)” Za raspravu o “intelektualcu danas” važno je i Hayekovo razlikovanje “filozofa” i “profesionalnih *secondhand dealersa*”: “Postoje ‘filozofi’ za njega, dakako, ne u smislu profesije nego stratega koji nameću put za društvo. I postoje tumači koji će u okviru njihovih materijalno-institucionalnih praksi sprovesti ideju u delo, odnosno realizovaće rituale prevoda bez čega ideja ne može da bude delotvorna. (...) To su intelektualci koji prerađuju, tumače ideje, ne istupaju frontalno, nego tumače i primenjuju ideje u rutinskim operacijama. (...) Oni nisu stvaraoci, filozofi, nego su tumači, novinari, učitelji, profesori, osoblje velikih fondacija, dakle intelektualni akteri koji omogućavaju da se ukorenjuju određene ideje u svakodnevnim interpretativnim obrascima.”

Christian Promitzer, austrijski znanstvenik i sveučilišni nastavnik u članku *Instrument državne vlasti ili kritičkog odmaka od nje: o regionalnoj ekspertizi austrijskih intelektualaca u kasnom 20. i ranom 21. stoljeću* raspravlja o očito raširenoj autopercepciji među austrijskim intelektualcima da su oni pozvaniji nego drugi na europskom zapadu tumačiti zbivanja na europskom istoku, Srednjem istoku i jugoistoku. Autor s pravom razumijeva takve autopercepcije kada je riječ o činjenici da su Beč i Republika Austrija u posljednjim desetljećima na različite načine otvoreni prema zemljama spomenutih dijelova Europe, što, obrnuto, vrijedi i za odnose zemalja o kojima je riječ s Austrijom. Dodali bismo da migracije iz svih tih zemalja prema Austriji ne prestaju, kao što ne posustaju kretati se ni austrijski građani koji s različitim motivacijama odlaze u sve spomenute zemlje. Međutim, nije riječ samo o iskustvima suvremene povijesti. Habsburški dvor i Beč stoljećima su bili središta vlasti i moći za

veći dio spomenutih dijelova europskog kontinenta te su međusobne kulturne i civilizacijske prepoznatljivosti neupitne, iako ne i uvijek kritički propitane. Međutim, za suvremene austrijske odnose sa svojim susjedstvima bitan je koncept *Mittleuropa*. Njegova moderna formulacija potječe iz Prvoga svjetskog rata, dakle iz razdoblja pred slom Njemačkog Reicha i Austro-Ugarske. Neovisno o tome kako je sve i kada bio reaktualiziran, koncept je uistinu revitaliziran 1970-ih i 1980-ih godina. Učinjeno je to u mnoštvu disidentskih inačica s druge strane “željezne zavjese” na način koji je bio sastavni dio procesa demokratske transformacije srednjoistočnoeuropskih zemalja. Vrlo brzo su se u taj proces uključili brojni politički, kulturni i gospodarski akteri iz Austrije, nalazeći u reinveciji srednje Europe jedinstvenu šansu za strateško geopolitičko, geokulturno i geoekonomsko reorganiziranje Austrije u novoj europskoj “arhitekturi”. To je iziskivalo privilegiranje austrijskih motrišta u vrednovanju tranzicijskih procesa u zemljama neposrednog srednjoeuropskog susjedstva. Dakako da to nije moglo proći bez različitih klijentelističkih paternalizama. Međutim, moramo naglasiti da je aktivna austrijska srednjoistočna i jugoistočna politika u tim godinama uistinu bila legitimna i u cijelosti medijska. Autor je nesumnjivo u pravu kada ističe njezine ključne nedostatke, ali oni ne idu samo na adresu Austrije već neoliberalne strategije tranzicije: “Tradicija kritičke intervencije također je prisutna u Austriji, ali je ona u društvenom i političkom smislu marginalizirana. Važno je da regionalna ekspertiza u smislu kritičke intelektualne intervencije ima alternativnu predodžbu o tome što znači razumijevanje i tumačenje ili prevođenje društvenih zbivanja i događaja u istočnoj i jugoistočnoj Europi. Ta predodžba uključuje potrebu da se prevoditelj sam povuče u procesu tumačenja i da dà glas izvornim akterima. Nasuprot tomu, proces tumačenja istih događaja u službi vlasti ima za cilj da regionalne činjenice budu interpretirane unutar neoliberalnog modela kontinentalne podjele rada i moći.”

Miranda Levanat-Peričić u članku *Što radi elitizam i populizam “korporacijskih” intelektualaca u Žižekovim “zanimljivim vremenima”?*, koristeći Žižekovu “endističku” tipologiju ljudskih reakcija na suvremenu ekonomsku krizu – krizu koja se sve više doživljava kao “trajna” – kritički propituje publicistički i književni diskurs “korporacijskih intelektualaca” u Hrvatskoj, ograničujući se na kolumniste *Jutarnjeg lista* Antu Tomića i Juricu Pavičića. Javna polemika o pitanjima državnog subvencioniranja kulture i književnosti u Hrvatskoj 2012. godine pretvorila se u polemiku o kulturnoj politici u uvjetima tržišnog kapitalizma. Pritom su spomenuta dvojica kolumnista – autorski nesumnjivo vrlo prepoznatljiva u hrvatskoj kulturnoj javnosti – u istome dnevniku zastupala dvije oprečne kulturne politike, tj. populističku u Tomićevu slučaju i elitističku u Pavičićevu slučaju. Autorica je propitala dosege ovoga korporacijskog prakticanja dijaloške političke kulture fokusirajući se na provjeru deklariranih načela kulturne politike u književnim štivima jednog i drugog autora. U Tomićevu slučaju bio je to roman-reklama *Vegeta blues* (2009.), nastao po narudžbi Pođravke, a u Pavičićevu slučaju priča *Brod u dvorištu* (2011.).

Tomićev roman situiran je u nostalglično evocirano okruđe jednog mladalačkog odrastanja 1975. godine, a “napadno istaknuti realsocijalistički okvir funkcionira isključivo kao podloga za niz reklamnih oglasa, pa se čini da su povijesne okolnosti u njemu istaknute samo zato da bi poduprle autentičnost reklamne reprezentacije”. Međutim, ovaj “roman nije samo reklama nego i ideološki zagovor konzumerizma”. Na toj točki se, prema autorici, raspadaju načela Tomićeve tržišne orijentacije u kulturi jer njegov proizvod nije književno održiv, a istovremeno iznevjerava svoje konzumente. U književnom zapletu tako “trauma izo-

staje blokirana reklamnim fabulama koje funkcioniraju kao neka vrsta simulacije stvarnosti u kojoj se uvijek nudi optimistična pobjeda dobrog proizvoda nad lošim okolnostima”.

Pavičićeva priča *Brod u dvorištu*, prema autorici, “paradigmatički je primjer tog ‘elitnog’ programa”. Fabula je relativno jednostavna: “Glavni su protagonisti priče Dinka i Srđan, sredovječni splitski par koji pred mirovinu kupuje brod i uređuje ga u dvorištu zgrade planirajući svakoga ljeta isploviti, no u tome ga pri samome kraju sprječavaju infarkt i smrt. Dinka odseljava iz zgrade svojoj kćeri u Zagreb, brod propada u dvorištu, a prilikom jednog posjeta u dvorištu susreće nesimpatične doseljenike.” Kontrastirajući “fetive” Splitskane nepoželjnim Drugima u Splitu, Pavičić stvara – prema autoričinoj analizi drugih njegovih tekstova – “huntingtonovsku” sliku “Vlaja”. Pritom koristi i gastronomsko-literarni instrumentarij, što pojačava učinke poruka koje smjeraju ka kulturnom ekskluzivizmu: “Osим što se hrana i leksik o hrani uvijek javljaju kao važni parametri utvrđivanja identiteta u kolonijalnom imaginariju, u Pavičićevu su tekstu ti identiteti predstavljeni kao fiksne kategorije, pa iako ne tvrdi ‘svi su Vlaji isti’, on uistinu tvrdi da svi Vlaji jedu istu ‘pastašutu’ i da je to vrlo vjerojatno oduvijek tako – možemo zamisliti da je i danas jedu kao i šezdesetih, bez ‘kolonijalnih začina’ za razliku od ‘košer’ Dalmatinaca.” Zaključni autoričin stav s Pavičićem u vezi upućuje na probleme koji nipošto nisu samo “pavičićevski”: “Štoviše, on sâm njeguje izrazito esencijalizirajući diskurs, inzistirajući na slici podijeljene Hrvatske, podijeljenoga grada, na slici suprotstavljenih kultura, a sukobi koji iz toga proizlaze odnose se samo na utvrđivanje gdje povući granicu i kako vrednovati podijeljeni svijet. Na drugoj su strani uvijek neki izopćenici, no vrlo bitni jer bez njih ne bi bilo ni kaste koju takav svjetonazor ustoličuje.”

Nova revija je 1980-ih godina bila iznimna pojava u Sloveniji i Jugoslaviji. Ljubljanski “mesečnik za kulturo” u posttitovskom je periodu povijesti SFR Jugoslavije bio jedino glasilo koje je kontinuirano oblikovalo, pa kasnije i aktivno zastupalo antikomunističke, postsocijalističke i postjugoslavenske političke alternative u Sloveniji i Jugoslaviji. *Nova revija* to nikada ne bi mogla biti da nije bilo mnoštva ljudi koji su se u slovenskoj javnosti neupitno percipirali kao reprezentativan dio nacionalne kulturne elite. Ona se takvom ne bi mogla održati da ljudi koji su činili njezinu jezgru nisu bili voljni, sa svim rizicima, angažirati se na takvoj alternativnoj platformi. U članku **Ivane Latković** *Intelektualizam tranzicije i tranzicija intelektualizma: primjer ljubljanske Nove revije* moderni povijesni korijeni fenomena *Nove revije* traže se u tradiciji bivanja slovenskih intelektualaca na razmeđu slovenske kulture i politike. Ne podcjenjujući taj argument, nemoguće je previdjeti da je u uvjetima totalne krize jugoslavenskog društva nakon smrti Josipa Broza Tita posvuda u SFR Jugoslaviji bio otvoren proces koji je anticipirao, pored ostalog, rješenja koja će biti utemeljena na negaciji “titoističke Jugoslavije”. U Sloveniji je traganje za alternativama očito najranije bilo počelo, najranije je uključilo važne dijelove službene političke i državne (republičke) nomenklature, upravljačkog sloja u slovenskom gospodarstvu (“tehnomenadžere”), ključne aktere slovenske kulture itd. Dakle, ne depersonalizirajući i ne deautonomizirajući ljude koji su činili jezgru *Nove revije*, činjenica je da je ona u štoćemu posredno mogla biti “glasnogovornik” vrlo utjecajnih centara moći u SR Sloveniji i SFR Jugoslaviji, koji su u osnovi dijelili slične ili identične političke orijentacije. Političko i kulturno raslojavanje te jezgre nakon 1991. godine jasno je svjedočanstvo da su ključni akteri u nju ulazili i iz nje izlazili u različita vremena i na različite načine. Time iskustvo *Nove revije* biva povijesno važnijim. Međutim, u kontekstu globalne problematike “kraja Doba intelektualaca” slučaj *Nove revije* ostaje nedovoljno istraženim. Deskriptivna tipologija Petera Zajaca o četiri tipa

intelektualaca nakon pada “komunizma” empirijski je korisna, ali ostavlja otvorenim ključni slovenski problem – status slovenske kulture u tranziciji i u Republici Sloveniji, članici Europske unije. Nisu u pitanju samo intelektualci između kulture i politike u obzorjima slovenskih povijesnih iskustava nego sadašnjost i budućnost Slovenaca kao *par excellence* male europske *Kulturnation*.

Božo Repe u svojem članku *Slovenski intelektualci danas* definira problem slovenskih intelektualaca u perspektivi 20. stoljeća. Budući da su Slovenci ušli u 20. stoljeće kao narod bez bilo kakve državnosti u ustavnom poretku Austro-Ugarske i k tomu kao narod sa slabim poduzetničkim slojem, slovenski kulturni djelatnici često su bili najartikuliraniji zastupnici slovenskih nacionalnih interesa, a nisu bili rijetki ni oni među njima koji su bili i kulturni i politički djelatnici.

Paradoksalno je koliko je puta strukturalno isti obrazac odnosa politika – kultura, političari – intelektualci varirao u slovenskoj povijesti u različitim povijesnim situacijama sve do kasnih 1980-ih godina, kada je prividno iscrpljen usuglašavanjem alternativnog političkog nacionalnog programa u *Novoj reviji*. Građanska intelektualna elita, koja nije nestala na sistemskim marginama nakon 1945. godine, rekonstituirala se 1980-ih godina, i to, dakako, u svojim mnogoglasjima. Ona su bila prigušena samo kada se radilo o opredjeljenju da se izađe iz sistemskom krizom opterećenog jugoslavenskog socijalističkog okružja. Ne ulazeći u detalje u vezi s posvemašnjom nacionalnom homogenizacijom u procesu slovenskog “razdruživanja” 1990./1991. godine, Repe konstatira da je slovenska kultura nakon državnog osamostaljenja postala pluralna, i to uglavnom duž povijesno baštinjenih linija, s postupno sve jačim pomacima u desno. Naime, u državno osamostaljenje ušlo se s vjerom u model “države blagostanja”, koji je neoliberalna tranzicija sustavno “dekonstruirala”, tako da je liberalna slovenska kulturna scena isto tako uglavnom “klizila” u desno. Komodifikacija kulturne proizvodnje također je obesmisllila brojne inicijalne nacionalne kulturne prioritete iz kasnih 1980-ih godina. Institucionalno je najveći dobitnik promjena u slovenskoj kulturi bila Rimokatolička Crkva.

Izlazak iz jugoslavenskoga kulturnog prostora imao je prema Repeu uočljive negativne posljedice, ali je za slovensku kulturu dragocjeno što su brojni komunikacijski kanali u kulturi postjugoslavenskog prostora ipak očuvani, a i u samoj slovenskoj kulturi otvorene su brojne teme nužne da bi se produktivno moglo “ovladavati” prošlošću i, istovremeno, gradilo nove kulturne strategije za europsku i regionalne budućnosti.

Članak **Tatjane Rosić** *Ugled na ponudu: intelektualci, građani i revolucionari* sigurno je jedan od onih u ovome zborniku koji bi mogli biti povod za daljnje rasprave o intelektualcima, intelektualnoj kulturi i napose o intelektualnom angažmanu u premoćno neoliberalno globaliziranom svijetu. Neovisno o mogućim suglasnostima ili nesuglasnostima s autoričnim stajalištima, pozornost posebno izazivaju njezini stavovi u vezi s intelektualcima u postjugoslavenskim državama. Sa svim predostrožnostima zbog mogućih pojednostavljanja, njezino je temeljno stajalište moguće vrlo sažeto iskazati. Neoliberalna globalizacija put je u pogrešnom smjeru. Prema njezinu mišljenju, koje iscrpno elaborira korištenjem ključnih Bourdieuovih koncepata, formuliranje alternativa nemoguće je bez intelektualaca. Oni su, pak, sad u vrlo širokom spektru raspona marginalni “profiteri” neoliberalne globalizacije, a “u nas” i njoj imanentne postkolonijalne tranzicije. (Ne moramo prihvatiti njezinu terminologiju, ali ne možemo ne suglasiti se s naglašavanjem periferijskog statusa brojnih zemalja, inače članica Europske unije ili zemalja s priznatom “europskom perspektivom”.)

Autorica nam ipak ostaje dužna jasnije odgovoriti na pitanje kako sve brojnije intelektualne slojeve u svijetu i “u nas”, a ujedno i sve više proletarizirane intelektualne slojeve na svjetskom tržištu rada društveno “reangažirati”, i to tako da budu činioci nužnih – kako sama kaže – u biti “revolucionarnih promjena”: “(...) u novim konceptima političkog angažmana ne razmatra (se) Agambenov pojam ‘golog života’ već mogućnosti stvaranja drugačijih društvenih i političkih stvarnosti. Sve to ukazuje na potrebu rekonstituisanja figure intelektualca-revolucionara u postjugoslovenskom kulturnom prostoru koja bi trebalo da se suoči sa budućnošću slobode i da spreči intelektualne kalkulacije sopstvenom traumom, mazohizam sticanja simboličkog kapitala, transakcije ugledom, kao i transfere iz jedne u drugu značajnu tačku društvene moći.”

Način postavljanja problema u više je svojih ključnih vidova vrlo poticajan. Ograničit ćemo se na nekoliko njih o kojima se manje ili uopće ne raspravlja u drugim člancima.

Kada je o kritici suvremenog stanja riječ, suglasit ćemo se da je planetarna proizvodnja, planetarno induciranje straha, s naglaskom na egzistencijalnom strahu, jedan od ključnih instrumenata neoliberalne globalizacije (“fluidni strah” Z. Baumana, “kultura straha” H. Gigouxa, “doktrina šoka” N. Klein). Primjerice, Naomi Klein “razvija koncept ‘doktrine šoka’ kojim nastoji da razotkrije strategije društveno-političke paralize posredstvom koje savremeni kapitalizam ostvaruje svoju moć u zemljama Latinske Amerike i trećeg sveta, uz permanentnu pretnju upućenu siromašnima i najsiromašnjijima” itd. (Još nitko nije napisao studiju o tome kako su se konstruirale i instrumentalizirale kulture straha u procesima ratnog raspada SRF Jugoslavije, kao što i danas nitko ne piše o tome kako se u postjugoslavenskim državama reciklira “strah od susjeda”).

Poticajne su i teze o intelektualnom “kašnjenju za vremenom”. Primjerice, njezine ironične opaske o “novoj teorijskoj obuci” u akademskim inicijativama i institucijama (npr. rodne studije, postkolonijalne studije, feministička kritika kao samostalni kritički diskurs) – koje su došle “dve decenije prekasno” jer “rat je gotov, a i raspad i podela SFRJ završeni” – vrlo su umjesne tim više što poslije svega što se dogodilo i što se nije dogodilo domaći teorijski “univerzalisti” i danas jedino “citiraju eminentne radove iz postkolonijalnih, kulturnih i rodnih studija”, ali oni i dalje ne vide u čemu je zapravo veza između tih radova i realnosti srpskog, odnosno cijeloga postjugoslavenskog prostora.

Umjesno je i njezino referiranje na temeljnu problematiku odnosa prema tragedijama i traumama ratova u kojima se raspala SFR Jugoslavija, a koji su inače potpuno nerazumljivi izvan konteksta neoliberalne globalizacije. Otvarajući pitanje “ovladavanja prošlošću” u ime budućnosti, autorica je u ovaj zbornik legitimno uvela Damira Arsenijevića, “teoretičara nove generacije” koji se zalaze za “prevazilaženje traumatske investicije” u cilju stjecanja simboličkog kapitala, jer je to uvijek “investicija u prošlost, vođena nekrofilnom politikom koju su uspostavili kolonizatori, a ne žrtve”.

Još nešto na temu intelektualnog “kašnjenja za vremenom” u svijetu ili “u nas”. Nemoгуće je previdjeti da u svijetu između 1968. i 1989. godine u krizi nije bio samo intelektualni angažman u stilu jednog Jean-Paul Sartrea. Svjetonazorno intelektualci nikada nisu bili samo ljudi vrijednosnih orijentacija od lijevih liberalnih do radikalno lijevih. Prije svega, intelektualci su u 20. stoljeću bili protagonisti i akteri svih vrijednosnih orijentacija s “desna” na “lijevo”, a staljinizacija Ruske revolucije već je 1920-ih godina do krajnosti zaoštrila pitanje što uopće jest, a što nije “lijevo” ili “desno”. U međuvremenu su stvari postale mnogo složenijima, pa je kraj “Doba intelektualaca” bilo moguće previdjeti. Iako su danas izazovi globalni, jedino što je nemoguće globalizirati je “svjetska revolucija”. Neupitno

je da globalizacija svijet istovremeno čini i sve neravnopravnijim, različitim itd. Uvjereni smo da su humanistički utemeljene alternative moguće, ali ne vjerujemo u njihove “instant-produkcije” i “instant-efekte”.

Pišući o tumačenjima i prikazivanjima intelektualca-umjetnika danas u hrvatskoj, slovenskoj i srpskoj književnosti, **Zvonko Kovač** u svojem članku *Tumačenje i prikazivanje intelektualca-umjetnika danas* ne ograničava se samo na radove suvremenih književnika nego i na suvremene recepcije ključnih djela moderne književnosti u perspektivi 20. stoljeća. Riječ je prije svega o djelima koje je moguće čitati na postmoderan način. Takvim pristupom naši su suvremenici i Ivan Cankar kao i Marjan Rožanc, Miroslav Krleža kao i Boris Perić te Oskar Davičo kao i Vladan Desnica, o kome se u ovome zborniku posebno govori. Njih ne povezuju samo iskustva “Doba intelektualaca”. Upravo obrnuto. Iz postmodernističke kritike njegove baštine oni kao književnici, odnosno njihova djela, dobivaju svoj novi smisao.

Ivan Cankar jedan je od takvih u Hrvatskoj zaboravljenih pisaca koji ponovno postaje i u nas aktualan nakon što ga je nedavno, stotinjak godina poslije smrti, otkrila austrijska kultura. Njegov roman *Tujci* (1901.) intelektualni je roman o intelektualcu kao *strancu*, a Kovač će dodati i o *drugome*, kako u vlastitoj kulturi tako i u tuđini. Riječ je, dakako, o intelektualcu, umjetniku, poniklu u malom narodu, stvaraocu univerzalnih obzora kojemu je vlastita kultura preuska, ali koji je istovremeno predodređen biti stranac i u kulturnim prostorima velikih naroda. S hrvatske strane Milan Marjanović vrlo je brzo nakon objavljivanja Cankareva romana u zagrebačkom *Obzoru* o njemu pisao s entuzijazmom kao o djelu koje postavlja ključna pitanja intelektualne kulture “malih naroda” u svom vremenu i istovremeno na njih odgovara: “(...): trebamo spoznati svoju malešnost i odbaciti poniznost, jer malen će narod prevladati i nadoknaditi ‘pomanjkanje mnogobrojnosti svojih članova i tjesnoću svoje kuće’ samo s intenzivnosti života, razvijanjem napetosti življenja, individualiziranjem društva. Kao što je to uspjelo sjevernim malim europskim narodima.” Apostrofirajući individualni voljni aspekt napora izlaska iz “tjesnoće svoje kuće”, Marjanović, slijedeći na ovome mjestu Cankara, postulira skandinavski, nordijski model građanskog oslobođenja, dakle svojevrsnu utopiju. Utopijska “skandinavizacija Balkana” ostat će cijelo stoljeće mitski orijentir “intelektualnih elita” malih naroda europskog jugoistoka, dalekih i od vlastita naroda i od Skandinavije kao kulturnog realiteta. Ne ulazeći u to koliko je “skandinavska formula” mogla biti važna i za samog Cankara, itekako ima smisla suočiti se s pitanjem kako su se sve i kada južnoslavenske intelektualne elite u 20. stoljeću uspjevale repositionirati s marginalnih statusa u vlastitim društvima na centralne, u kojim situacijama i s kojim ograničenjima. Cankar je s mnogim oklijevanjima takvu mogućnost bio otvorio.

Povratak Filipa Latinovicza Miroslava Krleže i *Povratak Filipa Latinovića* Borisa Perića, objavljeni u Zagrebu 1932. i 2013. godine, koliko god literarno korespondirali, dva su oprečna pristupa *tujstvu* intelektualaca: “Tako se zarana spuštamo u hrvatsku tranzicijsku zbilju, kojoj je središte zapravo gornjogradska krčma *Pod mirnim krovovima* i alternativno prostori sado-mazo studija, koji vodi psihoterapeutkinja gospođa Ksenija Radović (Raday), a u kojemu pojedinci tjelesnim tretmanom istiskuju demona žudnje iz svoje ‘poremećene’ psihe. Filipova samopotruga, njegov pokušaj povratka među zdrave i uspješne umjetnike, preko rasprava koje vode u evidentno kriminalnome miljeu, kao da bjelodano pokazuju razliku između Krležina *Povratka Filipa Latinovicza* kao europskog, svjetskog romana i Perićeva istoimena djela kao pravog romana domaće književnosti, upravo iz sredine, pri-

sjetimo se Marjanovića, koja nije spoznala svoju malešnost i odbacila poniznost, odnosno koja nije išla prema intenzivnosti života, razvijanjem njegove ‘napetosti’ i ‘individualiziranjem društva.’”

Ivan Galeb Vladana Desnice u romanu *Proljeća Ivana Galeba* (1957.) retrospektivno meditira u bolesničkoj sobi o svom životu intelektualca, reproduktivnog umjetnika, koji se klonio kako javnih tako i privatnih, intimnih izazova. Razapet između života i smrti, Ivan Galeb teži mirenju sa životom: “Njegova pomirenost sa životom ne proizlazi iz osjećaja ispunjenja svoje profesionalne ili životne situacije, nego baš obratno – iz spoznaje o relativnosti vrijednosti, slučajnosti uspjeha i skrajnutosti intelektualca-umjetnika od svih zbivanja u društvu. Ne kao *romantičnih* donkihota, neshvaćenih pjesnika, već više kao *postmodernističkih* intelektualaca koji zapravo nisu potrebni jer ih ‘imanencija postmodernističke paradigme eliminira i čini nepotrebnim’, pretvarajući ih ili u slabe neautentične subjekte ili u zagovornike loše politike.” Suglasili bismo se sa Zvonkom Kovačem da je Ivanov zakašnjeli dijalog sa “slavnim glumcem” jedan od ključnih Desničinih romanesknih doprinosa raspravi na temu o intelektualcu danas. Mnogo toga što umjetnika motivira u stvaralaštvu svodi se na banalne motive. “Nakon smrti boga”, kaže Kovač – slijedeći Desnicu – “nastale su razne metafizičke koncepcije umjetnosti, koje su trebale pomoći osmišljavanju života, umjetnost je postala gotovo ‘tajanstveno nadnaravno otkrivenje’, čemu pridonose najsuvremenije teorije podsvijesti, iracionalnog i intuicije. Bijeg od umjetnosti, ostajući još uvijek u njezinim granicama, s iluzijom da se odustajući od primarnoga poziva uspinjemo za stupanj više, krajnja je samoobmana (...) I ne na kraju, kako u zanosnom sabiranju glumca razumijemo, u umjetnosti preživljava tek velik umjetnik, osobnost koja u sebi ‘udružuje velik um, velik duh i velik talent’, koji nadrasta sam sebe, svoju umjetnost i umjetnika u sebi.” Dakle, sve što Desnica ima reći stalno je variranje misli o umjetnosti i “čovjekovom očovječenju”. Problem umjetnika, intelektualca kao stranca, time se sasvim drugačije postavlja.

Bojan Đorđević binarno formuliranim podnaslovom članka *Intelektualac kao književni lik: od heroizma do kiča* doista intrigira čitatelja. Polazi od tvrdnje o postojanju analogije između intelektualnih odgovora na univerzalna pitanja i probleme “u realnom prostoru i vremenu” u modernoj epohi, tj. u 19. i 20. stoljeću, i “načina percipiranja” istih tih intelektualnih pitanja i problema “u vremenu i prostoru naracije”. Stoga su prozna djela tog doba bila prije svega oblikovana kao “intelektualizovano pripovedanje”: “To je uticalo na to da”, s jedne strane, “više nego bilo koji drugi književni lik, upravo lik intelektualca suštinski bude ideološki uslovljen”, a s druge je strane “ideologizacija (...) nalagala da i književni likovi vrše društvenu funkciju različitu od funkcije drugih sistema”. Time je uvijek postojala “opasnost da kada se ti drugi sistemi – pre svega filozofski, etički i politički – ospolje kroz totalitarni diskurs, (...) i književni lik intelektualca postane ‘ideja koja govori’”. Autor usvaja i aporičnu tvrdnju o prozi 19. i 20. stoljeća – naročito romanu – kao o “narativnom suočavanju s istorijom” – referirajući se na naratora *Rata i mira*, “predmet istorije je život naroda i čovečanstva”. Do Prvoga svjetskog rata, Đorđevićovo je mišljenje, književnici “postvaruju ‘ideju nacije’”, a tek poslije njega “dogada se u srpskoj i hrvatskoj književnosti ‘agon sa istorijom’”: “Istorija biva prvi put negativno valorizovana (Krlježa, Cesarec, Crnjanški, Vasiljev). Intelektualno suočavanje sa istorijom predstavljalo je u tim delima (na fonu ekspresionizma) zapravo određenje prema njenom ekstremnom pojavnom obliku – ratu.” Autor sugestivno i konkretizira ovaj svoj stav: “(...) književni lik intelektualca u prozi do Prvog svjetskog rata imao je zadatak da verbalizuje (i afirmiše) realnu strukturu sveta koja

prethodi jezičkoj delatnosti (tj. književnom delu). Posle Prvog svetskog rata, književni lik intelektualca iz fiktivnog vremena naracije projektuje duh koji nastoji da *preosmisli* realnost. I tu u suštini i leži glavna napetost – u tom neskladu sposobnosti i namere književnog lika intelektualca i njegove delatnosti. Čitav Krležin roman *Na rubu pameti* i jeste utemeljen na tom neskladu koji postaje tragička krivica glavnoga junaka.” Đorđević vrlo jasno formulira problem “kraja Doba intelektualaca”, slijedeći *mainstream* shvaćanje u svijetu: “(...) nastojanje intelektualca da se postvare kao kritički nadmoćni glasovi savesti, a uz to njihovo prečesto koketiranje sa upravo etički upitnim ideološkim i socijalnim, a napose političkim nazorima i praksom, izazvali su reakciju. Na delu je, zapravo, u poslednje dve decenije *dekanonizacija*, (...) izgubio se i književni lik intelektualca kao rezonera, pobunjenika ili grešnika – a to znači da više nema herojske ili tragične figure intelektualca.” Ovdje bismo mogli reći – imajući na umu kasniji razvitak “intelektualizovanog pripovedanja” u modernoj hrvatskoj i srpskoj književnosti, primjerice romane M. Krleže *Povratak Filipa Latinovicza* (1932.) ili V. Desnice *Proljeća Ivana Galeba* (1957.) – anticipacije nekih ključnih postmodernih izazova bile su i “u nas” literarno formulirane daleko prije postmoderne. Da zaključimo. Moderna intelektualna kultura “u nas” i u svijetu, a napose intelektualne prakse moderne epohe iziskuju “bespoštednu kritiku”. To je i zadatak jedne nove intelektualne historije i, distinktivno, povijesti intelektualca. U prihvaćanju tog izazova književnost nerijetko prednjači historijskoj znanosti, kao i toliko puta u posljednja dva stoljeća. O tome svjedoči i ovaj članak.

Dominantni trend u suvremenoj književnosti autor je uistinu jasno elaborirao: “(...) u poslednjim decenijama (od osamdesetih godina dvadesetog stoleća do danas), u tzv. savremenoj prozi književni lik intelektualca doživio je transformaciju, i više se ne može umetnički zrelo i dosledno ospoljiti kao heroj ili grešnik, tj. kao posednik određenih etičkih imperativa. Pre svega zbog odnosa prema istoriji, koji je bitno odredio – a određuje i dalje – dominantne tokove hrvatske i srpske proze. Stoga su i likovi intelektualca u tzv. postmodernoj prozi, pa i docnije, uglavnom izloženi parodiji ili destrukciji. To je nužna posledica reakcije na dehijerarhizaciju i nivelaciju semantičkih i vrednosnih polja u samom realnom diskursu. Drugi razlog je obilje informacija koje oduzima mogućnost književnom liku intelektualca da nastupa sa superiorne tačke gledišta. Kao što je još Lyotard primetio, nema više ni velikih priča ni velikih heroja.” U srpskoj i hrvatskoj književnosti koliko god bilo stvaralaca koji su upravo u tom smislu prepoznatljiviji, ništa manje nije uočljiv i obrnut trend: “(...) insistiranje hrvatskih i srpskih prozaista, koji pokušavaju da u svojim delima verifikuju vanknjiževne mitologeme, na hijerarhijskom poimanju stvari, na prevalentno intelektualizovanom vrednovanju kroz govor i delanje intelektualca kao književnog lika, dovodi do toga da takav lik postaje obična ‘ideja koja govori’, tj. kanonizovana kič-figura bez dubljeg utemeljenja u fikcionalnom svetu u kome obitava”.

Međutim, kakvi god bili i što god zasluživali, intelektualci nikada nisu imali monopol na “glas savesti”, a legitimiranje “etički upitnih ideoloških i socijalnih, a napose političkih nazora i praksi” češće je konkretnohistorijski bila “zasluga” “elita moći”, birokratskih i vojno-policijskih sistema, poduzetničkih klasa ili “pobunjenih masa” nego intelektualca, koje, dakako, nikako ne treba abolirati od “bespoštedne kritike”.⁵ U vrijeme kada je bu-

⁵ Ključni je problem postmodernog “obrata” koncem 20. i početkom 21. stoljeća što je delegitimirao imperativ kritičkog propitivanja iskustva (još jedan obesmišljeni pojam!) moderne epohe, 19. i 20. stoljeća, u kojima ljudska vrsta istovremeno i najviše “humanizira” i najviše “dehumanizira” ono što se u dugome evropskom trajanju zove *conditio*

dućnost svijeta sve neizvjesnija, a prošlost sve zatamnjenija, literarna “dekonstrukcija” “lika intelektualca”, koliko god bila imperativno potrebna, očito ima i svoju nepropitanu stranu.⁶

Zoltán Virág u članku *Waterworlds: Allusions and Illusions (Tropes of River, Delta and Sea in the Poetry and Prose of Új Symposion Literary Magazine)* propituje “geopoetiku” književnika koji su u mađarsku i južnoslavenske kulture ušli kao suradnici novosadskog časopisa na mađarskom jeziku *Új Symposion* (1965. – 1971.). Među njima je ključno stvaralačko ime bio Ottó Tolnai. Časopis je počeo kao neoavangardno glasilo, jedinstveno po svojim kreativnim učincima i u Mađarskoj i u Jugoslaviji. Kasnije je evoluirao u smjeru konceptualne umjetnosti. Administrativno je zabranjen koncem 1971. godine kao jedno od politički suspektnih glasila u vrijeme kontrarevolucionarnih paranoja. Virágov je esej pokušaj da se poetika suradnika časopisa interpretira kroz pjesničke aproprijacije geokulturnog prostora koji integrira Panonsko “more” s Jadranskim morem, sa Sredozemljem, te panonske rijeke i njihove delte s jadranskima. Pjesnički transformirajući pejzaže, oni osporavaju logike isključivosti i kulturnih predrasuda. Za pjesnike kao što su Ottó Tolnai, István Domonkos, Katalin Ladik, László Végel, Ferenc Maurits, Pál Böndör, Attila Balázs i Ottó Fenyvesi pitanja identiteta, koliko god zavičajna, toliko su i nerazlučiva od čovjekova kretanja i seoba, pri čemu se čovjek realizira do granica svojih mogućnosti (*the makró, the guerilla, the jocular, the strolling musician, the Yugo-Sindbad, the artist as hooligan and the rocker*). Individualnim aproprijacijama različitih regionalnih kulturnih identiteta nastaju kompleksne artistske sklonosti i potrebe, kao jedna od temeljnih pretpostavki poetskog dijaloga.

Mile Stojić nedavno je zapisao i vrijedi to ovdje ponoviti: “Ottó Tolnai je, moglo bi se reći bio predvodnik i duhovni lider te značajne generacije autora, među kojima su se još isticali István Koncz, pjesnik, Nándor Gion, prozni pisac, Tibor Váradi, prozaist, István Domonkos, pjesnik i romansijer, István Brasnyó, pjesnik i prozaist, László Végel, prozaist, dramski pisac, romansijer i esejist, László Gerold, kazališni kritičar, Csaba Utasi, književni kritičar, István Bosnyák, književni povjesničar i publicist, Kálmán Fehér, pjesnik, Katalin Ladik, pjesnikinja i glumica, Ferenc Deák, pjesnik, dramski pisac i scenarist. Ta generacija, rekli smo, bila je za generacije mladih pisaca širom Jugoslavije svojevrsan kružok avangardnih stremljenja, otimali smo se za prijevode njihovih pjesama i eseja objavljivanih tih godina po srpskoj i hrvatskoj književnoj periodici.”⁷ Čitajući Stojićev esej o Tolnaju, nemoguće je bilo previdjeti fragment o njegovu panonskom odnosu prema moru: “Na novinarsko pitanje kakva je razlika između jugoslavenskih i mađarskih Mađara, Tolnai je u jednom davnom novinskom intervjuu odgovorio: razlika je u tome što jugoslavenski imaju more. Može zvučati paradoksalno, ali Tolnai je jedan od najvećih pjesnika i zaljubljenika mora. Uvodna pjesma – molitva govori o nihilizmu koji je produkt velike beskrajne patnje: ‘nemoj me spasiti/ znam nisi nikada nikog ni spasio/ ali bojim se da ćeš sa mnom učiniti iznimku.’” Virágov je esej moguć putokaz za rekonstrukciju jedne poetske pozicije i jedne

humana. Paradoksalno je da se u vrijeme kada se svijet iz dana u dan sve više globalizira, istovremeno sve više delegitimiraju načela univerzalizma u svjetskoj zajednici ljudi.

⁶ Nedavno smo mogli u novinama čitati o projektima medicinski kontroliranog ugrađivanja digitalnih čipova novorođenčadi, a 12. srpnja 2014. mogli smo u zagrebačkom *Jutarnjem listu* pročitati članak “Ovo je pametni metak: gađa metu bez ciljanja”. Članak je nadnaslovljen “Municija 21. stoljeća. SAD testirao novo oružje”, a podnaslovljen “Meci imaju ugrađeni čip koji omogućava navođenje na udaljenost od dva kilometra”. Čovjek ne može ne zapitati se kako to da gromoglasnu dijabolizaciju totalitarizama prošlosti danas prati jedva čujna anticipacija nadolazećih totalitarizama budućnosti.

⁷ Mile Stojić, “Pjesnik erudicije i tjeskobe” (<http://82.149.22.226/-mobcinamb/index.php?ptype=8&menu=0&id=220&Pid=826&echosub=1>).

geopoetike koja u Europi bez granica neće morati biti stvar jednoga antikvarnog iskustva. Naprotiv, mogla bi biti poziv za jedan novi pjesnički početak.

Ivan Radenković u članku *Neoliberalni i eurokomunistički intelektualac* polazi od pretpostavke, kada je o eurokomunizmu riječ, da “bavljenje intelektualnim avanturama pokreta koji u društveno-istorijskom smislu predstavljaju neuspeh može izgledati kao izraz nemoći da se pruže realne alternative za aktuelno društveno stanje. A opet, izgleda da nam istorija socijalističkog neuspaha govori podjednako kao i neoliberalna racionalnost o tome šta ne treba činiti sa društvom.” Koliko god strategija eurokomunizma *post factum* bila ahistorijska, neoliberalne strategije “pate” u biti od iste “boli” jer “[n]eoliberalni set mera sadrži transistorijsku dimenziju jer ne uzima u obzir specifičnosti društava kojima je namenjen, njihove istorijsko-materijalne uslove, te na taj način nastupa *sub specie aeternitatis*”. Radenković je mišljenja da i neoliberalni intelektualci sa svojim subjektivističkim utilitarizmom te metodološkim individualizmom također doprinose neoliberalnom transhistorizmu, čineći od njega paradoksalnu nedruštvenu teoriju društva. Za razliku od klasičnog liberalizma, neoliberalizam je obrnuo odnos između političkog i ekonomskog. John Maynard Keynes i lord Beveridge su kao liberali stvarali “državu blagostanja”. Stoga ih je neoliberal Hayek izravno dovodio u vezu sa sljedbenicima kolektivističkih političkih ideologija. Ipak su socijalistički intelektualci bili u središtu kritike, npr. “socijalistički intelektualci su selektivni, oni biraju samo one ideje koje su drage državi, dok neoliberalni intelektualci, kao prave demokrate, učestvuju u razmeni svih ideja”. Neoliberalni intelektualci, fokusirajući svoj interes na promet roba, nisu imali interesa za analizu odnosa proizvodnje. Njima je bilo važnije opravdati kategorije važeće raspodjele ukupnog društvenog dohotka. Društvene su odnose time preusmjeravali iz sfere proizvodnje u sferu razmjene: “Klasična radna teorija vrednosti zamenjena je mikroekonomskom teorijom koja odvaja politiku od ekonomije, a istorijske forme zamenjuje logičkim formama.” Intelektualna kultura neoliberalizma čvrsto je ukorijenjena u pretpostavci da su “svi ljudi (...) (barem *in potentia*) kapitalisti, jer je to prirodno čoveku kao takvom. Biti kapitalista (preduzetnik, lovac na profit...) se stoga ne misli kao istorijska, nego kao transistorijska odredba.”

Eurokomunistički koncept, nastao u realnostima “države blagostanja”, napustio je marksistički linearizam prijelaznih faza između kapitalizma i komunizma, kao društva bez klasa. Njegovim je akterima ključno bilo definirati prijelazno razdoblje kao doba antimopolističkih saveza, koji će otvoriti nove puteve k socijalističkom prijelaznom razdoblju. Htjelo se to postići političkim prilagođavanjima, a posebno “odvajanjem društvene od političke borbe” te “nacionalnim putevima u socijalizam” itd.: “To je podrazumevalo stvaranje strategije klasnih saveza čiji su efekti doveli do rasepa između političke akcije kao partijske stvari i šire društvene akcije kao sindikalnog zadatka.” Međutim, ključno je bilo eurokominističko prihvaćanje iluzija da je “[f]ordistička politika relativno visokih najamnina delovala (...) kao kompenzatorni mehanizam koji je trebao pomeriti i zamagliti konfliktno polje rada i kapitala na razini proizvodnje, premeštajući tako radničku klasu u sferu potrošnje – ovaj fenomen je ono što se naziva istorijskim klasnim kompromisom. Ovi procesi su doprineli stvaranju iluzije kod eurokomunističkih intelektualaca, iluzije koja je računala na spremnost kapitalizma za mirni prelazak u društvo napredne demokratije.” Eurokomunistička ahistoričnost otvorila je time širom vrata neoliberalnoj ahistoričnosti.

Za razliku od, primjerice, Vjerana Zuppe i Alpára Losoncza, **Vladimir Gvozden** u svom članku *Intelektualno pisanje i otpor* historizira – referirajući na Christophea Charlesa – fenomen intelektualaca u francuskom društvu nakon cca. 1880. godine. Riječ je bila o

eliti obrazovanih kojoj su mediji bili otvoreni i koja je htjela steći “simboličku moć” potrebnu za nadmetanje s drugim elitama u kontroli ekonomske i političke moći u francuskom društvu. Bili su to ljudi koji su brojniji nego ikada izlazili iz vrhunskih francuskih obrazovnih ustanova, ustanova s međunarodnim prestižem. Mogli bi se u ponečem uspoređivati s prosvjetiteljskim literatima 18. stoljeća ili *savantsima* 19. stoljeća, ali su oni sociokulturno, pa i statusno bili nov fenomen u francuskoj povijesti i takvima su ostali sve do druge polovice 20. stoljeća, dakako ne previđajući velike promjene i u francuskom društvu u sekularnom rasponu, kao i u (auto)percepciji intelektualaca. (Moderni intelektualni fenomen u isto to doba, možda i ranije u nekim slučajevima, poznaju i druge europske, pa i izvaneuropske zemlje.)

Za autora je intelektualac “dispozicija” koja je ostvarena djelovanjem različitih uočljivih ili manje uočljivih društvenih, političkih i kulturnih “vektora”, “a ne nekakvo stabilno i zajamčeno mesto u periodnom sistemu elemenata”. Jesu li intelektualci prvenstveno dubinski produkt procesa demokratizacije društva ili je njihovo porijeklo u istoj toj povijesnoj situaciji kompleksnije, važno je pitanje s višestrukim implikacijama. Međutim, neupitno je da je “povlašćenost njenog postojanja sve više iščezavala, pothranjivana plemenitim verovanjem da svaki subjekt može da postane stvaralac, a svaki predmet lep. (...) Tako se on (intelektualac – *nap. ur.*) obreo u aporiji, gubio je povlašćeno mesto unutar lanca tumača društvene stvarnosti u ime političkog koncepta koji nije mogao da ospori, jer je upravo taj koncept bio glavni uslov modernih, a pogotovo kritičkih avangardnih i modernističkih intelektualnih praksi.” U suvremenoj perspektivi, “u doba dominacije vizuelnog, reč je upala u vrtlog ubrzanja. Trajanje potrebno kako za njeno konzumiranje, tako i za vrednovanje, dramatičano je kroz novu ekonomiju vremena, kroz instance video slika i fluktuacije neona.” Potonje su već bili samo neki simptomi dubokih promjena i u društvu i među intelektualcima koncem 20. stoljeća: “Neizvesnost omogućuje da bilo šta dobije na značaju, a budućnost izgleda kao sadašnjost sa više opcija. (...) Korak po korak, sumorne političke činjenice dovode u pitanje naš estetizam okrenut svetu roba, ali i tradicionalno zamišljene kulture. (...) Naše protivrečno doba je istovremeno obeleženo kulturnom hegemonijom i beskonačnim umnožavanjem identiteta, kultura i vrednosti.” Ključno je da se u doba demokratizacije “svega” “glas intelektualca pretvara u jedan mogući glas u mnoštvu glasova”. Težište je na mnoštvu glasova, na “usamljenoj gomili” ili, nasuprot tomu, na interesnim skupinama: “Današnja država ne vodi računa o individualnim učesnicima određenih društvenih situacija, već se bavi klasifikacijama: nezaposleni, maloletnici, lobiji, ranije osuđivani, biračko telo, regioni, nevladine organizacije, ciljne grupe, etničke grupe... I intelektualni rad se u velikoj meri uklopio u koncepte države znanja i ideoloških predstava, ali i marketinških ciljnih grupa: etno literatura, šik literatura, epska fantastika, romani o zaverama, popularna psihologija, ilustrovanja istorija, uputstva za samolečenje, Hegel za početnike i slično.” Bitno je uočiti da se alternativni pokreti savršeno uklapaju u ovu segmentnu shemu: “Alternativni pokreti, uključujući i one umetničke, tragaju za partikularnim identitetom, a ne za univerzalnošću. Krajnji stadijum modernog individualizma nije nedruštveni, otuđeni subjekat, već su to minijturni mikrokolektivi posvećeni specijalizovanim interesima.” Kada je o intelektualnim kulturama riječ, prevladava mišljenje da “ovom procesu ključni doprinos daje iščezavanje utopija, oličeno u nestajanju verovanja da će svet sutra biti bolji, odnosno u širenju neverice u bilo kakvu stalnost kao kategoriju savremenosti, kako u ekonomskom, tako i u širem kulturološkom smislu”. Ako je riječ o “intelektualcu danas”, ključno je pitanje mjesta intelektualca nakon kraja utopije. Autorov je odgovor ambivalentan: “Odmah se, bez

mного spekulacije, može reći da je to mesto paradoksalno, jer kritičko mišljenje, s jedne strane, zadržava mnoge tradicionalne elemente i uklapa se u savremeni ideal pluralizma i šarolikosti, dok, s druge, biva potisnuto na marginu kao diskurs vredan pažnje, pogotovo kad je reč o njenom pravu na složenost u poetičkom, ideološkom, etičkom smislu. (...) ‘Pogledaj nas kako uživamo’, to je glavni poklič sadašnjice, oličan u vizuelnom egzibionizmu društvenih mreža i novih medija. Njega je pripremio takozvani moral autentičnosti čiji se kategorički imperativ sastoji od dve reči: *be yourself*.” Pitanje otpora takvu stanju nije ni jednoznačno, a ni jednostavno. Ohrabrujućih mišljenja ipak ima: “Prema poznatom razmišljanju Foucaulta, otpora ima tamo gde ima moći; otpor nikada ne leži izvan moći. (...) Foucault ne razume moć kao poredak građanske države, već kao ‘mnogostrukost odnosa snaga koje organizuju jednu teritoriju’. Za Foucaulta, moć nije nešto što neko poseduje, već štaviše, nešto što se razvija, ne toliko stečena privilegija vladajuće klase, već štaviše skupno dejstvo njenih strategijskih pozicija. (...) Da li intelektualno pisanje može da pomogne u strategijskom kodiranju tačaka otpora? Možemo li govoriti o moći otpora umesto o otporu moći? Možemo li prozboriti o anti-moći? Danas se gušimo u shvatanju da je moć svuda i istovremeno nigde. Ima li intelektualno pisanje dovoljno mašte da makar stvori uverljivu fikciju o tome kako da opozicija od reaktivne postane ofanzivna, u samoj sebi zasnovana figura? Kako ocrutati linije topične utopije?” Sve su to pitanja koja definiraju istraživačku agendu i koja otvaraju nadu.

Filip i Nikolina Šimetin Šegvić, zagrebački doktorandi na studiju povijesti, kao autori članka *Intelektualac pred ogledalom: rasprava o intelektualcima danas* i voditelji internetskog intervjua s nekoliko uglednih intelektualaca s raznih strana svijeta (Pierpaolo Antonello, Carol Becker, Dietz Bering, Carlo Bernardini, Hauke Brunkhorst, Chester Finn Jr., Steve Fuller, Henry A. Giroux, Nathan Glazer, Gerhard Ruiss, Boris Vežjak i Simon Sheikh) o pitanjima koja su bila predmet rasprave na *Desničinih susretima 2013.*, unose i načinom razmišljanja i formama prezentacije prepoznatljive generacijske novine u raspravu o “intelektualcima danas”. Nije ovdje riječ o tome jesu li očito talentirani mladi autori manje ili više pametniji od generacije svojih roditelja, manje ili više obaviješteni, manje ili više otvoreni prema suvremenome svijetu. Riječ je o tome što formuliraju kao problem i kako o otvorenom problemu razmišljaju. Kontrastirajući na nekonvencionalan način televizijsko iskustvo A. J. P. Taylora na BBC-jevu *Challengeu* 1957. godine i iskustvo Reze Aslana na američkom Foxu 2013. godine, autori su postavili mnoštvo intrigantnih pitanja o “intelektualcu danas”, k tomu prelomljenih kroz medijsku, televizijsku optiku. Pitanje je koja bismo sve pitanja mogli postaviti da je u drugome slučaju bio izabran primjer intrigantnoga medijskog izazova upućena s Foxa kakvu američkom profesoru s Harvarda ili University of Chicago, “bijelog” (isprika zbog političke nekorektnosti!) i, recimo, protestanta itd.

Međutim, prihvaćajući ponuđeni pristup, ne možemo ne suglasiti se s autorima da su se vremena stubokom promijenila, i to upravo u smjeru koji ovaj članak argumentirano elaborira. Kritički intelektualac danas, ako uopće ima interesa pojaviti se kao intelektualno prepoznatljiva osobnost u nekoj televizijskoj emisiji, mora na bezbroj načina pokušati unaprijed zajamčiti pravo na zaštitu svoje autentičnosti na ekranu jer zna da na bezbroj načina može biti izigran, zloupotrijebljen, u konačnici – obesmišljen, ponižen, i kao intelektualac i kao čovjek. Najčešće uopće ne mora brinuti te brige jer mu se neće niti pružiti prilika da išta suvislo kaže o bilo čemu o čemu bi mogao biti pozvan medijski se očitovati. Dakle, slijedeći ponuđene probleme i pristupe, bitno je zapitati se koliko se uopće neoliberalni komunikacijski sustavi žele baviti temama i pristupima koji neoliberalni poredak – poredak

“kraja povijesti” – konsekvntno pokušavaju dovesti u pitanje. Odgovor je vrlo jednostavan pa jedino što ostaje i kritičkim intelektualcima i medijskim korporacijama – bar u demokratskim porecima – različite su strategije ograničenog približavanja. Kritički intelektualci pritom obično lošije prolaze.

Internet je u svakom slučaju civilizacijski poželjna novina, dalekosežnih kreativnih potencijala, ali sve što smo u posljednje vrijeme saznali zahvaljujući Assangeu i WikiLeaksu, Snowdenu i svima onima koji stoje iza, ispred ili pored njih, duboko je zabrinjavajuće i seže u same epicentre onoga što se kumulativno iskazuje izrazom “budućnost ljudskoga roda”. Nije li to još jedan zadatak za kritički misleće intelektualce?

Problem je tim veći što je velik dio intelektualne kulture 20. stoljeća nastao u obzorju projicirane ili realizirane “države blagostanja”, ali i njezinih alternativa. Veliki dio te kulture nezamisliv je bez implicitnog ljudskog prava na utopiju, na imaginaciju, na humanistički definirane potrebe, nadu itd., itd. Ne ulazeći u daljnju elaboraciju u tom smislu, bitno je naglasiti da sva ljudska zla 20. stoljeća teško mogu danas biti kritički propitana ako ne budu propitane i njima suvremene alternative. To se ne može napraviti ako se generalno delegitimira baštinjena intelektualna kultura i proglasi neoliberalni “novi svjetski poredak” kao mjerilo svih stvari danas, ali i jučer i sutra. Nije li u tome glavni problem “intelektualca danas”?

Desnicu – kao i svakog velikog pisca – moguće je danas čitati kao modernista, ali i kao antimodernista, a nerijetko i kao postmodernista. O tome se u ovome zborniku iscrpnije govori u članku **Drage Roksandića Vladan Desnica, intelektualac danas**. Kako god “dekodirali” Desnicu, nijedan zaključak ne može proći bez nekog novog pitanja imanentnog njegovoj kulturi mišljenja. Treba čuti što o “intelektualcu danas” kažu njegova “lica” u *Proljećima Ivana Galeba*, svojevrsnoj sintezi njegova stvaralaštva.⁸ Klasični modernist Vladan Desnica misli da je “[v]iše-manje svako (...) veliko književno djelo, na ovaj ili onaj način, jedan slučaj savjesti, a književna aktivnost u stvari i nije drugo nego jedan neprestani ispit savjesti”.⁹ Problem je naglašenije etički nego estetički. Na istom mjestu dodaje da je vrijednost književnog djela “baš u tome što tek takva, psihološko-lirska vrsta ispita savjesti, a ne puka intelektualistička, etička, sociološka i tako dalje, ujeta, i razbuđuje, i promiče nešto u najintimnijoj intimnosti čovjeka”.¹⁰ Koliko god ono moglo biti prodornije u takvu (samo)ispitivanju, za Desnicu “postmodernista” sporna je prije svega sama umjetnost: “U umjetnosti, naime, postoje dva oprečna, antinomična momenta, a oba podjednako osnovna za umjetnost; momenat spontanosti, izvornosti, naivnosti – dakle momenat liričnosti, – i momenat umještine, nekog ‘činjenja’, ‘izvještačivanja’, ukratko momenat artificijuma (...) I eto, između ta dva pola, u rasponu tih dviju oprečnosti, liričnosti i artificijuma, umjetnosti svojstvene istine i laži, protječe čitav život umjetnosti i leži njen vječiti dijalektički momenat”.¹¹ Nasuprot svim mogućim propitivanjima granica umjetnosti u vezi s njezinim “vječitim dijalektičkim momentom”, Desnica, uvjetno rečeno “antimodernist”, svjestan je i njezina epohalnog ograničenja: “Veliki umjetnici današnjice još su uvijek grobari jednog dotrajalog reda stvari, jednog svijeta na umoru, ne nosioci pozitivne afirmacije, objavitelji jednog novog životnog principa. Najznačajnija umjetnička ostvarenja današnjice imaju

⁸ Vladan DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, Zagreb 1975.

⁹ *Isto*, 224.

¹⁰ Vladan DESNICA, *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice, knjiga druga*, prir. Dušan Marinković, Zagreb 2006., 79.

¹¹ V. DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, 215–216.

uglavnom vrijednost britke negacije, rušilačku i polemičku vrijednost. Svi mi još uvijek čekamo Mesiju.¹² Postoji i Desnica za kojeg su sva spomenuta pitanja relativna: "(...) čovjek je u razvoju svijeta, nastao veoma, veoma kasno. Tako kasno, da na mnogim stranama još nije ni nastao."¹³ Za takvog je Desnicu ključno pitanje je li "očovječenje čovjeka" uopće moguće: "(...) odakle i zašto to da su one provalije neljudskog, oni grdni kvantumi nečovještva, one nepregledne hekatombe ljudske koje smo doživjeli prije samih par decenija, ostavile, u stvari, tako plitkog i površnog traga u nama, u nama svima? Odakle to da se nešto što smo s punim uvjerenjem mogli smatrati mementom, opomenom za čitava stoljeća, pokazalo kao ne baš naročito moćan memento ni za samih par decenija? I odakle uopće, proširujući to pitanje, (...) odakle uopće ljudsko iskustvo pa i najkrvavije tako kratko traje i tako malo važi."¹⁴

Stariji od dvoje autora ovog Predgovora godine 1982. objavio je intervju s Pierreom Vilarom "Problemi izgradnje socijalne istorije".¹⁵ Jedan od doajena *L'École des Hautes Études en Sciences Sociales*, tada već umirovljen, završio je svoj iskaz – nastao, dakako, poštanskom razmjenom pitanja i odgovara – sljedećim riječima: "Želeo bih da se što je moguće više ljudi u svakom trenutku pita, suočeno sa svakim događajem, ne: to je dobro, to je loše, ovo volim, ovo mrzim itd., itd., nego: šta to predstavlja? Kuda nas to vodi? Uz pomoć analitičkog oruđa koje nije previše otupelo (koje koristi većina sveta, bilo da sluša radio, bilo da glasa). Tehničari – koji sve osvajaju – razmišljaju matematički, informatički; psiholozi – koji obično smatraju da im je dodeljena neka magična uloga – razmišljaju psihoanalitički. Trebalo bi, ali smo daleko od toga, da dovoljno mnoštvo sveta dovoljno naoružanog za tako nešto, misli ovaj svet historijski, naime sva društva zajedno u njihovoj dinamičnosti. Moje svakodnevno iskustvo u toj oblasti ne uliva mi poverenje. Želeo bih da je Vaše iskustvo vedrije od mog."¹⁶ Trideset i dvije godine otad su protekle. Starijem uredniku jedino ostaje nadati se da će se mladima obistiniti ono što je njemu zaželio davne 1982. godine Pierre Vilar.

Napomena.

U knjizi *Intelektualci i rat 1939.–1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2012.* zabunom je s popisa recenzenata članaka ispušteno ime prof. dr. sc. Zvonka Kovača. Ispričavamo se recenzentu i čitateljima zbog ovog previda. Urednici Zbornika.

¹² V. DESNICA, *Hotimično iskustvo. Knjiga druga*, 79.

¹³ V. DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, 79.

¹⁴ V. DESNICA, *Hotimično iskustvo. Knjiga druga*, 87.

¹⁵ "Problemi izgradnje socijalne istorije. Sa Pjer Vilarom razgovara Drago Roksandić", *Marksistička misao*, 1982., br. 4, 198–210.

¹⁶ *Isto*, 210.

1.

INTELEKTUALAC: GLASINE O SUBJEKTU (DVANAEST MARGINALIJA, A TRINAESTA JE UMJESTO ZAKLJUČKA)

Vjeran Zuppa

UDK: 316.344.32:32

Sažetak: Pjesnik Simonid je u Ksenofontovom spisu *Hijeront ili o tiraninu* prvi koji u grčkoj filozofiji raspravlja s vladarom o pitanju koje mu je ovaj “u dokolici” postavio: “kako da popravi svoju vladavinu”. Prvi je, naime, koji nije filozof, a ulazi u raspru dotle rezerviranu samo za dijalog filozofa i vladara. Ulazeći u tu raspru ovaj pjesnik se pojavljuje, kaže Kojève, kao stanoviti posrednik među njima. Kao intelektualac. Onaj koji jeziku moći nastoji posredovati govor mišljenja. Pojavljuje se, dakle, kao subjekt posredovanja. Radi, danas bi se reklo, na “propusnosti” jednoga diskursa u drugi. U postmodernim vremenima sa subjektom vrlo loše stoji. Jedni filozofi najavljuju njegov nestanak i smrt. Drugi njegovu “slabost”. To da više nema što reći. Ukratko: da više ništa ne nudi. Filozofi su danas, uglavnom post-filozofije. Biografije intelektualaca, pak, u jednome su isto što i u onih daleko ranijih. One su glasine o subjektu. Da ga ima, a ne da nije. Da njegova smrt nikome nije laka. Da mu je slabost jača strana...

Ključne riječi: tiranin, pjesnik, filozof, intelektualac, majstor diskursa, majstor vladanja, posrednik, *coagitare*

marginalija Prva

Dakle: kad “obojica nadoše vremena za dokolicu”, pjesnik Simonid i tiranin Hijeront upustili su se u razgovor o prirodi tiranijske vladavine.¹ Pjesnik Simonid postavlja mu o njoj niz pitanja, ali i Hijeront mnoga upućuje njemu. Stoviše, on govori Simonidu i o mukama samoga vladanja. Kaže, na primjer, da tirani “poznaju ljude neustrašive, vješte i pravedne”, no da mu se “čini najvećom bijedom priznavati da ima ljudi od vrijednosti, a biti prisiljen služiti se drugima”.²

¹ KSENOFONT, “Hijeront ili o tiraninu”. Usp. Leo STRAUSS, *O tiraniji* – KSENOFONT, *Hijeront ili o tiraninu* – Alexandre KOJÈVE, *Tiranija i mudrost*, Zagreb 1980., 7–23.

² *Isto*, 15.

Ovaj *raison d'être* tiranijske vladavine: *biti prisiljen služiti se drugima, a ne vrijednima* – stare koliko i sam politički život – prisutan je do danas, gdje je nezaobilazni *modus operandi* u totalitarnim sustavima, partitokracijama, ali i u takozvanim “mladim” demokracijama. Taj ključan *conditio*: “biti prisiljen”, nikada nije mijenjao svoje *qua non*, već jedino one oblike vlasti koji ga trebaju da njime “operiraju”, a pri tome ga tek različito tumače.

U sokratičkome dijalogu o prirodi tiranijske vlasti i potrebi da se nju ne samo “popravi” nego i usavrši, pjesnik Simonid – a kojega Hijeront smatra “učeni čovjekom” – nudi ovomu vladaru ne samo niz savjeta nego i ciljni prijedlog. “Učeni čovjek” Simonid, naime, ima i svoju “teoriju” o *idealnoj tiraniji* koju nudi Hijerontu.

Alexandre Kojève posebno upozorava na to da je Simonid “u zbilji samo pjesnik”, pa i njegovu “teorijsku” poziciju prvenstveno označava kao poetsko-vizionarsku, snovitu i utopijsku.³ K tomu: i Sokratov je usud, odnosno to što je ovaj filozof doživio pod demokracijom, mogao utjecati na osobitu *formu diskursa*⁴ kojim pjesnik Simonid govori o tiraniji u tiraniji, a *pred* tiraninom. Tako “učeni čovjek” Simonid na samoj “sceni”⁵ ovoga dijaloga uzima – u odnosu na Hijeronta – i *ulogu* “učenika”, a tada, iz njihove *igre s pozicijama*, on na tiranina često *apelira*.

Hijeront mu dopušta da govori. Pritom i on mijenja uloge. Ništa više od toga ne poduzima, a na kraju njihova razgovora pušta pjesnika da ode u miru.

marginalija Druga

Simonid je, dakle, “učeni čovjek”. On nije filozof, već je pjesnik. Nema, a niti ikako “priprema”⁶ diskurs za filozofiju. Njegov “teorijski” diskurs jest “učeni”, ali nije i *do*-učeni. U njemu, naime, stalno *sudjeluje*, katkad i sasvim difuzno, onaj *uznemirujući govor fikcije*⁷ (vizionarske, oniričke, utopijske), koji unutar prepleta još raznih drugih diskurzivnih svojstava ovdje upućuje i na sasvim posebnu diskurznu osobinu: onu *autorstva*.

Pjesnik Simonid, taj stranac u Hijerontovu gradu, učeni je čovjek čiji je teorijski diskurs – *autorski*, a pri tome mu nije samo izvedba dijaloga, već mu je i čitavi proizvodni postav – *akterski*. Na primjer: u *ulozi* Lukavca, ne bi li i njome izbjegao raznim neugodnostima u razgovoru s tiraninom, zastupao je i to da je život u tiraniji “poželjniji” od običnoga. Gnuša se vulgarnoga mišljenja puka o tiraniji. Međutim, on ima i jake zamjedbe o njoj. Tu Simonid traži mogućnost da izađe iz *uloge* učenika te da preuzme *ulogu* Učitelja i ponudi Hijerontu svoju osnovnu Ideju o “prosvijećenoj” tiraniji kao obliku vladavine kojim bi se *patologija* tiranijske vlasti mogla izbjeći ili, makar, jako ublažiti radikalnom *terapijom*.

³ Isto, 134.

⁴ Strauss, primjerice, ističe intelektualnu dovitljivost i diskursnu *opreznost* kojom Simonid u svojoj kritici tiranije izbjegava riječi *sloboda*, *zakon*. Isto, 50.

⁵ Upravo Strauss oprostuje tekst ovoga dijaloga dramskim pojmovima *scena*, *likovi*, *uloge*. Isto, 43 i dalje.

⁶ Heidegger u svome spisu *Parmenides* tim radnim pojmom: trajne “pripreme” za filozofiju, upozorava kao na osnovnu upućenost samoga grčkog jezika. Usp. Martin HEIDEGGER, “Parmenides”, *Gesamtausgabe*, knj. 54, Frankfurt am Main 1982., 132 i dalje.

⁷ Na ovo konstitutivno svojstvo, jedno među raznim “dimenzijama diskursa”, posebno upozorava Foucault u svome predavanju (1970.) na Collège de France *Poredak govora (L'ordre du discours*, Pariz 1971.).

marginalija Treća

Strauss u Simonidovu “teorijskom” diskursu nalazi onu *licentiu* autorstva koja ovomu diskursu omogućuje i jednu njegovu sasvim posebnu vrijednost. K tomu Strauss naglašava i *performativnost* učenoga Simonida unutar dijaloške *scene* s Hijerantom. Kojève,⁸ pak, posebno analizira taj lik i naročito pri tome ističe sasvim specifični “posrednički” položaj pjesnika Simonida. Budući da se u Ksenofontovu tekstu *Hijeront ili o tiraninu* – prvi put u grčkoj filozofiji – dijalog o problemima vlasti i vladanja *ne* vodi između filozofa i vladara, već između vladara i pjesnika, važno pitanje koje Kojève postavlja glasilo bi: Što je *tu* Simonid? Što *tu radi* taj pjesnik? Taj “učeni čovjek”. Kojève za njega kaže da je on “tipični intelektualac”.

Budući da je “čin vladanja unutar već formirane Države, u svom izvoru, potpuno diskurzivan, tako onaj koji je postao *majstorom* diskursa, ili ‘dijalektike’, može postati i *majstorom* vladanja”.⁹ Nedvojbeno je da bi filozof, jer je najveći “majstor diskursa”, mogao biti i vrstan “majstor vladanja”. Dakako, “ne samo zbog veće dijalektičke spretnosti”¹⁰ od ma koga drugoga. Ima u njega još sposobnosti koje bi mu to omogućavale, ali bi tada svoju najveću Vrlinu, vrlinu Mudrosti (=Filozofije), koja od filozofa zahtjeva da joj “posveti svoj život” (Hegel) i koja mu osigurava ekskluzivni autoritet među sugrađanima, ozbiljno ugrozio.

Riječ je o tome da se radi o takvoj vrlini “koja mu uzima *sve njegovo vrijeme*”, baš “kao što vladanje državom uzima *sve vrijeme* jednoga čovjeka”.¹¹ Tako bi – ako se prihvati državnštva – zato jer više ne bi imao onoga *svoga* vremena, slijedile i “teoretske nesigurnosti i moralni sukobi” koji bi ga mogli dramatično i udaljiti od izravne, konkretne, odnosno političke akcije.¹² Zbog svega toga, smatra Kojève, ostavljeno je “plejadi intelektualaca svih odlika (koja je više ili manje rasprostranjena u vremenu i prostoru) na brigu da – na teoretskome planu – približi filozofske ideje političkoj realnosti”.¹³

Ovakvim stavom Kojève nedvojbeno izlazi iz polja ekskluzivne interpretacije Ksenofontova teksta te pri tome, s nešto sasvim vidljive ironije, ulazi u suvremenost i njime ujedno referira i položaj europskog intelektualca unutar političke zbilje dvadesetoga stoljeća.

marginalija Četvrta

Spis *Tiranija i mudrost* Kojève završava stavkom: “Općenito, baš sama povijest preuzima na sebe da ‘prosudi’ djela državnika ili tiranina koje oni provode (svjesno ili ne) s obzirom na ideje filozofa koje su intelektualci prilagodili za primjenu.”¹⁴ Ulazeći u pitanja umijeća (: *těhne*) tiranijskoga vladanja, pjesnik Simonid definiran je kao lik¹⁵ koji u Ksenofontovu dijalogu jasno pokazuje osnovnu *strukturu* svojega funkcioniranja. Ta je struktura

⁸ A. KOJÈVE, *Tiranija i mudrost*, 133–162.

⁹ *Isto*, 142.

¹⁰ *Isto*.

¹¹ *Isto*, 153.

¹² *Isto*, 155.

¹³ *Isto*, 161.

¹⁴ *Isto*, 162.

¹⁵ Upotrebljavam pojam *lika*, jer ga u svoju analizu uvodi Strauss već u naslovu potpoglavlja: *Likovi i njihove namjere*.

transformativna,¹⁶ jer je *akterska*. Ona je *autorska*, jer radi na *učinak diskursa*. Pri tome je ona i *determinativna*, jer samomu liku, kao takvom, više pripada determinacija *nego identitet*.

Ulazeći u pitanja povijesnoga, pa, dakako, i društvenoga položaja intelektualca, Kojève – koji u Simonidu vidi *lik* “tipičnog intelektualca” – ustaljuje taj lik na mjestu “*posrednika*”. To je lik, smatra Kojève, kojemu pripada da filozofske ideje “*približi*” političkoj realnosti. Štoviše, da ih “*prilagodi za primjenu*”. Budući da se u teoriji, pa i u dnevnoj konverzaciji, često upotrebljava sintagma “lik intelektualca”, a pojam lika susreće se danas već izuzetno učestalo i u *slangu*, na samu marginu ove marginalije dodao bih i jednu usputnost.

Lik u dijalogu, pa, naravno, i u drami, ima položaj sličan onomu koji su renesansni formalisti dodjeljivali subjektu. Naime, kako bi riješili svoje teške gramatičko-logičke zavrzlake s problemom subjekta, gramatičari XVI. stoljeća, primjerice, za izjavu: “Ja sam to” upotrebljavaju posebnu formulu: *Ce suis je*.¹⁷

Naime, ovim “redom oblika” pokazna zamjenica *to* (: *ce*) ovdje postaje *subjekt iskaza*. On je tako postavljenim “redom riječi” (: *suis je*) podržan i ujedno razdvojen od implicitnog subjekta *Ja* (: *Je*) glagolom *biti* (: *suis = être*). Sama forma ovog iskaza, smatraju stari gramatičari, takva je da ona “*afirmira nešto od subjekta*”.¹⁸ Njegovu *iskazivost*, a ujedno i njegovu *implicitnost*.

U liku je uvijek, a moguće je kazati i oduvijek, neki *implicitni subjekt*. Kada se lik intelektualca “posrednika” pojavljuje u poziciji subjekta iskaza, tada nesumnjivo “*afirmira*” i nešto od nalogâ onog *epohalnog*, tj. “konstitutivnog” *subjekta*. U modernim vremenima, epohi “fenomenološkog”¹⁹ subjekta, liku intelektualca u ulozi “posrednika” sve više i sve češće *konkurira* lik intelektualca koji je u ulozi “nekog” *upletenog*, odnosno “*umiješanog*” u “ono što ga se ne tiče”.²⁰

Premda, dakle, još od samih početaka intelektualac nastupa na planu koji primarno *nije meditacijski nego je medijacijski*, počelo se tada dovršavati razdoblje, a u kojemu su, kako to duhovito formulira Sartre, “unuci filozofa postali intelektualci” (: *les petit-fils des philosophes sont devenues les intellectuelles*).²¹ Može se, doista, reći da je danas riječ o jednome “*modelu koji istječe*” (H.-P. Müller).

marginalija Peta

Sve u svemu, “*misija*” intelektualca nedvojbeno podliježe Müllerovu pitanju: “*Čemu (još) intelektualci?*” To radikalno pitanje, međutim, ne znači danas više od jednog retoričkog pitanja.

¹⁶ Ovdje se prvenstveno oslanjam na analizu agregata elemenata, odnosno zakonâ sklopa same strukture na osnovi postavki Jeana Piageta. Usp. Jean PIAGET, *Le structuralisme*, Pariz 1970.

¹⁷ Iulii Caesaris SCALIGERI, *De causis linguae latinae, libri tredecim*, 1540. Citirano prema Julia KRISTEVA, *Polylogue*, Pariz 1977., 244.

¹⁸ *Isto*, 245–269.

¹⁹ Koristim ovdje pojam iz Foucaultove osnovne podjele subjekata na konstitutivni i fenomenološki mišljeni Subjekt. Usp. Michel FOUCAULT, *Znanje i moć*, Zagreb 1994., 194.

²⁰ Stav, dakako, pripada poznatom Sartreovom izriječju da je intelektualac “netko tko se miješa u ono što ga se ne tiče”. Usp. Jean-Paul SARTRE, *Plaidoyer pour les intellectuelles*, Pariz 1972., 25.

²¹ *Isto*, 12.

Ukoliko je lik intelektualca *to* koje ima svoju povijesnu *biografiju*, a koja uvijek iznova “afirmira” nešto s polja Subjekta: po nalozima epohalno “konstitutivnih” subjekata ili, pak, uz djelovanje “fenomenološkog” subjekta modernih vremena i njegove posebne formativne prirode, utoliko se i sada nalazimo u vremenu koje neosporno i značajno *dopisuje* njegovu biografiju. Možda je i misao te biografije danas postala “slaba”, ali učestalo pitanje “zašto?” *pretvara* problem strukture intelektualnoga diskursa, s obzirom na njegovu jučerašnju svežanost, ali i njegovu današnju vezanost uz “stanje” filozofije i uz “stanje” politike.

Tu je pitanje o tome “koji su izvori legitimiteta i autoriteta intelektualca”²² *ostalo* primarno. Kažemo da je ostalo primarno ne samo zato jer se, u svoj svojoj ozbiljnosti, ono pojavilo i održalo od kraja devetnaestoga stoljeća (1894. – 1898.), već i zato jer je tijekom čitavoga turbulentnoga dvadesetog stoljeća dinamikom događaja u njemu pitanje legitimiteta i autoriteta intelektualca i njihova izvora stalno iznova bilo *provocirano*, ali je stalno iznova ostajalo *kao pitanje*.

Razdoblje modernih vremena razdoblje je u kojemu je – filozofijski i praktički – do kraja bila u-ozbiljena relacija: *mišljenje – akcija*. To je bilo ono razdoblje u kojemu je vladala krilatica: “Sve je politika.” Politika koja je tada za veliki dio intelektualnoga svijeta važila za “neku vrstu teologije zamjene” (J. Bouveresse).²³ To razdoblje izuzetno je snažno *upisano* i u Aronovu rečenicu: “Sartre je živio dramu moralista izgubljenog u džungli politike.”²⁴ Usput, Winock smatra da je upravo Foucault, pogotovo knjigom *Nadzirati i kažnjavati*, mogao nastaviti slijedom Sartreove političke angažiranosti.²⁵ Moderna vremena završavaju nastupom, inicijativama i “sirenama” postmodernoga doba, koje objavljuje i “kraj filozofije”.

Prvenstveno načelima “dekonstrukcije” ono se hoće “otarasiti” subjekta koji u svojem transcendentalnom, “praznom identitetu” (M. Foucault) tijekom čitave povijesti pokriva, pa i *prepokriva*, čitavo njezino polje događaja. Dakle, ususret intelektualcu, u vremenu postmoderne, moglo bi se reći, ide ono što Kristeva naziva *le sujet destabilisé*.²⁶ Ovim pojmom ona *u*-jedno obuhvaća “poljuljanu” personalizaciju, ali i “poljuljanu” konstitutivnost subjekta.

Ovim, pak, neugodnim susretom kojim *prolazi iza svojih ogledala*, suvremeni je intelektualac doista ozbiljno “poljuljan” i *o* svome liku i *o* svome diskursu. Ali “poljuljan” je još i zbog toga jer mu ni današnje “stanje” filozofije, a ni politike baš nikako ne ide na ruku.

marginalija Šesta

Alain Badiou, na primjer, kaže da je filozofija danas “izgubila svoju auru”. Izgubila ju je zato jer daleko više pripada *mnijenju* negoli *mišljenju*. Najviše prostora za sebe pronašla je, naime, u žurnalizmu, u “javnim koserijama” o svemu i svačemu.

²² Postavlja ga slijedom komentiranja stavova E. Saida, a u sažetku svojega izlaganja s *Desničinih susreta 2013.*, Vladimir Gvozden. Pitanje o autoritetu suvremenog intelektualca postavlja u svojem sažetku i Rastko Močnik. Usp. *Desničini susreti 2013. Intelektualac danas. Program rada / sažeci izlaganja* (ur. Drago Roksandić, Filip Šimetin Šegvić i Nikolina Šimetin Šegvić), Zagreb 2013., 25–26, 35.

²³ Jacques BOUVERESSE, “Le philosophe, les médias et les intellectuels”, *Agone*, 2009., br. 41–42, 225–243.

²⁴ Raymond ARON, “Mon petit camarade” (http://www.lexpress.fr/culture/livre/mon-petit-camarade_486874.html).

²⁵ Usp. Michel WINOCK, *Le siècle des intellectuelles*, Pariz 1999.

²⁶ Julia KRISTEVA, *Pouvoir de l'horreur*, Pariz 1980., 35.

Reklo bi se: kao što je čitava jedna dominantna civilizacija mislilaca, ona helenska, s vremenom nestala i postala *agora* trgovaca, tako je i misao o “kraju filozofije” sišla na kioske, ušla u markete i dućane. Kao roba na jesenjoj rasprodaji. Institucionalno: filozofija djeluje u ograničenome, sasvim suženome prostoru između drugih akademskih disciplina. U njemu “obamrla” filozofija, tvrdi Badiou, oscilira između “retorike korektnih iskaza” i historičarskog proučavanja vlastite povijesti. Iznutra: filozofija je *u sebe* “ucijepila” sustavnu sumnju u ono za što je sposobna.

Badiou ne pripada teoretičarima postmoderne i inicijativama dekonstrukcije. Cilj njegovih spisa nije “prevladavanje metafizike na način dekonstrukcije”. Badiou se izjašnjava protiv “prenemaganja” o kraju filozofije. Njegovo je osnovno usmjerenje “rekvalifikacija” i “rekonstrukcija” filozofije. Ususret takvu cilju Badiou filozofiju danas interpretira kao *ono* koje *uzorkuje* nove “predmete znanja”. Kao *ono* “koje *sebe* proizvodi *kao uzorak*, političkog, poetskog itd.”.²⁷ Dramskog.

U svome prizivu *ontologije*²⁸ Badiou nastoji ući u “začudnu logiku” *refleksivne strukture* događaja. Događaj je jedan od središnjih pojmova njegove ontologije. Uz događaj vezuje i ponovno utemeljenje teorije subjekta. U pozadini Badiouove ontologije jest postavka o “neprekidnome postojanju filozofije”.

marginalija Sedma

Sve je, dakle, tu na prenatrpanim tezgama suvremenosti. Komercijalizacija “obamrle” filozofije, “kraj filozofije” i “neprekidno postojanje” filozofije. Sve je to danas ponuđeno suvremenom intelektualcu da bi – svojom diskurzivnom praksom “verbalnih aproksimacija”²⁹ – upravo s problemima koji s tih tezgi dolaze radio, ako *hoće*, ono što *može*. No, on više nije lik koji radi to što *se* više ne može. Recimo, pokušava “prilagoditi” nešto od recentnih stanja filozofije ili filozofskih zamisli političkoj realnosti.

Budući da je marksizam, u svojem kanonskom obliku, bio posljednja filozofija vezana uz vlastiti *politički uvjet*, jasno je da nakon toga više nema riječi o nečijem posredovanju filozofije i stanovita oblika vladanja. Tzv. marksistički intelektualac bio je u situaciji da se brine *jedino* o političkome uvjetu filozofije marksizma. Ali ne u posredovanju, nego u *odgovornom* “provođenju” njezine političke Ideje. Izvršavanju svojih partijskih “zadataka”. Zbog toga je – za mnoge intelektualce na desnici, pa i na samoj ljevici – “kraj ideologije bio poruka nade”.³⁰

Međutim, nakon političke *odgovornosti za Ideju* – pa i s onim poznatim poststalinističkim posljedicama glede te odgovornosti – dolazi vrijeme politike bazirane *na odgovornosti, ali bez Ideje*.

Zanimljivo je da je – vjerojatno s očekivanjem onih problema koji bi baš otuda mogli doći – španjolski parlament 1984. uputio poziv Habermasu, koji je potom u svojem govoru u parlamentu istaknuo dvije stvari. To da je budućnost sasvim “negativno zaposjednu-

²⁷ Oliver FELTHAM, *Alain Badiou: live theory*, London – New York 2008., 173.

²⁸ Za Badioua matematika jest ontologija. “Matematika jest znanost bića kao bića, prezentacija nekonzistentne mnogostrukosti”, kaže u uvodu *L'être et l'événement* (Pariz 1988.).

²⁹ Ova je sintagma Sartreova.

³⁰ Michael FREEDEN, *Političke ideologije*, Zagreb 2006., 14.

ta”, ali i to da je “utopijska perspektiva upisana u politički djelotvornu povijesnu svijest” te da “utopijsko mišljenje izgleda ima zadaću otvoriti alternative djelovanja”. Dakako, mimo svih terora poduzetih u ime raznih utopijskih nacrt³¹ čiji je cilj bio neka *societas perfecta*.

marginalija Osma

Budući da je ovdje bilo ponajviše riječi o “situiranju” intelektualca u procijep između filozofije i politike, nemoguće je zaobići onaj, zapravo, jedini relevantni primjer kojim u dvadesetome stoljeću jedan od najznačajnijih i najutjecajnijih filozofa vlastitu misao sam “posreduje” jednom političkom obliku vladanja i njegovim “rješenjima”.

Radi se, naravno, o Martinu Heideggeru, to jest prvenstveno o njegovu rektorskom govoru u Freiburgu iz 1933. godine, a potom i onom Heideggerovu iskazu iz 1935. kojim Hitleru daje mjesto u “području polu-bogova” (: *der Halb-Götter*). O ovome “slučaju” postoji opsežna literatura, a polemike o njemu gotovo da su neprekidne. Zadnju – u *Nouvel Observateuru* od 20. lipnja 2013. godine – potpisuje J.-P. Faye. Pa i pored eklatantne podrške nacionalsocijalizmu – iz čije je partije relativno brzo izašao – mišljenja o razlozima te podrške među uvaženim su teoretičarima vrlo podijeljena.

Ukratko: jedni su odlučni u tome da se tu radi ne samo o velikoj Heideggerovoj “grešci” nego i o “krivnji” i “grijehu”. Drugi se prema tome, u svojim pristupima i analizama, nastoje postaviti drukčije, pa i sasvim drukčije. Kako se sama Heideggerova podrška nacizmu zbiva unutar tzv. srednje etape njegove filozofije, faze potvrđivanja heroizma povijesnosti, tako je, između ostalog, otvorena i ta mogućnost da njegov nacistički angažman “nije pitanje *adekvatnosti*, odnosno podudaranja njegove misli i političkog djelovanja”, nego se nalazi u Heideggerovoj “nemogućnosti da razriješi teorijsku zavrzlamu u kojoj se našao”.³² Tu da s prstima u politici “iznjedri projekt od ontološkog i sudbinskog značaja” (M. de Beistegui).

U svakom slučaju ovaj moderni *passage en acte*, naime: prijelaz filozofa s misli na čin, ni ovoga puta nije uspio. Međutim, brojni intelektualci žive od pitanja koja je, svojim složenim slučajem, za sobom ostavio. Ona su teorijska i *položajna*. Praktička i *supstancijalna*.

marginalija Deveta

Heidegger je sumnjao, premda neki umjereniji kažu da nije “zdušno branio”, da je demokracija onaj politički poredak koji bi bio i najbolji, a s obzirom na intenzivni napredak moderne tehnologije i u samu njezinu bit. Demokracija je danas u Europi – smatra Žižek i slažem se – “zapravo, administrativni projekt”.³³ Može se reći još i to da se radi o projektu bez “ideološke strasti”.

³¹ Platon, Campanella, Saint-Simon: “utopije poretka”; More, Fourier: “oslobodilačke utopije”.

³² Vidi o tome iscrpni tekst Slavoj Žižeka pod naslovom “Zbog čega je Heidegger ispravno postupio 1933. godine”, koji odmah ima i svoju “fusnotu”: “Ali ipak na krivi način”. *Tvrđa*, 9/2008., br. 1–2, 237–281.

³³ *Isto*, 241.

Kako bismo ovdje izbjegli muke s problemom ideološke strasti, ali i ne samo zato, valja bi s punom ozbiljnošću razmotriti Rancièreov stav da je jedno od temeljnih pitanja naše suvremenosti: *kako ujediniti politiku i ono političko?*

marginalija Deseta

Frank Furedi odlučno tvrdi, a to i argumentira, da je došlo vrijeme prizemne imaginacije, odnosno vrijeme u kojemu je “politika ostala bez teksta”.³⁴ Kada, na primjer, Donald Sassoon raspravlja o socijalizmu u dvadesetome stoljeću i o mogućnostima njegova definiranja, on zatečen obiljem njegovih sasvim “heurističkih vrijednosti” izbjegava svaku definiciju socijalizma, a pribjegava stavu, gotovo dosjetci, da je “socijalizam ono što socijalisti čine”.³⁵

Ako bi o aktualnoj hrvatskoj politici bila riječ, tada bi se na osnovi glagola “činiti” dalo samo jedno zaključiti. Nakon što su svoje političke pozicije, u doba rađanja tuđmanovske države Hrvatske, i svoje ciljeve “deklarirali” konzervativci, liberali, socijaldemokrati, pa sada i laburisti, svi oni u čitavome razdoblju 1990. – 2013. programski *posluju* ponajviše kao *prekupci* političkih načela.

Konzervativci su, na primjer, *prekupci* socijaldemokratske ideje o socijalnoj državi. Obrnuto, pak, od poznate Hobhouseove napomene da liberalizam, ako želi preživjeti, treba učiti od socijalizma, socijaldemokracija u Hrvatskoj preživljava kao glavni *prekupac* osnovnih liberalističkih ideja i pragmi. Laburisti su tek nespretni *prekupci* sindikalnih, krajnje raspršenih, interesa i zahtjeva. Zbog takva vrtloga i politički vokabular – dakako, ne samo kod nas – iskazuje “tešku zbrku”, takvu da se “javne osobe teško više mogu brinuti za jezik politike”.³⁶

Don Watson, teoretičar društva, tvrdi da je zapravo došlo do “raspada javnog jezika” te da politika već posvuda govori “upraviteljskim žargonom”. To kod njega znači *mehaniziranim diskursom* koji “ukida potrebu za razmišljanjem”.³⁷

Tragom ove postavke, današnji intelektualac – ako hoće (ima volju) misliti o politici i njezinu diskursu – nalazi se, između ostaloga, u situaciji da razmišlja o nečemu što upravo *ukida* potrebu za razmišljanjem. Antikno, diderotovski, to bi se danas moglo zvati: *paradoks o intelektualcu*.

marginalija Jedanaesta

Dug je i opsežan *rapprochement* kulture i politike. Jedno od ranih političkih trojstava u oblikovanju tzv. Države nacije bio je trokut: narod – nacija – kultura. Tu kultura ima središnju važnost kao “*temelj nacije*, kao *poduka narodu* i kao glavno *oruđe demokracije*”.³⁸

³⁴ Frank FUREDI, *Politika straha*, Zagreb 2008., 13.

³⁵ Donald SASSOON, “Socijalizam u dvadesetom stoljeću: povijesna refleksija”, *Političke ideologije* (ur. Michael Freeden), Zagreb 2006., 76.

³⁶ F. FUREDI, *Politika straha*, 13.

³⁷ Don WATSON, *Death Sentence: The Decay of Public Language*, Sydney 2004., 8.

³⁸ Evelyne RITAINE, *Les stratégies de la culture*, Pariz 1983., 26–78.

Jakobinska politička strategija bila je “*okupiti kulturom*”. Na kraju, pak, devetnaestoga stoljeća kulturni imperativ bio je “*otkriti narod njemu samome*”. Godine 1930. započinje se formirati politika čije su ideje vodilje – a u svrhu pune afirmacije pročišćenoga nacionalnog bića – *Kulturvolk* i *Totalstadt*. Međutim, kad spominjemo politiku nacionalsocijalizma koja hoće dodijeliti svjetsku ulogu njemačkom narodu kao “*narodu kulture*”, valja istaknuti i pobunu francuskih intelektualaca (1936.) potaknutu upravo tim “projektom”, čiji je slogan bio: “Mi kontinuiramo Francusku!”

Gotovo da ovdje i ne treba spominjati Rusiju 1918. i vrijeme proletkulta te dugotrajnu politiku i praksu socrealizma u svijetu socijalizma. Samo jedan stavak Lenjinova članka “Partijske organizacije i partijska literatura” već je dovoljan da se vidi ono o čemu se i kako se tu radilo. Preporučuje se, na primjer, da “književni dio partijske stvari proletarijata ne treba biti šablonski identificiran s drugim dijelovima partijske stvari proletarijata”.³⁹

Zatim dolazi Država s idejom “animiranja zajednice”, pa onda i Država u dvije funkcije: “kulturnog planera” i “društvenog terapeuta”. Kultura je kroz povijest postajala, samom prirodom svoje ili silom političke stvari, reklo bi se, nezaobilazni “faktor” u izgradnji Države, dok je sada ona toga sasvim *razriješena*. Razriješena tako da jedino kulturna industrija ima mjesto u interesima Države. Kultura supstancijalno – dakle: njezino *imaginarno* koje je oduvijek *upogonjeno* – samoj politici više nije ničemu i ni za što.

Stoji činjenica da se Država danas “povlači”, ali ne politički planirano (što je bila osnovna ideja “tačerizma”), već i zbog ozbiljna nedostatka političke imaginacije. Dakako, nikako ne samo zbog njezine prizemnosti, već i zato jer svijet ekonomije i financija, jer diktat tzv. slobodnog tržišta – slažu se u tome i kritičari i zagovornici kapitalizma – daje “vrlo malo mjesta za učinkovito političko djelovanje”.⁴⁰

marginalija Dvanaesta

Ukoliko je danas “politika ostala bez teksta”, utoliko je nužno upozoriti na jaku Badiouovu platonističku postavku da je “politička invencija sama *tekstura misli*”.⁴¹ U 9. knjizi Platonove *Države* riječ je, naime, upravo o tome da je *politika uvjet mišljenja*.

Pjesnik, “učeni čovjek” Simonid s Hijerantom, tiraninom, razgovora pod *tim uvjetom*. Ako je on “tipični intelektualac” najavljen iz onoga vremena, “zašto?” onda brojne – možda atipične? – suvremene intelektualce stavljati u sumnju kad oni *taj uvjet mišljenja*, neosporno je, misle. To uglavnom čine iz onih problemâ koje svakodnevno otvara *nedostatak* političke invencije. Što to ne čine današnji političari vjerojatno potječe iz istog, ovdje navedenog, a sada već prastarog razloga: jer im “vladanje uzima *sve vrijeme* jednog čovjeka”.

³⁹ Boris ZIHERL, *Umetnost i idejnost*, Beograd 1957.

⁴⁰ F. FUREDI, *Politika straha*, 25–27.

⁴¹ Alain BADIOU, *Manifest za filozofiju*, Zagreb 2001., 15.

umjesto zaključka: marginalija Trinaesta

“Bez obzira na to kakva bila naša posvećenost dekonstrukciji metafizike i borbi za nove oblike mišljenja i djelovanja, (...) mi i dalje nastavljamo živjeti unutar metafizičkog konteksta...” kaže de Beistegui.⁴² U kontekstu te borbe za nove oblike mišljenja i djelovanja, a istodobno života unutar metafizičkog konteksta, intelektualac i opet ima svoju priliku. Prvenstveno zato što je lik koji je – onomad posredujući, a jučer sudjelujući – izgradio vlastitu biografiju na svojem *coagitare*.⁴³ Mogućnosti da “skupa protrese” strane koje se opiru dijalogu.

Osim toga: intelektualca – a nakon racionalističkog, još ne ražalovanog *Ego sum* – na površini same suvremenosti još uvijek održavaju jake snage modernističkoga *Ecce ego*.

THE INTELLECTUAL: RUMOURS OF THE SUBJECT (TWELVE MARGINALIA, WITH THE THIRTEENTH INSTEAD OF A CONCLUSION)

In Xenophon's work *Hiero*, the poet Simonides is the first in Greek philosophy to discuss an issue raised by a ruler in a moment of “leisure”, of how to “improve his rule”. Simonides is the first non-philosopher entering a discussion formerly reserved only for a dialogue between the philosopher and the ruler. By entering it, Kojève states, the poet appears as an intermediary figure between them, as an intellectual, who attempts to mediate the language of thoughts to the language of power. He is an intermediary subject. In today's terms it could be said that he is endeavouring towards the permeability of discourse. In the age of postmodernism, the position of the subject is a precarious one. Some philosophers announce the “death of the subject” and its vanishing, others speak of its “weakness”, claiming it is a category which no longer has anything to say, or to offer. Today, philosophers mostly constitute postphilosophies. The biographies of the intellectuals, on the other hand, remain what they used to be a long time ago. They represent the rumours of the subject, of its existence rather than non-existence, of its death taking a toll on everyone, of its weakness being its strength...

Keywords: tyrant, poet, philosopher, intellectual, master of discourse, *coagitare*

Literatura

Raymond ARON, “Mon petit camarade” (http://www.lexpress.fr/culture/livre/mon-petit-camarade_486874.html).

Alain BADIOU, *L'être et l'événement*, Pariz 1988.

Alain BADIOU, *Manifest za filozofiju*, Zagreb 2001.

Miguel de BEISTEGUI, *The New Heidegger*, London 2005.

⁴² Miguel de BEISTEGUI, *The New Heidegger*, London 2005., 185.

⁴³ JOZO MAREVIĆ i dr., *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*, sv. 1, Zagreb 2000., 491.

- Jacques BOUVERESSE, "Le philosophe, les médias et les intellectuels", *Agone*, 2009., br. 41–42, 225–243.
- Oliver FELTHAM, *Alain Badiou: live theory*, London – New York 2008.
- Michel FOUCAULT, *L'ordre du discours*, Pariz 1971.
- Frank FUREDI, *Politika straha*, Zagreb 2008.
- Martin HEIDEGGER, "Parmenides", *Gesamtausgabe*, knj. 54, Frankfurt am Main 1982.
- Julia KRISTEVA, *Polylogue*, Pariz 1977.
- Julia KRISTEVA, *Pouvoir de l'horreur*, Pariz 1980.
- Jozo MAREVIĆ i dr., *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*, sv. 1, Zagreb 2000.
- Jean PIAGET, *Le structuralisme*, Pariz 1970.
- Evelyne RITAINE, *Les stratèges de la culture*, Pariz 1983.
- Drago ROKSANDIĆ – Filip ŠIMETIN ŠEGVIĆ – Nikolina ŠIMETIN ŠEGVIĆ (ur.), *Desničini susreti 2013. Intelektualac danas. Program rada / sažeci izlaganja*, Zagreb 2013.
- Jean-Paul SARTRE, *Plaidoyer pour les intellectuelles*, Pariz 1972.
- Donald SASSOON, "Socijalizam u dvadesetom stoljeću: povijesna refleksija" *Političke ideologije* (ur. Michael Freeden), Zagreb 2006., 75–99.
- Leo STRAUSS, *O tiraniji – Ksenofont, Hijeront ili o tiraninu – Alexandre Kojève, Tiranija i mudrost*, Zagreb 1980.
- Michel WINOCK, *Le siècle des intellectuelles*, Pariz 1999.
- Boris ZIHERL, *Umetnost i idejnost*, Beograd 1957.
- Slavoj ŽIŽEK, "Zbog čega je Heidegger ispravno postupio 1933. godine", *Tvrđa*, 9/2008., br. 1–2, 237–281.

2.

MOĆ I NEMOĆ INTELEKTUALACA

Alpár Losoncz

UDK: 316.344.32:316.42

Sažetak: U članku se postavlja pitanje diskurzivnih mogućnosti uobličavanja kritičkog angažmana intelektualaca. Shodno tomu, razmatra se transformacija pozicije intelektualaca, i to na dvojak način: prvo, uzima se u obzir fenomen intelektualne konverzije (sa krucijalnim primerom prelaska sa marksizma na neoliberalno poimanje sveta) i drugo, tretira se diskurzivna konstelacija izgovaranja istine. Posebno se analizira status reči kao lingvističke jedinice sa kojom se intelektualac služi. U svetlu toga se tematizuje misao Borisa Groysa da je u kapitalizmu kritika postala nemoguća, te se napominje da uprkos značajnim momentima ova Groysova analiza iziskuje korekcije. Pored diskurzivne pozicije reči članak tretira i status ideja koje intelektualcima omogućavaju konceptualizaciju stvarnosti. Kritički se analizira tvrdnja da su ideje danas postale nesavremene i da više nisu relevantne. Na primeru analize neoliberalizma, a naročito Hayeka, autor članka pokazuje da je promovisanje ideja od velikog značaja za razumevanje sadašnje epohe. Istovremeno naglašava značaj diferenciranja intelektualaca te posebno razmatra uloga intelektualaca koji na nivou svakodnevice razrađuju određene ideje. Autor se pritom zalaže za ne-moralističko tretiranje položaja intelektualaca shodno socio-ekonomskim transformacijama i politiku istine bez koje se kritička pozicija intelektualca ne može promisliti.

Ključne reči: intelektualac, konverzija, reč, ideje, kritička pozicija, politika istine, odgovornost

Na početku jeste reč, tako bi se moglo započeti razmišljanje o intelektualcima. Pascal piše *Pisma iz provincije* ostajući u anonimnosti. Zola, kao *locus classicus*, piše deklaraciju u kojoj razotkriva jednu aferu. Sartre objašnjava zašto odbija Nobelovu nagradu. Foucault govori o tome da je veza između znanja i moći transcendentalni preduslov da se istina uopšte pojavljuje u diskurzivnim okvirima. Alain Badiou rehabilituje platonističku invarijantnost kao komunističku ideju: svi se služe i to na konstitutivan način rečima. Pomoću određenog performativa interveniraju u odnosu na svet.

Propitivanje delotvornosti ljudske reči nas upućuje (i) na hrišćanstvo: ne mislimo samo na poznatu scenu stvaranja, nego i na mnogobrojne teološke diskusije koje su se usredsređivale na razdvajanje između istine i mnjenja. Ali ako smo već pomenuli hrišćanstvo, onda neka se pomene momenat bez kojeg se jedva može razumeti drama intelektualca: pobeda pisane reči nad oralnom tradicijom.¹ I pre nego što izvučemo konsekvence iz ovih naznaka

¹ Time se ne upuštam u genezu intelektualaca, samo povlačim određene istorijske paralele. Vidi: Rasel DŽEKOB, *Kraj utopije. Politika i kultura u doba apatije*, Beograd 2006., 214–285.

držimo na umu i činjenicu da je performativnost reči duboko utisnuta u moderno samorazumevanje: na ključnim stranicama Hobbesovog *Levijatana* ćemo naći dokaz za delotvornost reči umetnutu u konstitutivnu fikciju moderniteta, naime, u sklapanje ugovora. Jer, čitamo: “kao da je svako rekao svakome”.

U svakom slučaju bez strujanja i cirkulacije reči ne možemo zamisliti pozicioniranje intelektualaca: pisana ispoljavanja kao satira protiv vlasti, pamfleti, traktati su samo primeri toga. Da li intelektualac odista može da se pouzda u iskonsko-inherentnu delotvornost reči? Pogledamo li dinamiku modernog društva, dobijamo utisak da se uvek mogu čuti različiti glasovi, da u našim ušima odzvanjaju različiti modaliteti glasova. Moderna obećava otvoreno govorenje, ali nećemo zaboraviti da i država i aparati vlasti govore, stavljaju do znanja šta preduzimaju. Tako de Gaulle inscenira 1968. kao govorni događaj, George Bush ponavlja u novom kontekstu tradicionalnu naznaku američke ideologije da američke trupe sprovode krstaški rat protiv islama, Obama izgovara da će američke trupe napasti Siriju. Dakle, vlast čiji govor nikad nije homogen, nego se uobličava u razmacima, otklonima, heterogenim formama, ali uvek kaže šta radi. No govore i robe. Karl Marx je upravo to od nas tražio – da pokušamo čuti šta inače brbljive robe govore. Tako ideološki govori filmska industrija kada komodifikuje, to jest pretvara u robu govor o apokalipsi, o projektovanom kraju svega: kraj će se dogoditi ali u cilju toga da nas predviđena nova geneza sveta dovede do istog mesta gde smo sada. Svet čak i posle svoje propasti sadrži seme kapitalizma. Govoru vlasti pripada i tišina, to jest postoje fenomeni o kojima se ne govori. Dakle, vlast čuti o određenim svojim namerama: ovde bismo govorili o diskursima kao o formacijama organizacije govora, kao o odnosima između govora i tišine. Iste formacije raspoređuju reči. One podrazumevaju režime uključivanja i isključivanja, omogućavaju da se određene izjave pojavljuju kao kandidati za istinu.

Današnji intelektualci ne mogu da govore istim stilom rezonovanja kao što su raspravljali Avgustin Hiponski i Pelagije povodom smrti i volje, i to ne zbog toga što im to zabranjuje neka cenzura nego zbog toga što je pitanje istinitosti, smisao dolaženja do istine, podležno istorijskim promenama. Intelektualci učestvuju u stvaranju diskurzivnih formacija, pomoću njih diskurzivni poreci dobijaju formu, na osnovu njihovih delatnosti postaju određeni obrasci tumačenja inteligibilni za nas. Međutim, u istoj meri kako se menjaju pravila diskurzivnih formacija menjaju se i uslovi *pozicioniranja reči*. Uvek se postavlja pitanje kako intelektualac dolazi do reči. Time tretiramo istorijski indeks ispoljavanja intelektualca. Konzervativni filozof Leo Strauss na primer razvija argumentaciju u vezi toga da se klasični pisci mogu razumeti samo ako ih čitamo između redova: oni su uvek uzimali u obzir da postoji cezura između istine i mnjenja, ali su smatrali da se istinom mogu adresirati samo oni čitaoci koji su dovoljno razumni da podnesu istinu. Intelektualac koji stupa na scenu da izdejstvuje učinak reči pojavljuje se pred nama uvek u maski. Klasična tradicija jednostavno poznaje konstitutivnu razliku između onog ezoteričnog i egzoteričnog, i ona je određujuća za bilo kakvog intelektualca.

Mi smo sigurni u to da danas niko ne mora da skriva, recimo, svoj ateizam između redova, jer jedva da ima cenzure koja propisuje zabrane, još manje ima vlasti koja odrubljuje glave zbog određenih reči. Ipak, pitanje je da li se ta maska tako jednostavno može zbaciti. Znamo na osnovu robusnih opisa u kolikoj meri je mišljenje u dvadesetom veku bilo upleteno u tretiranje odnosa između istine i privida: ako je u devetnaestom veku vijorila zastava kognitivnog optimizma, u prošlom veku se mišljenje okretalo oko toga da je privid konstitutivnog karaktera. Dakle, danas ne postoji strah od cenzure u naznačenom smislu,

ali postoji strah od anonimnog javnog mnjenja; ili postoji bojazan od klasifikacije, kao i od pritiska podmuklog konformizma. Kasni projekat Michela Foucaulta u odnosu na antički pojam *parrêsia* se može razumeti u tom smislu: kako govoriti istinu u demokratiji gde je pritisak konformizma ogroman. Odatle njegov termin koji treba prevesti u današnjicu: hrabrost da se govori istina,² koja je danas izgleda bitnija nego ikada (mada u tome nema nikakve novine, ostvaruje se samo ono što su paradoksalni konzervativci kao Tocqueville ili Stendhal predočavali).

Istorija intelektualaca je istorija njihovog odnosa prema moći, to jest dinamika razumevanja njihove nezavisnosti, oscilacija između autonomije i heteronomije. Uvek se pitamo: zašto je Milton našao za shodno da prihvati ulogu u poretku u kojem je vladao Cromwell? Zašto je André Malraux prihvatio ministarsko mesto u de Gaulleovom periodu? Zašto je ovaj pomenuti francuski predsednik govorio o tome da se “Voltaire ne može staviti u zatvor”?³ Da li zbog onog trivijalnog razloga da je intelektualac (“opšti intelektualac” koji izlazi na oči javnosti i izlaže sebe pogledu drugih) previše viđen, te je rizično otvarati mogućnost skandala ili je de Gaulle mislio da (izvanredni) intelektualac, naime “Volter”, ne može pogrešiti zlonamerno? To jest, da čak i ako takav intelektualac greši usled vezivanja za pogubnu ideju, to mora da bude dobronamerna greška a ne ispoljavanje iskonskog zla? Da li intelektualci (za koje se pretpostavlja da su i nosioci nekih znanja) mogu da budu nosioci *inherentnog* zla? Nadalje, kako je to moguće da liberalni intelektualci (npr. Hayek i Mises, a o tome nešto kasnije) preporučuju privremenu diktaturu koja će nas dovesti preko kapije optimalnog poretka? Nikad to nije samorazumljivo. Jer, to što uvek postoji otpadnik intelektualac nije nikakav kapric, nego strukturalna određenost. Česte difimirajuće naznake o intelektualcima tipa Sartrea u smislu toga da se oni aristokratski i neodgovorno poigravaju sa emancipacijom samo zamagljuju suštinu: upravo ti otpadnici nude perspektivu preko koje vidimo postojeći svet.

Samorazumevanje intelektualaca je uvek ujedno i tematizacija celokupnog postojećeg poretka. Mислеći sebe, tumačeći svoju sopstvenu poziciju, intelektualac zadire u najbitnije svetske tokove. Čak i najličnije, najintimnije samoanalize koje prednjače sa isticanjem singularnih aspekata, povlače intelektualca u raspravljanje o postojećoj strukturi sveta. Ali to ne znači da postoji unapred izgrađeni put između partikularne pozicije i univerzalističke perspektive. Jer, toliko toga je rečeno, da dodam: sa pravom, da su intelektualci okrenuti ka univerzalnim merilima. Zapravo, intelektualac ne samo da je ukotvljen u napetosti između partikularizma i univerzalizma (uostalom kao i svi u modernitetu) nego on/ona neprestano reflektuje na ovu tenziju. Dilema povodom toga se prenosi u najsitnije delove života intelektualca. Bez obzira da li tematizuje sebe kao funkcionera neke nacije ili celokupnog čovečanstva, intelektualac je ukotvljen u pomenutu tenziju.

Teško je osloboditi se od moralističkih značenja koja kruže oko intelektualca: skloni smo da brzo potežemo argument izdaje, kao što su to uostalom činili i mnogi komentatori. Inkliniramo ka tome da optužujemo u tom smislu intelektualca ako je upriličavao advokatski oblik misli: kao da je izdao neku vrstu sporazuma. Ali, nije sigurno da ćemo mnogo postići sa takvim moralističkim objašnjenjima. Valja se pre upustiti u strpljivo razmatranje različitih relacija i isprepletenosti između aktivne i pasivne pozicije, autonomije i heteronomije intelektualaca: to podrazumeva istrajnu analizu onih uslova u kojima se pomenuta

² Michel FOUCAULT, *Le Courage de la Verité*, Paris 2009., 9.

³ Naravno, to je aluzija na Sartrea, koji je prodavao jedan maoistički časopis na ulici.

isprepletenost odvija kao i dobijanje uvida u one determinacije koje određuju šanse za autonomiju i heteronomiju.

Dakle, u jezgru intelektualca progovaraju oni objektivni uslovi koji bacaju svetlo na stanje sveta. Mada se sfera intelektualnih učinaka mora razumevati i sociološki, to jest valja je obraditi metodama sociologije, krucijalni momenat – odgovornost intelektualaca – opire se sociologizaciji. Kakvu odgovornost snosi intelektualac u toj navigaciji između partikularnog i univerzalnog, autonomnog i heteronomnog? Danas se intelektualac opominje da se previše zaleteo u dvadesetom veku: navodi se da se opijao “totalitarnim ideologijama” i da je previše puta supsumirao postojeće u odnosu na svoje zamišljene univerzalističke ideje.

Mnoštvo pitanja se ovde pojavljuje za nas koji pokušavamo promisliti različite putanje intelektualca: pokajanje intelektualca ili ne, hladni očaj⁴ određen rezignacijom ili nešto drugo? Kako održati senzitivnost za moralne refleksije a da se pri tome ne zapadne u moralizaciju? U stvari, pitanje odgovornosti danas zvuči čak antikvarski, i to shodno ubeđenju da smo u situaciji onog “*posle*”: danas više nema zaleta, emancipacija ostaje na retoričkom nivou, ambicije su splasnule, vlada posvemašnja iscrpljenost. Ujedno smo došli u situaciju da je pitanje odgovornosti zamučeno. Na primer, kada se postavlja pitanje konverzije onih intelektualca koji su nekada zagovarali marksizam kao garant emancipacije za vreme socijalizma, a posle su započeli žestoko odbacivanje istog, postajemo nemušti i jedva da uspevamo nešto da kažemo. Vladajući oblici tumačenja sugerišu da je posle pogrešnog razumevanja emancipacije reč zapravo o povratku na normalne putanje. Zalutali smo, ispali smo iz evolucionih tokova istorije, ali se vraćamo na pravi put. Realizatori velikih intelektualnih konverzija su deo toga. Utoliko odgovornost intelektualca za izrečene reči postaje neizvediva. No, pitanje odgovornosti lebdi u vazduhu i zbog toga što je drastično oslabljen autoritet istine same: danas se više ceni tolerancija od istine, sloboda govora od istine. Pitanje odgovornosti, ma kako ćemo ga rešavati, teško se može iole ozbiljno postaviti ukoliko je rang istine ovako snižen. Daleko od toga da je to samo moralni problem, jer tolerirajući relativizam i fluidno razumevanje stvarnosti srozavaju istinu na privremenu i usputnu konstrukciju koja se može zameniti bilo kada. Istina, koja ionako zvuči na takav način da izaziva podrugljivost, postaje blede sećanje na nešto sa čim se nekada pokušavalo.

Da li se intelektualac može opirati poretku za koji se tvrdi da je neizbežan? Da li nam je uopšte potreban intelektualac koji kaže da bi sve ovo moglo da bude i drugačije i koji pobuđuje sećanje na propušteno? Oslabio je kapacitet konstituisanja različitih alternativa, što je nekada bilo pripisano intelektualnom radu. Umesto toga nude se alternative koje zarobljavaju. “Totalitarizam ili sloboda”, ali intelektualac bi trebao da dekonstruiše upravo ovakve vrste nametnutih alternativa. Samo, intelektualac koji se odvažuje da iznosi kritiku može da računa da će ga, shodno osnovnim obrascima sadašnjeg poretka, trpeti. Tolerancija se odnosi i na njega. No ovu situaciju opisuju one naznake koje upozoravaju da se intelektualac sa kritičkim ambicijama klasifikuje kao puki deo nadasve heterogene subkulture. Njemu/njoj se čak ne kaže da se eto meša u one poslove koji ga/ju se ne tiču – da ovde iskoristim klasičnu naznaku Sartrea o intelektualcima. Ali mu/joj se zaprečava put do univerzalnosti. Kritika koju je uobličio postaje *privatna idiosinkrazija*, ekspresija neobuzdane unikatnosti jednog brbljivca koji misli da poseduje kamen mudraca. Dakle, govorimo o trpljenju koje unapred kanališe. Vladajući oblik tolerancije ima intenciju da nas oslobađa tradicionalne

⁴ “(...) užasna egzistencijalna praznina današnjeg”, kaže jedan intelektualac fasciniran fašizmom neko vreme (Gotfrid BEN, *Dvostruki život*, Novi Sad 1991., 63). Može se primetiti da intelektualci nekada fascinirani fašizmom obično kritički ne propituju svoje pokajanje.

ideje istine, a time izbija mogućnost univerzalnosti iz ruke intelektualaca. Intelektualcu, koji još hoće politiku istine, pripisuje se da je netolerantan, da nipodoštava demokratiju mnenja. Sa intelektualcem koji ima kritičku pretenziju, sećajući se na učinke prosvetiteljstva, danas se ne sučeljava, nego se on/ona raspoređuju u već postojeće diskurzivne okvire, kao što mu/joj se dodeljuje i status pukog subkulturalnog momenta. On/ona postaje čudak koji ispoljava kapric u sveopštoj kakofoniji kao bilo koji oblik egzotičnog identitetskog obrasca.

Intelektualci kao Edward Said, koji traže imanentnu distancu u odnosu na realno postojeći kapitalizam, neminovno se konfrontiraju sa ovim problemom: on na osnovu toga dolazi do uputne naznake o kritičkom intelektualcu kao o mestu izbeglištva. Ne predlaže frontalnu borbu nego, da parafraziramo, transverzalno kretanje: opravdava održavanje veze sa postojećim institucijama, ali sa promišljenim otklonom, sa brešom koja održava perspektivu izvojevane distance. Ali, ma koliko je ovo mišljenje sa naglašavanjem istrajnosti u odnosu na radu na distanci prihvatljivo, ni ono se ne može lako osloboditi dilema. Pogledajmo sada sledeće naznake!

Boris Groys iznosi tezu⁵ koja stavlja naglasak na promenjenu istorijsku konstelaciju intelektualnog ispoljavanja uzimajući u obzir formacije koje on naziva komunizmom i kapitalizmom: njegova argumentacija se može direktno povezati sa našim naznakama o putanjama reči. On tvrdi da kritičke reči u kapitalizmu nikada ne stižu do svog cilja, da je kritika u kapitalizmu apsolutno besmislena: kapitalizam je *nem*, on ne govori, on se ne može ni osloviti, u njemu se pomalja anonimnost ekonomskih procesa koji imaju izraz, ali samo u brojevima, a nikad u rečima. Snaga lingvističkih entiteta je, shodno tome, potpuno smrvljena, jezikom se ne može dotaći postojeća stvarnost, jer je jezik već unapred pretvoren u robu. Jezik danas postoji tek kao potpuno otvoren prema sopstvenoj komodifikaciji. Tako je postignut apsolutan imunitet u odnosu na kritiku.

Dakle, posredi je divergencija koja *onemogućava* kritiku jer se kritika i kapitalizam kreću na suprotnim stazama, kritika živi od reči koje se jednostavno ne generiraju u medijumu koji je relevantan za dinamiku i reprodukciju kapitalizma. Za razliku od toga, komunizam je potpuno lingvistifikovan (*Versprachlichung*), određen je diskurzivnim procedurama, on neprestano govori, izlaže sebe u rečima. U socijalizmu je svaka reč ideološki postulirana: reči *a priori* pogađaju cilj, jer se kreću u istom medijumu kao i ideologija. Odnosno, kritika moći i sama moć se generiraju u istom medijumu ispoljavanja. Ne zbog toga što se rečima opisuje zadata stvarnost, nego zbog toga što se društvo organizuje oko performativnih dimenzija jezika. Groys staljinizam vidi kao otelovljenje Platonovog snova: to je kraljevstvo čiste filozofije gde se operira samo i isključivo sa rečima.

Ova analiza je na momente izvanredna, ona se na izvestan način može videti kao hiperboličan nastavak i skretanje svojevremene analize pomalo marginalizovanog Alfreda Sohn-Rethela, koji je pokazivao paralelnost kretanja apstrakcije u filozofiji sa dinamikom novca.⁶ Takva argumentacija nas opominje da želimo li suditi o učincima intelektualaca, valja uzeti u obzir diskurzivne *mogućnosti* njihovog ispoljavanja jer medijum manifestacije intelektualnog tumačenja nije dat u smislu većitog uslova, nego je podložan dinamiци istorijskih determinacija. Jezik bi trebao da bude instanca istine, no ako je delotvornost jezika podređena istorijskoj konfiguraciji koja menja komunikativnu moć intelektualaca, tada se

⁵ Boris GROYS, *The Communist Postscript*, London – New York 2009., 1–33.

⁶ Alfred SOHN-RETHEL, *Intellectual and Manual labour. A Critique of Epistemology*, London 2009., 13–27.

i mogućnost manifestacija menja. Međutim, uprkos dubokoumnosti u odnosu na promeњene staze intelektualnog rada kod Groysa, želio bih da naznačim neke komentare.

Prvo, tačno je da ideološki diskursi u socijalizmu (govoriću o socijalizmu, jer mislim da nas termin komunizam vodi do pogrešnih puteva) funkcionišu pomoću sveobuhvatne "lingvistifikacije" koja podrazumeva konstitutivnu ulogu jezika. Dovoljno će biti ako se setimo da u socijalizmu određene reči imaju samovrednost i okružene su posebnim političkim nabojem. Tako se može objasniti da se ideološki korpus socijalizma može povrediti sa delotvornošću određenih reči. Strela kritičke reči odista pogađa cilj, ne puca u prazno. Ali, ni socijalizam ne može da egzistira bez ne-diskurzivnih aspekata, on ne može da funkcionise bez uplitanja u biološki život pojedinaca i populacije. Prema tome, on ima svoju biopolitiku, regulisanje tela, kao što reguliše i telo intelektualaca. Uostalom kao i svako moderno društvo koje vodi brigu o telu i životu i prevodi život u sferu politike. To Groys zanemaruje, a time i pojednostavljuje konstelaciju.

Nadalje, kada Groys oduzima mogućnost kritike u kapitalizmu, pojednostavljuje odnos između jezika i novca, proglašavajući činjenicu da je novac određujući i jedini medijum kapitalizma. On time, opet moram reći, izgovara, bez sumnje, bitnu stvar, naime, konfrontaciju intelektualaca sa brojevima koji uvek imaju monetarni izraz. Na primer, ideologija evaluacije intelektualnog rada u akademijama, u institucijama koje normalizuje znanje i koje sve više nameću "norme istine" (Zarka)⁷ i vrednosne obrasce, ne može se zamisliti bez toga. To je odista bitna dimenzija neimenljivog, uvek anonimnog gospodara.⁸ Ali, to nije još dovoljno. Jer, čak i jedan Niklas Luhmann, inače miljama daleko od svake kritike kapitalizma, mogao bi ovde ponuditi kritiku, da ne govorimo o nekim drugim misliocima sa kritičkim intencijama koji kontekstualizuju novac u okvirima kompleksnijih posredovanja kapitalizma: medij novca može da funkcionise tek uz medij prava, recimo, tako i bez intelektualaca koji donose zakone i primenjuju propise. Uostalom, ako je kritika moguća, kako Groys tvrdi, tek tamo gde društvo postaje "komunističko", jer samo tamo postoji homologija između kritike moći i same moći, onda ćemo imati grdne teškoće da objasnimo bilo koju sistematičnu ambiciju kritike kapitalizma, kao recimo Marxovu kritiku političke ekonomije.

Najzad, jeste tačno da se pozicija reči i slike menja i da ova činjenica utiče na šanse kritičkog ispoljavanja intelektualaca. Ionako je idolatrija slika okamenjenih u robe u vreme spektakla različitih vrsta dobro poznata. Indikativno je da su nedavno neka istraživanja u vezi menadžerske inteligencije slavila disleksiju⁹ kao snažan uslov za razvijanje intuicijom potkrepljenog preduzetništva: za nas je relevantno da se time uzvisuje ne-verbalno mišljenje određeno predodžbama i slikama koje više nisu opterećene sa određenim gramatičko-lingvističkim strukturama. Brzina koja se tako stiće, ima, kaže se, kompetitivni značaj, kao što ima izrazitu mesnu vrednost i u komunikacijskim tehnologijama. Ovo pitanje (koje nas ovde, dakako, samo delimično interesuje) ima značaj u tome da daje uvid u situaciju kako digitalne tehnologije menjaju uslove očitovanja intelektualaca sa verbalnom pretenzijom.

Jedva se može dovesti u pitanje, dakle, da vizuelna dinamika kapitalizma menja uslove pojavljivanja u javnosti i kakve su šanse verbalne kritike i javne upotrebe uma. No, ovde

⁷ Ovde upućujem na: Charles ZARKA, *La destitution des intellectuels*, Paris 2010., 62.

⁸ O novim oblicima ropstva koji pogađaju i intelektualni rad: Yves Charles ZARKA – LES INTEMPESTIFS, *Critique des nouvelles servitudes*, Paris 2007.

⁹ O tome: Christian MARAZZI, "Dyslexia and the Economy", *Angelaki. Journal of the Theoretical Humanities*, 16/2011., br. 3, 19–32.

se pojavljuje i zadatak da promislimo ono što je ovde iskrslilo, imaginaciju kao ideju. I ovde moramo napustiti Groysa, ne u poslednjem redu i zbog toga što nam on ne nudi nikakvu perspektivu za tematizaciju ovog problema. On sugerise da se ideologija može koristiti samo u terminima socijalizma kao inherentno jezičke stvarnosti. Danas postoji uverenje da ideje nemaju orijentacionu snagu, da se intelektualci rasplinju u beskonačnim diskurzivnim formacijama, no uvek bez ideja kao moći koja konceptualizuje/organizuje celokupnu stvarnost. Neki komentatori su čak izgovorili da smo u epohi koja je ostavila iza sebe ideje koje su nabijene sa željom osvajanja totaliteta, dakle sa nasiljem. "Boljševizam ideja", ova negativna sintagma nije previše daleko od pomenutog razmišljanja. Intelektualci su bili toliko neizračunljivi u prošlosti, priklonili se nebrojeno puta "totalitarnim zavodnjima" prodajući dušu đavolima, jer su bili robovi različitih ideja. Valja se osloboditi od toga, čuvajmo se od ideja, neka intelektualac bude ekspert u svojoj oblasti, neka bude dobar profesionalac, neka piše u stručnim časopisima, bez ambicije da idejom obuhvata fluks sveta.

Međutim, ovo tabuiranje ideja ipak ne pogađa današnje tendencije. Tačnije, ovaj negativan odnos prema idejama prikriva činjenicu da se u stvaranju hegemonije itekako poseže za konstrukcijskim kapacitetima ideja. Dovoljno bi bilo da pogledamo praksu govora velikih fondacija da se uverimo u to. Jer, uprkos onome što Groys tvrdi da je kapitalizam *nem*, ipak iskušavamo govor toliko bitnih subjekata kao što su fondacije; njihov govor nije homogen, lomi se u različitim pravcima, ali to nije nemost, nego performativno govorno očitovanje. Ideje *imaju* konsekvence, upravo živimo u epohi kojoj nedostaju koherentne ideje koje podaruju svetlost u polutama:¹⁰ eto, citirao sam deklarativnu, istovremeno paradigmatičnu retoriku jedne velike (inače kanadske fondacije) koja se bavi sa tržišnim studijama. Ovo se ne može pogrešno razumeti, jer se idejama jednoznačno pripisuje konstitutivni status. Shodno tome moramo se obazirati na dinamiku ideologija kao i na ulogu intelektualaca u diskurzivnom formiranju ideja. Štaviše, ovakav postupak nam može ponuditi nove, sada već i socio-ekonomske perspektive.

Konsultovaćemo ovde uverljivu i nadasve poučnu argumentaciju Friedricha Hayeka o intelektualcima.¹¹ Hayek je nepobitno relevantna intelektualna ličnost za promišljanje savremenosti, njegove misli ulaze u kolotečinu onoga što u nedostatku boljeg termina zovemo neoliberalizmom. Vladajuće ideje danas nose na sebi žig Hayekovih razmišljanja. To što je Ronald Reagan nosio u spavaću sobu Hayekove knjige nije samo bizarni biografski podatak, nego metaforički izraz kretanja ideja u političkom domenu, kao i sprezanja teorije i prakse. U svojim dijagnozama on neprestano govori o mogućem zatamnivanju sveta, jer klasični liberalizam više nije dovoljan da se odbrani sloboda: potreban je, dakle, neobično intenzivan intelektualni napor. Tim pre što se po Hayekovoj proceni moderno društvo nalazi u polju gigantske borbe ideja, a intelektualci su pozicionirani kao okosnica. Hayek je, naravno, neprestano grmeo protiv intelektualaca koji su previše skloni da popiju "opijum socijalizma".

Najbitnije je ipak da postoji, zapravo, evidentan spoj između današnjih fondacijskih retorika o kolosalnoj ulozi ideja i hajekovske argumentacije o intelektualcima kao nosiocima i čuvarima ideja. U tome se Hayek slagao sa svojim oponentom, koji je bio spasilac kapitalizma (samo na drugačiji način u odnosu na njega), naime, sa J. M. Keynesom koji

¹⁰ Peter-Wim ZUIDHOF, *Imagining Markets: The Discursive Politics of Neoliberalism*. Doktorska disertacija. Erasmus University Rotterdam 2007. (<http://repub.eur.nl/pub/31134>)

¹¹ Friedrich HAYEK, "The Intellectuals and Socialism", *University of Chicago Law Review*, 16/1949., br. 3 (Spring), 417–433.

je govorio da je svaka misao nekog političara samo eho nekadašnjih ideja intelektualaca (inače, skoro ponavljajući jednu rečenicu nadasve radikalnog intelektualca, Heinricha Heine). Uzgred rečeno, to je i razlog zbog čega Hayek posebno izdvaja filozofe i zbog čega čak i kod ekonomista uvek istražuje filozofske ambicije: tek filozofi među intelektualcima krče put idejama, tek oni daju idejni polet obuhvatnom zahvatu sveta. Tek su filozofi predodređeni da uobličavaju ideje koje osvetljavaju put. Ideje su, jednom rečju, od strateške važnosti, a samim tim valja dobiti borbu u sferi intelektualizma, treba povratiti intelektualce od svagdašnjeg lutanja.¹² Pogubna dominacija socijalizma se može objasniti upravo na osnovu poraza na bojnom polju ideja.

Hayek u stvari pre više od šest decenija ispisuje misli koje odaju izuzetno važenje intelektualcima u pogledu uticaja na tok događaja u svetu. On ne kaže u stilu nekih komentatora da je posredi "suton intelektualaca"¹³ i ne slika u stilu Lyotarda grob za univerzalističke intelektualce, nego ih ističe kao istinski nezamenljive. Pri tome, on jasno prepoznaje one intelektualce koji programatski uobličavaju ideje: nigde on ne spominje ideologiju, ali je jasno da nas spoj između ideja (koje potiru kultne ideje socijalizma, a koje nipodoštavaju potencijale slobode) i logosa vodi do momenta ideološkog usmeravanja. Hayek se ne može poistovetiti sa nekim "postmodernizmom" koji pravi otklon u odnosu na istinu, koja bi mogla da bude diktatorska, ali nije ni konzervativac koji se zadovoljava sa spontano nastalim poretkom, zato što tradicija jamči za njega. Postoje "filozofi" za njega, dakako, ne u smislu profesije nego stratega koji nameću put za društvo. I postoje tumači koji će u okviru njihovih materijalno-institucionalnih praksi sprovesti ideju u delo, odnosno realizovaće rituale prevoda bez čega ideja ne može da bude delotvorna.

Valja istaći da su za Hayeka barem isto toliko bitni intelektualci koje on naziva profesionalnim *secondhand dealersima*. To su intelektualci koji prerađuju, tumače ideje, ne istupaju frontalno, nego tumače i primenjuju ideje u rutinskim operacijama. Mogli bismo reći da organizuju odnose između govora i racionalnosti. Oni nisu stvaraoci, filozofi, nego su tumači, novinari, učitelji, profesori, osoblje velikih fondacija, dakle intelektualni akteri koji omogućavaju da se ukorenjuju određene ideje u svakodnevnim intepretativnim obrascima. To su subjekti koji nastupaju na taj način da određene ideje bivaju habitualizovane i da postaju zajedničko čulo, evidencija koja stvara smisao. Time oni doprinose tome da se stvarnost razumeva kao bez ikakvih alternativa, kao stvarnost koja je preobraziva samo po ceni "ludosti" i "skrajnutosti".

Ma koliko Hayek promovisao epohalni značaj kreiranja ideja, ratnu samosvest stvaraoca ideja, za njega je pomenuti sekundarni nivo intelektualne operacionalizacije barem isto toliko supstancijalan jer se samo tako može dobiti bitka protiv socijalizma kao epohalne opasnosti. On opisuje sklonosti intelektualaca prema socijalizmu kao pad u prvobitni greh koji iskonski postoji u intelektualnoj spekulaciji o svetu.

Pri tome, ipak, skriveno elitarno ubeđenje jednoznačno izlazi na videlo; Hayek prepoznaje stanovite opasnosti u proširenoj edukaciji koja hvata sve veće mase, za njega to otvara vrata prema amorfnoj i beskonačnoj demokratiji. Oni koji upijaju sadržaje obrazovanja prebrzo mogu postati plen za socijalizam i njegov kolektivizam, jer nisu dovoljno otporni na zavođenje. Naime, za Hayeka upravo ovakva neograničena demokratija predstavlja izvor

¹² Čuvena je napomena kojom se u određenim situacijama ne isključuje mogućnost liberalnog diktatora. Up. Karin FISCHER, "The Influence of Neoliberals in Chile before, during, and after Pinochet", *The Road From Mont Pelerin* (ur. Philip Mirowski i Dieter Plehwe), Boston 2009., 305–346.

¹³ Videti konzervativno stajalište: Thomas MOLNAR, *The Decline of the Intellectual*, London 1984.

za nevolju koja pretili slobodi: ovo mišljenje vodi njega i do legitimacije generala Pinocheta u Čileu, kao i do opravdavanja onoga što on naziva privremenom diktaturom. Intelektualac uz potporu ideje slobode ne bi trebao da se koleba, tvrdi on, uprkos tome što je posredi (makar privremena) diktatura. Upravo u tome je odgovornost intelektualca – prepoznati vanredne prilike i delovati na poseban način (nešto slično je privuklo i njegovog ideološkog kolegu Ludwiga von Misesa da tvrdi da je neporeciva zasluga fašizma što je makar privremeno spasao civilizaciju od nasilnog komunizma).

Hayekova poenta na krucijalnom uticaju intelektualaca u odnosu na dinamiku modernog društva je vrsta samoproročanstva: on ne tumači, nego želi da interveniše zarad odvratanja sveta od gubitka slobode. Njegovo zalaganje za promovisanje tržišne slobode u institucionalnim okvirima jeste urodilo plodom. Intelektualac-kralj ili kraljevski savetodavac njegovog kova je mogao doživljavati da različite fondacije privatnog i poludržavnog tipa tumače njegove misli, da pomenuti operateri intelektualnih ideja transformišu njegove misli u neoliberalnu hermeneutiku koja se ne ispisuje na zastavama, ali se pojavljuje u moćnim kanalima izražavanja.

Jedva da treba reći da sve ovo ne funkcioniše bez protivrečnosti, Hayek se kao intelektualac upleo u dilemu koja nije prestajala da goni i da pritiska mnoge intelektualce u dvadesetom veku – *mutatis mutandis* – odnos između početka, odnosno konstitucije jednog poretka i nasilja. Problem je u tome što se Hayek kao spasilac slobode svesrdno zalagao za spontanost i vehementno je negirao sve što naginje ka konstruktivizmu. Ipak, implementiranje tržišne slobode kako je on to zamislio iziskuje snažan konstruktivizam različitih subjekata, prevashodno države kao radikalno ne-spontane organizacije. Ali i intelektualaca. Veličanje privremenog autoritarizma, čak i diktature kao oslonca slobode koji intelektualac može da priziva, ostavlja ipak nepovratne tragove. Virtuelno mogući Hayekov oponent bi mogao biti jedan drugi intelektualac-pisac, naime, Eduardo Galeano koji je znao da govori o Pinochetovom režimu u smislu toga da je on eksperimentisao sa cenama čak i po ceni da ubija ljude (pri tome, možda jeste relevantno da su za istoga Galeana u jednoj kasnijoj i drugačijoj zgodi pobunjeni zapatisti u Meksiku rekli da je njegovo intelektualno-književno stvaralaštvo ponajviše uticalo na njihov nastup; i to je dokaz o uticajima intelektualaca danas¹⁴). U svakom slučaju, neoliberalizam je stvaran dugo, promišljeno, sa jasnom idejnom orijentacijom i uz suštinsku legitimacijsku i hermeneutičku ulogu različitih intelektualaca. Bolje reći, to je zavisilo od konstruktivističke uloge intelektualaca koji su upregli svoje kapacitete u reorganizaciju stvarnosti. Hayek bi verovatno mogao da kaže da se u svemu tome zrcali uspeh intelektualaca koji su istrajni u odnosu na čuvanje slobode. On bi mogao da uzvрати Groyssu da intelektualac mora da govori čak i u tom kapitalizmu koji anonimno nameće svoje zakone preko brojeva i monetarnih konstrukcija, jer sve to nije dovoljno da se odbrani sloboda. Govor, dakle, mora biti govor akcije, reč mora stvarati svet, ona mora biti performativna.

Zavređuje dodatnu pažnju da postoje neke dodirne tačke između Hayekovog posmatranja intelektualaca i načina kako je Antonio Gramsci govorio o hegemoniji.¹⁵ Komentatori koji su kasnije pronašli u neoliberalizmu izvjesnu vrstu “desnog neogramšijanizma”, mogu ponajviše upravo da se pozivaju na Hayeka. Ove tačke dodira ne treba preuveličavati, ali

¹⁴ Cornelia GRÄBNER, “‘Four Paths Five Destinations’: Constructing Imaginaries of Alter-Globalization Through Literary Texts”, *Cosmos and History: The Journal of Natural and Social Philosophy*, 6/2010., br. 2, 93–112.

¹⁵ Susan GEORGE, “How to Win the War of Ideas”, *Dissent*, Summer 1997., 47–53.

ipak vidimo da postoje. Bez intelektualnog rada nema hegemonije, to je zajedničko. Pri tome oba mislioca navode nekoliko slojeva intelektualnog angažmana, da koristimo i ovaj zardali pojam koji traži obnovu. I jedan i drugi analiziraju normativne i socio-ekonomske kriterijume intelektualnih polja. Naravno, uz taj konstitutivni dodatak da kod Gramscija normativnost opstaje samo uz transcendenciju, to jest uz mogućnost prevazilaženja kapitalizma. On nas vodi preko Hayeka tamo gde proširuje pojam intelektualca na različite terene koji su povezani sa podelom rada, to jest sa podelom na fizički i umni rad koji se upisuje u različite institucionalne okvire: ovde nam se otvaraju vidici koji nas ne vode toliko do promatranja zamišljenog autentičnog intelektualca koliko do perspektive u kojima se socio-ekonomski proširuje pojam intelektualca. Umesto jednolinijskog primenjivanja ideja dobijamo sliku o kompleksnom primenjivanju i krivudavim tumačenjima, otklonima koji se odvijaju u različitim institucijama. Tako postajemo otvoreni za procese pozicioniranja intelektualaca u međusobnim ukrštavanjima državnih i privatnih sfera i dobijamo uvid u procese države kojima ona reprezentuje svoje funkcionere kao intelektualce.

To što se intelektualna sfera mora proširiti, samo pokazuje da je hegemonija i danas nemoguća bez neprestanog rada intelektualaca. Uprkos tome što se promenila podela na fizički i umni rad te što su se umnogome promenili modusi diferencijacije fizičkog i umnog rada. Utoliko je današnji zadatak *kritičkog* intelektualca u tome da pokazuje moć kontinuiteta u odnosu na nekadašnji socijalizam koji se optužuje zbog navodnog viška ideologije. Danas ideologija prebiva upravo u tome da se sadašnja epoha demonstrira kao dijametralno suprotna u odnosu na pređašnju, kao epoha bez primese ideologije. U svakom slučaju, ne možemo razumeti naš svet ukoliko ne uzimamo u obzir nastup intelektualaca sa idejnim pretenzijama. Kao što smo videli, materijalističko razumevanje ideja podrazumeva mnoštvo različitih praksi i posredovanja, pregalački rad ne samo stvaraoca nego i posrednika. Naš je problem to što sve teže možemo da formulišemo kriterijume odgovornosti intelektualaca ili vernosti prema idejama. Štaviše, današnja konstelacija preti time da ovo postaje patetična tema. Hayekova filozofija koja odgovara ideološkim načelima današnjeg poretka predlaže da se na mestu istine pojavljuje tržište kao krajnja istina koja ima božanske attribute. U duhu toga se tržište danas pokušava shvatiti kao jedini entitet zreo za obuhvat totaliteta; kao izdanak toga umesto istine pojavljuje se tržište ideja. Utoliko je to jedna konformistička filozofija koja potvrđuje postojeće. Zapravo, čini se da bez *politike istine* razmatranje istine zauvek ostaje samo patetična tema.

THE INTELLECTUAL'S POWER AND LACK THEREOF

The status words and ideas enjoy in contemporary society illustrates the intellectual's position within it. The paper provides insight into this position by analyzing: a) socio-economic tendencies; b) the transformation of discursive options of using words and ideas as indispensable elements in conceptualizing reality. The author addresses different phenomena of the conversion of the intellectual, especially with regard to the constellation of socialism, showing that it contributed to a widespread relativization of responsibility. It also analyzes the consequences of the epoch-making downfall of emancipatory projects and the processes whereby words and ideas become relative. These processes hinder the effectiveness of acting from the position of the intellectual, as well as

the discursive position of speaking the truth. Furthermore, the author analyzes: a) Boris Groys's theory which implies that capitalism eludes criticism, b) Hayek's insistence on the intellectual's role in shaping ideas and their transformation and processing in everyday life. With regard to Groys, the author points out the need to consider the manifold difficulties inherent to producing a critique, which result from the hyperbolic nature of the way things are described in capitalism, but he goes on to assert that remnants of critical repertoire continue to exist. With regard to Hayek, the author proves that it would be wrong to claim, as is often the case today, that ideas have lost their meaning. Quite the contrary, our age has a need for the services of the intellectuals because without them, it would be impossible to contemplate the nature of hegemony. Aside from the importance of the struggle on the level of ideas, special attention is brought to Hayek's insistence on the crucial importance of those intellectuals who dilute ideas to the level of the average person, in order to influence behaviour. The author points out that it is impossible to avoid pondering the moral reflections of the intellectual's work, since the intellectual's public appearances and their effects are governed by certain norms. However, those reflections prove insufficient to encompass the ways in which the position of the intellectual has changed. The author believes that the politics of truth which strives for more than mere moral reflections (the betrayal of intellectuals etc) must take the structural constrictions of our society into account.

Keywords: the intellectual, conversion, words, ideas, critical position, the politics of truth, responsibility

Literatura

Gotfrid BEN, *Dvostruki život*, Novi Sad 1991.

Rasel DŽEKABI, *Kraj utopije. Politika i kultura u doba apatije*, Beograd 2006.

Karin FISCHER, "The Influence of Neoliberals in Chile before, during, and after Pinochet", *The Road From Mont Pelerin* (ur. Philip Mirowski i Dieter Plehwe), Boston 2009., 305–346.

Michel FOUCAULT, *Le Courage de la Verité*, Paris 2009.

Susan GEORGE, "How to Win the War of Ideas", *Dissent*, Summer 1997., 47–53.

Cornelia GRÄBNER, "Four Paths Five Destinations': Constructing Imaginaries of Alter-Globalization Through Literary Texts", *Cosmos and History: The Journal of Natural and Social Philosophy*, 6/2010., br. 2, 93–112.

Boris GROYS, *The Communist Postscript*, London – New York 2009.

Friedrich HAYEK, "The Intellectuals and Socialism", *University of Chicago Law Review*, 16/1949., br. 3 (Spring), 417–433.

Christian MARAZZI, "Dyslexia and the Economy", *Angelaki. Journal of the Theoretical Humanities*, 16/2011., br. 3, 19–32.

Thomas MOLNAR, *The Decline of the Intellectual*, London 1984.

Alfred SOHN-RETHEL, *Intellectual and Manual labour. A Critique of Epistemology*, London 2009.

Charles ZARKA, *La destitution des intellectuels*, Paris 2010.

Yves Charles ZARKA – LES INTEMPESTIFS, *Critique des nouvelles servitudes*, Paris 2007.

Peter-Wim ZUIDHOF, *Imagining Markets: The Discursive Politics of Neoliberalism*. Doktorska disertacija. Erasmus University Rotterdam 2007. (<http://repub.eur.nl/pub/31134>)

3.

INSTRUMENT DRŽAVNE VLASTI ILI KRITIČKOG ODMAKA OD NJE: O REGIONALNOJ EKSPERTIZI AUSTRIJSKIH INTELEKTUALACA U KASNOM 20. I RANOM 21. STOLJEĆU

Christian Promitzer

UDK: 315.344.32(436):323.2(4.191.2)"199/200"

Sažetak: U članku se propituje teza prema kojoj među intelektualcima u današnjoj Austriji prevladava uvjerenje da su oni prije svih drugih pozvani tumačiti društvenu, političku i ekonomsku situaciju u zemljama srednjoistočne, istočne i jugoistočne Europe. Takvo prisvajanje prava na regionalnu ekspertizu može se djelomično objasniti geopolitičkim položajem Republike Austrije i Beča kao centra nekadašnje Habsburške Monarhije, što podsjeća na već elaborirani ideološki koncept "Srednja Europa" – "Mitteleuropa" iz vremena Prvoga svjetskog rata. Taj je koncept poslije sloma Austro-Ugarske pao u zaborav nekoliko desetljeća. Kada su komunistički režimi 1970-ih i 1980-ih godina počeli naglo razvojno zaostajati iza zapadne Europe, gdje se u međuvremenu bio etablirao novi sustav postfordističke kapitalističke akumulacije kao nadmoćan gospodarski model, i kada je spomenute komunističke režime počela slabiti rastuća moć raznovrsnih disidentskih krugova, pojavio se upravo među disidentima osuvremenjeni koncept "Srednje Europe". U Austriji su neki utjecajni konzervativni intelektualci preuzeli ovaj pojam, ali je austrijska inačica "Srednje Europe" ipak više podsjetila na koncept "Mitteleuropa" iz prošlosti. Ključno je pitanje je li regionalna ekspertiza austrijskih intelektualaca, koja svoj procvat doživljava u kasnom 20. stoljeću i početkom 21. stoljeća, samo znanje u službi austrijske vlasti ili je na tom polju također moguće formulirati i paradigme kritičke intervencije.

Ključne riječi: Austrija, jugoistočna Europa, intelektualci, moć, neoliberalizam, postsocijalizam

I.

Među austrijskim intelektualcima danas prevladava uvjerenje da su oni u Europi najpozvaniji tumači socijalne, političke i ekonomske situacije ne samo u srednjoistočnim nego i u jugoistočnim europskim zemljama. Riječ je o prisvojenom pravu na ekspertizu, što je moguće razumjeti kao implikaciju geopolitičkog statusa Republike Austrije u

“Srednjoj Europi”, točnije u “Mitteleuropi” shvaćenoj u značenju liberalnoga njemačkog političara Friedricha Naumanna. Ovaj je to učinio u istoimenoj knjizi – *Mitteleuropa* – objavljenoj prvi put 1915. godine kao prilog raspravi o njemačkim ratnim ciljevima.¹ Uostalom, austrijsku geopolitičku apropijaciju istoga koncepta realizirao je u to doba austrijski geograf Erwin Hanslik.² Nakon sloma njemačkog nacizma, koji je bezobzirno, agresivno, pa i genocidom ostvarivao geopolitičke fantazije dijelova njemačkih i austrijskih vladajućih elita, ni u jednome dijelu hladnoratovski podijeljene Europe desetljećima nisu bila legitimna takva razmišljanja. Novi ideološki koncept “Srednje Europe” 1970-ih i 1980-ih godina, ne potpuno identičan sa starim – djelo sve utjecajnijih disidenata u srednjoistočnim europskim zemljama – koincidirao je sa sve uočljivijim razvojnim zaostajanjem istočne Europe spram zapadne, u kojoj se etablirala postfordistička proizvodnja.³ Disidentska “Srednja Europa” imala je svoju povijesnu baštinu, koju je definirao i zajednički politički okvir Habsburške Monarhije. Neki austrijski intelektualci u isto doba polazili su od istoga shvaćanja srednjoeuropske povijesne baštine. Ključno je pitanje je li regionalna ekspertiza austrijskih intelektualaca u kasnom 20. i ranom 21. stoljeću znanje u službi vlasti ili ju je moguće formulirati i kao kritičku refleksiju, pa i angažiranu intervenciju. Međutim, nakon 1989. godine, tj. nakon sloma komunističkih režima u istočnoj Europi, izostala je priželjkivana vodeća austrijska uloga u stvaranju nove “Srednje Europe”. Umjesto toga, razne austrijske institucije s aktivnim udjelom niza austrijskih intelektualaca posvetile su se osiguranju ekspertskog prestiža u europskoj politici spram europskog istoka i naročito jugoistoka.

II.

Uvjerenje da su austrijski intelektualci u Europi kvalificiraniji tumačiti zbivanja na europskom istoku i jugoistoku sigurno je povezano s činjenicom da je Austrija zbog svojega povoljnoga geografskog položaja otvorenija prema tim dijelovima kontinenta. K tomu, odredbama Državnog ugovora iz 1955. godine postala je vanjskopolitički neutralna. Privrednim i političkim sistemom bila je integrirana u europski zapad.⁴ Time je u svijetu hladnoratovskih polarizacija Austrija bila svojevrsno raskrižje između istoka i zapada. Prednosti takva položaja najprije su koristile razne tajne službe. Međutim, neutralna Austrija lakše je mogla podržavati i političke i ekonomske aktivnosti preko tzv. “željezne zavjese”. Tek 1980-ih godina mnogi austrijski intelektualci počeli su se interesirati za europski istok i jugoistok.

Pojam “austrijski intelektualci” ovdje je formalno opisan. Odnosi se na ljude u statusu znanstvenika na sveučilištima i u drugim znanstvenim ustanovama, dakle na pojedince sa simboličnim kapitalom akademskog statusa. Uključuje i one umjetnike te političare koji javno djeluju opredjeljujući se spram aktualnih društvenih i političkih problema ili javno kultiviraju refleksivni odnos prema njima. Najzastupljeniji su bili na pretposljednjoj stranici

¹ Friedrich NAUMANN, *Mitteleuropa*, Berlin 1915.

² Erwin HANSLIK, *Österreich: Erde und Geist*, Wien 1917. Usp. William M. JOHNSTON, *Der österreichische Mensch: Kulturgeschichte der Eigenart Österreichs*, Wien 2010., 142–144.

³ Usp. Maria TODOROVA, *Imagining the Balkans*, New York 2009., 140–160.

⁴ Gerald STOURZH, *Um Einheit und Freiheit: Staatsvertrag, Neutralität und das Ende der Ost-West-Besetzung Österreichs 1945–1955*, Wien 2005.

liberalnoga bečkog dnevnika *Der Standard*, obično u rubrici “Kommentar der Anderen”, tj. “Komentar drugih”.⁵

Der Standard je bio prvi austrijski masovni medij koji je podržavao takvu javnu razmjenu mišljenja i stavova. Danas su slične rubrike otvorene i u drugim glasilima. One omogućuju javno prepoznatljivim osobama medijski posredovano sudjelovanje u raspravama o otvorenim problemima u zemlji i preko njezinih granica. Prvi broj dnevnika *Der Standard* objavljen je 1988. godine, dakle uoči sloma komunističkih poredaka u istočnoj i jugoistočnoj Europi. Tada se počeo mijenjati i odnos austrijskih intelektualaca prema Europi s druge strane “željezne zavjese”. Pojavili su se i raznovrsni eksperti za “nove demokracije”. Bilo ih je sve više i više nakon početka ratnog raspada SFR Jugoslavije. Godina 1980-ih, kao svojevršno raskrižje između europskog zapada i istoka, Austrija je poticala javno djelovanje onih svojih intelektualaca koji su bili cijenjeni kao poznavatelji i posebno kao prenositelji “istočnog bića” na zapad. Početkom 1990-ih situacija se promijenila i zato što su austrijsko banкарство i utjecajni poduzetnici nastojali preko otvaranja prema istoku (*Ostöffnung*) postati najvećim investitorima na novootvorenim tržištima. Ratni raspad SFR Jugoslavije stvorio je veliki problem izbjeglica i prognanika. U dva velika vala, od 1991. do 1995. i 1999. godine, mnoštvo unesrećenih iz svih postjugoslavenskih država prihvaćeno je u Austriji. Promjene u neposrednom susjedstvu utjecale su na austrijsku odluku da redefinira svoju dotadašnju neutralnost i 1995. godine postane članicom Europske unije.⁶

Sva ova zbivanja i promjene motivirali su mnoge austrijske intelektualce da se uključuju u javne rasprave. Nitko nije javno zastupao tezu o “vječnoj mržnji” među južnoslavenskim i balkanskim narodima kao što je to tada učinio američki novinar Robert Kaplan. Ali i u Austriji je postojala želja da se više sazna o uzrocima kako novonastalog nacionalizma tako i šokantnih fenomena ratnoga nasilja. Jedni su to objašnjavali raznovrsnim ideološkim vakuumima koji su nastajali raspadom komunističkog poretka, ne previđajući ni “ponavljanje prošlosti”, naročito kada je riječ o tragičnim iskustvima Drugoga svjetskog rata. Drugi su i ratno nasilje i novi nacionalizam percipirali kao ostatke nikad potpuno prevladanih premodernih plemenskih i patrijarhalnih društvenih struktura. Druga tema rasprava bila je u vezi s pitanjem (ne)opravdanosti austrijskog unilateralnog priznanja zapadnih jugoslavenskih republika, Slovenije i Hrvatske, kao nezavisnih država.⁷ Dok su pristalice konzervativnog austrijskog ministra vanjskih poslova Aloisa Mocka podupirale njegovo stajalište da Austrija treba odmah priznati Sloveniju i Hrvatsku kao katoličke i srednjoeuropske zemlje, drugi su smatrali – poput socijaldemokrata, zelenih i različitih drugih lijevo orijentiranih ljudi – ili da treba podržati opstanak jugoslavenske državne zajednice ili da Austrija svoju politiku priznavanja treba uskladiti s drugim državama Europske zajednice.⁸ Slična konstelacija odnosa ponavljala se i kasnije kada je u žarištu bilo pitanje vojne intervencije u

⁵ Klaus STIMEDER – Eva WEISSENER, *Trotzdem: die Oscar-Bronner-Story*, Wien 2008., 141. “Komentar drugih” dostupan je i na internetu: <http://derstandard.at/r377/Kommentare-der-anderen>.

⁶ Markus J. PRUTSCH, “Neutralität – Positionen und Positionswandel der ÖVP im Spiegel von Grundsatz- und Wahlprogrammen sowie Regierungserklärungen der Zweiten Republik: eine Bilanz”, *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*, 35/2006., br. 4, 425–440.

⁷ Usp. John GAISBACHER – Karl KASER – Christian PROMITZER – Barbara SAX – Johann SCHÖGLER, “Über geschichtliche Wiederholungstäter, ihre Motive und über die Möglichkeit ihnen den Boden zu entziehen”, *Krieg in Europa: Stimmen aus dem ehemaligen Jugoslawien* (ur. John Gaisbacher, Karl Kaser, Christian Promitzer, Barbara Sax i Johann Schögler), Linz 1992., 219–232.

⁸ Vidi Herbert VYTIŠKA – Alois MOCK, *Das Balkan-Dossier: Der Aggressionskrieg in Ex-Jugoslawien – Perspektiven für die Zukunft*, Wien 1997.

Bosni i Hercegovini. Konzervativni austrijski intelektualac i tada već *elder statesman* Erhard Busek retrospektivno je govorio o vojnoj intervenciji u Bosni i Hercegovini kao američkoj intervenciji s kojom je rat završen, ističući da su Europljani prethodno bili zakazali. Izrazio je pritom mišljenje da bi istinska završnica ipak bila integracija zemalja jugoistočne Europe u Europsku uniju.⁹

Tadašnji unutar-austrijski sporovi u vezi s problemima ratnog raspada Jugoslavije zahvatili su i austrijsku vladu, koju su tada činile nešto jača Socijaldemokratska stranka (SPÖ – *Sozialdemokratische Partei Österreich*) i nešto slabija konzervativna Austrijska narodna stranka (ÖVP – *Österreichische Volkspartei*). Obje su stranke inače zastupale slične stavove o nastavku privatizacije u austrijskom gospodarstvu i ekonomskoj penetraciji austrijskog kapitala u istočnu i jugoistočnu Europu, s napomenom da su socijaldemokrati pritom bili malo suzdržaniji. Međutim, ove dvije stranke međusobno su se razlikovale u mišljenjima kakva bi trebala biti austrijska politika prema problemima ratnog raspada Jugoslavije. Obje su stranke s vremena na vrijeme poticale prestižne intelektualce iz svojih redova da u masovnim medijima iznose stranačke stavove. Pritom je Austrijska narodna stranka bila u prednosti jer je u koalicijskoj vladi od 1987. nadalje držala Ministarstvo vanjskih poslova.¹⁰ Stoga je dugogodišnji glasnogovornik ministra Aloisa Mocka retrospektivno bio u pravu kada je ustvrdio: “Da 1987. godina nije bila stvorena koalicijska vlada austrijske Socijaldemokratske stranke i Austrijske narodne stranke i da Alois Mock koncem osamdesetih godina nije bio ministar vanjskih poslova, austrijska bi politika prema Europi i Jugoslaviji bila drugačija.”¹¹

Da bi se bolje razumjelo što se sve mislilo u Austriji, mora se naglasiti da je vrlo malo austrijskih intelektualaca svoj pozitivni odnos prema kontinuitetu jugoslavenskoga političkog okvira dovodilo u vezu s podrškom režimu Slobodana Miloševića i velikosrpskim projektima. Spomenuta je manjina u ratnim godinama znala govoriti o opasnostima islamističkih radikalizama među Bošnjacima i Albancima, a poslije rata čak i poricati masovne ratne zločine u Srebrenici.¹²

Mora se naglasiti da su intelektualci vrlo različitih opredjeljenja – kako lijevi i zeleni tako i kršćanski i konzervativni – javno podržavali prihvat ratnih izbjeglica u Austriji. Time su se suprotstavljali ksenofobičnim inicijativama koje su redovito potjecale iz austrijske Slobodarske stranke (FPÖ – *Freiheitliche Partei Österreichs*) Jörga Haidera. Naime, ta je stranka pokrenula i peticiju protiv prihvaćanja izbjeglica, koju je početkom 1993. potpisalo više od sedam posto biračkog tijela.

Nakon 1995. godine, s pojačanim procesom kapitalističke transformacije postkomunističkih zemalja, sve su rjeđa bila očitovanja austrijskih intelektualaca u medijima na teme zbivanja u postjugoslavenskim državama. Sve zaoštreniji sukobi na Kosovu i vojna inter-

⁹ Usp. predgovor Erharda Buseka u: Raphael DRASCHTAK, *Endspiel 1995. Die USA beenden den Balkankrieg*, Wien 2005., vii.–viii.

¹⁰ Sredinom devedesetih godina, kao kompenzacija za tu konzervativnu prednost, Hannes Swoboda, od 1996. socijaldemokratski zastupnik u Europskom parlamentu, a od 1997. dopredsjednik delegacije Parlamenta za jugoistočnu Europu, u više je navrata napisao komentare o situaciji u bivšoj Jugoslaviji u *Der Standardu* ili u tjedniku *Profil*.

¹¹ H. VYTISKA – A. MOCK, *Das Balkan-Dossier*, 50.

¹² Sigurno je najpoznatija ličnost u ovome smislu pisac Peter Handke sa svojim javnim istupima i knjigama. Usp. Peter HANDKE, *Abschied des Träumers vom neunten Land. Eine Wirklichkeit, die vergangen ist: Erinnerung am Slowenien*, Frankfurt 1991.; ISTI, *Eine winterliche Reise zu den Flüssen Donau, Save, Morawa und Drina oder Gerechtigkeit für Serbien*, Frankfurt 1996.; ISTI, *Sommerlicher Nachtrag zu einer winterlichen Reise*, Frankfurt 1996. Usp. također Kurt GRITSCH, *Peter Handke und “Gerechtigkeit für Serbien”: eine Rezeptionsgeschichte*, Innsbruck 2009.

vencija Sjevernoatlantskog saveza u SR Jugoslaviji 1999. godine iznova su oživjeli stare konstelacije među austrijskim intelektualcima, koji su se tada izjašnjavali za intervenciju ili protiv nje. Nakon toga su diskusije o zbivanjima u postsocijalističkim zemljama potisnute na rubove medijskog interesa. Dijelom je to bila i posljedica stvaranja koalicijske vlade Austrijske narodne stranke i Slobodarske stranke početkom 2000. godine, što je izazvalo burne reakcije i proteste u Austriji, ali i u Europi. Kasnije diskusije o zbivanjima u postjugoslavenskim državama vodile su se uglavnom u stručnim krugovima, posebno u znanstvenim institucijama ili na umjetničkim scenama.¹³

III.

Izneseni pregled razvoja austrijskoga intelektualnog diskursa fokusiranog na istočnu i jugoistočnu Europu nepotpun je ako ne tretira jedan od njegovih centralnih ideoloških elemenata – mit i koncept “Mitteleuropa”, odnosno “Srednja Europa”, u obliku koji je nastao 1980-ih godina. Njegova austrijska varijanta nesumnjivo je plod izvorno konzervativnog pristupa promjenama u socijalističkim, odnosno postsocijalističkim zemljama u to doba. Taj je koncept, s vremenom donekle modificiran, u suvremenoj Austriji postao hegemonijalan – barem u odnosu prema jugoistočnoj Europi – i pogodan za samorazumijevanje austrijske varijante neoliberalne intervencije u ovome prostoru. Imajući ovaj koncept u vidu, lakše se može razumjeti zašto je regionalna ekspertiza austrijskih intelektualaca tijekom proteklih dvaju desetljeća češće bila instrument državne vlasti nego kritičkog odmaka od nje.

Da bismo razumjeli što pojam “Mitteleuropa” ima zajedničko s intelektualnim inicijativama, nužno je još jedanput osvrnuti se unazad. Nasuprot prethodno spomenutom diskontinuitetu shvaćanja koncepta “Mitteleuropa” u vrijeme Prvoga svjetskog rata u usporedbi s konceptom iz 1980-ih, ovdje je riječ o diskontinuitetima glede specifičnog tipa intelektualca, koji je “cvjetao” u Austro-Ugarskoj neposredno pred Prvi svjetski rat. Taj specifični tip intelektualca bio je po porijeklu i vrijednosnim orijentacijama građanski usmjeren, ali je neovisno o svojim nacionalnim prepoznatljivostima bio otvoren prema posebnoj vrsti pluralnosti jer nije bio protiv zajedničke multikonfesionalne i multinacionalne državne strukture.¹⁴ Ta je pluralnost na kraju krajeva postala važna u inače neuspjelom programu austrijske socijaldemokracije, iako je on polazio od interesa radničke klase i s njome povezane intelektualne skupine. Pojavio se u republikanskom odijelu, s naglaskom na socijalnoj pravednosti.¹⁵ Nije, inače, čudno da je podosta ovih ljudi, koji su predstavljali tadašnju “modernu” krećući se između Beča, Praga, Budimpešte, Zagreba i/ili Ljubljane, potjecalo iz kruga kozmopolitski mislećih intelektualaca židovskog porijekla.¹⁶ Odbljesak

¹³ Potonje osobito važi za Centar za suvremenu umjetnost “Rotor” u Grazu, koji je već od svojeg osnivanja 1999. godine imao jake veze sa scenom u jugoistočnoj Europi. Usp. “Rotor: center for contemporary art” (<http://rotor.mur.at>).

¹⁴ Usp. Moritz CSÁKY, *Ideologie der Operette und Wiener Moderne. Ein kulturhistorischer Essay zur österreichischen Identität*, Wien 1996.

¹⁵ Usp. Raimund LOEW, *Der Zerfall der “Kleinen Internationale”: Nationalitätenkonflikte in der Arbeiterbewegung des alten Österreich (1889–1914)*, Wien 1984.; John EVERS, *Internationale Gewerkschaftsarbeit in der Habsburgermonarchie: ein Beitrag zur europäischen Gewerkschaftsgeschichte unter besonderer Berücksichtigung der Entwicklung der “Reichsgewerkschaftskommission” und ihrer deutsch-tschechischen Arbeit vor 1914*, Wien 2010.

¹⁶ Moritz CSÁKY, *Das Gedächtnis der Städte. Kulturelle Verflechtungen – Wien und die urbanen Milieus in Zentraleuropa*, Wien 2010.

te tolerantnosti prema drugim narodima u austrijskom djelu Habsburške Monarhije mogao se vidjeti čak u dalmatinskom putopisu inače konzervativnog i njemački nacionalno opredijeljenog autora Hermanna Baha iz 1909. godine. Tom je prilikom Bahr javno zahtijevao od središnjih bečkih vlasti više pozornosti za ovu regiju, a posebno više razumijevanja za nacionalne aspiracije dalmatinskih Hrvata i više financijskih ulaganja u zanemareno dalmatinsko gospodarstvo.¹⁷

Raspadom Habsburške Monarhije 1918. godine, fizičkim nestankom židovskih intelektualaca za vrijeme nacizma te mnogobrojnim drugim promjenama u srednjoistočnim i jugoistočnim dijelovima Europe, u nastalim prazninama nestao je srednjoeuropski tip intelektualca.¹⁸ Srednjoeuropski prostor, nekad u granicama Habsburške Monarhije, bio je hladnoratovski podijeljen u zone sovjetskih imperijalnih interesa (Čehoslovačka, Mađarska, Poljska i Rumunjska) te Sjevernoatlantskog pakta (sjeveroistočni dio Italije). Hibridi su bile zapadnjačka, a vojnopolitički neutralna Austrija i samoupravnosocijalistička Jugoslavija. Različitosti društveno-političkih sistema i neprevladane razmirice iz nedavne prošlosti limitirali su mogućnosti intelektualnih razmjena između spomenute dvije zemlje, a sama politička i društvena austrijska elita u prvim decenijama poslije rata izbjegla je suočenje s nacističkom prošlošću svoje zemlje. To je bitno utjecalo na inače provincijalnu intelektualnu klimu zemlje.

Političke elite na vlasti nesmetano su uključivale pristaše poraženoga nacističkog režima. Intelektualna klima u zemlji počela se mijenjati tek nakon što su 1970. godine na vlast došli socijaldemokrati s Brunom Kreiskim na čelu. Austrija se otvorila prema zapadnim intelektualnim strujanjima. Ove promjene nisu utjecale na porast interesa za intelektualna strujanja istočno i jugoistočno od Austrije. Djelomična iznimka bili su lijevo usmjereni austrijski intelektualci koji su marginalno diskutirali o jugoslavenskom modelu samoupravnog socijalizma. Odnosi između dvije zemlje bili su tada opterećeni sporovima u vezi s pravima slovenske manjine u Koruškoj.¹⁹ Inače su se austrijski socijaldemokrati više interesirali za tadašnji skandinavski model socijalne države, koji je za Kreiskoga bio uzor još iz vremena kada je kao socijaldemokrat i Židov pribježište našao u Švedskoj.²⁰

Nije, dakle, slučajno da je Erhard Busek, konzervativni intelektualac i jedan od vodećih političara Austrijske narodne stranke, upravo sredinom 1980-ih godina iznova aktualizirao pojam "Mitteleuropa" te ga dalekovidno, ako ne i proročanski reformulirao ne toliko za suvremene koliko za buduće ciljeve austrijskih političkih i ekonomskih elita u promijenjenoj europskoj situaciji. Tada su i sami socijaldemokrati nakon povlačenja Kreiskog odustali od daljnje fordističke regulacije austrijskog kapitalizma i počeli pripremati zemlju za imperativ nadolazećeg neoliberalnog poretka. Postupna dekonstrukcija socijalne države, počeci privatizacije austrijske državne industrije, sudjelovanje Austrijske narodne stranke u vladi – sve je to otvaralo prostore za promociju Busekova koncepta "Mitteleuropa". Busek je zapravo preuzeo pojam od mađarskih i čehoslovačkih disidenata, koji su se tim pojmom služili da definiraju one zajedničke kulturne vrijednosti i geopolitičke konstante koje njihove

¹⁷ Hermann BAH, *Dalmatinische Reise*, Berlin 1909., 74–79.

¹⁸ Usp. *Vertriebene Vernunft: Emigration und Exil österreichischer Wissenschaft 1930–1940* (ur. Friedrich Stadler), Wien 1987.

¹⁹ Otmar HÖLL, "The Foreign Policy of the Kreisky Era", *The Kreisky Era in Austria* (ur. Günter Bischof i Anton Pe-linka), New Brunswick – New Jersey 1994., 32–77, osobito 41–42; za pregled usp. također Otmar HÖLL – Peter BACHMAIER (ur.), *Österreich – Jugoslawien: Determinanten und Perspektiven ihrer Beziehungen*, Wien 1988.

²⁰ Bruno KREISKY, *The Struggle for a Democratic Austria: Bruno Kreisky on Peace and Social Justice* (ur. Matthew Paul Berg, Jill Lewis i Oliver Rathkolb), New York 2000., 200–219.

zemlje razlikuju od Rusije ili, preciznije, od vladajućeg modela sovjetskoga komunističkog poretka. Busek je podržavao i poticao suradnju srednjoeuropskih antikomunističkih intelektualaca, utječući i na taj način na ubrzanje raspada komunističkih poredaka u regiji.²¹

Godine 1986. izašla je Busekova knjiga *Projekt Mitteleuropa*, u kojoj je razradio svoj projekt u geopolitičkom pogledu. On je već tada nesumnjivo predvidio, ako ne raspad komunističkih poredaka, onda sigurno njihovo “omekšavanje”.²² Busek je u pretpostavljenom procesu “otvaranja prema istoku” htio osigurati austrijskoj privredi čelnu ulogu, što se nakon pada Berlinskog zida djelomično i dogodilo. Međutim, gospodarski uspjesi nisu imali odgovarajuće političke učinke kada je riječ o austrijskim interesima. Političku ekspertizu u projektu “Mitteleuropa” provodile su druge osobe iz Austrije, a one nisu imale Busekove intelektualne potencijale. Važnije su bile kritičke distance u susjednim zemljama prema austrijskim ambicijama, pa čak i odnos ignoriranja.

Izvorne Busekove inicijative kao Pentagonala 1989. i Srednjoeuropska inicijativa sljedeće godine bile su ograničene na područja pojedinih znanstvenih projekata, a Poljska, Mađarska i Čehoslovačka su 1991. godine osnovale Višegradsku skupinu bez Austrije. Beč se nije mogao pozicionirati na način koji bi austrijskim konzervativcima omogućio ostvarenje onoga što su potajno priželjkivali, tj. da ponovno zauzme mjesto koje je u kulturnom i intelektualnom pogledu imao prije Prvoga svjetskog rata.

Nije bilo slučajno ni to što se interes Erharda Buseka i drugih austrijskih intelektualaca koji su se smatrali regionalnim ekspertima 1990-ih i 2000-ih godina preusmjerio na područje jugoistočne Europe, odnosno Balkana. Godine 1999., kada je Sjevernoatlantski savez prvi put u svojoj povijesti otvoreno zaratio (zračnim udarima protiv Savezne Republike Jugoslavije) te kada su Europska unija, druge zapadne države i Rusija osnivali Pakt stabilnosti za jugoistočnu Europu, Erhard Busek objavio je knjigu *Österreich und der Balkan (Austrija i Balkan)*. Ova knjiga olakšala je, ako ne i otvorila Busekov put na čelnu poziciju specijalnog koordinatora Pakta stabilnosti. Prema autoru, u svakom je slučaju za žaljenje što “prosječni Austrijanac vrlo slabo pozna Jugoistočnu Europu Austrija i Balkan”, a u smislu oživljavanja starih veza podsjetio je na povijesni utjecaj jugoistočne Europe na centar Habsburške Monarhije: “Beč godine 1900”, koji je nekoliko sekundi svjetske povijesti bio globalna prijestolnica, ne bi postao takav bez ove duhovne pozadine.”

U ovome kontekstu dočaravanje zajedničke kulturne prošlosti igra ulogu spojnice koja treba olakšati političke, gospodarske, a valjda i vojne intervencije koje počivaju na temeljima demokracije i tržišne privrede. Raznovrsna kulturna atraktivnost regije, prepoznatljiva i u obzoru austrijskoga kulturnog pamćenja, povezuje se s ciljevima austrijskih gospodarskih i financijskih interesa. (Da te interese u konačnici i nije moguće kontrolirati, svjedoče afere bankarske grupe Hypo Group Alpe Adria iz Klagenfurta.)

Busek je, naprotiv, 1999. godine još uvijek bio optimističan u pogledu šansi za srednjoročno prevladavanje gospodarskih nejednakosti između zemalja jugoistočnoeuropske periferije i bogatijih zemalja u središtu Europske unije. Dvije godine kasnije izrazio je osobno uvjerenje “da je za Austriju u tom trenutku Jugoistočna Europa važnija nego, na primjer, razvoj Rusije, mada je u njoj krizni potencijal veći. (...) Pogled na zemljovid podsjeća koliki će utjecaj imati susjedi iz jugoistočne Europe na budućnost Austrije.”²³

²¹ Opširnije u Christian PROMITZER, “‘Vrnitev k Srednji Evropi?’ Odmev dogajanja v Sloveniji v Avstriji”, *Slovenska pot iz enopartijskega v demokratični sistem* (ur. Aleš Gabrič), Ljubljana 2012., 275–289.

²² Erhard BUSEK – Emil BRIX, *Projekt Mitteleuropa*, Wien 1986.

²³ Erhard BUSEK, *Eine Reise in das Innere Europas. Protokoll eines Österreichers*, Klagenfurt 2001., 138.

Ovo je potrebno imati na umu jer je inače u tim zemljama spremnost za slušanjem austrijskih poruka uglavnom bila povezana sa zakašnjelom integracijom u Europsku uniju, prouzročenom ratnim raspadom Jugoslavije. Pored toga, austrijskim elitama bilo je lakše utjecati na male države nastale raspadom Jugoslavije nego na druge srednjoeuropske države koje su bile slične veličine kao i Austrija. U toj situaciji ponovno se pojavila opasnost da se austrijski eksperti za jugoistočnu Europu predstavljaju u zapadnoj Europi kao samozvani "prevoditelji", pridržavajući sebi pravo da tvrde da bolje poznaju potrebe i prilike jugoistočnoeuropskih zemalja. Sa stajališta neoliberalnog maksimiranja profita ne može im se zamjeriti što svoju regionalnu ekspertizu umiju iskoristiti za promicanje austrijskih gospodarskih interesa u zemljama jugoistočne Europe.

IV.

Već je bilo spomenuto da se zanimanje za zbivanja u jugoistočnoj Europi u Austriji nakon 2000. godine ne očituje toliko u javnosti, kao što je to bio slučaj u poznom 20. stoljeću, koliko u stručnim krugovima unutar različitih znanstvenih institucija. Na ovome mjestu želim se zadržati samo na trima ustanovama, čiji je egzistencijalni interes da potiču znanstvenike na bavljenje jugoistočnom Europom i koje su odgovorne za unapređivanje austrijske regionalne ekspertize. Riječ je o Sveučilištu u Grazu, na kojemu i ja radim, o Novčanom zavodu *Erste Bank und Sparkasse* u Beču te o Institutu za dunavski prostor i srednju Europu (*Institut für den Donaauraum und Mitteleuropa*), također u Beču.

Sveučilište u Grazu već 2000. godine odredilo je svoje težište ekspertize na "jugoistočnoj Europi" (*Schwerpunkt "Südosteuropa"*), a time su obvezani svi sveučilišni fakulteti. U tom smislu govori se: "Sveučilište Carolo-Franziska u Grazu je kao prva visoka škola na njemačkom govornom području odredila da težište na jugoistočnoj Europi predstavlja osnovnu jezgru razvojnog koncepta čitavog Sveučilišta. Time drugo najstarije sveučilište u Austriji ne doprinosi samo geografski i povijesno gledano porasloj ulozi mosta prema prostoru jugoistočne Europe. Sveučilište preuzima i odgovornost za čitavu Štajersku u smislu mjesta stjecanja kvalifikacije i priprema put za ujedinjenu Europu."²⁴

Novčani zavod *Erste Bank und Sparkasse*, koji se u Beču odlučio na dalekosežne investicije u zemljama jugoistočne Europe, u tu je svrhu 2003. godine utemeljio vlastitu zakladu. Ona je aktivna na području srednje i jugoistočne Europe: "Njezina misija je zasnovana na ideji štedionica 19. stoljeća. Podržava društveno učešće i aktivizam civilnog društva; teži udruživanju ljudi i prenošenju saznanja o nedavnoj povijesti regije, koja je ponovno prošla kroz promjene od 1989. godine. Kao aktivna fondacija, razvija samostalne projekte u okviru tri programa: Društveni razvoj, Kultura i Europa."²⁵

Najstarija je ustanova na tom polju ipak Institut za dunavski prostor i srednju Europu, osnovan još 1953. godine. Upravitelj Instituta je sam Erhard Busek. Institut se ne definira samo kao "stjecište i posrednik" za suradnju na područjima znanosti, kulture,

²⁴ Alfred GUTSCHELHOFER, "Mittendrin in Europa: Die Karl-Franzens-Universität Graz übernimmt mit dem Schwerpunkt Südosteuropa Verantwortung für junge Menschen sowie für den Standort", *Schwerpunkt Südosteuropa: Karl-Franzens-Universität Graz* (http://international.uni-graz.at/fileadmin/bib/downloads/service/broschueren/presse/bibwww_beilage_uz_soe_web.pdf).

²⁵ "ERSTE Stiftung" (http://de.wikipedia.org/wiki/ERSTE_Stiftung).

politike, privrede i upravljanja nego i kao *clearing-house* i lobist za čitavu regiju. Pored toga, Institut podupire sve vrste diplomatskih, gospodarskih i kulturnih zastupstava u regiji i u Austriji, što dodatno naglašava važnost njegovih djelatnosti u funkciji potreba austrijske vlade.²⁶

Na ovome mjestu, dakle, potrebno je zapitati se kakva je ideologijska pozadina austrijske intelektualne ekspertize u vezi s jugoistočnom Europom. Po službenom tumačenju, omiljeni je topos nanovo uspostavljeni kontinuitet sa srednjoeuropskom intelektualnom tradicijom utemeljenom prije Prvoga svjetskog rata. S druge strane, postoje i druge, često podsvjesne tradicije, koje se u politički relevantnim očitovanjima o austrijskoj balkanskoj ekspertizi obično ne spominju. Pritom se ne misli samo na imperijalno inspirirano, čak i imperijalistički orijentirano austrijsko-mađarsko proučavanje Balkana. Prije svega, neupitno potrebni otklon od revizionističkih obrazaca istraživanja jugoistoka nakon 1918. godine, koji se tijekom nacističke vladavine pokazao kao puko sredstvo u ostvarivanju ciljeva “novoga europskog poretka”, nije nažalost dovoljno izražen pri autoidentifikaciji ovih institucija. No, takva se pitanja u dominirajućim ekspertnim krugovima često smatraju heretičkima ili, u najboljem slučaju, nebitnima. Stoga nije čudno da se kritički nedovoljno propitana vrsta regionalne ekspertize ponovno etablira kao znanje u službi vlasti – samo ovaj put u službi vladajućih elita ne samo Austrije nego posredno i Europske unije. Takva stajališta, institucionalizirana u ključnim ustanovama kao što su sveučilišta, u osnovi su hegemonijalna, a svojim znanstvenim zagovarateljima osiguravaju karijeru i resurse. Njihov glavni problem nije to što su se odrekli principa kritičke intervencije, nego što su se unaprijed prilagodili anticipiranoj volji eurobirokracije. Oni su odgovorni što su se izrazi kao *good governance* ili *best practice* nekritički proširili u ovim krajevima i time najavili dolazak specifičnog tipa neoliberalne regulacije na europskoj periferiji.

V.

U Austriji je, doduše, moguće slijediti i tradiciju kritičke intervencije, no ona je društveno marginalizirana. Kao primjer može poslužiti revija *Ost-West-Gegeninformationen* u Grazu, koja je od 1989. do 2007. kritički pratila događaje u istočnom djelu europskog kontinenta i davala glas onima koji su se suprotstavljali neoliberalnim porecima u svojim zemljama.²⁷ Drugi primjer odnosi se na važnu knjigu, *Soziale Kämpfe in Ex-Jugoslawien*, objavljenu 2013. godine u Beču, u kojoj autorice i autori s iskustvom sudjelovanja u raznim društvenim pokretima u postjugoslavenskim državama izvještavaju o društvenim sukobima u kojima sudjeluju radnici i studenti. Zajedničko im je što su često suočeni sa sličnim problemima niskih plaća, uskraćenih prava za zaštitu njihovih interesa, slabljenja funkcija socijalne države, nezaposlenošću i općim siromaštvom.²⁸

Navedeni primjeri pokazuju da društvene činjenice u regiji mogu govoriti same za sebe. Najvažnije je da informacije budu u opticaju i preko državnih granica, a da se sam prevoditelj pritom povuče. Regionalna ekspertiza u smislu kritičke intelektualne intervencije

²⁶ “Institut für den Donauraum und Mitteleuropa: Tätigkeiten” (http://www.idm.at/_ber_uns/taetigkeiten/).

²⁷ Vidi “Ost-West-Gegeninformationen” (<http://www.gewi.kfunigraz.ac.at/csbsc/ostwest/>).

²⁸ Michael G. KRAFT (ur.), *Soziale Kämpfe in Ex-Jugoslawien*, Wien 2013.

ima, dakle, sasvim drugu predodžbu o tome što znači tumačenje ili prevodenje društvenih događaja nego što je imaju oni koji ih tumače u skladu s interesima državnih vlasti, koje su prije svega zainteresirane da društvene činjenice budu u funkciji reprodukcije neoliberalnog modela kontinentalne podjele rada i moći.

AN INSTRUMENT OF STATE POWER OR A CRITICAL DISTANCE FROM IT: THE AUSTRIAN INTELLECTUALS' EXPERTISE ON THE REGION IN LATE 20TH/EARLY 21ST CENTURIES

This paper deals with the opinion prevalent among intellectuals in contemporary Austria, that it befalls them to explain and interpret the social, political and economic situation not only in the eastern parts of Central Europe, but also in Eastern and Southeast Europe in general. This self-proclaimed regional expertise stems in part from Austria and Vienna's position as the center of the former Habsburg Monarchy, which is reminiscent of the well-known ideological concept of "Central Europe" as "Mitteleuropa", which emerged in World War I. After the downfall of the Austro-Hungarian Empire, the concept lay forgotten for several decades. It was in the 1970s and the 1980s, when the communist regimes suddenly started lagging behind Western Europe, where a new post-fordian system of capitalist accumulation established itself as a superior economic model, and when the growing power of various dissident groups started to weaken the aforementioned communist regimes, that a modernized concept of "Central Europe" emerged in those dissident circles. Certain influential conservative intellectuals within Austria adopted the concept, but its Austrian version remained too evocative of the concept of "Mitteleuropa" of the past. The crucial issue is whether the expertise that Austrian intellectuals claim to have, which has flourished in the late 20th and early 21st centuries, is simply knowledge in the service of the power of the Austrian state, or it is also possible to formulate the paradigms of critical intervention in that area.

The tradition of critical intervention also exists in Austria, but only on the social and political margins. It is important to note that, in terms of critical intellectual intervention, the regional expertise maintains an alternative view of what it means to interpret social processes in Eastern and Southeastern Europe. That view implies the interpreter's self-imposed withdrawal from the process of interpretation and giving voice to the original participants themselves. With the process of interpreting events in the service of power, on the other hand, the goal is to interpret information about the region within a neoliberal model of the division of labor and power on the continent.

Keywords: Austria, Southeastern Europe, intellectuals, power, neoliberalism, post-socialism

Literatura

- Hermann BAHR, *Dalmatinske Reise*, Berlin 1909.
- Erhard BUSEK, *Eine Reise in das Innere Europas. Protokoll eines Österreichers*, Klagenfurt 2001.
- Erhard BUSEK – Emil BRIX, *Projekt Mitteleuropa*, Wien 1986.
- Moritz CSÁKY, *Ideologie der Operette und Wiener Moderne. Ein kulturhistorischer Essay zur österreichischen Identität*, Wien 1996.
- Moritz CSÁKY, *Das Gedächtnis der Städte. Kulturelle Verflechtungen – Wien und die urbanen Milieus in Zentraleuropa*, Wien 2010.
- Raphael DRASCHTAK, *Endspiel 1995. Die USA beenden den Balkankrieg*, Wien 2005.
- John EVERS, *Internationale Gewerkschaftsarbeit in der Habsburgermonarchie: ein Beitrag zur europäischen Gewerkschaftsgeschichte unter besonderer Berücksichtigung der Entwicklung der "Reichsgewerkschaftskommission" und ihrer deutsch-tschechischen Arbeit vor 1914*, Wien 2010.
- John GAISBACHER – Karl KASER – Christian PROMITZER – Barbara SAX – Johann SCHÖGLER, "Über geschichtliche Wiederholungstäter, ihre Motive und über die Möglichkeit ihnen den Boden zu entziehen", *Krieg in Europa: Stimmen aus dem ehemaligen Jugoslawien* (ur. John Gaisbacher, Karl Kaser, Christian Promitzer, Barbara Sax i Johann Schöglér), Linz 1992., 219–232.
- Kurt GRITSCH, *Peter Handke und "Gerechtigkeit für Serbien": eine Rezeptionsgeschichte*, Innsbruck 2009.
- Alfred GUTSCHELHOFER, "Mittendrin in Europa: Die Karl-Franzens-Universität Graz übernimmt mit dem Schwerpunkt Südosteuropa Verantwortung für junge Menschen sowie für den Standort", *Schwerpunkt Südosteuropa: Karl-Franzens-Universität Graz* (http://international.uni-graz.at/fileadmin/bib/downloads/service/broschueren/presse/bibwww_beilage_uz_soe_web.pdf).
- Peter HANDKE, *Abschied des Träumers vom neunten Land. Eine Wirklichkeit, die vergangen ist: Erinnerung am Slowenien*, Frankfurt 1991.
- Peter HANDKE, *Eine winterliche Reise zu den Flüssen Donau, Save, Morawa und Drina oder Gerechtigkeit für Serbien*, Frankfurt 1996.
- Peter HANDKE, *Sommerlicher Nachtrag zu einer winterlichen Reise*, Frankfurt 1996.
- Erwin HANSLIK, *Österreich: Erde und Geist*, Wien 1917.
- Otmar HÖLL – Peter BACHMAIER (ur.), *Österreich – Jugoslawien: Determinanten und Perspektiven ihrer Beziehungen*, Wien 1988.
- Otmar HÖLL, "The Foreign Policy of the Kreisky Era", *The Kreisky Era in Austria* (ur. Günter Bischof i Anton Pelinka), New Brunswick – New Jersey 1994., 32–77.
- William M. JOHNSTON, *Der österreichische Mensch: Kulturgeschichte der Eigenart Österreichs*, Wien 2010.
- Michael G. KRAFT (ur.), *Soziale Kämpfe in Ex-Jugoslawien*, Wien 2013.
- Bruno KREISKY, *The Struggle for a Democratic Austria: Bruno Kreisky on Peace and Social Justice* (ur. Matthew Paul Berg, Jill Lewis i Oliver Rathkolb), New York 2000., 200–219.
- Raimund LOEW, *Der Zerfall der "Kleinen Internationale": Nationalitätenkonflikte in der Arbeiterbewegung des alten Österreich. (1889–1914)*, Wien 1984.
- Friedrich NAUMANN, *Mitteleuropa*, Berlin 1915.
- Christian PROMITZER, "Vrnitev k Srednji Evropi? Odmev dogajanja v Sloveniji v Avstriji", *Slovenska pot iz enopartijskega v demokratični sistem* (ur. Aleš Gabrič), Ljubljana 2012., 275–289.
- Markus J. PRUTSCH, "Neutralität – Positionen und Positionswandel der ÖVP im Spiegel von Grundsatz- und Wahlprogrammen sowie Regierungserklärungen der Zweiten Republik: eine Bilanz", *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*, 35/2006., br. 4, 425–440.

Friedrich STADLER (ur.), *Vertriebene Vernunft: Emigration und Exil österreichischer Wissenschaft 1930–1940*, Wien 1987.

Klaus STIMEDER – Eva WEISSENBERGER, *Trotzdem: die Oscar-Bronner-Story*, Wien 2008.

Gerald STOURZH, *Um Einheit und Freiheit: Staatsvertrag, Neutralität und das Ende der Ost-West-Besetzung Österreichs 1945–1955*, Wien 2005.

Maria TODOROVA, *Imagining the Balkans*, New York 2009., 140–160.

Herbert VYTISKA – Alois MOCK, *Das Balkan-Dossier: Der Aggressionskrieg in Ex-Jugoslawien – Perspektiven für die Zukunft*, Wien 1997.

4. ŠTO RADI ELITIZAM I POPULIZAM “KORPORACIJSKIH” INTELEKTUALACA U ŽIŽEKOVIM “ZANIMLJIVIM VREMENIMA”?

Miranda Levanat-Peričić

UDK: 316.774:316.344.32

Sažetak: Polazeći od Žižekove (endističke) tipologije reakcija društvene svijesti na apokaliptična vremena trajne i progresivne ekonomske krize, u radu se analizira publicistički i književni diskurs suvremenih hrvatskih “korporacijskih” intelektualaca, odnosno novinara i pisaca koji su svoj intelektualni rad vezali uz istu medijsku korporaciju. Povod je toj usporedbi polemika koja se 2012. godine razvila oko pitanja subvencioniranja kulture i književnosti u uvjetima tržišnog kapitalizma, u kojoj su novinari i pisci zauzeli oprečne pozicije, u javnosti predstavljene kroz opreku populističkoga kulturnog programa Ante Tomića nasuprot zagovoru elitističke kulture Jurice Pavičića. Kako zapravo u književnom tekstu funkcionira populistički književni program najavljen u novinskim člancima, analizira se na primjeru Tomićeva romana-reklame *Vegeta blues* (2009.), koji je nastao po narudžbi jedne prehrambene tvrtke u svrhu promoviranja njezinih proizvoda, a koncepcije elitne, visoke kulture ilustriraju se primjerom Pavičićeve priče *Brod u dvorištu* (2011.). Definirano Žižekovim pojmovljem, ono što nam je predstavljeno kao populizam zapravo je “poricanje u liberalnoj utopiji”, dok je elitizam tek oblik “ideološke ošamućenosti”.

Ključne riječi: endizam, populizam, elitizam, neoliberalna ideologija, korporacijski intelektualci

1. Endizam “zanimljivih vremena”

Gotovo neizostavan dio intelektualne atmosfere svakog kraja stoljeća tzv. je “endizam”, fenomen kojemu Stuart Sim pripisuje širok raspon stajališta čije je zajedničko obilježje proglašavanje kraja nečega – povijesti, humanizma, ideologija, suvremenosti, filozofije, autora, čovjeka, svijeta.¹ No, dok u proglašavanju kraja jedni vide misaone i emotivne

¹ Stuart SIM, *Derrida i kraj povijesti*, Zagreb 2001., 15.

komplekse svojstvene godinama koje obrubljuju stoljeća, drugi su skloni endizmu pripisati svevremenost ili ga povezivati s osebnim intelektualnim senzibilitetom XX. stoljeća. Tako, primjerice, u porivu “katastrofiranja” Slavoj Žižek vidi najdražu mentalnu vježbu intelektualaca XX. stoljeća, kada “nesretni intelektualci ne mogu podnijeti zapravo to da vode život koji je u osnovi sretan, siguran i ugodan, pa su prisiljeni konstruirati scenarij radikalne katastrofe kako bi opravdali svoj viši poziv”.² U iskušenju da ponudi radikalno čitanje aktualnog trenutka, i sâm pod utjecajem spomenutoga sindroma, Žižek preinačuje kinesku kletvu “Dabogda živjeli u zanimljivim vremenima!” u usklik “Dobrodošli u zanimljiva vremena!” te zaključuje da se približavamo novom dobu povijesno zanimljivih vremena, odnosno razdoblju nemira, rata i borbe za vlast u kojemu stradavaju milijuni nevinih.³ Budući da živimo u uvjetima trajne ekonomske krize koja je postala načinom života, Žižek nas uvjerava da se globalni kapitalistički sustav približava apokaliptičnoj nultoj točki, a primjere reakcija, tj. načina na koji se naša društvena svijest pokušava nositi s nadolazećom apokalipsom, izdvaja i analizira kroz shemu pet stupnjeva žalovanja (*poricanje, bijes, cjenkanje, depresija, prihvaćanje*), koju je predložila psihologinja Elisabeth Kübler-Ross. Uključujući u promišljanje Freudov pojam “nelagode u kulturi” (*Unbehagen in der Kultur*), Žižek se pita tko će artikulirati i iskoristiti očitu nelagodu u liberalnom kapitalizmu? S tom, pomalo endističkom, nelagodom i u ovome se radu pristupa analizi retorike koju njeguju suvremeni pisci u svojim publicističkim i književnim tekstovima, osobito imajući u vidu ulogu intelektualaca u svim prošlim “zanimljivim vremenima”, u nadi da oni neće, poput njemačkih intelektualaca u opasci Karla Krausa biti *Dichter und Denker* (“pjesnici i mislioci”) koji su postali *Richter und Henker* (“suci i ezekutori”).⁴

2. Male tajne majstora velikih korporacija

Iste godine kada je objavljena Žižekova knjiga *Živjeti na kraju vremena* (2012.), u domaćoj javnosti odvijala se polemika u kojoj se pokušavalo odrediti smjernice razvoja kulture/književnosti s obzirom na uvjete “tržišta” u Hrvatskoj. Polemiku su pokrenuli novinari i pisci Ante Tomić i Jurica Pavičić, oboje zaposlenici (iste) najmoćnije hrvatske medijske korporacije, koja je polemiku plasirala u svojim glasilima. Novinari i pisci zauzeli su oprečne pozicije, uglavnom predstavljene kao populističke (Tomićeve) nasuprot elitističkima (Pavičićevima). Zazivajući “zdravu dozu tržišne neizvjesnosti u kulturi, zagovarajući kompromisnu, lako čitljivu, zabavnu i tržišno uspješniju literaturu”, pa zahtijevajući da književnici podijele “sudbinu poreznih obveznika za čije pare žive i stvaraju”,⁵ u svojim je novinskim

² Slavoj ŽIŽEK, *Živjeti na kraju vremena*, Zagreb 2012., 520.

³ *Isto*, 519.

⁴ Riječ je o satiričnoj opasci Karla Krausa koji se 1909. gorko našalio na račun stereotipa o Nijemcima kao narodu pjesnika i mislilaca. Njegovu poznatu izreku “vom Volk der *Dichter und Denker* zu dem der *Richter und Henker*” parafrazirao je kasnije švicarski pisac Friedrich Dürrenmatt u naslovu svog romana *Der Richter und sein Henker* (1950.), aludirajući na nacističke ratne zločine. (Usp. Ruth H. SANDERS, *German: Biography of a Language*, New York 2010., 179.)

⁵ Ante TOMIĆ, “Ljekovito šutiranje” (<http://www.slobodnadalmacija.hr/Prilozi/Arterija/tabid/247/articleType/ArticleView/articleId/172933/Default.aspx>).

Cijeli ulomak u kojemu Tomić zagovara “ljekovito šutiranje” kulture kapitalizmom glasi: “Ono što, ponavljam, doista može pomoći literaturi, a i svakoj drugoj kulturnoj djelatnosti, ono što ovdje, uvjeren sam, nasušno nedostaje jest jedna zdrava doza tržišne neizvjesnosti. Ne da velike i zaslužne autore i suvremene klasike prisiljavamo da baš svaku

tekstovima Ante Tomić predstavio program koji naoko ide ususret "poreznom obvezniku" (a to je neoliberalni "mali čovjek"), mobilizirajući uime književnosti sve neprijatelje književnosti. Kako uistinu u književnome tekstu funkcionira taj program koji želi pomiriti "tržišnost umjetnosti" i interese "poreznog obveznika", može se vidjeti i na primjeru Tomićeva romana-reklame *Vegeta blues* (2009.), prvoga hrvatskog romana koji je napisan po narudžbi jedne korporacije, u ovome slučaju Podravke. Naizgled je riječ o romanu odrastanja, u kojemu pratimo obiteljske probleme jedne dvanaestogodišnjakinje iz Zagreba dok boravi na ljetnim praznicima kod bake i djeda. Priča je čvrsto usidrena u konkretnoj povijesti 1975. godine kada u kinu igra *Kapetan Mikula mali*, Josip Broz Tito na Brdu kod Kranja prima urednika *Le Monda* i daje izjavu u kojoj pozdravlja završetak Vijetnamskog rata; u Meksiku se odvija Svjetska konferencija žena na kojoj sudjeluju Indira Gandhi, Isabela Perón i Sirimavo Bandaranaike, a na Evropskom prvenstvu košarke u Beogradu Jugoslavija pobjeđuje reprezentaciju SSSR-a. Lako je zapaziti da je ovaj pripovjedni postupak vrlo blizak filmskoj naraciji koju je Dean Duda nazvao "karanovićevo kataloško sažimanje" i duhovito oprimjerio rečenicom: "Te 1967. godine Beograd je posjetio XY, mi smo kupili fiću, a ja sam na pragu zrelosti probao koka-kolu."⁶ Zapravo je cijeli Tomićev kratki roman napisan pripovjednim stilom Bane Bumbara, postupkom koji je postao učestalim obrascem pripovijedanja o prošlosti, osobito devedesetih i nultih godina hrvatske književnosti (Duda ga, primjerice, uočava u Jergovićevu romanu *Dvori od oraha*). Novost je Tomićeva romana što ovaj napadno istaknuti realsocijalistički okvir funkcionira isključivo kao podloga za niz reklamnih oglasa, pa se čini da su povijesne okolnosti u njemu istaknute samo zato da bi poduprle autentičnost reklamne reprezentacije. Stoga ni konferencija nesvrstanih ni kraj Vijetnamskog rata u ovome tekstu ne bi imali funkciju da se 1975. godine čevapčići nisu jeli s Podravkinim ajvarom, tjestenina s konzervama Podravkina goveđega gulaša, a čaj pio iz Podravkinih šalica s crvenim srcima. Po zakonima reklamnog žanra razvijaju se i kompleksnije promidžbene dosjetke – djed je borac za ženska prava, pa on uime ravnopravnosti žena zagovara podgrijavanje konzervi i juha u vrećici protivajući se kuhanju domaće hrane koja ženu vezuje uz kuću. Uzgred, kockom instant pileće juhe objašnjava teoriju velikog praska; svemir je, naime, nastao iz jedne točke neizmjerne gustoće poput Podravkine juhe u kocki. Tu je i dementna baka koja u Oliveru Mlaku dok vodi emisiju "Male tajne velikih majstora kuhinje" prepoznaje izgubljenog brata Mirka, a pri kraju romana oca glavne junakinje u Moskvi uhapsi KGB zbog šverca dok s konobarom Serjožom razmjenjuje vrećicu Vegete za kilogram kaspijskog kavijara i litru gruzijskog konjaka. Ove su narativne cjeline zaokružene poput reklamnog spota, ali i funkcionalno uklopljene u glavnu fabularnu liniju romana, koji pripada novom rubno književnom, hibridnom žanru, s obzirom na to da je strukturiran i kao književni i kao reklamni tekst.

Osnovno raspoloženje nostalgije za prošlim vremenima (odnosno *blues*) preusmjereno je na nostalgiju za proizvodima prehrambene industrije (zato je to *Vegeta blues*), pa roman nije samo reklama nego i ideološki zagovor konzumerizma. Umjetničku poruku žanra romana-reklame zamjenjuje reklamna poruka koja nam, sentimentalnim zazivanjem zajedničke generacijske prošlosti kad je "naš" svijet bio mlad, zapravo nudi proizvod iz tog vremena,

kunu moraju sami steći, jer to je, složili smo se, nemoguće, ali svakako bi bilo ljekovito da ih kapitalizam tu i tamo šutne u stražnjicu, kao što kapitalizam i inače šutira Hrvate. Da koji put podijele sudbinu poreznih obveznika za čije pare žive i stvaraju to bi se zacijelo zrcalilo i u njihovim djelima, imali bi više razumijevanja za probleme, kako se to kaže, malog čovjeka." (*Isto*)

⁶ Dean DUDA, *Hrvatski književni bajkomat*, Zagreb 2009., 12.

pa se generacijska solidarnost okuplja oko odrastanja s proizvodima jednoga *branda* na zajedničkome jugoslavenskom tržištu. U tom je reklamnom romanu povijest jedne države pretvorena u povijest tržišta na kojemu dominira jedna korporacija; u toj mjeri da bi se moglo zaključiti kako je jednopartijski sistem zapravo bio jednoproduktivni. U romanu se, uistinu, Podravkini proizvodi uzastopce predstavljaju kao spona među različitim kulturama, a zatim i kao proizvodi koji rješavaju vjerske zabrane (primjerice, radnici islamske vjeroispovijesti inzistiraju na Podravkinu goveđem gulašu). Naravno, ovaj neozbiljni pristup ne treba čitati niti kao zagovor multikulturalizma niti kao mudro ironijsko distanciranje, već kao sasvim uobičajenu reklamnu strategiju. Sklonost reklamnog diskursa preuveličavanju, vicu i karikaturi Boris Postnikov protumačio je time što reklame i ne žele da ih se shvaća ozbiljno – “naizgled paradoksalno, tzv. umjetnost uvjeravanja crpi snagu svojih učinaka iz onoga što joj nitko zapravo ne vjeruje”.⁷

No, u romanu-reklami ideologija konzumerizma proizvodi depolitizaciju prikazanoga svijeta jer se premještanjem političkih pitanja u polje potrošačkih fantazija svijet jedne konkretne povijesti prikazuje pod koprenom reklamnih sadržaja, u duhu nostalgije koja ima recepcijski učinak lokalne anestezije: sve je vidljivo, svijet je tu, ali zamotan zaštitnom folijom koja filtrira i našu percepciju. Stoga uz niz situacija koje bi u Tomićevu romanu mogle postati uzrokom ozbiljnih i kompleksnih sukoba (tata je komunist, a djed antikomunist, potomak lokalnih posjednika koji su nakon rata ostali bez imovine; majka i otac glavne junakinje pred razvodom su; tata je povratnik iz sovjetskog zatvora), trauma izostaje blokirana reklamnim fabulama koje funkcioniraju kao neka vrsta simulacije stvarnosti u kojoj se uvijek nudi optimistična pobjeda dobrog proizvoda nad lošim okolnostima.

Sličnu zatravljenost filtriranim sjećanjima koja liječi svaku zlovolju Dean Duda prepoznao je u *Leksikonu yu mitologije* – “Prezira ni za lijeka, nitko ne lupa vratima, distinkcije su nepotrebne, konflikta nigdje, svi su proizvodi najbolji u svojoj klasi.”⁸ Tomićev je roman poput spomenutog *Leksikona yu mitologije*, osim što se tu nudi leksikon proizvoda jedne korporacije, a sve je ostalo otkrivanje iste “tope jugoslavenske vode”.

Potrebno je naglasiti još jednu komercijalnu okolnost povezanu s Tomićevim romanom. Naime, povrh toga što se ovdje knjiga tretira kao komercijalni proizvod jedne korporacije, taj se isti proizvod kao knjiga pojavio na tržištu najprije kao reklama, a onda kao književni tekst pod drugim naslovom, *Punoglavci* (2011.). Dakle, isti se proizvod uspio prodati u dva različita “pakiranja”, s različitim deklaracijama, jednom “upakiran” kao književni, a drugi put kao reklamni tekst. Samo u tom kontekstu treba čitati Tomićevu poruku (i porugu) književnicima – “Ako ne možete živjeti od književnosti, vjerojatno je vrijeme da promijenite zanimanje.”⁹

Međutim, takve savjete on ne upućuje samo svojim kolegama; svi bi beziznimno trebali promijeniti zanimanje jer se u njegovim novinskim tekstovima kaotično stanje u društvu sustavno tumači time da su svi na pogrešnome mjestu, a na tom su pogrešnom mjestu još i preplaćeni. Čitamo tako u drugim Tomićevim člancima kako “seljaci po navici oru, siju i žanju pšenicu, ne razmišljajući je li ona ikome treba i računajući na državni otkup po cijeni

⁷ Boris POSTNIKOV, *Nekoliko poruka naših sponzora. Medijske groteske*, Zagreb 2013., 121.

⁸ Dean DUDA, *Hrvatski književni bajkomat*, Zagreb 2009., 152.

⁹ Ante TOMIĆ, “Piscima je jako teško! E, pa što?” (<http://www.slobodnadalmacija.hr/V1a%20C5%A1ka-posla/tabid/330/articleType/ArticleView/articleId/171733/Default.aspx>).

koju sami odrede".¹⁰ Zatim o trgovcima na pazarima i *peškarijama* koji se opiru uvođenju fiskalnih blagajni on zaključuje: "Mnogo je njih tu koji zarađuju mnogostruko više od one mižerije koju prijavljuju. Bitange cmizdre kako im djeca gladuju, a kusur vam vraćaju iz snopa novčanica debljine Klaićeva Rječnika."¹¹ Zatim pozdravlja probleme fiskalizacije sljedećim riječima: "Kad vam baba ulizivački zamekeće: 'Ajde, diko moja, uzmi...', znate da vas pokvarena vještica hoće opljačkati, a ne možete joj odoljeti."¹² Obrušava se i na *škovacine*, dakle ljude koji rade u gradskoj čistoći, nazivajući ih parazitima koji nisu čitali ni Šenou ni Cesarića, "nakupili su u školovanju po deset tisuća neopravdanih sati, a sad dobivaju jednako toliko u kunama" i onda "marendaju jastoge i fazane".¹³ U njegovom publicističkom opusu moglo bi se pronaći još bezbroj primjera vulgarnih pošalica i huškački intoniranih tekstova koji su usmjereni protiv bakica na pijaci, čistača ulica, umirovljenika, zaposlenih u javnim poduzećima, u poljoprivredi, u visokom školstvu... – sve redom "poreznih obveznika" uime kojih je u polemici s Pavičićem zahtijevao smanjivanje subvencija kulturi i književnosti. Prizivajući McLuhana, Boris Postnikov zapazio je da su mediji danas prvenstveno ruganje publici.¹⁴ S time se možemo složiti, no kako definirati ovaj tip populizma koji njeguje isključivost prema svima uime svijui?

Jurica Pavičić u jednom od svojih novinskih tekstova u Tomićevu je stavu prepoznao "implicitnu ideologiju", tvrdeći da su "elitnu i visoku kulturu proganjali svi totalitarizmi, od nacističkog Entartete Kunta do ždanovizma" te da nju danas napada upravo "neokonzerativna desnica, čiji su ideolozi Leo Strauss i Irving Kristol smatrali da je jedino popularna kultura dobra jer nudi jasno razlikovanje dobra i zla, optimizam i *happy end*, a da je elitna kultura sumnjiva kaverna nihilizma".¹⁵ Napomenula bih, ipak, da je u Tomićevu primjeru manje riječ o zagovaranju popularne kulture, a više o isključivosti u odnosu prema kulturi i društvu uopće. Zbog toga se čini da je ta "implicitna ideologija" bliža stavu koji Žižek naziva "poricanje u liberalnoj utopiji". To je, ukratko, oblik reakcija na zlo i nedaće koje se događaju drugima, a ne događaju se "meni" zbog toga što sam "ja" iznimna osoba. U takvoj argumentaciji koja poriče, problem siromaštva ne postoji; postoje samo oni koji tvrde da su siromašni pa zato nema smisla ni zalagati se za socijalnu pravdu. Kako je u neoliberalnoj utopiji sve postalo pitanje slobode izbora, umjesto empatije prevladava cinizam razbibrige. Ovaj "neozbiljan" stav prema sebi i drugima ideološka je pozicija, a ne društvena satira, kako bi autor želio da mislimo. Upravo se pod maskom kritike društva zagovara neoliberalni društveni koncept koji socijalne i ekonomske razlike prevodi kao prirodne.

Pišući o "tajnama uspjeha neoliberalizma", Žarko Paić ističe: "Da bi se moglo učinkovito vladati svijetom potreba i suprotstavljenih interesa, sve se mora konstruirati kao žudnja i kao volja slobodnog pojedinca da bude sam temelj vlastite odgovornosti i da bude *manager* vlastite sudbine."¹⁶ Zaista, u neoliberalnoj ideologiji nepotkupljivost umjetničkog morala

¹⁰ Ante TOMIĆ, "A šta fali tikvicama? Pa kupusu..." (<http://www.slobodnadalmacija.hr/Komentatori/AnteTomic/tabid/330/ArticleType/ArticleView/ArticleId/219109/Default.aspx>).

¹¹ Ante TOMIĆ, "Seljačka buna s predvidljivim ishodom", (<http://www.slobodnadalmacija.hr/Hrvatska/tabid/66/ArticleType/ArticleView/ArticleId/214494/Default.aspx>).

¹² *Isto*.

¹³ Ante TOMIĆ, "Kad škovacin sidne marendat jastoga" (<http://www.slobodnadalmacija.hr/Hrvatska/tabid/66/ArticleType/ArticleView/ArticleId/223924/Default.aspx>).

¹⁴ B. POSTNIKOV, *Nekoliko poruka naših sponzora*, 128.

¹⁵ Jurica PAVIČIĆ, "Što je pisac bez državne potpore" (<http://slobodnadalmacija.hr/Arterija/tabid/247/ArticleType/ArticleView/ArticleId/172162/Default.aspx>).

¹⁶ Žarko PAIĆ, *Posthumano stanje: kraj čovjeka i mogućnost druge povijesti*, Zagreb 2011., 156.

samo je nesposobnost opstanka na tržištu. Tržišno uspješna literatura ona je koja sama nalazi sponzora i ne ovisi o subvencijama, a uspješan je književnik onaj koji ne piše za izabranu čitalačku publiku, nego onaj koji rasterećuje porezne obveznike ili tako što ih zabavlja, ili tako što se sam financira.

3. “Košer” elitizam

Pogledajmo kako se koncept “elitne književnosti” koji je u polemici zagovarao Pavičić, manifestira u njegovim književnim tekstovima. Njegova priča *Brod u dvorištu* paradigmatski je primjer tog “elitnog” programa. Priča se otvara citatom Friedricha Rückerta (1788. – 1866.), jednog od utemeljitelja njemačke orijentalistike, preuzetim iz balade *Chidher*, njegove varijante o “vječnom Židu”, lualici Ahasveru, a u kojoj se priziva strah od povlačenja civilizacije pred najezdom elemenata ruralne kulture.

Al nakon petstotina ljeta
stigoh na isto mjesto iz svijeta
Tu više ne bje traga gradu;
nego je stoka brstila pruće,
duduk pastirov svirao stadu;
upitah: Kamo ste djenuli kuće?
(preveo Ivo Runtić)¹⁷

Glavni su protagonisti priče Dinka i Srđan, sredovječni splitski par koji pred mirovinu kupuje brod i uređuje ga u dvorištu zgrade planirajući svakoga ljeta isploviti, no u tome ga pri samome kraju sprječavaju infarkt i smrt. Dinka odseljava iz zgrade svojoj kćeri u Zagreb, brod propada u dvorištu, a prilikom jednog posjeta u dvorištu susreće nesimpatične doseljenike. U Pavičićevoj priči Srđan i Dinka predstavljeni su kao gastronomski superiorni junaci koji jedu samo “žutinicu, kavul, čimule, ljutiku, tikvice i fažolete, lešani bob s blitvom, šparoge i trljice s cikorijom”. No, očito je da ovi kulinarski puristi pripadaju kulturi maslinova ulja u nestajanju, jer na kraju priče na mjestu te civilizacije zatičemo neznanku, doseljenicu “u kućnom haljetku punom fleka”, čije je dijete “kuštravo i tamnoputo poput Brazilca”.¹⁸ Tada nam postaje jasno da se u dvorištu u kojemu je netko gradio brod koji nikad nije zaplovio, dogodio sudar civilizacija i sada je tu Rückertov “duduk pastirov”, dok brod propada zajedno s pomorskim vezama i prehrambenim navikama koje ne ostavljaju masne fleke. U tom se književnom tekstu, kao i u Pavičićevim publicističkim radovima, izražava stalni strah od najezde Drugih, “seljaka s brda” (*rolling stones*), koji će Split pretvoriti u Balkan. U jednoj od svojih kolumni on jadikuje: “Počevši od cementnih kuća iz kojih strše armature pa do muzike koja se sluša i do politike za koju glasuje, Split je danas najčišći Balkan, nesumnjivo najbalkanskiji dio Hrvatske.”¹⁹

Međutim, nešto ranije, povodom izložbe u Klovićevim dvorima “Dalmatinska Zagora – nepoznata zemlja” 2007. godine, želeći se oduprijeti raširenim predrasudama o “Vla-

¹⁷ Jurica Pavičić, “Brod u dvorištu”, *Festival! Antologija europske kratke priče* (ur. Roman Simić Bodrožić), Zagreb 2011., 259.

¹⁸ *Isto*, 287.

¹⁹ Jurica Pavičić, “Dozvola za ubijanje u pojam” (<http://www.slobodnadalmacija.hr/Hrvatska/tabid/66/articleType/ArticleView/articleId/206538/Default.aspx>).

jima", Jurica Pavičić samo potvrđuje da i uz najbolju volju ne može pobjeći od esencijaliziranja niti izmaknuti vlastitom pogledu visoka, koji mu subverzivno namiguje ispod svake naoko afirmativne teze o "Vlaškoj". Da bi ilustrirao svijet nepomirljivih kulturoloških suprotnosti, i u tom se tekstu opet oslonio na hranu. Pritom, pripovijedajući kako je šezdesetih i sedamdesetih godina dok je odrastao na splitskom asfaltu doživljavao svoje porijeklo u odnosu na Druge, on bira neobičnu identitetsku oznaku – "za mnoge od nas koji smo imali 'košer' primorsko podrijetlo Dalmatinska zagora bila je svojevrsno tajnovito ne-mjesto".²⁰ Uključivanjem pojma "košer" ne priziva se židovska tradicija, nego isključivost povezana s ritualnom čistoćom prehrane, kojom se indeksira porijeklo. Tih je godina, tvrdi on dalje u tekstu, dalmatinski "teror malih razlika" otkrivao preko nepca kada bi kod susjede iz Kaštelanske zagore ponekad jeo "manistru u suvo", a pritom je ukus i miris tog objeda bio drukčiji nego što se spravlja u njegovoj, "bodulsko-velovaroškoj kući".

Umjesto mirisa klinčića, muškata i kolonijalnih trava, toč naše susjede mirisao je na bogati mrs, selen i lovor. Preko nepca sam tako, kao maleni osmoškolac, otkrivao sitne civilizacijske invarijante koje skriva jedno tako jednostavno jelo, na samo desetak kilometara razlike. Bila je to moja prva Zagora, topla i kuhana.²¹

U tekstu koji stalno najavljuje, sve za potrebe dekonstruiranja stereotipova o "uvijek krivim Vlajima", iskazivanje nekog priznanja Zagori, Pavičić uspostavlja nove stereotype, i to u načinu spravljanja "pastašute". Osim što se hrana i leksik o hrani uvijek javljaju kao važni parametri utvrđivanja identiteta u kolonijalnom imaginariju, u Pavičićevu su tekstu ti identiteti predstavljeni kao fiksne kategorije, pa iako ne tvrdi "svi su Vlaji isti", on uistinu tvrdi da svi Vlaji jedu istu "pastašutu" i da je to vrlo vjerojatno oduvijek tako – možemo zamisliti da je i danas jedu kao i šezdesetih, bez "kolonijalnih začina" za razliku od "košer" Dalmatinaca. To je posve razumljivo; sjetimo se da ni Robinsonov Petko nikada nije prihvatio sol iako je prestao jesti ljude. Ima nešto tvrdokorno "vlaško" u tom Defoeovu Petku, jednako kao što ima nešto kolonijalne atmosfere iz uvoza i nešto pokondirenog diskursa koji neautentično, a forsirajući izvornost strši u tom Pavičićevom Splitu. Analizirajući Pavičićeve novinske kolumne devedesetih, Katarina Luketić sasvim pogrešno zapaža da Jurica Pavičić "inače senzibiliziran za teme Balkana i balkanizma (...) u želji da razobliči negativne predodžbe o Zagori, gubi ravnotežu i naginje pretjeranoj afirmaciji jedne kulture".²² Prije bi se reklo da on, možda uistinu u želji da razobliči negativne predodžbe o Zagori, stvara nove, koje nadograđuje na postojeće želeći ih zamijeniti poput dotrajalih "pajola" na brodu, a sve zbog toga što njegovom argumentacijom vlada jedan oblik pozitivne "ideološke ošamućenosti". Pokušavajući razobličiti splitski mit o "uvijek krivim Vlajima", on ne protestira protiv esencijaliziranja, nego samo protiv širenja i pogrešne uporabe pojma "Vlaji". Štoviše, on sâm njeguje izrazito esencijalizirajući diskurs, inzistirajući na slici podijeljene Hrvatske, podijeljenoga grada, na slici suprotstavljenih kultura, a sukobi koji iz toga proizlaze odnose se samo na utvrđivanje gdje povući granicu i kako vrednovati podijeljeni svijet. Na drugoj su strani uvijek neki izopćenici, no vrlo bitni jer bez njih ne bi bilo ni kaste koju takav svjetonazor ustoličuje.

²⁰ Jurica PAVIČIĆ, "Zagora – Tko još ne voli rolling stones?" (<http://www.jutarnji.hr/zagora---tko-jos-ne-voli-rolling-stones-1267435/>).

²¹ Isto.

²² Katarina LUKETIĆ, *Balkan: od geografije do fantazije*, Zagreb – Mostar 2013., 244.

4. Zaključak

Vratimo li se kontekstu sustava reakcija koji je predložio Žižek, a kreće se od “poricanja” do “prihvatanja liberalne utopije”, čini se da su elitističke i populističke koncepcije korporacijskih pisaca tek prividno suprotstavljene pozicije, a u stvarnosti se u rasponu od tržišnog fundamentalizma do anakronog malograđanskog konzervativizma iskazuje jedna te ista dobrodošlica “zanimljivim vremenima”.

Konačno, valja nam odgovoriti na pitanje postavljeno u naslovu ovoga rada – što, dakle, radi populizam i elitizam “korporacijskih” intelektualaca u Žižekovim “zanimljivim vremenima”? Komparativna analiza publicističkog i književnog diskursa pokazala je da se u oba slučaja “radi” na širenju isključivosti. S jedne strane, suprotstavljajući idealno zamišljenog nepostojećeg “poreznog obveznika” cijelomu društvu poreznih obveznika, proglašavajući dio po dio toga društva lijenčinama, neradnicima i parazitima, taj “populistički” koncept promovira bešćutnost i cinizam postojećega političkog sustava reklamom, vicom i dosjetkom. Takav stav, koji se u potpunosti uklapa u reakciju koju Žižek naziva “poricanje u liberalnoj utopiji”, u žanru romana-reklame našao je svoj idealan oblik potvrđujući poznatu tezu Raymonda Williamsa da su reklame službena umjetnost modernoga kapitalističkog društva.

S druge strane, polemička pozicija koja se, naizgled zagovarajući Druge, sukobljava sa svima koji su izvan ekskluzivnog kruga izabranih, odgovara stanju koje Žižek naziva “ideološka ošamućenost” – deklarativno zagovarajući određeni svjetonazor u publicističkim tekstovima, istodobno ga potkopava u fikciji tako što publicističko zagovaranje “elitne” književnosti u književnim primjerima rezultira neobičnom, gotovo huntingtonskom jadikovkom o srazu kultura u kojemu se urbana, elitna povlači pred invazivnom, dominantno ruralnom, doseljeničkom kulturom.

Konačno, djelujući u istoj interesnoj sferi, unutar iste medijske korporacije, polemičari naoko suprotstavljenih pozicija monopoliziraju i samu polemiku koristeći prostor rezerviran za slobodu i otpor, ne samo da bi taj otpor posve neutralizirali nego i zato da bi ga prodali.

WHERE DO ELITISM AND POPULISM OF “CORPORATE” INTELLECTUALS IN ŽIŽEK’S “INTERESTING TIMES” COME FROM?

Using Žižek’s (endistic) typology of the way society reacts to apocalyptic periods of permanent and progressive economic crisis, the paper analyzes the nonfictional and fictional discourse employed by contemporary Croatian “corporate” intellectuals, i.e. journalists and writers who tied their intellectual work to a media house. The roots of this analogy lie in the public debate from 2012 regarding subsidies for culture and literature in free market capitalism. Journalists and writers sided either with a populist cultural program, as advocated by Ante Tomić or an elitist one, advocated by Jurica Pavičić. Tomić’s advertisement/novel *Vegeta Blues* (2009), which was commissioned by a food company for advertising purposes, exemplifies the way the populist program is supposed to work. The concepts of elite, high culture, on the other hand, are explored on the example of Pavičić’s short story *Brod u dvorištu* (A Ship in the Backyard, 2011). Using Žižek’s terminology,

what is presented as populism is in fact "denial in a liberal utopia" whereas elitism is nothing but a form of "ideological numbness". A comparative analysis of nonfictional and fictional discourse shows that exclusivity lies at the root of both those stances. The populist program which functions through "denial in a liberal utopia" is very aggressive in that it excludes (in the name of an abstract "tax payer") anyone incapable of dealing with the challenges of the times where the wish to preserve one's artistic integrity implies the inability of surviving on the market. Instead, it offers the concepts of "marketable literature" (which finds its own sponsors and does not depend on government subsidies) and a "successful writer" (who, instead of writing for a select audience, unburdens tax payers either by entertaining them or financing him or herself). On the other hand, the elitist program stemming from "ideological numbness" is little more than latent urban racism which fosters a sentimental sort of dialectalism and regionalism, promoting the rights of those included in the chosen diasystem, at the expense of an entire caste of outcasts.

Keywords: endism, populism, elitism, neoliberalism, the corporate intellectual

Literatura

Dean DUDA, *Hrvatski književni bajkomat*, Zagreb 2009.

Katarina LUKETIĆ, *Balkan: od geografije do fantazije*, Zagreb – Mostar 2013.

Žarko PAIĆ, *Posthumano stanje: kraj čovjeka i mogućnost druge povijesti*, Zagreb 2011.

Jurica PAVIČIĆ, "Brod u dvorištu", *Festival! Antologija europske kratke priče* (ur. Roman Simić Bostrojić), Zagreb 2011., 259–289.

Jurica PAVIČIĆ, "Dozvola za ubijanje u pojam" (<http://www.slobodnadalmacija.hr/Hrvatska/tabid/66/articleType/ArticleView/articleId/206538/Default.aspx>).

Jurica PAVIČIĆ, "Što je pisac bez državne potpore" (<http://slobodnadalmacija.hr/Arterija/tabid/247/articleType/ArticleView/articleId/172162/Default.aspx>).

Jurica PAVIČIĆ, "Zagora – Tko još ne voli rolling stonese?" (<http://www.jutarnji.hr/zagora---tko-jos-ne-voli-rolling-stonese-/267435/>).

Boris POSTNIKOV, "Književnost i/ili reklama? Diskurs i ekonomija oglašavanja u suvremenoj hrvatskoj prozi", *Vila – Kiklop – kauboj. Čitanja hrvatske proze* (ur. Aneta Ryznar), Zagreb 2012., 133–153.

Boris POSTNIKOV, *Nekoliko poruka naših sponzora. Medijske groteske*, Zagreb 2013.

Ruth H. SANDERS, *German: Biography of a Language*, New York 2010.

Stuart SIM, *Derrida i kraj povijesti*, Zagreb 2011.

Ante TOMIĆ, "A šta fali tikvicama? Pa kupusu..." (<http://www.slobodnadalmacija.hr/Komentatori/AnteTomic/tabid/330/articleType/ArticleView/articleId/219109/Default.aspx>).

Ante TOMIĆ, "Kad škovacin sidne marendat jastoga" (<http://www.slobodnadalmacija.hr/Hrvatska/tabid/66/articleType/ArticleView/articleId/223924/Default.aspx>).

Ante TOMIĆ, "Ljekovito šutiranje" (<http://www.slobodnadalmacija.hr/Prilozi/Arterija/tabid/247/articleType/ArticleView/articleId/172933/Default.aspx>).

Ante TOMIĆ, "Piscima je jako teško! E, pa što?" (<http://www.slobodnadalmacija.hr/Vla%C5%A1ka-posla/tabid/330/articleType/ArticleView/articleId/171733/Default.aspx>).

Ante TOMIĆ, "Seljačka buna s predvidljivim ishodom", (<http://www.slobodnadalmacija.hr/Hrvatska/tabid/66/articleType/ArticleView/articleId/214494/Default.aspx>).

Ante TOMIĆ, *Vegeta blues*, Zagreb 2009.

Slavoj ŽIŽEK, *Živjeti na kraju vremena*, Zagreb 2012.

5.

INTELEKTUALIZAM TRANZICIJE I TRANZICIJA INTELEKTUALIZMA: PRIMJER LJUBLJANSKE *NOVE REVIJE*

Ivana Latković

UDK: 070.48(497.4):008

Sažetak: Analizom doprinosa ljubljanske *Nove revije* polju intelektualnog djelovanja i angažmana osamdesetih i devedesetih godina u Sloveniji, u radu će se nastojati prikazati kako su autori, prije svega iz književne sfere, razumijevali vlastitu poziciju intelektualca, funkcije i zadaće svoga rada, kao i pretpostavke njegova djelokruga. Na temelju objavljenih tekstova i usmenih istupa autora kao što su Niko Grafenauer, Rudi Šeligo, Marjan Rožanc, Dimitrij Rupel, Drago Jančar, nastojat će se osvijetliti njihova viđenja smisla i uloge intelektualnog djelovanja u vrijeme tranzicije, i to prije svega u okviru razlikovanja njegove participacije u dnevnoj politici, uloge u razvoju neovisnih institucija i (de)legitimiziranja postojećih odnosa moći u vrijeme pokretanja *Nove revije* i danas.

Ključne riječi: *Nova revija*, književnici intelektualci, tranzicija, javni angažman, kultura i politika

U bogatoj slovenskoj tradiciji književnih i kulturnih časopisa ljubljanska *Nova revija* nedvojbeno zauzima važno mjesto i predstavlja jedinstvenu pojavu u mnogočemu pionirskog značaja i djelovanja. Još od samih početaka njezine su objave izazivale žive reakcije i burne reperkusije, dakle još tamo od 1980. godine kada se pojavila zamisao o njezinu osnivanju i 1982. kada je konačno pokrenuta, preko legendarnog 57. broja 1987. godine kao i u izdanjima iz devedesetih godina, pa sve do danas kada je na različite načine još uvijek prisutna u slovenskome javnom prostoru. Tako će 2003. godine, povodom jubilarnih dvadeset godina postojanja *Nove revije*, Iztok Klemenčič u *Mladini* napisati da se mnogi užasnu na spomen samog imena *Nova revija*, jer za neke ono znači leglo slovenske desne inteligencije, drugi pak na nju gledaju s cinične distance kao na klub neurotičnih ljubitelja alkoholnih pića, dok je za treće ona Biblija u obliku zapisa vodeće slovenske kulturne i znanstveno-filozofske inteligencije.¹ Ovako ili onako, u *Novoj reviji* radove su objavljivali brojni slovenski intelektualci, kao i oni iz drugih područja bivše države, stavovi nekih od njih kasnije su kulminirali u tezama za slovenski nacionalni program, ali i u onima za slovenski ustav, kao i u osnivanju *Demosa*, odnosno na prvim demokratskim

¹ Iztok KLEMENČIČ, "Več kot le revija" (<http://www.mladina.si/97608/>).

izborima izabrane koalicije stranaka. Iz ovoga je već jasno kako *Nova revija* nije bila samo *mesečnik za kulturo*, kako stoji u nastavku naziva. Već je i u inicijativi za pokretanje revije i s prvim objavljenim brojem bilo jasno da će ona obuhvatiti puno širi društveni horizont² i da se neće ustezati od gorućih političkih pitanja i tema, dapače, kultura i politika u *Novoj reviji* bile su nerijetko neraskidivo povezane. Uvjerljiv argument tomu i sukus takva koncepta možemo pronaći u riječima jednog od protagonista svih važnijih događaja vezanih uz *Novu reviju*, Dimitrija Rupela, koji možda ponajbolje utjelovljuje istovremenu praksu tih dviju sfera. Rupel, naime, kao jedan od glavnih inicijatora i kasnijih suradnika časopisa 2002. godine u časopisu *Ampak* pomalo pojednostavljeno rezimira.

Iz kulturne revije nastao je politički program koji se je, takoreći, u cijelosti ostvario. Prvo smo osnovali stranke koje su sve redom poduprle *Majnišku deklaraciju* iz 1989. godine,³ potom smo izašli na izbore i došli u vladu. Zbog spora i rata s Jugoslavijom sklopili smo pakt s komunistima s kojima kohabitiramo još i danas. Ipak, unatoč svemu *Nova revija* bila je velik uspjeh. Na njezinoj podlozi osnovali smo državu koja je, zapravo, vrlo uspješna. (...) *Nova revija* danas živi u Ustavu, u državnom parlamentu i u vladi. *Nova revija* će nas na koncu dovesti u Europsku uniju i NATO.⁴

Od samih početaka revije na njezinim su stranicama objavljivali ne samo kulturnjaci već i političari, od ministara, predsjednika političkih stranaka, slovenskog parlamenta, saborskih zastupnika itd., što se je, dakako, uvelike odrazilo na konceptualnu i idejnu platformu samoga časopisa. No, ovom prilikom pažnja će ipak više biti usmjerena na literate-intelektualce kojih je u *Novoj reviji* bilo nemali broj, što u uredništvu, što kao autora u njoj objavljenih tekstova. Već je u inicijativi za pokretanje časopisa bio niz uglednih književnih imena kao što su: Petar Božič, Milan Dekleva, Branko Gradišnik, Niko Grafenauer, Drago Jančar, Milan Jesih, Dušan Jovanović, Lojze Kovačič, Svetlana Makarovič, Boris A. Novak, Marjan Rožanc, Dimitrij Rupel, Ivo Svetina, Rudi Šeligo, Veno Taufer, Dane Zajc itd. Ovakav selektivni pristup nije vođen samo mojom osobnom preferencijom i strukom, već i činjenicom da je figura literata-intelektualca gotovo oduvijek svojevrsna konstanta slovenskoga javnog života, što, dakako, nije slovenska posebnost. U prilog tomu svakako ide činjenica da su do početka 20. stoljeća jedini obrazovani ljudi u Sloveniji, uz svećenike, uglavnom bili književnici koji su na sebe preuzeli ulogu "glasnika kritičke svijesti" (Kornel⁵) i tako postali glavni nositelji analitičkoga rezoniranja u najširem smislu društvenih problema.

U tom smislu književni su se intelektualci odredili kao zasebna skupina u javnoj sferi društva, i to upravo onako kako je Charles Percy Snow u svojoj poznatoj knjizi *The Two Cultures* (1959.) naveo. Naime, ondje autor razlikuje dvije temeljne skupine unutar intelektualne jezgre društva, jednu čine književni intelektualci, a drugu znanstvenici (prirodnih znanosti). Snow ovdje, zapravo, kritizira pomanjkanje komunikacije između tih skupina, proizašlo iz pretjerano svojeglavog inzistiranja na vlastitom iskustvu, stavovima, navikama

² Primjerice, u prvom broju Ivan Urbančič objavljuje tekst pod naslovom *Nekaj skic za začetek Nove revije* u kojem gotovo herderovski prikazuje jezik kao "prafaktički etnički element slovenstva", utemeljujući time nacionalnu ideju na relaciji jezik – kultura.

³ *Majnišku deklaraciju* formulirale su slovenske opozicijske stranke 1989. godine i u njoj su zahtijevale suverenu državu slovenskoga naroda. Na Kongresnom trgu u Ljubljani pročitao ju je Tone Pavček.

⁴ Dimitrij RUPEL, "Nova revija, nov tednik, nova televizija", *Ampak*, 3/2002., br. 6–7, 7–8.

⁵ Dean KOMEL, "Kritična beseda v tem času?", *Dialogi*, 38/2002., br. 3–4, 33.

i idejama, čiju štetu na koncu snosi cjelokupno društvo u kojem oni javno djeluju.⁶ Međutim, u ovome kontekstu ipak se čini važnija činjenica da su literati-intelektualci već odavno prepoznati kao zasebna skupina javne intelektualne scene koja nosi specifična i zasebna obilježja u odnosu prema drugim tipovima intelektualca, pa u skladu s time i vlastita načela javnog djelovanja i angažmana. U kontekstu *novorevijaša*, ali i ne samo njih, ta su načela, dakako, neraskidivo povezana s društvenim i političkim okolnostima unutar kojih su djelovali, posebice u kontekstu njihovih tektonskih promjena devedesetih godina.

Upravo na tragu toga često se može naići na stav kako su literati-intelektualci, uz svoj tradicionalno privilegirani status, u komunističkom režimu bili u ponešto povoljnijoj poziciji od, primjerice, sociologa ili povjesničara (naravno, kao itekako uvjerljiv protuargument ovdje se može spomenuti disidentska književnost, ali ostavimo to ovom prilikom po strani) jer su, tobože, imali više slobode i/ili *a priori* nisu uzimani kao relevantni interpretatori duha vremena.⁷ Nerijetko je potonje blisko povezano s onim viđenjima književnika-intelektualca, i danas itekako prisutnim, kao onih koje je “nerijetko vodila žed za senzacijom iznikla iz književnog i pjesničkog imaginarija, te vlastite osobne doživljajnosti”, “oni su bili izmišljatelji, oni koji fantaziraju”⁸ ili, kako kaže Bernard Nežmah, kao književnici oni nisu bili kritičari, odnosno oni koji negiraju postojeće, već samo autori paralelnih književnih svjetova.⁹ Razloge, barem neke od njih, veće propusnosti misli književne inteligencije u sferu javnoga u vrijeme komunističkog režima sasvim sigurno moguće je pronaći u strategijama svojevrsnog delegitimiranja kredibiliteta književnika-intelektualca. No, mogli bismo reći kako je to u kontekstu *Nove revije* iskorišteno upravo za proboj u sferu javnoga. Upravo su ondje među intelektualcima književnici bili ti koji su artikulirali i iznijeli neka ključna društvena i politička pitanja toga vremena. Uvelike je tomu pripomogao već spomenuti, tradicijom potvrđeni, privilegirani status književnika-intelektualca, koji se ukratko može objasniti i riječima Matevža Tomšiča koji u svome tekstu *Med kulturo in politiko: dileme vzhodno- in srednjeevropskih intelektualcev na poti “vračanja v Evropo”* (inače, riječ je o tekstu objavljenom upravo u *Novoj reviji*) piše kako je za srednjoevropski prostor karakteristično da se stalno ugrožena nacionalna egzistencija zbog krhkosti političkih institucija brani i čuva kulturom, posebice književnošću.

Nadalje, ističe Tomšič, u slovenskom je primjeru to još ponešto izraženije.

Tu (U Sloveniji – *op. I. L.*) je riječ o razlikama u poimanju odnosa između umjetnosti i drugih društvenih područja – prije svega politike, te o samom odnosu prema komunističkom režimu. Ugrubo bi se mogla razlikovati dva pogleda na odnos umjetnosti prema društveno-političkoj stvarnosti: angažirani i neangažirani; pri tome je angažiranost umjetnosti razumljena u smislu njezina opredjeljenja za neke neumjetničke zadaće, za ostvarenje pojedinih društvenih i političkih projekata. To u Sloveniji ima dugu tradiciju, povezano je s pojavom tzv. “slovenskog kulturnog sindroma”,¹⁰ po kojem kultura vrši funkcije koje su obično u domeni politike i njezinih aktera. Takav koncept angažirane kulture predstavljala je tradicija

⁶ Charles Percy SNOW, *The two cultures and the scientific revolution*, New York 1961., 4–5 i dalje.

⁷ Usp. Rok SVETLIČ, “Teza o prednosti literatov pri javnem angažmaju in družbeni vlogi”, *Dialogi*, 38/2002., br. 3–4, 38–43.

⁸ Cvjetko MILANJA, *Čemu intelektualci u postmoderno doba*, Zagreb 2011., 19, 29.

⁹ Bernard NEŽMAH, “Slovenski intelektualec, literat-intelektualec in medijski intelektualec”, *Dialogi*, 38/2002., br. 3–4, 36.

¹⁰ Izvorno je riječ o konceptu D. Pirjevca nazvanom “prešernovska struktura” iz 1969. godine i tzv. “slovenskom kulturnom sindromu” D. Rupela iz 1976. godine. Njima autori razumiju povijesnu posebnost slovenske književnosti proizašla iz njezine funkcije nadomještanja političkih, ali i drugih institucija ovjere nedržavnog i podređenog naroda.

kulturnih časopisa kao što su *Beseda*, *Revija 57*, *Perspektive*, sve do *Nove revije*. Upravo potonja predstavlja vrhunac političke angažiranosti intelektualaca. (...) Postojali su i zagovornici politički neangažirane kulture. Ovdje pripadaju npr. pogledi inicijatora revije *Katalog* krajem šezdesetih godina (...).¹¹

Uz to, nerijetko je vidljivo da su intelektualci iz književnog kruga itekako svjesni vlastite pozicije u društvu kojem pripadaju, zbog čega su se do krajnjih granica znali usprotiviti upornoj marginalizaciji njihova angažmana.

Samopercepcija slovenskog literata s obzirom na vlastitu društvenu ulogu vjerojatno je stigmatizirana time da percipira svoje poslanstvo već u posredovanosti s poslanstvom svog čeha: u jeziku i književnosti vidi temelj opstanka naroda, u svom vlastitom djelovanju povijesni čin. (...) Iz takva samorazumijevanja osjeća, takoreći, kao svoju dužnost da poseže u politička, društvena i povijesna događanja.¹²

Ako je sve navedeno bilo, kao svojevrsna pretpostavka djelovanja, uključeno u angažman književnika intelektualaca oko *Nove revije* od samih njezinih početaka pa do kulminacije 1987. godine (kada je objavljen slovenski nacionalni program), onda se kao sasvim logično nameće pitanje što se sa svime time dogodilo kada se je taj veliki plan o samostalnoj Sloveniji konačno ostvario, odnosno kako je to utjecalo na njihovo razumijevanje vlastite pozicije intelektualca, kako su u novim okolnostima vidjeli svoju ulogu i javni angažman, te, na koncu, što je nadomjestilo njihovu tradicionalnu ulogu zagovaratelja i čuvara nacionalnog identiteta. Zanimljive su u tom smislu riječi Nike Grafenauera povodom dvadesete obljetnice izlazenja *Nove revije* i pitanja koja on postavlja o njezinoj budućnosti. Grafenauer, naime, kaže da *Nova revija* mora

(...) prihvatiti nove izazove, ali i odgovornost koja je povezana prije svega s činjenicom da ulazimo u europske i druge međunarodne asocijacije ne znajući odgovore na ona pitanja koja se tiču temeljnih vidika našeg individualnog i zajedničkog življenja. Što danas određuje slovenski identitet? Kako na njega utječu sadašnja politička i gospodarska događanja? (...) Što je s druge strane s odnosom države i vlasti prema kulturi kao nositeljici nacionalnog identiteta?¹³

Dakle, gotovo da su posrijedi stara pitanja u novo vrijeme. Na tragu toga piše i Venó Taufer koji konstatira kako je intelektualno javno angažiranje njegová "čeha" izgubilo na glasnosti, što je u redu, kaže Taufer, jer "više nije riječ o tzv. egzistencijalnoj nacionalnoj ugroženosti", već su posrijedi "parcijalni problemi, stiske" koje se odnose na konkretne struke, ali u tom smislu parcijalnost je uvijek istovremeno problem i za cijelu državu, "[d]rugim riječima: svaki unutarnji ili vanjski problem sada je problem cijele države, njezine samosvijesti, samostalnosti, međunarodnog odnosa ili pak 'pravne države'". Kao goruće probleme danas Taufer navodi pitanje prodaje slovenskih banaka, pitanje jednakopravnosti slovenskog kao službenog jezika EU-a, problem "mekane" zapadne granice, pitanje manjina, servilnosti politike prema iznuđujućim susjedima i birokratima EU-a itd. Uz to, Taufer kritizira svoje kolege da su (na koncu ipak) platili preveliki danak i lijevoj i desnoj političkoj opciji.¹⁴

¹¹ Matevž Tomšič, "Med kulturo in politiko: dileme vzhodno- in srednjeevropskih intelektualcev na poti 'vračanja v Evropo'", *Nova revija*, 22/2003., br. 252–253, 305.

¹² Boris VEZJAK, "Uvodnik (Literati proti neliteratom: O javnem angažmaju in družbeni vlogi literatov-intelektualcev v primerjavi z neliterati-intelektualci)", *Dialogi*, 38/2002., br. 3–4, 19.

¹³ Niko GRAFENAUER, "Nova revija in izzivi časa", *Ampak*, 3/2002., br. 6–7, 8.

¹⁴ Venó TAUFER, "Slovenski intelektualci na poti iz 20. v 21. stoletje", *Dialogi*, 38/2002., br. 3–4, 47.

Na tragu toga, rekli bismo, svako vrijeme nosi svoje (velike) probleme i zato nije nevažno tko ih predstavlja i kako to čini. Godine 1998. u *Novoj reviji* objavljen je razgovor u njezinu uredništvu u kojem su, među ostalima, sudjelovali Niko Grafenauer, Dimitrij Rupel, Boris A. Novak, Rudi Šeligo, Ivo Svetina, Drago Jančar i dr. Prvo pitanje koje Grafenauer kao poticaj za razgovor postavlja bilo je: “Što je *Nova revija* bila nekada u bivšem režimu i što je danas?” Kako se većina sugovornika kasnije referirala na njega, citirat ću najprije odgovor D. Rupela.

S Novom revijom ušli smo u središte slovenske kulture. Kada smo ušli u to središte, zbog posebnih slovenskih okolnosti i uzusa, koje sam nekoć nazvao “slovenski kulturni sindrom” – ušli smo u središte naroda. U središtu naroda uspjeli smo stvoriti slovensku državnost. *Nova revija* bila je važan čimbenik toga stvaranja.

Svoje djelovanje započeli smo u vrijeme kada je kultura bila središte naroda. Iz mnogih razloga [i obzira] politiku smo nadomještali kulturnim djelovanjem. Kulturnim sredstvima dosegнули smo političke ciljeve. (...) Danas je središte naroda politika. (...)

U 57. broju *Nove revije* u središte svog kulturnog djelovanja, koje je zapravo bilo politička akcija, postavili smo naciju. Ali sada se priča, odnosno posao nastavlja. Slovenija je europska nacija u tranziciji. Postaje, naime, moderna europska nacija, a moderne se europske nacije organiziraju u EU. Pri tome se bude strahovi i sumnje vezane za suverenost nacija i njihov identitet.¹⁵

Na ove Rupelove riječi replicira Boris A. Novak ne slažući se s njime da je kultura u prošlosti uvijek bila samo centar nacije. Ona je za Novaka bila neka vrsta eks-centra, odnosno ekscesa koji se je uvijek iznova selio u centar. I ono što je još važnije, za Novaka takva “optimistična vizija kulture kao centra nacije i državotvornosti danas više nije važeća”, uz to “ne samo da je kultura gurnuta na rub, već je na neki način izašla izvan državnih okvira”.¹⁶ Upravo ova Novakova misao o potpunoj marginalizaciji kulture, u ovome kontekstu i intelektualaca, prevladavajuća je u današnjim stavovima intelektualaca o vlastitoj poziciji i djelovanju u društvu. Naime, neosporno je da su u tranziciji, dakle u vrijeme suočenja s brojnim postsocijalističkim konfuzijama, intelektualci politički marginalizirani, odnosno da je uloga intelektualca promijenjena u stupnju političke participacije u dnevnoj politici. Kako ističe već spomenuti Matevž Tomšič,¹⁷ nakon demontaže starog režima brojni su se intelektualci našli u nezavidnom položaju, prije svega u kontekstu svojega odnosa prema politici, i to u dilemama kako se postaviti naspram konkretne političke angažiranosti. Oni koji su se odlučili na javni politički angažman morali su se, ili su se barem trebali, zapitati nad svojim intelektualnim poslanstvom i suočiti se s raznovrsnim praktičnim kalkulacijama. S druge pak strane, ističe Tomšič, odvijala se svojevrsna “depolitizacija” intelektualaca u smislu njihova odmaka od političkih institucija, što je značilo oprostiti se od strateških odluka u društvu i za društvo. Naravno, bilo je ovdje i puno hoda u sivoj zoni, negdje između ovih dviju opcija. Za precizniji smještaj intelektualaca u tranziciji spomenut ću ovdje jednu moguću tipologiju, onu koju navodi Peter Zajac i prema kojoj su moguća četiri tipa intelektualca nakon pada komunizma: prvi su oni kojima su politika i kultura oduvijek bile krajnje nepomirljive i nespojive, oni su svoje poslanstvo intelektualca oduvijek vidjeli kao djelovanje za dobrobit društva kojem pripadaju; drugi je tip onaj koji je zbog razočaranja i

¹⁵ “Nova revija in izzivi časa”, *Nova revija*, 17/1998., br. 199–200, 4–5.

¹⁶ *Isto*, 11.

¹⁷ M. Tomšič, “Med kulturo in politiko”, 305.

opće rezignacije koju je donijela tranzicija zauvijek napustio politiku; treći tip intelektualca predstavljaju oni koji su zbog svojih političkih sposobnosti ostali u politici (njih je najmanje); četvrti tip čine intelektualci koji su s novom demokracijom ušli u vlast, ali su iz nje bili izbačeni; neki od njih pokušali su se vratiti u politiku, neki su njome pokušali manipulirati iz pozadine itd.¹⁸

Kojim su putem krenuli *novorevijaši*? Kao što smo vidjeli, primjerice, Grafenauer i Taufer bliski su u onom stajalištu prema kojem svakodnevna društvena i politička stvarnost generira toliko pitanja i problema da se intelektualci ne mogu i ne smiju dati potisnuti na marginu društva, već u njemu uvijek iznova moraju tražiti svoje mjesto i nišu za djelovanje. Iz toga proizlazi da su sve teme zapravo teme kulture, pa kada ona mora ući u političku sferu, to je za opću dobrobit društva i zajednice. Spomenimo usput, Taufer je od 1991. do 1995. godine bio savjetnik u vladi Republike Slovenije i jedan je od suautora *Majniške deklaracije* iz 1989. godine. Inače, njegov je javni kulturni i intelektualni angažman uglavnom određen kao opozicijski. Grafenauerovo polje javnog djelovanja prije svega je povezano s njegovim uređivanjem časopisa kao što su *Problemi* ili *Ampak*, dakako i *Nova revija*, dakle časopisa kojima se uobičajeno pripisuje velika uloga u demontaži bivšeg režima, pa su u tom smislu percipirani kao oporbeni. Upravo o oporbenjaštvu govori i Rudi Šeligo u prije spomenutom razgovoru u uredništvu *Nove revije*.

Nova revija od prvog je broja bila prije svega opozicijska (na nekim razinama subverzivna) – a takva je i danas. Time ne mislim na konkretne ciljeve “mišljenja-pisanja-djelovanja” koji su osamdesetih godina bili obuhvaćeni pojmovima demokracija, normalizacija, samostalnost, nacija, osamostaljenje itd. Mislim na intelektualnu strukturu koja se, zapravo, nije promijenila, dakle, na unutarnji ustroj ili položaj mišljenja koji se izražava na stranicama *Nove revije*.¹⁹

U nastavku Šeligo naglašava kako je takav položaj mišljenja izvan bilo kakvih institucija ili političkih stranaka, jer ono kao opozicijsko mišljenje uvijek nastupa protiv većinskih struja.

Stvarima koje su političke naravi moguće je služiti na način realpolitike ili na način “mišljenja-postupanja” koje se pretjerano ne obazire na stvarne, pragmatične učinke od danas do sutra. Politika mogućeg je stvar države, njezinih organa i političkih stranaka. Politika “koja je više od onoga što jest” stvar je intelektualaca, pozicije intelektualnog mišljenja (koje je, dakako, već i postupanje, djelovanje).²⁰

Kasnije će Šeligo još naglasiti, kako kaže, povijesnu nužnost da se zgrada slovenskoga kulturnog identiteta naseli te uz to nadodati, kao i većina njegovih sugovornika, činjenicu da je danas kultura na rubu društvenog interesa.²¹ Možda baš na tragu toga mogli bismo reći da je Šeligov javni intelektualni angažman prilično širokog raspona, od uredništva u utjecajnim, nazovimo ih (tada) oporbenim revijama (*Revija 57*, *Perspektive*, *Problemi*) do jednog od osnivača Slovenske demokratične zveze (1990. izabran je za zastupnika u parlamentu) i pozicije ministra za kulturu (srpanj 2000. – studeni 2000.).

Kao poticaj u pokušaju rezimiranja zaključno ću spomenuti Jančarev komentar u tom razgovoru, odnosno njegov prilično kritičan stav prema novorevijaškom krugu u vrijeme

¹⁸ Peter ZAJAC, “Intelektualci pet let pozneje: uspeh? brodolom? razočaranje?”, *Nova revija*, 14/1995., br. 163–164, 164–165.

¹⁹ “Nova revija in izzivi časa”, 32.

²⁰ *Isto*.

²¹ *Isto*, 33.

tranzicije. Jančar, naime, kaže da je potreban pomak ne samo u državnom uređenju već i u mišljenju, a čini se da novorevijašima upravo to nije uspjelo: “Stari sadržaj, stari obrasci, stari *modus vivendi*, sve se je održalo.”²² Upravo ovo o čemu govori D. Jančar bila je, za pravo, okosnica većine kritika upućenih intelektualcima oko *Nove revije*. Tako, primjerice, Spomenka Hribar 2002. godine piše da se *Nova revija* u demokraciji nekako nije snašla, odnosno kao da nije pronašla svoj novi predmet interesa.

Nova revija još uvijek vodi borbu s komunizmom. (...) Kako komunizma kao sistema više nema ta se borba, *ipso facto*, odvija kao borba protiv komunista kao građana i ljudi. (...) *Nova revija* “vidi” samo komuniste kao apsolutne krivce za sve naše probleme u prošlosti i sadašnjosti (...) *Nova revija* je po mom razumijevanju slobode duha, što je bila njezina maksima od početka, previše identificirana s desnom političkom opcijom.²³

Taj *apriorni* antikomunizam kritizirali su i drugi, među ostalim i Tine Hribar ili pak Gregor Tomc koji primjećuje kako u ono vrijeme antikomunizam nije toliko imao ideološki predznak koliko je bio sam po sebi ujedinjujući, ali se je ta nekada udružena opozicija fragmentirala i takav tadašnji antikomunizam postao je simbol desne političke opcije.²⁴ Ono što je u tome bila ipak sretna okolnost, što se za hrvatsku intelektualnu sferu možda ne može reći, zanimljivo je primijetio Veno Taufer: velika povijesna sreća slovenskog nacionalizma – i intelektualaca koji su ga artikulirali – bila je ta da se odmah s politički pluralnom i samostalnom državnom realizacijom doslovno “izvukao”. Nije degenerirao u državni nacionalizam. Jedan od uzroka, možda ključni, vjerojatno je upravo taj da se je nacionalna vlast ostvarila u istovremenu prijelazu više političkih kolona u prostor državnosti.²⁵

Imajući sve ovo na umu, zaključujem uz malu pomoć Jeffreyja Goldfarba koji u svojoj knjizi *Civility and Subversion: The Intellectual in Democratic Society* ističe kako je za zapadne demokracije karakteristična politička marginalizacija intelektualaca, dapače, ona je na neki način prirodna, jer je mjesto intelektualaca premješteno u civilno društvo. U, nažalost, dobro nam poznatom srazu starih i novih elita te uz brojne izazove koje je tranzicija postavila pred intelektualce – pluralizacija medija, slobodno gospodarstvo, kritična percepcija prošlosti, izgradnja kulturnih institucija, otvaranje diskusija, poticanje društveno-kritičnih analiza i alternativnih vizija politike itd. – kao da je ta možda najvažnija zadaća intelektualca u demokraciji, dakle aktivno sudjelovanje u civilnom društvu, blago rečeno, zanemarena.

No, možda u svemu tome ipak počiva barem neka, da parafraziram podnaslov poznate Fullerove knjige o intelektualcima, pozitivna moć negativnog mišljenja, sve do neke nove tranzicije.

²² Isto, 48.

²³ Spomenka HRIBAR, “Nova revija za prihodnost”, *Ampak*, 3/2002., br. 6–7, 11–12.

²⁴ “Nova revija in izzivi časa”, 50.

²⁵ V. TAUFER, “Slovenski intelektualci na poti iz 20. v 21. stoletje”, 46.

THE INTELLECTUALISM OF TRANSITION AND THE TRANSITION OF INTELLECTUALISM: THE EXAMPLE OF THE *NOVA REVIIJA* OF LJUBLJANA

This paper describes the contributions of the Ljubljana paper *Nova revija* to intellectual activity and engagement in Slovenia of the 1980s and 1990s. It attempts to show how authors (primarily writers) understood their own position as intellectuals, the function and purpose of their work and its attempted scope. It analyzes published works and public appearances of authors like Niko Grafenauer, Rudi Šeligo, Marjan Rožanc, Dimitrij Rupel and Drago Jančar to show their views on the meaning and purpose of intellectual work during the period of transition and demonstrate its contribution to current political events and the part it played in developing independent institutions and the (de)legitimization of the existing power structures at the time when *Nova revija* was founded, until now. Since the intellectuals (writers) which congregated around *Nova revija* held the traditionally privileged position of those whose role is to analyze social problems, the paper focuses on presenting (and understanding) their attempts to redefine their previous position of privileged advocates and preservers of national identity. Therefore, the paper shows the way they attempted to redefine their own role and the meaning of their public engagement in the newly created social and political circumstances of the 1990s.

Keywords: *Nova revija*, writers-intellectuals, transition, public engagement, culture and politics

Literatura

- Jeffrey GOLDFARB, *Civility and subversion: The Intellectual in Democratic Society*, Cambridge 1988.
- Niko GRAFENAUER, "Nova revija in izzivi časa", *Ampak*, 3/2002., br. 6–7, 8–9.
- Spomenka HRIBAR, "Nova revija za prihodnost", *Ampak*, 3/2002., br. 6–7, 10–12.
- Iztok KLEMENČIČ, "Več kot le revija" (<http://www.mladina.si/97608/>).
- Dean KOMEL, "Kritična beseda v tem času?" *Dialogi*, 38/2002., br. 3–4, 30–34.
- Cvjetko MILANJA, *Čemu intelektualci u postmoderno doba*, Zagreb 2011.
- Bernard NEŽMAH, "Slovenski intelektualec, literat-intelektualec in medijski intelektualec", *Dialogi*, 38/2002., br. 3–4, 35–37.
- "Nova revija in izzivi časa", *Nova revija*, 17/1998., br. 199–200, 1–53.
- Dimitrij RUPEL, "Nova revija, nov tednik, nova televizija", *Ampak*, 3/2002., br. 6–7, 7–8.
- Charles Percy SNOW, *The two cultures and the scientific revolution*, New York 1961.
- Rok SVETLIČ, "Teza o prednosti literatov pri javnem angažmaju in družbeni vlogi", *Dialogi*, 38/2002., br. 3–4, 38–43.
- Veno TAUFER, "Slovenski intelektualec na poti iz 20. v 21. stoletje", *Dialogi*, 38/2002., br. 3–4, 44–48.
- Matevž TOMŠIČ, "Med kulturo in politiko: dileme vzhodno- in srednjeevropskih intelektualcev na poti 'vračanja v Evropo'", *Nova revija*, 22/2003., br. 252–253, 298–313.
- Boris VEZJAK, "Uvodnik (Literati proti neliteratom: O javnem angažmaju in družbeni vlogi literatov-intelektualcev v primerjavi z neliterati-intelektualci)", *Dialogi*, 38/2002., br. 3–4, 18–20.
- Peter ZAJAC, "Intelektualci pet let pozneje: uspeh? brodolom? razočaranje?", *Nova revija*, 14/1995., br. 163–164, 164–170.

SLOVENSKI INTELEKTUALCI DANAS

Božo Repe

UDK: 316.344.32(497.4)“201”

Sažetak: Slovenci su intelektualci u povijesti bili preslabi da bi mogli ostvariti veći međunarodni utjecaj. Često su bili i u ulozi političara, a neki od njih smatrani su “očevima naroda”. U osamdesetim godinama počeli su prisezati na nedefinirani “srednjoeuropski” identitet koji bi ih odmaknuo od balkanskog “jugoslavenstva”. Osamostaljenje Slovenije i globalizacija promijenili su situaciju, ali ne nužno nabolje. Vidljiv je bio uspon nacionalizma i osjećaj samodovoljnosti, povezan s nastankom nacionalne države. Gubitkom jugoslavenskoga intelektualnog i kulturnog zaleđa smanjio se prostor intelektualnog i kulturnog djelovanja, kao i mogućnosti za polemičnu i kritičku razmjenu mišljenja. Od očekivanog “srednjoeuropskog identiteta” ostalo je vrlo malo toga, a obnovile su se nekadašnje ideološke podjele. Uključenje u Europsku uniju nije osiguralo novi širi intelektualni prostor u koji bi se slovenski intelektualci uključili sa svojim stajalištima, bilo da je riječ o političkoj izgradnji Europske unije bilo o širim intelektualnim promišljanjima o europejstvu i njegovoj sudbini.

Ključne riječi: liberalizam, konzervativizam, civilno društvo, Društvo slovenskih pisaca, PEN, Liberalna akademija, Zbor za republiku, Forum 21, Koordinacija kulturnih organizacija Slovenije, Slovenska akademija znanosti i umjetnosti

Želimo li stvoriti predodžbu o ulozi slovenskih intelektualaca u današnjem društvu, potrebna je određena poopćena kategorizacija, a i nekoliko intervencija u prošlost. Slovenci su do osamostaljenja Slovenije živjeli u međunacionalnim državama s kojima većinom nisu bili zadovoljni te su intelektualci obično bili glavni izvor, a često i generator toga nezadovoljstva. Budući da Slovenci u nacionalnim pokretima 19. stoljeća nisu uspjeli ostvariti političku autonomiju, kamoli državu, a njihov je ekonomski stalež bio slab, intelektualci su istovremeno imali ulogu političara odnosno narodnih buditelja, što se počelo mijenjati nastankom stranaka krajem 19. stoljeća. Ipak, utjecaj intelektualaca ostao je još uvijek snažan – u liberalnom taboru najvažniji političari bili su istovremeno i pisci, kao npr. Ivan Tavčar ili Ivan Hribar.

Razdoblje Kraljevine SHS odnosno Kraljevine Jugoslavije bilo je razdoblje iznimne politizacije, kako u nacionalnome tako i u socijalnome smislu, posebno glede odnosa između kulture i politike. Jedan od najuglednijih intelektualaca toga vremena, Lojze Ude, zapisao je:

Naime, u svakom narodu postoji neka gotovo nenormalna napetost između kulture i politike, gotovo trajan nesklad između kulture i političke usmjerenosti. U nijednom narodu ta

napetost i nesklad nisu tako oštri i duboki, u nijednom narodu ne pokazuju tako katastrofalne znakove kao u slovenskom.¹

Što se tiče stranih utjecaja, očito je plansko preusmjeravanje od njemačkog utjecaja (koji je postao preziran) prema francuskome. Važnu ulogu u slovenskoj politici, kao i već u vrijeme Austro-Ugarske, imali su svećenici koji su na čelu s dr. Antonom Korošcem također vodili najsnažniju stranku, Slovensku ljudsku stranku (Slovensku narodnu stranku). Liberalno usmjereni intelektualci bili su u političkom smislu u manjini, a u javnosti vrlo utjecajni (barem onaj dio koji nije bio unitarno jugoslavenski),² dok je ljevica, osobito prema kraju tridesetih godina, opterećena sporovima zbog politike Kominterne i Sovjetskog saveza. Kao što je zapisao Milosav Janičijević, bio je “proces idejne diferencijacije slovenske inteligencije mnogo dublji i sveobuhvatniji nego što su mislili”, iako se tada činilo da će najšire vrste intelektualaca povezati zajednička borba za nacionalno i kulturno zajedništvo slovenskog naroda.³ Uz sve ideološke i političke sporove u socijalnom je smislu bila još i dodatno očita pojava proletarizacije inteligencije, što je posebno zaoštrila ekonomska kriza u tridesetim godinama.⁴

U vrijeme Drugoga svjetskog rata većina intelektualaca bila je na strani Oslobođilačke fronte, iako je i protupartizanski tabor uspio pridobiti važan dio njih za sebe, ali je to zbog ratnih prilika teško dokazivo. Nakon rata emigriralo je oko 500 obrazovanih ljudi i 260 svećenika, a dio je ostao u domovini ili je bio ubijen.⁵

Nakon Drugoga svjetskog rata prevladala je marksistička ideologija. Nije bio poželjan ni liberalizam. Obračun s opozicijom u prvome desetljeću nakon Drugoga svjetskog rata isplanirao je strogo nadziran ideološki i misleni okvir, koji su pojedinci pokušali učiniti elastičnijim tek od druge polovine pedesetih godina nadalje (nekoliko omladinskih i književnih časopisa, *Revija 57* i s njom povezan *Oder 57* te *Perspektive*).⁶ Šezdesete su godine putem studentskih pokreta donijele i val ljevičarske filozofije, povezane ponajprije s Marcuseom. Sedamdesete godine, koje su slijedile “liberalnije” i turbulentnije šezdesete, bile su, u intelektualnoj misli zbog političkih pritisaka, korak unatrag. Dobile su – iako samo djelomično opravdano – naziv “olovne godine”. Tek u osamdesetim godinama možemo opaziti ponovnu nazočnost desne, uvjetno rečeno “građanske” intelektualne elite, povezane najviše s nastankom *Nove revije*. Isprva se *Nova revija* prije svega bavila književno-esejističkim problemima i zauzimala za neovisnost od ideologije i politike, a sredinom osamdesetih godina uz Društvo slovenskih pisaca postala je i glavnim nositeljem promijenjenih pogleda na nacionalno pitanje.⁷ Krajem osamdesetih godina možemo opaziti i ulazak emigrantske književnosti koja je vrhunac postigla u devedesetima, a nekoliko rijetkih intelektualaca također se doselilo u Sloveniju (najpoznatiji je Andrej Rot). Nakon više desetljeća ponovno je

¹ Lojze UDE, “Kultura in politika”, *Sodobnost*, 1/1933., br. 2, 55–56.

² Više o tome: Jurij PEROVŠEK, *Liberalizem in vprašanje slovenstva: nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918–1929*, Ljubljana 1995. Vidi također: Jurij PEROVŠEK, *V zaželeni deželi. Slovenska izkušnja s Kraljevino SHS/Jugoslavijo 1918–1941*, Ljubljana 2009.

³ Milosav JANIČIJEVIČ, “Politični in idejni boji slovenskih intelektualcev med obema vojnama”, *Sodobnost*, 30/1963., br. 4, 428.

⁴ Ivo BRNČIČ, “Intelektualec in sodobna družba”, *Sodobnost*, 3/1933., br. 4, 156–160.

⁵ Bojan GODEŠA, *Kdor ni z nami je proti nam. Slovenski izobraženci med okupatorji. Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom*, Ljubljana 1995., 365.

⁶ Više o tome: Božo REPE, *Obračun s Perspektivami*, Ljubljana 1990.; Aleš GABRIČ, *Slovenska agitpropovska kulturna politika 1945–1952*, Ljubljana 1991.; Aleš GABRIČ, *Socialistična kulturna revolucija*, Ljubljana 1995.

⁷ Božo REPE, *Slovinci v osemdesetih letih*, Ljubljana 2001., 34.

počeo rasti utjecaj katoličkih intelektualaca, kako ortodoksnog krila povezanog s Katoličkom Crkvom tako i kršćanskih socijalista okupljenih oko *Revije 2000* (koja djeluje već od 1969. godine). Postupna pluralizacija osamdesetih godina, a pogotovo osamostaljenje iznova su donijeli oštar i permanentan ideološki boljitak, sličan onomu u tridesetim godinama.

Današnje intelektualce odnosno intelektualne krugove u Sloveniji mogli bismo kategorizirati na više načina: prema ideološkom izvoru, generacijski, prema medijskoj rezonantnosti (tzv. oblikovatelji javnoga mijenja), organizacijski (kao pripadnike društava ili pokreta), prema međunarodnoj rezonantnosti. Ideološki izvor u svojoj biti ostaje nepromijenjen, shematski podijeljen na lijevo-liberalni i katoličko-konzervativni dio. Mogli bismo detektirati i nešto što bismo nazvali "centar", no tu je prije svega riječ o samoprozvanosti (samoopredjeljenju) pojedinaca koji pozivaju na prevladavanje podjela. Kritička analiza njihove pozadine i nastupa ubrzo pokazuje da je "neideologija" u stvarnosti upravo takva ideologija kao što je opredjeljivanje za desnicu ili ljevicu, a često je riječ o prikriivanju jednog od opredjeljenja (najčešće desnice). Karakteristika intelektualne sfere u Sloveniji u posljednjih dvadeset godina bila je izraziti pomak u desno, što je djelomično posljedica okrijepljenog domaćeg protukomunizma, djelomično njegov "uvoz" izvana nakon pada Berlinskog zida, odnosno već prije u vrijeme tačerizma i reganizma, a djelomično, možda čak i najviše, posljedica činjenice da se europska politika (EU) kao cjelina pomakla u desno, podlegla neoliberalizmu i zaboravila na izručenje "države blagostanja".

Osamostaljenje Slovenije donijelo je iznimno povećan utjecaj Katoličke Crkve i s njome povezanih intelektualca. Crkva je okrijepila svoje medije i dobila nove, a uz to mnogo emisija i prostora u javnim i komercijalnim medijima. Postala je neka vrsta "partnera" državi, a njezini intelektualci utjecajni anketni voditelji bez kojih se nije odvijala i ne odvija se nijedna važnija javna rasprava. No, u skladu s ishodištem da su vjernici i državljani, Katolička Crkva kao njihova predstavica ima pravo izjašnjavati se o svim javnim pitanjima. Takvo stajalište skriva političku i nazorsku raznovrsnost unutar katoličke sredine. Ta je različitost bila prilično slabo izražena, a s financijskim slomom Katoličke Crkve, posebno Mariborske nadbiskupije, i izborom novog pape jača. Katolička Crkva uspjela je ostvariti i niz trajnijih ili kratkoročno interesnih civilno-društvenih pokreta koji zastupaju njezine interese i u kojima sudjeluju ili ih vode katolički intelektualci. Druga je karakteristika pad interesa za intelektualce i književnost nakon što je ona izgubila politički naboj. Mnogo ih je odgovorilo tako da su ostali u politici ili ušli u nju. Bilo je mnogo predrasuda prema nekadašnjem zajedničkom jugoslavenskom prostoru. U književnosti je to nadišla knjiga Gorana Vojnovića *Čefuri raus*, a slovensku kulturnu scenu oživjeli su i neki imigranti iz ostalih dijelova Jugoslavije, osobito Branko Đurić – Đuro, a na neko vrijeme i Rade Šerbedžija. Protuslovno se je usprkos općem protujugoslavenskom političkom usmjerenju očuvao jugoslavenski utjecaj, a na području zabavne glazbe možda čak i ojačao. Nijednoj malo poznatijoj pjevačici ili pjevaču rocka, popa ili turbofolka s nekadašnjeg područja Jugoslavije nije bilo i nije teško napuniti i najveće dvorane u Sloveniji.

Treća je karakteristika povećana angažiranost kako ljevičarskih intelektualaca tako i desničarskih razumnika u političkim bitkama posljednjih godina.

Organizacijske veze kompleksnije su i fluidne, djelomično i generacijski uvjetovane. Krug oko *Nove revije* nakon osamostaljenja se posvađao i razišao. Onaj dio koji je ostao privatizirao je nakladništvo, izrazito podupirao desnicu, posebno Janeza Janšu. Inercijom je zbog stare slave dobivao veliku financijsku potporu kako desnice tako i ljevice, no usprkos tomu zagazio je u velike financijske poteškoće. Objavljivao je više ili manje kućne autore,

počeo izdavati časopis *Ampak*, koji je imao mali broj čitatelja, a državne subvencije iskorištavao za političke akcije. Tadašnjemu ministru vanjskih poslova, formalno još članu liberalne stranke i vlade, u stvarnosti već Janšinu privrženiku Dimitriju Rupelu (koji ga je još kao "liberalac" iznimno oštro kritizirao i označavao kao autokrata), plaćao je, primjerice, poseban zrakoplov iz Londona kako bi pravovremeno sudjelovao u osnivanju Zbora za republiku 2004. godine. Zbor za republiku osnovan je s namjerom potpore prodora Janeza Janše na vlast. U ožujku 2014. časopis je otišao u stečaj. Kao što je zapisala jedna od najpronijcljivijih slovenskih novinarki Tanja Lesničar Pučko:

Nova revija i njen stečaj priča su našeg vremena, simptom toga što se u Sloveniji događalo od '80. godine do danas. Započela je kao poticaj grupe intelektualaca kako bi u javni prostor već uzdrmanog režima unijeli neke od ideja i vrijednosti koje nije htio čuti ili razumjeti, nastavila je kao ambiciozni nakladnik koji je knjigama dodao i časopis, zatim se sve više širila – i istovremeno ideološki sužavala – na civilno-društveno te na kraju u potpunosti na političko polje.⁸

Krug oko *Nove revije* pokazivao je i velike znanstvene ambicije, između ostalog i osnivanjem Instituta Nove revije koji još djeluje, a *Nova revija* preko njega je obavljala financijske transakcije jer je godinama imala blokiran račun.

Intelektualno zaleđe Slovenske demokratske stranke ostaje i Institut dr. Jože Pučnika osnovan 2006. godine, u vrijeme prve Janšine vlade (2004. – 2008.). U određenome smislu to vrijedi i za intelektualno slab i izrazito antikomunistički usmjeren Študijski center za narodno spravo (Študijski centar za narodno pomirenje) koji je osnovala Janšina vlada krajem mandata – isprva unutar Ministarstva pravosuđa koje je vodio dr. Lovro Šturm. Centar se financirao neposredno iz proračuna, a zaposlenici nisu trebali ispunjavati znanstvene kriterije kao što moraju istraživači u institutima i na sveučilištima. Nijedna lijevo-liberalna vlada ga se, usprkos kriznim odnosima, nije usudila ukinuti. Kao potporu Janši (koji je kasnije te godine i pobijedio na izborima) desničarski su intelektualci 2004. godine osnovali ranije spomenuti Zbor za republiku, koji su, naime, formalno utemeljili činjenicom da ciljevi 57. broja *Nove revije* iz 1987. godine i nekih drugih programskih dokumenata iz tog vremena još nisu bili ostvareni. Zbor za republiku osnovalo je 25 uglednijih intelektualaca, većinom Janšine Slovenske demokratske stranke (SDS), a u njemu su i katolički intelektualci i teolozi. Vodili su ga bivši ustavni sudac dr. Peter Jambrek (2004. – 2008.) i dr. Gregor Virant koji, doduše, nije bio član SDS-a, ali je bio ministar u Janšinoj vladi (zbor je vodio od 2008. – 2011.). Virant se razišao s Janšom i osnovao svoju stranku, godinu dana sudjelovao je u njegovoj drugoj vladi koju je zatim – zbog ocjene antikorupcijske komisije prema kojoj Janša ne zna objasniti izvor dijela svojih prihoda – pomogao srušiti. Sadašnji je predsjednik dr. Lovro Šturm, također ministar u Janšinoj vladi, bivši ustavni sudac i Janšin gorući podupiratelj. Djelomično je osnivanje Zbora za republiku bilo i reakcija na Forum 21, koji je osnovao bivši slovenski predsjednik Milan Kučan i u kojemu su, uz najvažnije gospodarstvenike, bili okupljeni i utjecajni lijevo-liberalni intelektualci. Društvo je osnovano u ožujku 2004. kako bi se otvorio prostor za raspravljanje o gospodarskim, socijalnim, kulturnim i etičkim pitanjima, odnosno kao što je zapisano u statutu:

Forum 21 neprofitna je ustanova civilnog društva koja želi zajedničkim promišljanjima o trajnijim društvenim procesima u domovini, u Europskoj uniji i u globaliziranom svijetu

⁸ Tanja LESNIČAR PUČKO, "Komentar o stečaju Nove revije: megalomanija in še kaj" (<http://knjiga.dnevnik.si/sl/Refleksija/1614/Komentar+o+ste%C4%8Daju+Nove+revije%3A+Megalomanija+in+%C5%A1e+kaj>).

doprinositi temeljima za kompetentan izbor dugoročnih razvojnih usmjerenja u Sloveniji i međunarodnom prostoru. U svojem se radu oslanja na slobodoumnu duhovnu i kulturnu tradiciju koja poštuje različitost.⁹

Postojalo je više razloga za osnivanjem: od nezadovoljstva stranačkom politikom koja se bavila sama sobom, patritokratski je dijelila pojedine feude vlasti i ostajala pri svakodnevnom pragmatizmu bez promišljanja o vizijama, do želje da se iskustvo međunarodnih foruma u kojima je Kučan sudjelovao na sličan način ostvari i u slovenskom društvu i doprinese njegovu razvoju.

Forum je kod opozicije, posebno SDS-a, bio prihvaćen vrlo kritično. Na nož su ga dočekali i neki mediji, ne samo desničarski (*Demokracija*, *Mag*, *Družina*) nego i neoliberalne *Finance*. Ideja o nastanku *Forum*a 21 krajnje se oblikovala na susretu u čast sedamdesete obljetnice dr. Matjža Kmecla 25. veljače u hotelu M (nekadašnja Ilirija) u Šiški, koji je bio u vlasništvu Mercatora. Mercator je tada vodio kasniji župan Ljubljane i pobjednik izvanrednih izbora 2011. godine (nakon kojih nije uspio sastaviti vladu), Zoran Janković.

Na susretu se okupilo oko 25 ljudi, uglednijih kulturnjaka i umjetnika, gospodarstvenika, sveučilišnih profesora. Susretu su također prisustvovali predsjednik koalicijskih Socijalnih demokrata (SD) i predsjednik parlamenta Borut Pahor i predsjednik vlade te Liberalne demokracije Slovenije (LDS) Tone Rop. Službeno je Forum bio osnovan nešto kasnije u Cankarjevu domu, na sastanku je bilo oko 230 najuglednijih slovenskih ličnosti, od toga četvrtina glavnih gospodarstvenika, a koji su Forum, nakon što je na izborima pobijedio Janša, počeli naglo napuštati. Forum se smatrao nekom tajnom ložom, "Kučanovim klanom" koji gospodarski i politički vlada Slovenijom. Forum se inače ponajprije bavi organizacijom javnih rasprava o važnim pitanjima slovenskog društva i u Sloveniju je doveo nekoliko uglednih europskih ličnosti.

Društvo slovenskih pisaca i PEN klub već su u osamdesetim godinama bili svjetonazorski prilično raznorodni. U prvih desetljeće i pol samostalne države njihov se utjecaj smanjio. Pod predsjedanjem pjesnika Vena Taufera iznova su se izrazito politički angažirali na strani masovnoga prosvjednog pokreta u zimi i u rano proljeće 2012./2013.¹⁰ Iz PEN-a su zbog neprijateljskih nastupa prema ljudima i drugih razloga isključili Janeza Janšu (koji je članom postao krajem osamdesetih godina i u njemu ostao i kao političar), što je u PEN-u i DSP-u prouzrokovalo raskol i istupanja, između ostalog uglednog slovenskog pisca Drage Jančara (inače podupiratelja desnice i posebno Janeza Janše) te Borisa Pahora, pisca iz slovenske dijaspore. Umjetnici svih vrsta u prosvjedničkoj su se zimi 2012./2013. iznimno angažirali. Povezali su se u Koordinacijski odbor kulture Slovenije (KOKS) koji je, uz Društvo slovenskih pisaca, osnovalo (ili u njega pristupilo) još oko 40 drugih kulturnih organizacija ili institucija. Neposredan povod za osnivanjem u siječnju 2012. bilo je uklanjanje samostalnog Ministarstva za kulturu (Ministarstvo je nakon pada Janšine vlade u

⁹ Forum 21: Društvo za politična, gospodarska, razvojna, socialna, etična in etična vprašanja (<http://www.forum21.si/o-nas.html>).

¹⁰ Spor između predsjednika DSP-a i prvaka SDS-a započeo je 2012. godine. Neposredno prije imenovanja druge Janšine vlade Taufer se u intervjuu za časopis *Mladina* žalio kako će predsjednik vlade postati nekadašnji "vrhovni ratni operativac, koji ništa ne zna o prljavim poslovima s oružjem". Tjedan dana kasnije portal *Požareport* objavio je dokumente koji navodno dokazuju kako je Taufer u sedamdesetim godinama, u vrijeme službovanja na britanskom radiju BBC-u, surađivao s nekadašnjom Službom državne sigurnosti. Slijedila je ljetna bitka za interpretaciju u kojoj su *Reporter*, *Demokracija* i *Politikis* povećavali pritisak na predsjednika DSP-a, a Taufer je navode kategorički odbijao. Igor BRATOŽ, "Pisatelji o izključitvi Janeza Janše" (<http://www.delo.si/kultura/knjizevni-listi/pisatelji-o-izkljucitvi-janeza-janse.html>).

novoj vladi Alenke Bratušek ponovno osnovano, op.a). Kao što je zapisano na internetskoj stranici KOKS-a, on:

(...) djeluje u interesu zaštite i razvoja kulture i umjetnosti u Sloveniji. Pokazalo se kako slobodu kulture i umjetnosti nije moguće obraniti ako se istovremeno ne spriječi razvoj demokratskog sistema, vladavine prava i socijalne države. Zato je KOKS ujesen 2012. bio među inicijatorima prosvjeda. Politička, gospodarska, pravosudna, moralna, socijalna i kulturna kriza se nastavlja, zato KOKS ostaje angažiran za demokratsku preobrazbu društva. Nakon što će procesi demokratske obnove isteći, KOKS će se vratiti svojem temeljnom poslanstvu – zaštititi razvoja kulture i umjetnosti.¹¹

U ustaničkom pokretu sudjelovale su i različite druge umjetničke grupe koje su kulturnim događanjima, duhovitim nastupima i maskama te na različite druge načine izražavale protest protiv Janšine vlade, partitokracije te ekonomskih i socijalnih odnosa u politici.

Lijevo-liberalni dio slovenske inteligencije nakon osamostaljenja se djelomično povezao u Liberalnu akademiju te je bio neka vrsta intelektualnog zaleđa Liberalne demokracije Slovenije (LDS), odnosno stranaka koje su nakon raskola izašle iz nje, posebice stranke Zares (koja je također već nestala s političke scene). Liberalna akademija osnovana je 1992. godine kao Društvo za proučavanje političke demokracije i liberalizma. Većina sadašnjih članova Liberalne akademije najprije se sastajala u okviru neformalnog udruženja Debatni klub 89, grupe intelektualaca sociološko-humanističkog smjera. Spomenuti Debatni klub 89 nastao je u razdoblju živahnih pokreta civilnog društva, koji su ponajprije u drugoj polovici osamdesetih godina bili jedan od najvažnijih čimbenika mirnog prelaska iz jednostranačkog sistema u demokraciju. Debatni klub 89 u razdoblju nastajanja stranaka intenzivno je sudjelovao u preoblikovanju nekadašnje Zveze socialističke mladine (Savez socijalističke omladine) u Liberalno demokratsku stranku. Važan dio intelektualaca iz tog kruga šezdesetih je godina izašao iz studentskog pokreta te je bio aktivan i u osamdesetim godinama kada je prednost davao liberalnim, a ne nacionalnim (nacionalističkim) idejama.¹²

Liberalna akademija organizirala je nekoliko rezonantnih susreta i izdavala zbornike o aktualnim odnosima u Sloveniji i na engleskom jeziku.¹³ Lijevo-liberalni intelektualci bili su općenito stranački manje povezani sa svojom političkom opcijom, ali i kritičniji, što je stvaralo i stvara sliku brojnih sporova u ljevici. Mnogi također nisu bili članovi Liberalne akademije ili nekog sličnog udruženja, nego “slobodnjaci” koji su pisali i pišu za razne časopise i novine (*Mladina*, *Delo*, *Dnevnik*). Najugledniji predstavnik koji je proizašao iz tog kruga svjetski je poznati filozof Slavoj Žižek.

Iz prosvjednog pokreta izrasla je civilno-društvena organizacija Solidarnost, koja je udružila brojne liberalno-lijeve intelektualce. Na kraju je iz nje nastala i stranka, no u poplavi novonastalih stranaka u očekivanju izvanrednih izbora u srpnju 2014. s manjim odjekom od očekivanog.

U Sloveniji je intelektualno vjerojatno najsnažnija generacija rođena u kasnim četrdesetima ili pedesetim i šezdesetim godinama. Proboj mlađih generacija (to vrijedi za sva društvena područja) vrlo je ograničen. Nekoliko novih lica eksponirala je sadašnja kriza, a izašli su uglavnom iz alternativnih kulturnih pokreta kao što je Delavsko-punkerska univerza

¹¹ “Kaj je KOKS” (<http://www.koks.si/o-nas/>).

¹² “Liberalna akademija” (http://www.lds.si/si/skupine/liberalna_akademija).

¹³ Usporedi npr. Mojca DRČAR MURKO i dr. (ur.), *Five minutes of democracy. The image of Slovenia after 2004*, Ljubljana 2008.

(Radničko-pankersko sveučilište) koja djeluje u nekadašnjoj vojarni u Metelkovej. Na desnici su nove generacije povezane ponajprije s Katoličkom Crkvom, nekim desnim medijima i sa stranačkim pomlatkom. Za njih je značajna borbenost i strogo držanje u okviru propisanih ideoloških i političkih obrazaca.

U generacijska udruženja japijevskog tipa spada udruženje Yes (Young Executives Society), koje bi povezalo pronicljive, većinom neoliberalistički i klanovski povezane mlade ekonomiste i pravnike te ljude sličnih zanimanja. U udruženju je oko 160 pojedinaca, a osnovano je s namjerom da poveže generaciju mladih i talentiranih pojedinaca i da stvara pozitivnu i poticajnu okolinu u kojoj će mladi neograničeno moći ostvarivati svoj potencijal.¹⁴

Od starijih generacija vjerojatno najveću medijsku rezonantnost ima zagranični pisac i nekadašnji logoraš Boris Pahor, što se može pripisati i njegovoj dubokoj starosti. Zbog nekih njegovih stajališta slovenska ga je desnica pokušala prisvojiti, što joj u cijelosti nije uspjelo jer je povremeno bio kritičan i prema njoj i njezinu vođi Janezu Janši.

Naravno, posebnu obradu zaslužila bi istraživačka i sveučilišna sfera. Ovdje nakon osamostaljenja možemo slijediti proces drobljenja, osnivanja "seoskih sveučilišta", i to posebno raznih fakulteta i instituta uz pomoć političkih i lobističkih veza. Posljedica je toga da ustanove te vrste ne ispunjavaju ni osnovne sveučilišne kriterije, funkcioniraju uz pomoć "letećih profesora" i opsjenarske samoreprodukcije. Vrlo je snažna i misao da je zadatak sveučilišta obrazovati s obzirom na potrebe gospodarstva, da je kritična humanistička inteligencija suvišna, odnosno "trošak". Pokušaj osnivanja katoličkog sveučilišta zbog krize je zasad zastao, ali nije napušten. Ljubljansko sveučilište ostalo je središnja sveučilišna ustanova, najmanje izložena političkom utjecaju i jedina koja se prema međunarodnim ljestvicama uvrštava u uglednija svjetska sveučilišta. Slovenska akademija znanosti i umjetnosti (SAZU) u društvu nema veći odjek, a članstvo u njoj privlačno je ponajprije zbog apanaže koju dobivaju akademici (redovni članovi oko 850 eura, potpredsjednici 1500 i predsjednik 2000 eura neto mjesečno).¹⁵ SAZU ostaje konzervativna institucija zatvorena u sebe, u kojoj je od 95 članova samo 5 žena, što je zbog neprimjerenih izjava novoga predsjednika, elektrotehničara prof. dr. Tadeja Bajde, iznova izazvalo opravdane reakcije intelektualki.¹⁶

Zaključak

Slovenski su intelektualci u povijesti bili preslabi da bi mogli ostvariti veći međunarodni utjecaj. Često su se također našli u ulozi političara, a neki od njih smatrani su "očevima naroda". Na razini pojedinaca istupali su u svim razdobljima slovenske povijesti i bili također ugledni istraživači ili profesori na stranim sveučilištima, a slično je još i danas. Uvijek su bili povezani s intelektualnim gibanjima kod većih naroda te ih pokušali unijeti u Sloveniju

¹⁴ Više o tome: <http://www.yes.si/sl>.

¹⁵ Jožica GRGIČ, "Trije kandidati za predsednika SAZU" (<http://www.delo.si/kultura/dediscina/trije-kandidati-za-predsednika-sazu.html>).

¹⁶ Više o tome: Ranka IVELJA, "Bruselj, mesto za prave ženske" (<http://www.dnevnik.si/mnenja/kolumne/bruselj-mesto-za-prave-zenske->); Blaž PETKOVIČ, "Novi predsednik za več delavnosti na akademiji" (<http://www.dnevnik.si/slovenija/novi-predsednik-za-vec-delavnosti-na-akademiji->); "Protestno pismo ob nastopnih izjavah novega predsednika SAZU o položaju žensk na slovenski akademiji in v znanosti" (<http://www.dnevnik.si/mnenja/pisma-bralcev/protestno-pismo-ob-nastopnih-izjavah-novega-predsednika-sazu-o-polozaju-zensk-na-slovenski-akademiji-in-v-znanosti>).

i prilagoditi odnosima. U vrijeme Austro-Ugarske takav odnos vrijedio je prema njemačkim intelektualnim tokovima, u razdoblju između dva rata prema francuskim i djelomično ruskim (sovjetskim), a jednako vrijedi za kratko razdoblje nakon Drugoga svjetskog rata. Od pedesetih godina nadalje povećavao se američki utjecaj. U osamdesetim godinama počeli su prisezati na nedefinirani “srednjoeuropski” identitet koji bi ih odmaknuo od balkanskog “jugoslavenstva”. Osamostaljenje Slovenije i globalizacija donijeli su promijenjeno stanje, ali ne nužno nabolje. Vidljiv je bio i uspon nacionalizma i osjećaj samodovoljnosti povezan s nastankom nacionalne države. Gubitkom jugoslavenskoga intelektualnog i kulturnog zaleđa prostor intelektualnog i kulturnog djelovanja sazeo je isto tako mogućnosti za polemičku i kritičku razmjenu mišljenja. Od očekivanog “srednjoeuropskog identiteta” nije – osim prijevoda koje je sponzorirala država, povremenih kulturnih susreta i stipendija – ostalo ništa.

Obnovile su se nekadašnje ideološke podjele. Uključenje u Europsku uniju nije donijelo novi širi intelektualni prostor u koji bi se slovenski intelektualci uključili sa svojim stajalištima, bilo da je riječ o političkoj gradnji Europske unije bilo za šira intelektualna promišljanja o europejstvu i njegovoj sudbini. I na domaćoj su sceni manje doprinijeli u razotkrivanju i rješavanju krize. Nešto intelektualne svježine donio je protestantski pokret, no i to je zamrlo, odnosno sve je više uhvaćeno u mrežu zabetoniranih struktura. Glavni “izvozni artikl” slovenske intelektualne scene i dalje ostaje kontroverzni filozof Slavoj Žižek. No, zato je svjetski najuspješnija slovenska glazbena skupina *Ansambl bratov Avsenik*, koja je prodala čak 31 milijun ploča, a drži i svjetski rekord u neprekidnom muziciranju – više od 300 večeri zaredom! Pjesma *Na Golici* koju možete čuti na svakom sportskom natjecanju najizvođenija je instrumentalna skladba na svijetu. Imamo izvrsne bicikliste, plivače, alpiniste i svjetski poznate izrađivače uskršnjih butara i sendviča te otkrivača najvećeg zlatnog kuglastog pauka. Imamo najstariju lozu i najdublji ponor, najveću maturantsku kadrilu i još mnogo toga. Čini se da su se barem neki sportaši i glazbenici te rukotvorci uspjeli probiti kroz slovenska brda. No, intelektualci danas, možda čak više nego u prošlosti, ostaju iza njih.

Sa slovenskog jezika prevela Ariana Klier

SLOVENIAN INTELLECTUALS TODAY

Through history, Slovenian intellectuals were not strong enough to be influential on an international level. They often dabbled in politics, and some of them were even regarded as “fathers of the nation”. In the 1980s they started to subscribe to an undefined “Central European” identity to in order to distance themselves from the “Yugoslav” one, typical of the Balkans. Slovenia’s emancipation and globalization changed the situation, not necessarily for the better. There was an obvious rise of nationalism and a feeling of self-sufficiency connected to the creation of the national state. With the loss of the Yugoslav intellectual and cultural background, their cultural and intellectual domain narrowed, as much as the possibility for polemicizing and exchanging opinions. Apart from the translations funded by the government, occasional cultural congresses and scholarships, little remained of the expected “Central European” identity, too. Former ideological feuds re-emerged.

Slovenia's EU accession did not provide a new, wider intellectual space for Slovenian intellectuals to contribute to, either in terms of the political aspects of building the EU or in terms of a more wide-ranging intellectual discussion about the nature of the European identity and its fate. Their contribution to revealing and solving the recession also diminished. The protestant movement was a breath of intellectual fresh air but it died out quickly, trapped in the confines of rigid structures. The fact that thousands of the brightest and most educated young people leave Slovenia every year is a result of bad policies and the recession. The chief "export" of the Slovenian intellectual scene, however, remains the controversial philosopher Slavoj Žižek. The Slovenes are famous the world over for their extreme cyclists, swimmers, mountaineers, their sandwich makers and the makers of Easter floral arrangements, the *butara*, as well as the discoverers of the biggest golden orb-web spider in the world. They also boast the oldest vines, the deepest sinkhole in the world, the largest number of high school seniors participating in a cotillion and many other things. It appears that at least some sportsmen, musicians and craftsmen managed to reach beyond Slovenian hills. The intellectuals, however, seem to be lagging behind – now, more than ever.

Keywords: liberalism, conservatism, civil society, the Slovene Writers Association, PEN, Liberal Academy, the "Slovenian Committee for NATO" Society, Forum 21, The Coordination of Cultural Organizations of Slovenia, the Slovenian Academy of Sciences and Arts

Literatura

Igor BRATOŽ, "Pisatelji o izključitvi Janeza Janše" (<http://www.delo.si/kultura/knjizevni-listi/pisatelji-o-izkljucitvi-janeza-janse.html>).

Ivo BRNČIČ, "Intelektualec in sodobna družba", *Sodobnost*, 3/1933., br. 4, 153–163.

Mojca DRČAR MURKO i dr. (ur.), *Five minutes of democracy. The image of Slovenia after 2004*, Ljubljana 2008.

Forum 21: Društvo za politična, gospodarska, razvojna, socialna, etična in etična vprašanja (<http://www.forum21.si/o-nas.html>).

Aleš GABRIČ, *Slovenska agitpropovska kulturna politika 1945–1952*, Ljubljana 1991.

Aleš GABRIČ, *Socialistična kulturna revolucija*, Ljubljana 1995.

Bojan GODEŠA, *Kdor ni z nami je proti nam. Slovenski izobraženci med okupatorji. Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom*, Ljubljana 1995.

Jožica GRGIČ, "Trije kandidati za predsednika SAZU" (<http://www.delo.si/kultura/dediscina/trije-kandidati-za-predsednika-sazu.html>).

Ranka IVELJA, "Bruselj, mesto za prave ženske" (<http://www.dnevnik.si/mnenja/kolumne/bruselj-mesto-za-prave-zenske->).

Milosav JANIČIJEVIČ, "Politični in idejni boji slovenskih intelektualcev med obema vojnama", *Sodobnost*, 30/1963., br. 4, 407–569.

"Kaj je KOKS" (<http://www.koks.si/o-nas/>).

Tanja LESNIČAR PUČKO, "Komentar o stečaju Nove revije: megalomanija in še kaj" (<http://knjiga.dnevnik.si/sl/Refleksija/1614/Komentar+o+ste%C4%8Daju+Nove+revije%3A+Megalomanija+in+%C5%A1e+kaj+>).

"Liberalna akademija" (http://www.lids.si/si/skupine/liberalna_akademija).

Jurij PEROVŠEK, *Liberalizem in vprašanje slovenstva: nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918–1929*, Ljubljana 1995.

Jurij PEROVŠEK, *V zaželjeni deželi. Slovenska izkušnja s Kraljevino SHS/Jugoslavijo 1918–1941*, Ljubljana 2009.

Blaž PETKOVIČ, “Novi predsednik za več delavnosti na akademiji” (<http://www.dnevnik.si/slovenija/novi-predsednik-za-vec-delavnosti-na-akademiji->).

“Protestno pismo ob nastopnih izjavah novega predsednika SAZU o položaju žensk na slovenski akademiji in v znanosti” (<http://www.dnevnik.si/mnenja/pisma-bralcev/protestno-pismo-ob-nastopnih-izjavah-novega-predsednika-sazu-o-polozaju-zensk-na-slovenski-akademiji-in-v-znanosti>).

Božo REPE, *Obračun s Perspektivami*, Ljubljana 1990.

Božo REPE, *Slovinci v osemdesetih letih*, Ljubljana 2001.

Lojze UDE, “Kultura in politika”, *Sodobnost*, 1/1933., br. 2, 55–59.

7.
UGLED NA PONUDU:
INTELEKTUALCI, GRAĐANI I
REVOLUCIONARI

Tatjana Rosić

UDK: 316.344.32:171

Sažetak: Angažman novih intelektualnih elita koje se tokom devedesetih godina dvadesetog veka i posle dvehiljadite formiraju na postjugoslovenskim prostorima se, iz brojnih razloga, pokazao nedostatnim: zauzeti investiranjem u svoje karijere u širem kontekstu globalnog kulturnog tržišta intelektualci su doprineli porazu građanskog koncepta društvenog angažmana i neuspehu brojnih pokušaja reforme građanske platforme kritičkog mišljenja. Ipak, ostali su privrženi preživelim oblicima građanskog društvenog angažmana i njihovom konformizmu. Autorska kolumna predstavlja privilegovani medijski žanr takvog angažmana i preciznu formulu brze transformacije simboličke u političku moć na postjugoslovenskim prostorima. Tek početkom druge decenije dvadeset prvog veka javili su se glasovi pobune protiv ovakvog stanja i protiv sticanja simboličkog kapitala pristajanjem na pravila neoliberalnog tržišno-kulturnog kapitalizma. Teoretičari mlađih generacija zalažu se za prevazilaženje traumatske investicije u procesu sticanja simboličkog kapitala jer je po njima to uvek investicija u prošlost, vođena nekrofilnom politikom koju su uspostavili kolonizatori a ne žrtve. Otuda se u novim konceptima političkog angažmana ne razmatra Agambenov pojam “golog života” već mogućnosti stvaranja drugačijih društvenih i političkih stvarnosti. Sve to ukazuje na potrebu rekonstituisanja figure intelektualca-revolucionara u postjugoslovenskom kulturnom prostoru koja bi trebalo da se suoči sa budućnošću slobode i da spreči intelektualne kalkulacije sopstvenom traumom, mazohizam sticanja simboličkog kapitala, transakcije ugledom, kao i transfere iz jedne u drugu značajnu tačku društvene moći. Novi angažman trebalo bi da se temelji u pobuni koja će zbuniti medije i onemogućiti njihovu dominaciju nad procesom sticanja intelektualnog i simboličkog kapitala.

Ključne reči: intelektualac, građanin, revolucionar, globalizacija, postjugoslovenski kulturni prostor, masovni mediji, angažman, simbolički kapital

*The revolution will not be televised, will not be televised,
Will not be televised, will not be televised.
The revolution will no be re-run brothers;
The revolution will be live.*

Gil Scott-Heron, *The revolution will not be televised*

Čuvena Marksova definicija kretanja kapitala kao nužnosti kapitalističkog načina proizvodnje, u epohi globalizacije pokazala se, kao i neke druge Marksove opaske, proročkom. Za razliku od feudalnog poseda i bogatstva u nekretninama osobina je kapitalističke matrice proizvodnje da se novac i roba otuđuju kako bi se obnovio proizvodno-profitni ciklus; tek je neprekidno kretanje ono što kapital čini kapitalom a kapitalističko društvo društvom ideje o progresu i napretku uprkos sveopštoj eksploataciji. U epohi globalizacije Marksova krilatica o kretanju kapitala dobija svoju planetarnu podršku. Iako je u svom putovanju planetom kapital zapravo neka vrsta slepog putnika koji se “švercuje” u okviru ideoloških, političkih, ekonomskih i kulturoloških diskursa globalizacije – budući da se u okviru tih diskursa slavi politika razmene a ne kupoprodaje, što je apsurdno – on postaje najviše očekivani i najrađe dočekivani putnik sveta. Bez obzira na specifičnosti različitih kulturološko-društvenih praksi, od kojih bi neke mogle usporiti i/ili onemogućiti kretanje kapitala, brzina postaje, kako na to ukazuje Pol Virilio, jedna od ključnih osobina savremenog globalnog života.¹ Sve veće njegovo ubrzanje omogućeno je savremenim masovnim medijima: lakša komunikacija, multikulturalnost, ekspanzija društvenih mreža i novi sociološki fenomeni vezani za *native digitals*, odnosno za generacije odrasle uz elektronske medije i kompjutere, samo su kolateralna šteta globalnog a ipak kolonijalnog imperativa cirkulacije novca i roba koji dominira planetom.

Krajem XX veka, međutim, neoliberalno globalno tržište se iz obećanog sna o slobodi preobratilo u noćnu moru krvave akumulacije prvobitnog kapitala, razotkrivajući totalitarističku paradigmu ovog kretanja bez odmora u kome se stvaraju nove transnacionalne ali i nacionalne elite uz obnavljanje dramatičnih klasnih razlika. Kako primećuje sociolog Ričard Senet:

Novi institucionalni poredak odbacuje odgovornost, a sopstvenu ravnodušnost imenuje kao slobodu za pojedince ili grupe koji obitavaju na periferiji. Ravnodušnost je porok politike koja je proizašla iz novog kapitalizma.²

Senet je u svojim istraživanjima pre svega fokusiran na kulturu novog kapitalizma u SAD ali ona se sa podjednakom valjanošću može primeniti i na Evropu i njene najbogatije članice:

Vekovima su Evropa i Severna Amerika predstavljale brend stranaca kao veliko, zastrašujuće prisustvo. Danas je, kao i nekada, stranac postao simbol pomoću kog ljudi mogu iskazivati svakakve zebnje. Uz dugovečnu predrasudu i političko osvajanje poena, sliku o imigrantima danas uobličava i kratkotrajna, nestabilna birokratija. (...) U tom iskrivljenom zamišljanju ljudi ne primećuju kako malo mogu doprineti sigurnosti svog posla time što će goniti slabe autsajdere.³

Pri tome javnost već dugo ostaje nema na izazove nove bede i ukidanja građanskih sloboda koje, širom Evrope, nestaju uporedo sa zakonskim ukidanjem ili znatnim redukovanjem osnovnih pretpostavki *welfare* države. Nije začuđujuće to da postupna redukcija liberalnih zakonskih regulativa zapadnoevropskih *welfare* država (poput Holandije i Švajcarske npr.) jeste vezana upravo za politiku prema migrantima i političkim azilantima: mnogi od zako-

¹ Pol VIRILIO, *Mašine vizije*, Novi Sad 1993., 9–15.

² Ričard SENET, *Kultura novog kapitalizma*, Beograd 2007., 135.

³ *Isto*, 137.

na traže strožu politiku prema ovim grupama u rasejanju koje, navodno, ugrožavaju “domaće stanovništvo” i njihovo pravo na rad i državnu potporu.

Jasno je da u globalnom kretanju kapitala stradaju kako zemlje trećeg sveta tako i sam pojam “trećeg sveta” čija se geostrateška i ekonomska referentnost menja. Pojam trećeg sveta obuhvata danas, uz jedan prećutni i nikad obelodanjeni javni konsenzus, ne samo zemlje Afrike i Azije nego i neke od zemalja koje pretenduju da postanu članice EU – ili su to već postale. S druge strane, nove kolonijalne sile žurno zauzimaju mesto na mapi novog odmeravanja snaga: Kina i Rusija sada imaju svoje kolonijalne pretenzije i svoje planove u grozničavom obrtu kapitala. Ova situacija najavljuje i stvaranje novog, četvrtog sveta – onog koji će na geopolitičkoj mapi pripasti potpuno obespravljenim zemljama i pojedincima koji su njihovi državljani, onima koji će u međunarodnom pravu i političkim dogovorima imati ulogu *subalterna* čiju nam je sudbinu, vezanu pre svega za indijski političko-kulturološki kontekst, detaljno predočila feministička teoretičarka indijskog porekla Gajatri Čakravorti Spivak, razradivši Gramšijev pojam *subalterna* u kontekstu nove kolonizacije trećeg sveta koja se odigrava u savremenom globalnom društvu.⁴

U situaciji obnavljanja kolonijalnih pretenzija u kojoj se neoliberalno tržište obećane demokratije razotkriva kao tržište jeftine radne snage i novih oblika eksploatacije čini se da je figura intelektualca izgubila svoj društveni značaj i svrhu. Upravo zbog toga nikada se nije činilo potrebnijim da se figura intelektualca re-konstituiše: ovaj projekta čini se urgentnim projektom savremenog sveta oko koga se okupljaju različiti interesi i naponi. Na potrebu obnavljanja platforme kritičkog mišljenja ukazuju tokom poslednje decenije XX i prve decenije XXI veka mnogi teoretičari kulturnih promena u okviru novog društva globalnog neoliberalnog kapitala. Sociolog poljskog porekla Zigmunt Bauman upotrebljava termin “fluidni strah” kako bi označio stanje permanentnog zastrašivanja kojim se novi kapital služi kako bi učvrstio svoje pozicije i koje prodiere u sve društvene prakse savremenosti. Fluidnost straha ogleda se u nemoći da ga konkretno pripišemo određenom, realnom uzroku: strah je postao stalno stanje u kome je sve potencijalna pretnja, a njegova je glavna osobenost neuhvatljivost realnog razloga za strah koja u odsustvu realne opasnosti prožima naše aktivnosti, pretvarajući sve u potencijalnu opasnost. Bauman ukazuje na parališući momenat pretnje koju fluidni strah izaziva u našem ličnom ali i u društvenom životu. O tome raspravljaju, u različitim varijacijama, i drugi teoretičari društva masovnih medija.⁵ Američki teoretičar medija i obrazovanja Anri Žiro koristi, u te svrhe, termin “kultura straha”, kako bi označio specijalne medijske i edukativne strategije koje SAD primenjuju posle 11. septembra u svom naporu da svakog stranca, tj. Drugog predstave kao potencijalnog neprijatelja/teroristu i na taj način pojačaju osećaj animoziteta i teskobe koji vlada društvom.⁶ Žiro ukazuje na to da nije čudno što medijskom sferom “kulture straha” vladaju slike apokaliptičkog kraja civilizacije i poziva, kao i Daglas Kelner na razvijanje medijske pedagogije kao posebne discipline koja bi nam pomogla da adekvatno “čitamo” i “dekodiramo” ideološke poruke koje ovakvi medijski sadržaji nose.⁷ Polazeći upravo od apokaliptičkih sadržaja koji prate predstavljanje političkih i ekonomskih događaja u eri globalizacije i Naomi Klajn, američka teoretičarka razvija koncept “doktrine šoka” kojim nastoji da razotkrije strategije društveno-političke paralize posredstvom koje savremeni kapitalizam

⁴ Gajatri Čakravorti SPIVAK, *Teorija postkolonijalnog uma*, Beograd 2003., 350–456.

⁵ Zigmunt BAUMAN, *Fluidni strah*, Novi Sad 2010.

⁶ Henry A. GIROUX, *Beyond the Spectacle of Terrorism*, London 2006., 1–16.

⁷ Daglas KELNER, *Medijska kultura*, Beograd 2004., 9–25.

ostvaruje svoju moć u zemljama Latinske Amerike i trećeg sveta, uz permanentnu pretnju upućenu siromašnima i najsiromašnjima.⁸

Iako ovakvih teorijskih “apela” na društvenu svest ima sve više, čini se da je projekat ponovnog uspostavljanja platforme kritičkog mišljenja započet prekasno. Kao da smo već nepovratno suočeni sa posledicama jednog procesa koji u svetu izaziva niz krvoprolića i nerešivih konflikata među kojima su slučaj Sirije i Ukrajine najkrvaviji, a slučaj sukoba Izraela i Palestine najviše iscrpljujući. Ovim bi se sukobima mogli pridružiti i nedavni sukobi u Bosni i Hercegovini za koje se ne zna koliko će trajati i na koji će se način završiti. Spisak zemalja i gradova koji su spremni da se revolucionarnim putem suprotstave kulturi straha i njenim demonima čini se sve dužim; ne bi trebalo zaboraviti da je na tom spisku i veliki broj “podeljenih” gradova poput npr. Skoplja i Sarajeva koji žive sličnu političku dramu kroz koju je posle II svetskog rata prolazio Berlin, uprkos tome što na njihovim ulicama još uvek nije podignut zid koji razdvaja (uz izuzetak Izraela gde tih zidova ima mnogo.) Otuda aktuelni politički i oružani sukobi koji za neke imaju formu građanskog rata dok ih neki zovu “novim revolucijama” kao da neutrališu insistiranje na obnavljanju građanske platforme kritičkog mišljenja: ono što se u kontekstu “novih revolucija” očekuje jeste konkretni angažman intelektualca u borbi za društvenu promenu i pobunu. Intelektualac neokolonijalnog globalnog sveta trebalo bi da bude i revolucionar, onaj koji u svom delovanju spaja praksu kritičkog mišljenja i praksu društveno angažovanog delovanja, ukidajući raskol, uvek konformistički, između te dve međusobno otuđene iako međusobno uslovljene prakse.

Jasno je da se ovaj zahtev za re-uspostavljanjem figure intelektualca-revolucionara obnavlja upravo u trenutku poraza reformističke građanske uloge intelektualca koji je kroz negovanje figure individualizma (u različitim varijacijama) imao zadatak da održi sveprisutnim i aktuelnim zadatak kritičkog mišljenja za društvo i o društvu. Ovaj je građanski intelektualac skoro začuetao upravo u trenutku u kome je postalo evidentnim da on taj zadatak već jako dugo nije obavljao ili nije mogao obavljati kako bi trebalo.

Važno je istaći kako se zahtev za re-konstituisanjem figure intelektualca-revolucionara ističe upravo u trenutku kada na istorijsku scenu onoga što se do sada moglo smatrati “socijalno bezbednim” zapadnim svetom stupa agambenovska figura “golog života”.⁹ Kada se, dakle, nekadašnje stanje nacističkih koncentracionih logora u kojima je jedinka bila svedena samo i jedino na svoju biološku egzistenciju, i kada se samo o toj egzistenciji imalo misliti uz ukidanje svih humanističkih koncepata društvene reforme, posle skoro pola veka, povampirilo i postalo globalnim fenomenom koji spaja sve kontinente? Postavlja se pitanje zbog čega se apel za rekonstituisanjem građanske platforme kritičkog mišljenja nije ustanovio pre ovog trenutka? Može li se imati poverenja u građane kao intelektualno odgovorne članove zajednice i u intelektualce kao građane koji briguju dobrobit svoje zajednice da odgovore adekvatno na strašnu sliku “golog života” koja je danas sveprisutna, pogotovo u medijima. Ko je spreman da odbaci umerenost reformističke građanske matrice intelektualnog delovanja i da prihvati revolucionarnu odgovornost? Kada i kako se ta promena odigrava i odigrava li se uopšte? I šta u međuvremenu radi građanska inteligencija, navikla na korišćenje konformističkog raskola između teorije i prakse društvene promene?

⁸ Naomi KLAJN, *Doktrina šoka: procvat kapitalizma katastrofe*, Beograd 2009., 9–31.

⁹ Dordo AGAMBEN, *Homo sacer: suverena moć i goli život*, Loznica 2013.

U situaciji medijski prisutnog “golog života” globalizacije i “novih revolucija” koje se rađaju u njegovu odbranu (puku odbranu) otvara se čitav niz pitanja, kako na globalnom tako na regionalnom i lokalnom nivou. Pokušaćemo u ovom radu da se usredsredimo pre svega na način na koji su na istorijski izazov “golog života” odgovorili intelektualci u Srbiji i državama postjugoslovenskog kulturnog prostora, onim koje prolaze kroz tzv. tranziciju ili su je navodno tek prošle, suočavajući se sa svim izazovima neokolonijalno investiranog kapitala u kretanju.

Investicija, transakcija i građanski *status quo*: mazohizam sticanja

U svojoj izvršnoj knjizi *O škrtosti i o nekim sa njom povezanim stvarima* Mladen Dolar nam ukazuje na askezu škrtosti kao na naličje rasipnog konzumerizma savremenog kapitalizma. Po Dolaru upravo je mazohizam škrtosti ono nesvesno u kome obitava kapitalistička želja – sasvim suprotno tvrdnji da je obnavljanje nesvesnog i rasmusnosti strastvene želje osnova za duh sticanja i potrošnje u okviru Delezove koncepcije šizofrenog kapitalizma. Iako oba autora, i Delez i Dolar, ukazuju na podvojenju i šizofrenu prirodu savremenog investiranja, Dolar tvrdi da je ta podvojenost utemeljena u patnji škrtosti kao najveće strasti, a ne u rasmusnosti strastvene želje.¹⁰ Sličan fenomen dešava se i u savremenim intelektualnim svedočenjima o raspadu Jugoslavije tokom devedesetih godina XX veka, pa i o konstituisanju postjugoslovenskog kulturnog prostora: ulog tog svedočenja jeste sećanje na sopstvenu traumu/patnju a ne vera u obnavljanje kulturne komunikacije i političke normalizacije, ne želja za prekidom rata već mazohističko obnavljanje sećanja na njegove žrtve.

Raspad Jugoslavije dao je priliku da se detektuje uloga intelektualca u zemljama koje su se iznenada suočile sa sasvim novim političkim i društvenim izazovima. Intelektualci sa postjugoslovenskih kulturnih prostora nisu morali samo da svedoče već i da prevode sopstvene traume (kao i traume drugih) na jezik prepoznatljiv i razumljiv globalnoj kulturnoj zajednici: u tom prevođenju, u pristajanju na to prevođenje, ma koliko ono bilo nemoguće (i to ne samo iz psihoanalitičke perspektive), ogleda se zapravo krucijalna investicija u procesu sticanja novog simboličkog kapitala u okviru globalne kulturne zajednice na koju su intelektualni pobunjenici i odmetnici sa ovih prostora – nevoljno ili ne – pristali u ime sopstvene traume. Uz jednu bitnu napomenu: proces prevođenja nije se odigravao samo na relaciji lokalnih postjugoslovenskih državnih zajednica naspram globalne političke zajednice velikih sila i *vice versa*. Taj se proces nastavlja i danas, ali na jednoj sasvim drugoj relaciji: prostornu osu zamenila je vremenska osa duž koje se za nove generacije nekadašnji događaji, kao i nekadašnja država SFRJ, tumače i prevode u diskurs “razumljiv” novim generacijama, onima koje se rata na prostorima bivše SFRJ kao i SFRJ same više ni ne sećaju. Knjige poput *Kulture laži* Dubravke Ugrešić ili *Zone prelaska* Borisa Budena najbolji su (kao i najlucidniji) primeri ovakvog intelektualnog angažmana i prakse. Investicija u napor razumevanja kao i u kulturu sećanja bila je, dakle, ključna za sticanje istinskog simboličkog kapitala koji bi nekog legitimirao za tumača nove stvarnosti na postjugoslovenskim kulturnim prostorima na kraju XX i početku XXI veka.

¹⁰ Mladen DOLAR, *O škrtosti i o nekim sa njom povezanim stvarima*, Zagreb 2009., 47–62.

Istina je da je izvestan mazohizam uvek primeren prirodi kapitalističkog sticanja. Razmotrimo na trenutak šta nam o savremenoj ulozi intelektualca govori Burdijeova teorija društvenih polja – teorija koja precizno ukazuje na klasne razlike u načinu formiranja simboličkog kapitala, razmatrajući jednu građansku, reformističku paradigmu intelektualne odgovornosti. Teorija “društvenih polja” francuskog sociologa Pjera Burdijea ukazuje na način sticanja “simboličkog kapitala” – koji je pored pojma “habitusa” ključni pojam koji je Burdije uveo u sociološke i kulturološke studije. Ono što je pre svega interesantno u okviru ove Burdijeove teorije jeste činjenica da se u društvu kretanja novca i roba prepoznaju i drugačiji oblici kapitala koji nemaju direktnu ili na prvi pogled prepoznatljivu ekonomsku ekvivalencu. Ono što je, međutim, zajedničko običnom i simboličkom kapitalu jeste činjenica da je simbolički kapital obeležen klasnom hijerarhijom društva koja, po Burdijeu, na izvesni način određuje kako habitus pojedinca tako i potencijal i mogućnosti sticanja simboličkog kapitala.¹¹ To znači da će se pojedinac, čak i ako poreklom ne pripada hegemonim elitama, nastojati da im se priključi i da svoju društvenu inkluziju ostvari posredstvom stečenog ili posredovanog simboličkog kapitala. Burdijeova koncepcija simboličkog kapitala na izvestan je način ne-gramšijevska: simbolički kapital stečen poreklom, obrazovanjem i talentom je neka vrsta “ulaznice” za društvenu inkluziju u više slojeve budući da je, po Burdijeu, polje društvene moći uvek hijerarhijski nadređeno društvenim poljima nauke i umetnosti tako da npr. “u polju moći (...) književno polje zauzima podređeno mesto”.¹²

Burdijeova teorija sticanja i transformacije simboličkog i intelektualnog kapitala sigurno nema mnogo veze sa aktuelnim revolucionarnim rešenjima društvene promene u “pobunjenim gradovima” širom sveta. Ipak i simbolički kapital, po Burdijeu, počiva na zakonu kretanja i investicije. Teorija “društvenih polja” ukazuje zapravo na “fragmentarizaciju” i kontekstualizaciju onoga što tradicionalno smatramo poljem autonomne intelektualne/umetničke vrednosti i autorstva: u tom polju zapravo učestvuju kao podskupovi posebna interesna i esnafska polja u čijem prostoru npr. jedan pisac obitava ukoliko želi da se inicira u grupu “nacionalno značajnih pisaca” ili “avangardnih pisaca” ili “društveno angažovanih pisaca”. Društvena promocija svake od nabrojanih grupa rezultat je, pak, složenog procesa u kome istovremeno učestvuju, pored samih pisaca, i književni kritičari, profesori književnosti, članovi raznih udruženja i žirija i, konačno, mediji i štampa. U tom složenom procesu pisac na izvestan način prihvata situaciju u kojoj uzima učešće, na različite načine, u radu raznovrsnih interesnih esnafskih grupa. Taj niz investicija u stvaranju simboličkog kapitala biće piscu vraćen posle izvesnog vremena sa kamatama: pisac će postepeno sticati sve veći ugled i njegovo će delo biti sve više na ceni.¹³ Ukoliko neko još uvek veruje u blagonaklonu velikodušnost društva koje se nalazi u potrazi za autentičnim umetničkim i intelektualnim vrednostima, taj je u zabludi. Nema nikog pozvanijeg od pisca da o tome svedoči.

I zaista, ako se pogledaju dnevnik velikih imena srpske i/ili jugoslovenske književnosti, videće se da su naši pisci oduvek bili instiktivno svesni efikasnog delovanja Burdijeove teorije društvenih polja: njihov profesionalni i životni put svedoči o nizu investicija u aktivnosti koje na prvi pogled nisu imale nikakve direktne veze sa samim činom pisanja ali su, dalekosežno, doprinele stvaranju simboličkog kapitala koji bi se vezivao za ime određenog pisca ili spisateljice. Ukoliko pročitamo *Dnevnik* Aleksandra Tišme možemo npr. pratiti

¹¹ Pjer BURDIJE, *Pravila umetnosti: geneza i struktura polja književnosti*, Novi Sad 2003., 303–331.

¹² *Isto*, 303.

¹³ *Isto*, 321–323.

čitavu nit diskusije o odnosu građanske ideje intelektualnog rada i zahteva za angažmanom koji je bio u sukobu sa tom idejom.¹⁴ Ipak, većina pisaca, za razliku od Tišme, nije bila spremna da u javnosti prizna svoje kalkulacije u prostoru društvene borbe za sticanje simboličkog kapitala: najčešće su one bile shvaćene kao deo šire društvene delatnosti umetnika kao višestruko angažovane intelektualne figure društva. U suštini, ta višestruka angažovanost najčešće nije bila ništa drugo do učestvovanje u radu društvenih polja moći koja su bila jemci sticanja simboličkog kapitala a time i umetničkog ugleda pisca.

Sve ovo govori u prilog tome da su se pisci u SFRJ, isto kao i pisci u postjugoslovenskom kulturnom prostoru, oduvek osećali delom intelektualnih elita: figura usamljenog pojedinca koji svojim individualnim stavom održava snagu kritičkog mišljenja bila je zapravo fingirana. Simbolički kapital i sve investicije u njega uložene vodile su inkluziji u hegemonu grupe kojima je svakako pripadala i intelektualna elita. Intelektualac kao figura individualizma opstajao je samo kao retka ili virtuelna pojava: čak i najizuzetniji, poput npr. Radomira Konstantinovića, imali su ambivalentnu poziciju razapetosti između ideje o pobunjenom individuumu i društvene prakse elitizma kojoj su se priklanjali. Uostalom i sama je građanska koncepcija intelektualne delatnosti bila u samoj sebi podvojena između elitističkog konformizma i dekadentnog individualizma – samo ju je pozicija marginalizacije u komunističkom režimu SFRJ-a činila naizgled nekonformističkom.

Kritička uloga intelektualca individualističkog opredeljenja kao da se obnovila početkom devedesetih godina XX veka, uoči rasplamsavanja građanskog rata na prostorima bivše SFRJ. Intelektualci vezani za rad u humanističkim naukama, a ponajviše pisci poput Dubravke Ugrešić, Borisa Budena, Bore Ćosića, Predraga Matvejevića itd. napustili su prostor svojih ostraćenih država i preuzeli poziciju slobodnih komentatora situacije raspada SFRJ sa distance, izveštavajući sa “ratom neugroženih područja”. Neki od intelektualaca su npr. emigrirali iz Srbije u susedne republike bivše SFRJ (Mirko Kovač, Svetlana Slapšak), a neki su pak ostali kod kuće zvanično objavivši unutrašnji azil i izolaciju poput već pomenutog Radomira Konstantinovića. Tenzija i ambivalencije nisu prestajale: pitanje investicija, kao i finansiranja, ovakvih “slobodnih pozicija” ostalo je nerešenim ali i otvorenim za debate u svetu sveopšteg kretanja kapitala. Čak ni dobro napisan tekst nije mogao odbraniti intelektualce od zahteva da objasne na koji su način uspeli da realizuju svoje “investicije” i novostečene pozicije. U eri globalizacije to je na izvestan način bilo obavezom, posebno što je postjugoslovenski kulturni prostor kao i trauma raspada SFRJ, ostao glavnom temom intelektualnog, spisateljskog i umetničkog opusa novih intelektualnih *freelancera*. Možda i zbog toga što je sve više intelektualaca i pisaca nastupalo sa pozicije političkih komentatora i/ili analitičara koji su svoje autorske kolumne pretvorili u prostore investicije radi sticanja onog simboličkog kapitala neophodnog za opstanak u jednoj široj, ne više lokalnoj već regionalnoj ili globalnoj neoliberalnoj kulturnoj zajednici.

Ova situacija ukazuje na usložnjavanje mreže društvenih polja u epohi globalizacije i balkanske tranzicije. Esnafskih interesa je sve više, a neki od njih su udruženi u prave (multi) nacionalne korporacije zadužene za proizvodnju diskursa o Balkanu i postjugoslovenskom političkom i kulturnom prostoru. Uloga intelektualaca u toj proizvodnji bila je i još je uvek dominantna: bilo da žive u državama na postjugoslovenskim prostorima, u dijaspori ili u privremenom egzilu, većina intelektualaca sa tih/ovih prostora ne može a da ne misli

¹⁴ Tatjana Rosić, “Dnevnik 1941-1952 Aleksandra Tišme: Pandorina kutija i demoni odluke”, *Intelektualci i rat 1939. – 1947. Zbornik radova s Desničinih susreta 2011.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2012., 57–70.

traumu građanskog rata na kraju dvadesetog veka koja je dovela do stvaranja sasvim nove geopolitičke ali i geokulturološke i geojezičke, pa i geokonfesionalne mape Evrope. Ono što je predstavljalo, takođe, bizarnu novinu bila je veza između investiranja u sopstveni simbolički kapital i razumevanja/mišljenja sopstvenih ideološko-kulturološko-istorijskih trauma. Mazohističko okretanje, uvek iznova, mestu i uzrocima patnje, praćeno doživljajem intelektualne marginalizacije/bespomoćnosti pred događajima koji su se desili, predstavljalo je, s jedne strane, onaj napor koji je Hana Arendt u dokumentarnom filmu o njenom životu ovekovečila samo jednom rečenicom: "Sve što sam oduvek htela bilo je da razumem."¹⁵ S druge strane, pak, to je okretanje bilo na neki način iznuđeno globalnim zahtevom da se ima svedočiti ono što je ostatku sveta bilo nejasno ili nerazumljivo, nedostupno mišljenju – što zbog nepoznavanja činjenica što zbog kulturoloških razlika koje su onemogućavale kontekstualizaciju i razumevanje istih tih činjenica.

Povraćaj odnosno profit: pitanje odgovornosti kao pitanje žanra

Moć masovnih medija u procesu globalizacije donela je jednu jasno prepoznatljivu mogućnost koja se ispostavlja dvoseklim mačem u angažmanu intelektualca današnjice: intelektualni simbolički kapital može se, posredstvom medija, vrlo brzo "investirati" u druga polja društvene delatnosti pri čemu u tom transferu kapitala dolazi i do transformacije intelektualnog statusa i delovanja. Masovni mediji omogućili su relativno lako i brzo preusmeravanje intelektualnog delovanja iz polja stvaralačkog i kritičkog mišljenja u polje političkog delovanja i konkretne distribucije političke moći – ovo je preusmeravanje naročito značajno u humanističkim i društvenim naukama, kao i u pojedinim umetničkim disciplinama poput književnosti i/ili pozorišta. Odlika ovog transfera iz jednog u drugo simboličko polje društvenih praksi je i neprekidno re-investiranje i obnavljanje simboličkog kapitala na taj način što se iz jednog polja društveno-simboličkog delovanja neprekidno prelazi u drugo, i obratno: intelektualac koji je odavno založio svoje ime i javni ugled kao jemstvo svog odgovornog i kritičkog odnosa prema zajednici i na račun toga napravio zavidnu političku karijeru u određenim se trenucima/periodima vraća svojoj staroj ulozi "čistog" intelektualca – ova igra menjanja društvenih polja delovanja služi, s jedne strane, obnavljanju intelektualnog kapitala, ali sa druge izbegavanju intelektualne odgovornosti. Jemstvo intelektualnog ugleda ovde je na sofisticirani način izigrano, a intelektualac postaje osoba sa višestrukim javnim identitetom: u kritičnim trenucima polaganja odgovornosti za svoje npr. političke postupke intelektualac se lako vraća u prvobitno polje svoga akademskog ili umetničkog delovanja da bi se, kad prođe bura, i ukoliko mu to mogućnosti dopuštaju, ponovo obreo u političkoj igri raspodele konkretne društvene moći.¹⁶

¹⁵ Film *Hannah Arendt* (rež. Margarethe von Trotta), 2012.

¹⁶ Burdijeova teorija društvenih polja pokazuje se dragocenom u razumevanju funkcionisanja savremenoga društvenog, političkog, kulturnog i naučnog potencijala intelektualnog polja, pre svega kada je reč o promenama u vezi sa stvarnošću globalnog sveta masovnih medija. Poznato je da je Burdije izrazio svoju doslednu sumnju u kritički potencijal društva masovnih medija te da je njegova knjiga o televiziji ukazivala na nemogućnost masovnih medija da se na bilo koji način kritički predoči stvarnost današnjice. Ipak, svoju polemiku sa urednicima emisije u kojoj je nastupao, kao i svoj angažman u borbi za prava radnika, nastavio je na stranicama dnevnog lista "Figaro" čiji se tiraž nikako nije mogao zanemariti niti bi se bilo koji štampani medij mogao isključiti iz pojma masovnih medija. Ili, rečeno rečni-

Intelektualcima sa postjugoslovenskih kulturnih prostora nije strana dobrobit koju donosi carstvo masovnih medija iako nisu svi bili podjednako skloni medijskom angažmanu. Ipak, skoro svi koji drže do svog intelektualnog imidža pišu autorske kolumne ili komentare: žanr koji dominira svim oblicima štampanog i elektronskog novinarstva. Moglo bi se reći da je ovaj žanr zapravo postao omiljeni i dominantni žanr netabloidnog novinarstva koji zamenjuje istraživačko novinarstvo u odumiranju – iako su prisutne i u tabloidnim medijima, autorske su kolumne zapravo ponos netabloidnih medija koji imaju ambiciju rekonstituisanja platforme kritičkog mišljenja u javnosti. Spajajući privatni komentar sa temom od opšteg značaja autorska kolumna se pokazuje paradigmatičnim žanrom u kojem dominira napor razumevanja i trauma sećanja koji legitimišu tumače nove stvarnosti postjugoslovenskog kulturnog prostora.

Otuda ključno pitanje vezano za poziciju intelektualca danas jeste upravo pitanje njegovog/njenog pojavljivanja u medijima i njegovog/njenog aktivnog učešća u svetu proizvodnje značenja posredstvom masovnih medija. Šta se događa u trenutku kada kritički i čak aktivistički raspoložen intelektualac pristane na pakt sa jasno ocrtanim, i toliko puta kritikovanim, moćnim kapitalom multinacionalnih korporacija koji stoji iza sve dalekosežnije medijske (re)produkcije sveta u globalizaciji? Na koji način i u kojim pravcima masovni mediji omogućavaju transformaciju i transfer simboličkog kapitala koji poznati intelektualci današnjice “predaju” na privremeno korišćenje medijskim kućama? Da li je to korišćenje zaista “privremeno” ili omogućava neprekidnu (zlo)upotrebu intelektualnih resursa koja dovodi do obezvređenja i kompromitacije društvenog i simboličkog kapitala intelektualca današnjice? Postaje li intelektualac samo još jedan od medijskih zabavljača, čiji kritički diskurs biva poništen njegovom medijskom (zlo)upotrebom?

Kada je autorska kolumna u pitanju, najčešće jedan autor/autorka redovno piše ovaj privilegovani žanr za određene dnevne ili nedeljne novine ili elektronsko glasilo. Ponekad se dešava da autor/autorka piše istovremeno za više glasila ili da iz jednog glasila pređe u drugo. U svim ovim slučajevima relativno lako se može pratiti geneza žanra kao geneza pitanja odgovornosti vezanih za poziciju intelektualca na postjugoslovenskim prostorima danas. Možda bi jedan od najzбудljivijih primera bila kolumna koju pisac (nekada i ambasador Srbije na Kipru i član danas nepostojeće Demohrišćanske partije Srbije) Svetislav Basara svakodnevno piše za opoziciono orjentisani dnevni list *Danas*. Basara, i u svom književnom opusu sklon satiri i parodiji kao i društvenoj kritici, zadržava poziciju koja zbunjuje naivnog čitaoca: pripovedač kolumne neprekidno biva pobrkan/zamenjen sa samim autorom, Svetislavom Basarom lično, i njegovom političkom biografijom. Basarin tekst tako predstavlja privilegovani autorski glas koji “bdi” nad “uspavanom” Srbijom, upozoravajući.¹⁷ Postoje naravno i drugi primeri: spisak autora koji pišu za elektronsko izdanje *Peščanika* ukazuje na strateški dosledan i dalekosežan projekt koji bi trebalo da obnovi platformu kritičkog

kom Gi Debora, mehanizmi društva spektakla toliko su moćni i detaljno razvijeni da je nemoguće da se u okviru medijskog sveta, koji podrazumeva sliku kao vrhunac simulakruma, na bilo koji način svetu uputi kritička poruka o njemu samome – ta “istina” samo je još jedan od elemenata simulakruma koji društvo spektakla predočava kao “stvarnost” savremenog sveta. Ipak, kao što je Burdije učestvovao u televizijskim emisijama, tako je i Debor snimao filmove. Iako eksperimentalni, ti su filmovi, zahvaljujući radikalnom životnom konceptu koji je Debor odigrao do kraja, stekli neprocenjiv kulturni status. Čini se, na osnovu samo ova dva primera, a moglo bi se naći još mnogo njih – televizijska emisija o Žaku Lakanu, Deridini i Delezovi televizijski intervjui i, najsvežiji primer, filmovi o Slavoju Žižeku u kojima Žižek nastupa kao narator i za koje piše scenario – da su i najkritičniji među intelektualcima druge polovine dvadesetog i prve dve decenije dvadeset prvog veka pokazali razumevanje za svoju slavu, omogućujući joj da dobije i svoj neminovni, epohalno prepoznatljiv, medijski oblik.

¹⁷ Up. kolumne Svetislava Basare u dnevnom listu *Danas* (<http://www.danas.rs/code/navigate.asp?Id=881>).

mišljenja u regionu. U ovom projektu učestvuju brojni autori koji ne odustaju od ideje kritičkog promišljanja stvarnosti putem otvorenog i medijski promovisanog autorskog stava, poput istaknutih hrvatskih kolumnista (Viktor Ivančić, Boris Dežulović, Predrag Lucić), sarajevskih pisaca (Aleksandar Hemon, Nenad Veličković) i srpskih pravnik, pisaca i izdavača. U poslednje vreme elektronsko izdanje *Peščanika* pokušava da redefiniše svoje promišljanje stanja u regionu rekontekstualizacijom tekstova u širi diskurs kritike globalnog neoliberalnog kapitalizma. Ipak, na sajtu *Peščanika* objavljuje i čitav niz autorki i autora (npr. Vesna Pešić) koji imaju ozbiljne političke biografije (u kojima su ambadorske funkcije samo neke od značajnijih), pri čemu kao da se posledice njihovog aktivnog učešća u političkom odlučivanju ne uzimaju u obzir u ovoj igri pisanja u kojoj pojedini autori nastupaju kao da su politički potpuno nevini, kao da nikada nisu imali nikakvu izvršnu moć i kao da posledice njihovog (ne)odlučivanja nisu određivale sudbinu čitave zajednice.¹⁸

Primeri su raznovrsni i ima ih pregršt. No za sve je zajednički specifičan povraćaj uložnog simboličkog kapitala koji se pisanjem autorske kolumne ostvaruje – profit se ovde isplaćuje u etičkoj valuti, u sticanju privida one reputacije koja autorima daje moralni legitimitet da prosuđuju stvarnost postjugoslovenskog kulturnog i političkog prostora. Kako je, međutim, taj moralni profit ostvaren, tj. kako je zadobijen taj etički legitimitet sa kojim autori kolumni nastupaju u javnosti? Autorska je kolumna mesto očigledne transakcije na kome se odvija transfer i obrt iz jednog oblika simboličkog kapitala u drugi: privatni uvid zasnovan na ličnoj traumi/sećanju razmenjuje se za diskurs od opšteg značaja u kome autor učestvuje kao kompetentni (a ponekad i kao jedini kompetentni) (sa)govornik. Autor se posredstvom svoje kolumne preobraćuje u političkog analitičara i tumača društvene stvarnosti koji bi trebalo da nam skrene pažnju na anomalije iste one društveno-kulturne javnosti koja je proizvela žanr kolumne kao privilegovani žanr. U okviru samo jednog teksta dešava se pomeranje investicije iz jednog društvenog polja u drugo: iz društvenog polja akademskog diskursa ili umetničkog stvaranja autor kolumne preusmerava, i time re-investira, svoj simbolički kapital u društveno polje medija, pri tome vodeći računa o prirodi esnafskog udruživanja u okviru ovog polja, tj. o prirodi esnafskog udruživanja vezanoj za konkretni medij u kome se oglasio i za prava vlasništva njemu svojstvena koja određuju uređivačku politiku medija i profil publike kojoj se obraća. Na taj način se “slobodni” intelektualni angažman preobraća u transakciju u kojoj se “simbolički” i “intelektualni” kapital, kao i svi drugi oblici kapitala, realizuje tek u svom “idealnom” obliku neprekidnog kretanja i transformacije: interesantno je da čak i tako mali simbolički prostor, kakav je prostor autorske medijske kolumne, omogućava brzu i uspešnu transakciju u kojoj kapital menja svoju formu i svoju svrhu investiranja. Pomislilo bi se, čak, da je autorska kolumna paradigma sveopšteg kretanja, investiranja i re-investiranja kapitala (dakako simboličkog) koja je idealna upravo zbog svojih žanrovskih mikro svojstava koja – u tajnoj narativnoj formuli – sažimaju pravila transakcije simboličkog kapitala na neoliberalnom tržištu kulturnih proizvoda i intelektualnih usluga.

Zato budimo opreznici: zadovoljstvo koje nalazimo u čitanju kolumne najčešće je rezultat privida reformističkog građanskog intelektualnog angažmana – onog angažmana koji je, zapravo, doživeo poraz i pokazao se neadekvatnim načinom delovanja u neokolonijalnim uslovima procesa globalizacije. Moramo se upitati kako to da je dominantni žanr u svetu masovnih medija zapravo žanr prošlosti i zbog čega je on toliko omiljen u društvima koja,

¹⁸ Up. multimedijalni portal *Peščanik* (<http://pescanik.net/>).

s druge strane, vape za promenom i novim aktivizmom? Nije li reč o sofisticiranom izbegavanju odgovornosti upravo u okviru jednog hibridnog žanra koji se zalaže za podizanje svesti o neophodnosti privatnog angažmana u pitanjima od javnog značaja; i to onog žanra koji, zahvaljujući plauzibilnoj granici u okviru opozicije privatno/javno, uočava i u tzv. malim stvarima razlog za protest i kritički odnos prema okruženju. U tom smislu autorska kolumna postaje paradoksalni žanr/mesto pomodnog i konformističkog, zgodna za olako promovisanje novih, alternativnih i subkulturnih životnih stilova: ona je poprište borbe za ekološko okruženje, očuvanje prirodnih lepota, manjinska prava, poštovanje nacionalne i internacionalne baštine, makrobiotiku i vegetarijansku zdravu ishranu, zdrav život uopšte ali i za poštovanje razlike i razumevanje onih koji jedu meso, puše, ne vežbaju dovoljno ili ne vežbaju uopšte, ne idu na koncerte i na izložbe ali gledaju *reality* programe itd.

Autorska kolumna je žanr koji, dakle, promoviše toleranciju u svakom pogledu, uz mrvicu ironije i sarkazma, koji bi trebalo da nam ukažu na to da nas je postmodernistička tolerancija dovela i dovela. U svetu u kome više od polovine planete nema nikakvu šansu da uopšte sanja o bilo kakvom “životnom stilu” autorska kolumna samo je još jedan uspešno pronađeni način za umirenje građanske savesti; privid koji odlaže konačno priznanje poraza građansko-liberalnog intelektualnog obrasca za koji se većina autora kolumni zapravo zalaže. Paralelno sa ovim diskursom u postjugoslovenskom kulturnom prostoru još uvek je vrlo uticajna tradicionalna predstava o širini intelektualnog delovanja i višestrukom identitetu intelektualca/stvaraoca koja omogućava da se iz igre zvane “briga za dobrobit zajednice” privremeno povuku investicije kako bi se ponovo, sa podignutom vrednošću, uložile u ugled nečijeg “nezavisnog” umetničkog/intelektualnog lika i dela. Interesantno je da ovo “odstupanje” sa politički i ekonomski istaknute pozicije javnog delatnika ne pokreće nikakva pitanja o njegovoj odgovornosti: automatski se prihvata da je on samo privremeno zapostavio svoj “sveti” umetnički ili intelektualni angažman zarad “brige za zajednicu” koja mu je, naravno, donela vrlo veliku ali u javnim raspravama nikad spominjanu finansijsku dobit. Autorska kolumna u ovom kontekstu se čita kao uobičajena “dopunska” delatnost umetnika/intelektualca koji se zahvaljujući njoj “odmara” od napornog i “genijalnog”, “pravoga” profesionalnog posvećenja; do prve sledeće, zgodne političke prilike.

Društva postjugoslovenskog tranzicionog prostora suočena su, skoro svakodnevno, sa ovakvim transferima intelektualnog kapitala i njihovim transformacijama koje prate promenu kritičkog u ideološko-izvršni diskurs. Izmicanje od odgovornosti i promena identitetske pozicije utoliko je lakše ukoliko se ima u vidu da je u srpskoj ali i u postjugoslovenskoj kulturi još uvek vrlo snažna, skoro dominantna, univerzalistička koncepcija estetskih i intelektualnih vrednosti dela u kojoj se – u građanskoj tradiciji visokih dometa evropske moderne – zanemaruje specifičnost istorijsko-ideološkog konteksta u kome opus nastaje, kao i suštinski aktivistički aspekt akademskih uvida kulturnih, medijskih i postkolonijalnih studija o značaju tog konteksta. Tako npr. u srpskim akademskim zajednicama ima sve više onih koji u svojim akademskim radovima svesrdno citiraju teoretičare postkolonijalnih studija, a u svom se političkom i medijskom nastupu zalažu za univerzalističke principe vrednovanja umetničkog dela i intelektualnog opusa, insistirajući na autonomiji estetskih vrednosti nezavisnoj od bilo kakve ideološke interpretacije ili interpelacije. Nova “teorijska obuka” – u okviru koje se rodne i postkolonijalne studije konačno prihvataju kao akademske discipline, a feministička kritika uspeva da se struktura kao samostalni kritički diskurs – došla je dve decenije prekasno. Rat je gotov, a raspad i podela SFRJ završeni. Pri tome ni teorijska obuka nije najbolje “sprovedena”: univerzalisti koji citiraju eminentne radove iz

postkolonijalnih, kulturnih i rodni studija čine to radi pukog akademskog prestiža. Oni i dalje ne vide u čemu je zapravo veza između radova koje citiraju te srpskog i postjugoslovenskog društvenog i kulturnog prostora.

Štaviše, čini se da većina njih misli kako te veze zapravo i nema. Čini se, naime, da većina njih i dalje živi u ubeđenju, uprkos iskustvu traumatske prošlosti raspada SFRJ na kraju XX veka, da doba građanske Evrope još nije prošlo i da će tek doživeti svoj zenit. Mazohizam sticanja odvija se kao u nekom začaranom, *perpetum mobile* procesu: oni koji investiraju u sopstvenu traumu kao da veruju da će simbolički kapital na taj način stečen biti iskupljujući. Kao da “goli život” već nije stupio na istorijsku i političku pozornicu Evrope, kao da se već i naši sopstveni životi ne ogledaju u tom agambenovskom prizoru.

Crni panteri i Agamben

Angažman novih intelektualnih elita koje se formiraju tokom devedesetih i posle dve hiljadite na postjugoslovenskim prostorima se, iz brojnih razloga, pokazao nedostatnim: zauzeti investiranjem u svoje karijere u širem kontekstu globalnog kulturnog tržišta intelektualci su zaboravili na brigu o građanima i njihovoj zajednici, kao i na ozbiljnu reformu građanske platforme kritičkog mišljenja. U ovakvoj je situaciji intelektualni ugled davno prevaziđena i zapravo izigrana kategorija koja je stavljena u tržišnu ponudu: reč je o situaciji na koju je neophodno hitno reagovati kako bismo posle više decenija ćutanja odgovorili na pitanje šta je danas zapravo jemstvo intelektualnog ugleda i da li nam je taj ugled, takav kakav je, garancija istinskog delovanja u korist zajednice.

Tek početkom druge decenije dvadeset prvog veka javili su se glasovi pobune protiv ovakvog sticanja simboličkog kapitala. Teoretičari nove generacije, poput Damira Arsenijevića, zalažu se za prevazilaženje traumatske investicije u procesu sticanja simboličkog kapitala jer je po njima to uvek investicija u prošlost, vođena nekrofilnom politikom koju su uspostavili kolonizatori, a ne žrtve. Otuda Arsenijević piše:

Od kraja rata, 1995, umjesto da ožale užasne gubitke, građani i građanke Bosne i Hercegovine prisiljavani su, čas od lokalnih, čas od internacionalnih faktora, da prihvate kako mogu govoriti jedino kao žrtve na čijim tijelima etničke elite zidaju perverzna bogatstva.

Protesti su napravili, po prvi put, šansu za Bosnu i Hercegovinu – da se makne od melanholijske žalovanju; to jest: da se suoči sa gubicima i počne prebrojavati ratne dobitke. Život koji je nadživio rat i genocid, život koji osjeća duboko nepovjerenje dok istovremeno očekuje spas, život koji je bio brutaliziran korumpiranom privatizacijom javnih preduzeća, život koji sanja jedino o napuštanju ove zemlje, život koji zna da je jedino sigurno umiranje od samoće i gladi – to je naš život, život koji moramo sabrati da stvorimo iznova humanije društvene veze. To je taj život, onaj koji se u agoniji i boli odriče nepovjerenja i radi neumoljivo da proizvede i proba drugačiju mogućnost.¹⁹

Svoj tekst Arsenijević je postavio na elektronskom portalu sarajevskog Medija centra tokom poslednjih nemira u BiH. Ovaj glas podignut je upravo pred prizorom u kome se u procesu neokolonizacije svi naši životi, posmatrano iz globalne perspektive, pretvaraju

¹⁹ Damir ARSENIJEVIĆ, “Proizvodnja i vježbanje mogućnosti” (<http://www.media.ba/bs/magazin-etika/proizvodnja-i-vježbanje-mogućnosti>).

u Agambenov “goli život”, a svi mi postajemo Agambenovi “muslimani”. Pre nego što se takva sadašnjost zaista desi, sadašnjost koja će nam ukinuti budućnost, na ulicama i na proglasima, kao i u nekim umetničkim i akademskim radovima, ukazalo se na potrebu za pobunom, kao i za novom idejom o intelektualnom angažmanu – za intelektualcem-revolucionarom koji će tu pobunu izvesti, osvajajući ponovo pretpostavke o stvaranju društva oslobođenog straha. Otuda se u ovom tekstu ne pojavljuje agambenovska figura “golog života” već figura borbe za život koji će oprobati i “drugačije mogućnosti”. Ovaj tekst zahteva da svaki intelektualni angažman postane koliko svakodnevni toliko i revolucionarni: intelektualac mora odustati od kalkulacije sopstvenom traumom, od mazohizma sticanja, od transakcija ugledom, od transfera iz jedne u drugu značajnu tačku društvene moći ukoliko želi da se suoči sa budućnošću slobode. Ili kako to Salman Rušdi ističe:

Kreativni čin zahtijeva ne samo slobodu, već i ovu pretpostavku o slobodi. Ako umjetnik brine da li će sutra biti slobodan, onda on nije slobodan ni danas. Ako se plaši posljedica svog izbora teme ili načina na koji ju je obradio, onda njegovim izborom neće upravljati njegovog talenat, već njegov strah. Ako nismo sigurni u svoju slobodu, onda nismo slobodni.²⁰

Mislite li da to na prostorima bivše Jugoslavije zvuči kao da smo jednom probali, ali nam nije uspelo i zbog toga moramo odustati svaki put iznova? Razmislite. Ako se vratimo na početne pretpostavke ovog teksta setićemo se da on ima i moto. Radi se o pesmi koju je Gil Skot-Heron napisao uzевši za refren slogan Crnih pantera, grupe koja se sedamdesetih godina XX veka na radikalna način, koristeći se i terorističkim strategijama, borila za prava Afroamerikanaca. Gil Skot-Heronova pesma posvećena je, u svojoj osnovi, obračunu sa hipnotičkom moći masovnih medija i konzumentskog društva koje struktuirala mit o američkom snu i malograđanski američki milje. Ona upozorava da će se revolucija desiti uprkos reklamama, tv serijama u nastavcima, kokicama i koka-koli koje konzumiramo dok gledamo crtiće, sugerisući da je drugačija stvarnost, stvarnost koja će se odigrati na drugom mestu i na drugačiji način od onog na koji smo navikli – moguća. Crni panteri su mahom završili svoje živote nasilnom smrću ili u zatvoru. Njihova grupa, kao i njihovo političko delovanje, trajala je kratko. Činilo se da se na taj način ništa ne može promeniti. Ipak, prava Afroamerikanaca su osvojena. U dugoj borbi za ta prava povest o Crnim panterima nikada nije izgubila svoju mitsku dimenziju i svoju motivacionu moć. Ona je potvrđivala da su revolucionari zaista postojali i da nije uzaludno verovati u neophodnost takvog oblika društvenog angažmana. Takođe, ona je ukazala na to da je strah najveći neprijatelj promene: zbog toga su mitski heroji afro-američke borbe za prava bili upravo oni koji su odbili da žive u kulturi straha.

Sve to kazuje nam nešto o potrebi rekonstituisanja figure intelektualca-revolucionara u postjugoslovenskom kulturnom prostoru koja se neće temeljiti u skandalu prividne intelektualne pobune koji je medijski fotogeničan. Svrha delovanja intelektualca-revolucionara je zbuniti medije nesvikhnutе na revoluciju i na izvestan način paralisati njihovo upravljanje procesom sticanja intelektualnog simboličkog kapitala. Jer, kao što to imamo priliku da vidimo širom sveta, kamera ne zna tačno šta snima na ulicama Sirije, Ukrajine, Sarajeva ili Tuzle. Nove revolucije ne daju se više prikazati bezbolno, one nisu

²⁰ Salman RUSHDIE, “Umjetnost nije zabava, umjetnost je revolucija” (<http://www.e-novine.com/kultura/kultura-tema/64800-Umjetnost-nije-zabava-umjetnost-revolucija.html>).

snimak Zalivskog rata koji liči na video igru i koji gledaoce ostavlja ravnodušnim, kako je upozoravao Bodrijar.²¹

Nove revolucije zbunjuju kameru i nisu fotogenične. Nove revolucije blokiraju masovne medije, nove medije i linkove koji bi nas lako i odmah odveli do informacija. Nove revolucije ne mogu se prevesti na diskurse konzumacije/kolonizacije i o njima se još ne može svedočiti. One nas provociraju i zahtevaju da sami tragamo, kontaktiramo i angažujemo se kako bismo saznali šta se zapravo dešava. Na izvestan način to je poziv da se priključimo i podržimo promenu koja se pokušava (samo)artikulisati.

Jer možda smo i mi među onima koji su suviše dugo čekali da isprobaju, stvarno isprobaju, istinske mogućnosti intelektualnog angažmana u epohi globalnog jada. Jer: "Umjetnost nije zabava. U svom najboljem izdanju, ona je revolucija."²²

REPUTATION FOR SALE: INTELLECTUALS, CITIZENS AND REVOLUTIONARIES

The engagement of the new intellectual elite which formed during the 1990s and early 2000s on the territory of former Yugoslavia proved inadequate for many different reasons: busy building their careers in the broader context of the global cultural market, intellectuals contributed to the deterioration of the concept of civil society and to numerous failed attempts to reform the civil platforms of critical thinking. However, the intellectual elite remained devoted to archaic forms of civic engagement and their own social conformism. In post-Yugoslav media the editorial represents the privileged media genre and a platform for engagement and a precise formula of rapid transformation of the symbolic into political power. It was only at the beginning of 2010s that the voices of rebellion against such a situation emerged, accusing the acquisition of symbolic capital by accepting the rules of the neoliberal market-cultural capitalism. Theorists of the younger generations advocate the overcoming of the trauma of investment in the process of acquiring symbolic capital. According to them, it is always an investment in the past, led by necrophiliac policies set up by the colonizers – not by the victims. Therefore the new concept of political engagement does not concern Agamben's concept of "bare life" but the possibility of creating a different social and political reality in the post-Yugoslav cultural space. All this points to the need to reconstitute the figure of the intellectual as a revolutionary in the post-Yugoslav cultural space, the figure which would deal with the future of intellectual freedom and denounce the intellectual calculations with traumatic memories, masochism of symbolic capital acquisition, transaction with intellectual reputation, and the transfer from one to another important point of social power. The new type of engagement should be based in rebellion which will confuse the media and prevent their domination over the process of acquiring intellectual and symbolic capital.

Keywords: the intellectual, citizen, revolutionary, globalization, post-Yugoslav cultural space, mass media, engagement, symbolic capital

²¹ Žan BODRIJAR, "Rat u Zalivu se nije dogodio", *Evropski diskurs rata, Zbornik radova* (ur. Obrad Savić), Beograd 1995., 463–482.

²² S. RUSHIDIE, "Umjetnost nije zabava, umjetnost je revolucija".

Literatura

Dorđo AGAMBEN, *Homo sacer: suverena moć i goli život*, Loznica 2013.

Damir ARSENIJEVIĆ, "Proizvodnja i vježbanje mogućnosti" (<http://www.media.ba/bs/magazinetika/proizvodnja-i-vježbanje-mogućnosti>).

Svetislav BASARA, kolumne u dnevnom listu *Danas* (<http://www.danas.rs/code/navigate.asp?Id=881>).

Zigmunt BAUMAN, *Fluidni strah*, Novi Sad 2010.

Žan BODRIJAR, "Rat u Zalivu se nije dogodio", *Evropski diskurs rata, Zbornik radova* (ur. Obrad Savić), Beograd 1995., 463–482.

Boris BUDEN, *Zona prelaska*, Beograd 2012.

Pjer BURDIJE, *Pravila umetnosti: geneza i struktura polja književnosti*, Novi Sad 2003.

Guy DEBORD, "Društvo spektakla" (<http://anarhisticka-biblioteka.net/library/guy-debord-drustvo-spektakla>).

Mladen DOLAR, *O škrtosti i o nekim sa njom povezanim stvarima*, Zagreb 2009.

Henry A. GIROUX, *Beyond the Spectacle of Terrorism*, London 2006.

Daglas KELNER, *Medijska kultura*, Beograd 2004.

Naomi KLAJN, *Doktrina šoka: procvat kapitalizma katastrofe*, Beograd 2009.

Peščanik (<http://pescanik.net/>).

Tatjana ROSIĆ, "Dnevnik1941-1952 Aleksandra Tiške: Pandorina kutija i demoni odluke", *Intelektualci i rat 1939. – 1947. Zbornik radova s Desničinih susreta 2011.* (ur. Drago Roksanđić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2012., 57–70.

Salman RUSHDIE, "Umjetnost nije zabava, umjetnost je revolucija" (<http://www.e-novine.com/kultura/kultura-tema/64800-Umjetnost-nije-zabava-umjetnost-revolucija.html>).

Ričard SENET, *Kultura novog kapitalizma*, Beograd 2007.

Gajatri Čakravorti SPIVAK, *Teorija postkolonijalnog uma*, Beograd 2003.

Pol VIRILIO, *Mašine vizije*, Novi Sad 1993.

Dubravka UGREŠIĆ, *Kultura laži*, Beograd 2012.

Filmovi

Hannah Arendt (rež. Margarethe von Trotta), 2012.

Derrida (rež. Kirby Dick i Amy Ziering), 2002.

Jacques Lacan: Television (rež. Benoît Jacquot), 1973.

L'abecedaire de Gilles Deleuze (rež. Pierre-André Boutang), 1996.

The Perverts Guide to Ideology (rež. Sophie Fiennes, scen. Slavoj Žižek), 2012.

8.

TUMAČENJE I PRIKAZIVANJE INTELEKTUALCA-UMJETNIKA DANAS

Zvonko Kovač

UDK: 316.344.32:7.071

Sažetak: U članku je analizirana uloga intelektualca-umjetnika u društvu općenito, s posebnim naglaskom na situacije u kojima se on osjeća kao stranac prema nacionalnom kulturnom i socijalnom kontekstu. Interpretirani su roman *Tujci* Ivana Cankara, uz iznošenje dosadašnjih tumačenja, kao i romani *Povratak Filipa Latinovicza* Miroslava Krleže i *Povratak Filipa Latinovića* Borisa Perića, koji se analiziraju u određenom intertekstualnom odnosu – kao predložak i njegova književna aktualizacija. Osim toga, članak se na kraju proširuje usporedbom sa sličnim romanima drugih južnoslavenskih pisaca – Oskara Daviča, Vladana Desnice i Marjana Rožanca, sa zaključnim osvrtom na postmoderno stanje.

Ključne riječi: prikazivanje (re-prezentacija), modernizam, intelektualac-umjetnik, obnova modernizma, južnoslavenske književnosti, postmoderna, povijest

Umjesto uvoda: tumačenja umjetnika kod Cankara

Za razliku od izvrsne recepcije u Austriji, nekada vrlo poznato djelo Ivana Cankara danas se u Hrvatskoj ne čita, ni u modernističkom ni u postmodernističkom ili tranzicijskom ključu.¹ Za hrvatske prosvjetne vlasti, koje Hrvatsku žele vidjeti u mediteranskom ili srednjoeuropskom kontekstu, već više od dvadeset godina Cankar nije klasik srednjoeuropskoga kruga “bečke moderne”. On je kao i mnogi drugi klasici susjednih književnosti, poput Njegoša, Laze Kostića, Stevana Sremca ili Laze Lazarevića, Zmaja, Stankovića, Dučića ili Isidore Sekulić, Crnjanskog, Daviča, Miodraga Pavlovića, Selimovića, Kiša ili Pekića, isključen iz hrvatske srednjoškolske lektire, vjerojatno ne kao nepoželjan balkanski, nego više kao neprijemljen socijalni pisac. Ostao je u hrvatskome obrazovnom prostoru uglavnom kao “dječji pisac”, s autobiografskom prozom *Moje življenje*, odnosno s crticama *Skodelica kave* i *Suhe*

¹ Zvonko KOVAČ, “Recepcija slovenskega klasika pri Hrvatih”, *Delo* (Ljubljana), br. 113, 19. 5. 2010., 18. Usp. i: “Einen ‘Klassiker der slowenischen Moderne’ nennt Franz Haas den bis vor zehn Jahren auf Deutsch weitgehend unbekanntem Autor Ivan Cankar (1876 bis 1918). Dessen Entdeckung würdigt er als Verdienst des Übersetzers Erwin Köstler und des Klagenfurter Drava-Verlags, der in zehn Bänden bereits die wichtigsten Werke Cankars veröffentlicht hat. Wie Haas berichtet, enthält sein nun vorliegender Roman ‘Die Fremden’, Cankars Erstling aus dem Jahr 1901, bereits das große Lebensthema des Autors – *die Heimatlosigkeit der slowenischen Künstler zwischen Moderne und Volkskunst.*” (<http://www.perlentaucher.de/buch/ivan-cankar/die-fremden.html>)

hruške (iz staroga hrvatskog izbora Cankareve kraće proze *Istina i ljubav*). Na slabu recepciju Cankara kod Hrvata upozorio je još Jože Pogačnik u svojoj studiji *Slovenski fenotip u hrvatskoj književnosti*, u kontekstu opće teze o negativnom stereotipu, podcjenjivanju Slovenaca u hrvatskoj kulturnoj povijesti, posebno u književnosti.² Potpuno različito od toga kako danas u Hrvatskoj (ne) čitamo Cankara i kako su na recepciju gledali kritičar i njegov interpretator, izvanredno je dobra bila modernistička recepcija Cankara kod hrvatskoga kritičara moderne Milana Marjanovića. Ona nije zanimljiva samo kao dokument znatnoga zanimanja za onodobnu suvremenu slovensku književnost i njezina pozornog čitanja među hrvatskim kritičarima i piscima u razdoblju moderne, nego i kao kritika u kojoj se *stranac* i *stranstvo*, a možemo reći samo *drugi* i *drugost*, vide u zanimljivoj dinamici razumijevanja “svojih tuđinaca”, jednako kao u otkrivanju nerazumijevanja međuprostora u kojem djelujemo kao stranci neodvojeni od svoje domovine, a istodobno neprihvaćeni u drugome, stranom svijetu.

Slovenska književna povijest o Cankarevu romanu *Tujci* ne govori puno. Zanimljiviji su romani *Na klanцу* i *Martin Kačur*, a najviše su eksponirani bili, dakako, *Hlapec Jernej in njegova pravica* te Cankareva socijalna dramska djela, koja su za našu generaciju bila obavezna lektira, slovenska kanonska djela.³ A kada se pisalo o romanu *Tujci*, naglašavalo se da se radi o prvome Cankarevu pokušaju pisanja romana koji je nastao na prijelazu iz ranoga razdoblja u zrelo razdoblje. Središnja je ideja romana, kako je pisao Janko Kos, da slovensko građansko društvo ne razumije umjetnika i novu slovensku umjetnost te zato umjetnik ostaje stranac u svojoj domovini, kao i u tuđini. Spomenutom povjesničaru nije bio po volji pesimistično fatalističan osnovni tijek romana, a zbog realistične osnove i impresionističkih psiholoških dodataka roman mu nije dovoljno umjetnički i stilski jedinstven.⁴ France Bernik, autor poznate monografije o Ivanu Cankaru, uspoređuje *Tujce* sa sličnim djelima o slovenskom umjetniku u tuđini, kao što su roman *Križ na gori* i *Novo življenje*. Čita ga na podlozi Cankareve biografije i izražava neprikrivenu simpatiju za Grivara iz pripovijesti *Poslednji dnevi Štefana Poljanca* na račun glavnoga lika Slivara u romanu *Tujci*, s obzirom na to da za razliku od njega kipar Grivar nikada ne pomišlja na samoubojstvo, nego ga doživljava samo kao “estetičku požudu”, dok u sebi pobuđuje težnju za novim životom. Za razliku od Slivara, koji se kada ga žena napusti i prevari, baci u Dunav, “romantični iluzionizam Grivareve erotike” pripovjedač gradira tako “da se čini ispunjen, do kraja ostvaren”, slično kao u Grivarevu duhovnom životu.

Teološka vizija sveta, v kateri je vse naravnano k svetlobi in višjemu cilju, mu odkriva pozitivno vrednost duhovnega trpljenja, njegov smisel in etos. “Blagoslovljeno trpljenje – blagoslovljeno za paradiz!” Redkokateremu junaku Cankarjeve proze je romantično hrepenenje tako neizprosno imperativ in cilj hrepenenja tako blizu kot Grivarju, toda prav v trenutku najvišje hrepenenjske zanesenosti, sredi opisov, ki predstavljajo vrhunec pisateljeve lirsko romantične proze, se junaku porušijo sanje.⁵

² Nešto više o tome u: Zvonko KOVAČ, *Međuknjiževna tumačenja*, Zagreb 2005., 75.

³ O tome kako je Cankar u zajedničkim državama godinama figurirao upravo kao socijalno angažiran autor, zapravo kao klasik socijalne književnosti, dala bi se napisati opširna studija; uvjeren sam da mu je u Hrvatskoj baš to, da je bio povezivan sa socijalizmom, presudilo da ga više ne uzimamo kao kanonskog pisca, premda bi se druga djela, poput *Hiše Marije Pomoćnice* ili *Nina*, danas mogla koristiti kao vršne modernističke proze kakvih iz toga doba nema mnogo. Ne trebam ni spominjati da se slično dogodilo i domaćem piscu Augustu Cesarcu, iako su oba književnika u okvirima slovenske i hrvatske književnosti veoma važni pisci. Na žalost, zadnja provjera među studentima pokazuje da je i Vladan Desnica samo formalno na popisu hrvatske gimnazijske i srednjoškolske lektire.

⁴ Janko Kos, *Pregled slovenskega slovstva*, Ljubljana 2002., 217–218.

⁵ France BERNIK, *Ivan Cankar*, Maribor 2006., 157.

Nakon sloma ljubavne iluzije Grivaru je jasno da je živio u prošlosti, i to u sanjanoj, izmišljenoj zbilji, ali je unatoč tomu sposoban, za razliku od Slivara, “da nadmaši subjektivni idealizam i otvori se pravom životu”, novom životu, a to je “povratak prema stvaralačkom radu, k umjetnosti”.⁶

Manje zahtjevan prema romanu *Tujci* bio je Franz Zdravec, koji ga smješta u slovenski generacijski roman, a romaneskni “stranci” mogli bi biti Ivan Grohar, Rihard Jakopič ili Josip Murn iz tadašnje generacije, “kojoj su ljudi na vodećim mjestima, također kulturnjaci, preporučivali raditi u inozemstvu, jer Slovenija kao da nema novaca za umjetnost i znanost”.⁷ Stranca ili *narodnoga otuđenika* može se opaziti unutar dva kruga, u “domaćem krugu” i u “slovenskoj koloniji” – “njezin domaći dio se zauzima za vlast i kapital te produktivne umove odguruje u inozemstvo, a kolonijalni dio se cinično i dobrovoljno presuđuje u druge nacionalne sredine”.⁸ Na kraju, kako zaključuje Zdravec, Slivar upozorava nacionalne nihiliste i provincijalne dogmatike da je bolje odreći se umjetničkih vizija nego ih zamijeniti za estetiku “narodne umjetnosti” i “malograđanskoga neukusa”.⁹ Na pitanje zašto je Slivar učinio samoubojstvo, Zdravec ne odgovara.

Zanimljivo je da je vrlo rana slovenska kritika Cankareva romana *Tujci* spomenute narodne odrođene umjetnike imenovala – bastardi, dvojne građe, uvijek u disharmoniji, koji djeluju nesigurno i strano, a ne prisno, na koje je, doduše, narod djelomice ponosan, a koji, pak, već jedva lome materinji jezik, o domaćim prilikama govore “objektivno”, distancirano, itd. Na taj način o romanu je pisala Zofka Kveder-Demetrović, i sama slovensko-hrvatski bastard, međukulturna spisateljica, te drugom prilikom dodala:

Ova je knjiga bolni, ali samosvjesni odgovor staroj inteligenciji, starim umjetnicima, literatima i političarima na sve one napadaje, kojim krste ljude, što odišu novim duhom, odgovor je jednog “moderniste”. Neutaživa je to analiza njihova lažljiva patriotizma i nemoći!¹⁰

Za moje razumijevanje modernističkog čitanja najzanimljivija je spomenuta kritika romana *Tujci* Milana Marjanovića, objavljena u *Obzoru* 1903. godine, prva kritika, posebna po oduševljenome prijemu. Cankareva pripovijest pobuđuje na razmišljanja koja pogađaju u jezgro stvari i koja govore neku višu istinu, premda čitatelja ostavljaju u gorkom raspoloženju i “odišu pesimizmom”.

Cankarova pripovijest spada u red onih djela, koja čitaoca pobudjuju na mnoge misli, koja ga sile, da se dublje zamisli u svoj zadatak, da ozbiljno razmišlja o svom položaju prama životu, a osobito prama svom narodu. To je jedno između onih, u literaturama ne baš tako mnogobrojnih, djela, koja pogađaju u jezgro stvari i koja sile kategorički svakoga, da otvori oči i da se ozre oko sebe, koja trgaju s očiju koprenu, koja razodkrivaju svu istinu i tom ciplom istinom izlaze pred čitaoca i traže, da ju gleda i da razmišlja o njoj.¹¹

Marjanović se pita tko su stranci o kojima piše Cankar i odmah odgovara da je to sva slovenska inteligencija, posebno umjetnici koji žive između rodne grude i velikoga svijeta, koji su po imenima domaći, a u duhu i u svojim djelima su stranci. Jednako je u Beču – pripadnici “slovenske kolonije” “za svoj narod” su stranci, tako da su obje skupine u nekome

⁶ *Isto*, 158.

⁷ Franc ZADRAVEC, *Slovenski roman dvajsetega stoletja*, Ljubljana 1997., 75–76.

⁸ *Isto*, 76.

⁹ *Isto*.

¹⁰ Ivan CANKAR, *Zbrano delo*, knj. 9, Ljubljana 1970., 314–315, 318.

¹¹ *Isto*, 319.

međuprostoru koji je neproduktivan, kako je uvjeren Marjanović, jer sredine nema, sredina vodi u smrt ili do boemstva i rezignacije. Cankar je imao hrabrosti postaviti jedno od temeljnih pitanja, odnos između inteligencije i naroda, te istodobno stvoriti djelo “neobične umjetničke cijene”, na koje Slovenci mogu biti ponosni.

Sve je tu pisano onim čarobnim stilom, koji je uspjela sinteza realizma i začarane blage romantike. Sve je tu između sna i jave. Likovi su klesani, dialozi markantni, opisi sjajni i puni tople i krasne poezije. Nekoji su se ustručavali odrediti Cankaru mjesto u savremenoj slovenskoj literaturi, ali nakon ovoga djela može mu se bez oklievanja odrediti prvo mjesto među živjećim umjetnicima.¹²

Ne navodim to samo zato što vidimo oduševljenost hrvatskoga kritičara, nego i zato što sam uvjeren da Marjanović vidi pitanja koja otvara i kao probleme svoje kulture, odnosno hrvatskoga društva, pa se slobodno možemo upitati nismo li ponovno u situaciji u kojoj se od najboljih među nama očekuje prilagođavanje i zaboravljanje svoje kulture, u najmanju ruku možda i pristajanje na njezino konačno nestajanje. Naime, u nastavku svoje rasprave Marjanović se uhvatio problema maloga naroda, jer se Cankar našao, prema kritičarevu mišljenju, oči u oči sa suštinom tog problema.

Kod malog naroda – osobito takvog naroda, koji nema za sobom velike tradicije – sve je maleno, dapače maljušno, a iz malenoga se, dok ostaje maleno, ne može roditi ništa veliko ili ako se i rodi, to se nije rodilo njegovom zaslugom, te bježi daleko, van u veliki svijet, gdje ima više pobuda, više hrane i gdje dobiva više poleta. Ali onda taj mali narod biva lišen najboljih svojih sila, lišen onih veličina, koje bi mogle i njegovoj egzistenciji dati smisao i njegovom životu zadatak.¹³

U slučaju da je obratno te talentirani pojedinac ostane doma, on izgubi svu energiju u borbi s “maljušnim prilikama” te je korist vrlo relativna, jer narodima daju smisao i sadržaj u kulturnoj utakmici samo njegovi velikasi! Ili izrijekom:

Slivar je htio nekako da ipak spoji te krajnosti, ali i on je tudjinac, tudjinac je kod kuće, jer donosi kući novi svijet, nove misli, koje oni kod kuće odmah prepoznaju kako tudje, a on ne može da se pritajuje, da ugrezne i laž i blato i – mora u svijet. U svijetu je opet tudjinac, jer još uvijek nije sasma prekinuo sa domovinom, jer nije sasma “stresao prah sa obuće svoje” i ne prima ga ni tudji svijet. Polutanstvo ne uspijeva u životu, u njemu uspijevaju samo izrazitosti.¹⁴

Za Marjanovića nije izlaz ni u relativnim veličinama, kojima smo u malim kulturama tako skloni, jer to rađa “zadovoljavanje s malim”, što narod uspavljuje i slabi njegovu unutarnju snagu.

Pridodamo li k tome još odgojem nametnutu poniznost i skromnost, koja u tom slučaju postaje nekom megalomanskom, gotovo hinjenom skromnošću – onda dobijemo za rezultat ono neko samozadovoljstvo što vodi do mirovanja, do filistarije, do smrti.¹⁵

Što je rješenje, što nam je raditi? Marjanović zajedno s Cankarem odgovara: trebamo spoznati svoju malešnost i odbaciti poniznost, jer malen će narod prevladati i nadoknaditi “pomanjkanje mnogobrojnosti svojih članova i tjesnoću svoje kuće” samo s intenzivnosti

¹² *Isto*, 322.

¹³ *Isto*, 337.

¹⁴ *Isto*, 337, 338.

¹⁵ *Isto*, 339.

života, razvijanjem napetosti življenja, individualiziranjem društva. Kao što je to uspjelo sjevernim malim europskim narodima.¹⁶

Dva Filipova povratka

Filip Latinovicz Miroslava Krleže vratio se iz Svilarova svijeta kući nakon dvadeset i tri godine kao slikar pun dvojbi oko vlastita talenta i oko tendencija suvremene umjetnosti, s naglašenim frustracijama iz djetinjstva i rane mladosti, u potrazi za izgubljenim identitetom. Diskontinuitet osobnosti koja samu sebe promatra nakon jedanaestogodišnjega kontinuirana izbjivanja iz kaptolske kavane, u svemu je naglašen. On sumnja u identitet “svoje vlastite egzistencije”, pitajući se o sebi kao o subjektu koji, na naratološkom planu, jednom preispituje samoga sebe kao lik, da bi se odmah zatim od takvoga sebe distancirao prepustivši auktorijalnom pripovjedaču da s čitateljem uspostavi savez u kojemu on neće uvijek pitati tko govori, subjekt lika ili narativni subjekt.

Gdje nam je dokaz, da naše “ja” traje, da smo “mi” još uvijek trajno i neprekidno “mi”, gdje nam je zapravo mjera. Da on kao subjekt nije otputovao definitivno iz ovih prljavih i zaoostalnih prilika, kada je prije jedanaest godina posljednji put sjedio u ovoj smrdljivoj kavani, čekajući svoj vlak?¹⁷

Da nisu markirani navodnicima, mnogi bi se Filipovi monolozi mogli pripisati prvoosobnom pripovjedaču, kao i obratno, često se narativni subjekt i po stilu i po intenzitetu rečenice oslanja na Filipova razmišljanja, tako da se znakovi osobnosti i znakovi intelektualno-esejističkoga narativnog subjekta međusobno nadopunjuju i najčešće skladno razvijaju. Bilo da pripovijedanje teče iz perspektive narativnoga subjekta bilo da ga smjenjuju narativne dionice pisane iz perspektive lika, njihova međusobna blizina upućuje na autobiografski diskurs, barem kada je riječ o pitanjima umjetnosti.

Sve je bilo namješteno u Bobočinu stanu kao u kazalištu (...) gdje se u dekorativnom polusvijetu pušilo, pilo i lagalo čitave dane i noći. (...) Lagalo se o knjigama, lagalo se o lirici, lagalo se o ukusu i o modi, govorilo se o Ljepoti, kao da je Ljepota naslovna stranica u trobojnom tisku kakvog ženskog pomodnog lista, i tako se lagalo i brbljalo, tako se trošilo mjesečno oko sedamdeset hiljada i tako su se razbila tri braka i propale dvije banke, a sve u nevinim razgovorima o Ljepoti, o Ukusu, o Vječnosti i o Bogu.¹⁸

Iako izrečene s kraja poglavlja u kojemu Filip upoznaje Kseniju Radajevu, prema intenzitetu kritičkoga odnosa spram društva u kojemu je zatječe, procjene o umjetnosti i o drugim vječnim pitanjima lako ćemo pripisati i glavnom liku iako nedvojbeno pripadaju angažiranom narativnom subjektu. Sličnih je mjesta mnogo i akademska ih je kritika već

¹⁶ Ukratko, zapisao sam prije slovenske krize, sto godina kasnije od dva mala južna, pretežno katolička naroda, moramo priznati da je manjemu to manje-više uspjelo, međutim bojim se da se u međuvremenu i on pridružio brojnijemu susjednom narodu, koji opet tavori između svoje izmišljene veličine i nametnute potrebe za poniznosti. Umjesto intenzivnosti života i individualiziranja društva – rezignacija, nirvana i fatalizam, u čemu prednjače samo još brojniji južnoslavenski balkanski narodi, poput Bugara i Srba, od kojih je, čini se, potonji izabrao, ratovima i dugom tranzicijom, još teži i naporniji put prema svojevrsnome povijesnom nepostojanju, kao jedinom izglednom načinu preživljavanja malih europskih naroda i kultura.

¹⁷ Miroslav KRLEŽA, *Povratak Filipa Latinovicza*, Zagreb 1969., 46.

¹⁸ *Isto*, 143.

prije uočila. Za sličan postupak u romanu *Na rubu pameti* Flaker će reći da roman ne čita-mo prema bezimenom pripovjedaču, nego *secundum auctorem*, a Lasić da pisac teži “preli-jevanju”, njegova se misao utapa u misli lika i obratno. U svom istraživanju statusa reflek-sije u pripovjednoj prozi Krešimir Nemeć princip “ambigvitetne narativnosti” povezuje s dvojnim karakterom refleksije u narativnome fikcionalnom djelu: priroda njezina iskaza uvjetuje njihovu autarkičnost jer se ne odnosi samo na poseban svijet literarne fikcije kojeg je dio, nego neposredno upućuju na predmetnosti koje objektivno postoje, na nešto “op-ćevaće” i “univerzalno”.¹⁹

Postupno smo tako došli do druge važne osobitosti re-prezentacije intelektualca umjet-nika u književnosti, a to je naglašena intelektualizacija, odnosno esejizacija proze. Čini se potpuno prirodno da se pitanja umjetnosti o kojima narativni subjekt diskutira sa svojim likovima, odnosno kada preko svoga lika-umjetnika progovara i o autopoeitičkim dile-mama, iskazuju u esejističkome stilu. *Portret umjetnika u mladosti* Jamesa Joycea redu-cirajući fabulativnost, afirmirao je introspekciju i esejiziranje, dok se pripovjedač (iako u trećem licu) približio očištu lika o kojemu pripovijeda, a koji, diveći se ljepoti žene ptice, “spoznaje prostor umjetničke slobode i odlučuje da se pomoću umjetnosti uzdigne iznad mreža koje mu nameću njegova obitelj, nacionalnost i vjera”.²⁰ Kao što su problemi sa-moidentifikacije u prozama s likom umjetnika veoma važni, tako se čini da je i esejističko pripovijedanje važna reprezentacijska osnovica intelektualca općenito. Osim spomenuta Joyceova romana, koji je ocijenjen kao prvi roman engleskoga jezika u kojemu je pred-stavljena “žudnja za razmišljanjem”, ističu se slični romani europske književnosti, *Očevi i sinovi* Ivana Turgenjeva te Flaubertov *Sentimentalni odgoj*, jer je u njima predstavljena društvena stvarnost pod utjecajem novoga lika s kritičnim odnosom prema stvarnosti, dakle intelektualca.²¹

Ovdje se, uostalom, kao ključno teorijsko pitanje postavlja i samorazumijevanje pisca kao intelektualca, kao javno djelujuće osobe, bez obzira na njegov manji ili veći kritički angažman. Prema svemu sudeći, opet imamo posla s dvjema osobama ili s udvojenom perspektivom pripovijedanja zbog srodnosti problematike koja se tiče i pisca i intelektual-ca umjetnika, s tom razlikom što će prema većini ostalih likova ili prema društvu u cje-lini narativni subjekt zauzeti često nižerazredni rang opisa i karakterizacije. Naglašeno je kontrastivan esejistički diskurs Krležine proze, dakako ne samo u *Povratku*, prema onim osobnostima koje dolaze iz nižih slojeva ili nisu dio intelektualne rasprave, ali se aktivira u kakvom filozofu Kyrialesu s kojim intelektualna rasprava poprima i dimenzije izvanumjet-ničke problematike. Davno sam pisao o tome kako se Joža Podravec i Jaga, koji govore kaj-kavskim, teško mogu uključiti u te rasprave; oni su i stilski i svjetonazorno izvan svijeta i doživljaja umjetnosti koji tako razdire Filipov život. Istinskim esejističkim sekvencama, pa i traktatima o umjetnosti, kontrapunktira se nižim registrima života, kao i opisima slika u nastajanju, u njima kao da se halucinira stvarnost, odnosno vraća u realni svijet, kao u primjeru:

Filipu je bilo kao da je ušao u svjetlozelenkasti prostor jedne svježe, od ulja još mokre slike, i u onoj praznoj crkvi on je osjetio potrebu da podigne od unutrašnjeg uzbuđenja svoje obje

¹⁹ Krešimir NEMEĆ, *Pripovijedanje i refleksija*, Osijek 1988., 52–53.

²⁰ Dunja DETONI-DUJMIĆ (ur), *Leksikon svjetske književnosti: djela*, Zagreb 2004., 507.

²¹ Edward SAID, “Predstavljanja intelektualaca”, *Odjek*, 62/2009., br. 3 (jesen), 3.

ruke, uznemiren i ponesen bogatstvom nove palete, što se pred njim otvorila kao kakva dragocjena okovana kutija.²²

Smjena opisa onoga “što bi valjalo naslikati”, što bi, dakle, tek trebala biti umjetnost, a koja je već ostvarena u dvojbenoj umjetnosti riječi, sa solilokvijima (naratora ili lika, svejedno) o umjetnosti, zapravo otvara onaj prostor koji je piscu romana s likom umjetnika od prvorazredne važnosti, a to je propitivanje vlastite umjetničke osobnosti kao umjetnika, pa onda i kao intelektualca. Naime, može se biti pisac, pa i angažirani pisac intelektualac, ali biti umjetnikom znači posjedovati neku višu moć ili znači biti obdaren talentom koji samo izabrane dovodi u vezi s umjetnošću, znači biti *pjesnikom*. A što je to intelektualac kao pjesnik i kako ga se može prikazati u prozi, ali i kako se on njome ovjerava, kakva je njegova pozicija i status u društvu – na to pisci najčešće odgovaraju likom drugog umjetnika, slikara, kipara ili glazbenika, ako misle o njemu ozbiljno kao o intelektualcu. Ako mu se pomalo autoironično rugaju, prikazuju ga u liku pjesnika ili propala pisca.

U kontrapunktu Filipove rasprave s Kryrialesom poezija i slikarstvo praktički se podrazumijevaju kao isto, pa je onda i njihova obrana vlastite “netjelesnosti” i “natprirodnosti”, odnosno iskazivanje vjere u “čistoću umjetničke spoznaje” i talenta, praktički obrana obiju umjetnosti, i umjetnosti autora i umjetnosti lika. Narativni nas subjekt supostavljanjem dijametralno suprotnih stajališta tek diskretno (humanijim odnosom prema foringašu rasporene utrobe) pridobiva na njihovu stranu.

Umjetnost je talent, a talent je ono što nenadareni mozgovi ne mogu da pojme. Talent je snaga, koja se ne da objasniti ničim tjelesnim, ali isto tako ničim duhovnim, i te funkcije talenta su clairvoyantne i stoje iznad običnih funkcija razuma i tijela nedohvatno!²³

Prikazivanja intelektualaca, pisao je Edward Said, njegova ili njezina artikulacija određenih problema ili ideja društvu ne znače primarno potvrđivanje ega ili slavljenje statusa. Također, ova prikazivanja principijelno nisu zamišljena da služe moćnim birokracijama ili darežljivim vlasnicima, posebno kada je riječ o intelektualcima umjetnicima. Prikazivanja intelektualaca su *aktivnost sama po sebi*. Ona zavise o svijesti koja može biti skeptična, angažirana, stalno posvećena nacionalnim ispitivanjima i moralnim sudovima. Zbog svega ovoga u središtu pozornosti uvijek je individualac.²⁴

Drugačiji je individualac Filip Latinović naših dana Borisa Perića. Njegov *Povratak* odnosi se prema Krležinu predlošku kao daleki predak. Uokviren tek prvom i posljednjom rečenicom Krležina romana kao neposrednim citatima, Perićev roman preuzima sličnu, možda još i naglašeniju bliskost pripovjedača s Filipom, a dobro se uklapa u već afirmirani suvremeni esejizirani roman, kako po općem intelektualnom stilu tako i po nekim raspravama koje opet vode Filip i Kiriales. Dapače, čini se da Perić od Krleže najviše preuzima unutarnju napetost rečenice, pa i njezinu dužinu, kao znakove intelektualne superiornosti stila. Ni po čemu ne slijedi strukturu Krležina romana, premda malčice igra na kartu kontrastivnosti: naš novi Filip ne vraća se iz Europe na kaptolski kolodvor, nego iz Vrapča, gdje je u umobolnici proveo neke godine (trideset i dvije nemjerljive vremenske jedinice), a glavni prostori zbivanja u romanu nisu vezani uz hrvatsku provinciju, neki Kostanjevec, nego uz zagrebački Gornji grad kao simbol političke moći i simboličko središte Hrvatske.

²² Miroslav KRLEŽA, *Povratak Filipa Latinovicza*, 35.

²³ *Isto*, 115.

²⁴ E. SAID, “Predstavljanja intelektualaca”, 4.

Ne trebam naglasiti da je Filipovo društvo u kostanjevečkoj provinciji bilo zapravo uzornije od Perićeva gornjogradske, koje karakterizira brutalna tranzicija s ratnim posljedicama, globalni kapitalizam i nesnalaženje, svojevrsno opće *postdudničko stanje*. Njemu, na nejasnim granicama psihijatrije i psihoanalize, treba pridodati također određenu potragu za identitetom kroz traume djetinjstva i mladosti, spoznaje o majci kao trafikantini i kurvi, odnosno sponzoruši, kao i Filipove probleme oko identifikacije s ocem, između stvarnoga i biološkoga oca.

Ovaj drugi, dr. iur. Zvonimir Krčelić, osvjedočeni domoljub i saborski zastupnik, u trenutku kad tutne hiljadarku Filipu u džep, izgovara ključne riječi o umjetnicima:

Eh, moj dragi dječaće, da samo znaš koliko sam ja u životu znao zavidjeti vama umjetnicima! Vi smijete što želite, živite kako vas volja, nikakva društvena pravila za vas ne vrijede bez ostatka, dok za mene postoji samo dužnost, dužnost i opet dužnost. Ali za našu hrvatsku umjetnost nijedan izdatak nije previsok!²⁵

Ili, nešto kasnije, nakon dubokoumne rasprave o oduhovljenju materije, kada se zaključuje da nema materije ni duha “i sve je samo gnjila pokisla žudnja”, lik se našega slikara i pjesnika u svemu izjednačuje u pojmu intelektualaca kojih – više nema.

Filip je pogubio konce izgubio se u raspravi i zapravo mu je sasvim ugodno, hladnjikava kišica vani se raspadala, u birtiji smrdi, ali je toplo, i gle, pjesnik-aforističar nešto se osokolio, uzoholio, pa ustaje, uzima notes i hoće da čita, da podijeli svoj pjesnički zanos s dragom gospodom umjetnicima, prijateljima, sebi ravnim intelektualcima, kakvih danas, zapravo, više nema mnogo u ovoj opustjeloj vukojobini, gdje vuci jebu duh, a duh koga već stigne (...)²⁶

Društvene okolnosti u kojima živi i djeluje Perićeva društvena elita zajedno s Filipom jesu “siva stečajna masa” doma i međunarodni bankarski lobi u svijetu, a koje pregnantno izražava lokalni pjesnik-aforističar u stihovima: *Cijelo selo oko bankomata / neveselo u kolo se lata!* Tako se zarana spuštamo u hrvatsku tranzicijsku zbilju, kojoj je središte zapravo gornjogradska krčma *Pod mirnim krovovima* i alternativno prostori sado-mazo studija, koji vodi psihoterapeutkinja gospođa Ksenija Radović (Raday), a u kojemu pojedinci tjelesnim tretmanom istiskuju demona žudnje iz svoje “poremećene” psihe. Filipova samopotruga, njegov pokušaj povratka među zdrave i uspješne umjetnike, preko rasprava koje vode u evidentno kriminalnome miljeu, kao da bjelodano pokazuju razliku između Krležina *Povratka Filipa Latinovicza* kao europskog, svjetskog romana i Perićeva istoimena djela kao pravog romana domaće književnosti, upravo iz sredine, prisjetimo se Marjanovića, koja nije spoznala svoju malešnost i odbacila poniznost, odnosno koja nije išla prema intenzivnosti života, razvijanjem njegove “napetosti” i “individualiziranjem društva”.

Perićev roman – napisan u jednome dahu, bez poglavlja i s jedva uočljivim markacijama cjelina, gotovo kao gnjevni odgovor novomu društvu na prijezir koji ono gaji spram umjetnosti i umjetnika, na jednoj strani našli su se majstori privatizacije i politike novoga preokreta, a na drugoj umjetnički senzibilni intelektualci s iskustvom ludnice, bastardi s nejasnim identitetom, ne od naroda odvojeni, nego s tim poremećenim narodom srasli propali umjetnici jednoga polusvijeta, društva u nestajanju – kao da potvrđuje Milanjinu radikalnu tezu da je postmoderna epoha suvremenom intelektualcu, pa i intelektualcu umjetniku, oduzela svaku građu, svaki materijal i svaki smisao djelovanja. Ona ga je na-

²⁵ Boris PERIĆ, *Povratak Filipa Latinovića*, Zagreb 2013., 146–147.

²⁶ *Isto*, 146–147.

prosto eliminirala kao suvišnu nepotrebnost ili stvar modernističke prošlosti.²⁷ Zato nije čudno da za razliku od Krležina pripovjedača, koji s Baločanskim pregrize grkljan Bobočki, Perićev pripovjedač ubija i Krčelića i Filipa, s prethodnom Kirijalesovom psihoanalitičkom dijagnozom:

Ne znam ja, to vi znate. Možda kakvom šok-terapijom? Ironijom, hm? To vas ljuti, to vas vrijeđa? Ali to djeluje, to sjeda... Imala je Ksenija pravo, niste vi za puni tretman. Vama treba otac, strogi nemilosrdni otac, a ne darežljiva mati, koju idealizirate u sestri.²⁸

Pa ipak, u nekome međuzaključku rekao bih, zajedno sa Saidom, da kao intelektualci po svojoj vokaciji trebamo biti u stanju neprestane budnosti i opreza, stalne želje da ne dopustimo konstantne promocije poluistina i nametnutih ideja; što sve implicira čvrsti oslonac na stvarnost, skoro atletsku energiju duha, kao i kompliciranu borbu da se uravnoteže osobni problemi sa zahtjevima objavljivanja i govora u javnoj sferi.²⁹

Neskromno mislim da naši *Desničini susreti* tomu zaista umnogome pridonose, ne na zadnje i zato što u svojem programu imaju umjetnika-intelektualca Ivana Galeba, koji sanja baš među slikarima da se negdje na rubu života ustroji i jedna "kolonija mislilaca", filozofa koji su samo prerušeni pjesnici.

Nesvjesni pjesnici, nehوتيčni tvorci prave poezije. A njihovu pjesničku narav i suštinu potvrđuje i upotpunjuje baš i ta crta pjesničke naivnosti, pjesničke nesvijesti o samome sebi: što svoje vizije života i svijeta šaraju savršeno ozbiljna lica, kao djeca kad rišu.³⁰

Ne bismo li se i mi povjesničari, barem teoretičari i povjesničari književnosti, mogli povesti za njima?

Obnova modernizma – postmoderna: Oskar Davičo, Vladan Desnica, Marjan Rožanc

Obnova modernizma pedesetih godina donosi nekoliko problematizacija lika umjetnika u suvremenim književnostima, najprije kroz propitivanje odnosa pjesnikova angažmana i revolucije, a onda i kroz likove umjetnika koji esejističkom meditacijom propituju same osnove karaktera umjetnika. Davičov roman *Pesma* bio je dočekan s oduševljenjem, između ostaloga i zato što što je donio "nov način prezentacije tematskog materijala ratne proze", a najveća mu se vrijednost pripisivala zato što je označio "konačno oslobađanje individualnog koncepta pripovedačke proze" te što je učvrstio "poljuljanu snagu literarnog junaka".³¹ Markantan ostarjeli pjesnik Andrija Veković, pripovjedačev alter ego, propituje svoje životne devize podjednako u pitanjima ljubavi, kao i oko problematike odnosa pjesničkoga stvaranja i samoće, krajnje individualnosti i slobode u ograničenjima koja donosi pripadnost pokretu otpora ili revoluciji. Najzanimljiviji dijalozi i pripovjedačeva razmišljanja, najčešće iskazana kroz lik Vekovića, koncentrirani su u svojevrsnom ljubavnom trokutu

²⁷ Cvjetko MILANJA, *Čemu intelektualci u postmoderno doba*, Zagreb 2011., 84.

²⁸ Boris PERIĆ, *Povratak Filipa Latinovića*, 219.

²⁹ Edward SAID, "Predstavljanja intelektualaca", 5.

³⁰ Vladan DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, Zagreb 1977., 87.

³¹ Predrag PALAVESTRA, *Posleratna srpska književnost 1945–1970 i njena istorija*, Beograd 2012., 286–287.

između pjesnika, Ane i skojevca Miće Ranovića. Najprije, tu su njegove dileme oko ljubavi i spolnoga nagona – iako mu se činilo da je u potrazi za trajnom ljubavi “beskrajnu hiljadarku ljubavi proćerdao skucavši je u sitniš”.³² Utoliko ga je više pogađala ljubomora kada se Ana odlučila za Miću, a najviše od svega bila je ugrožena njegova samoća, osamljeničtvo.

Sve je to došlo nekako zajedno: radio-aparat, Mića, pesme, i Ana. Sve je to zajedno značilo nož u leđa nivou njegove samoće. Barbarstvo je i njega devalviralo. Ali drugačije se nije moglo živjeti. A njegov život – dati se, dati sve, dati. Dati stihove, osećanja, sokove; zgrudvati celog sebe u slogove, u zagrljaje, u protest. Šta je drugo značilo njegovo prezrivo usamljeničtvo?³³

U potrazi za “emotivnim smislom” i potrebom za slobodom zaustavit će se tek na gordosti – “mrgodno, otrovno, korozivno stalno neraspoloženje”, pa ravnodušnosti i animalnosti egzistencije. Susret s blizinom smrti najprije će iznuditi priznanje da je potratio život na žene, umjesto da sjedi i piše, da je pisao samo pjesme i ljubio život i da je trebao znati da govornici i generali govore horizontalno, savješću građana, a on je pjesnik i njegove su riječi vertikalne.

Pesnici govore na slušalicu vertikalne vremena, gde se rešavaju pojasevi i pojasevi ljudi koji dolaze i gdje su zadaci – pretpostavke, lepote – mogućnosti i nejasne slutnje. Ako ih živi čuju – dobro, ako ne – svejedno. Čuće možda nerođeni.³⁴

Ako je u odnosu na političare i oficire, u odnosu na savjest građana, pjesnik-intelektualac u etičkome smislu ispred svojega vremena, pa onda najčešće i s njima u nesporazumu, prava se drama njegova odnosa prema oficiru-intelektualcu iz redova okupatora javlja kada se i on odluči na akciju, kada biva uhapšen. Vekovićev razgovor s neprijateljskim njemačkim oficirima Klausom, u kojemu Davičo potonjem dozvoljava da iznese razloge svojega angažmana, davno je već zapažen i aktualiziran kao poseban primjer reprezentacije rata u modernome romanu, ali on ima još jednu dimenziju: pjesnikovu šutnju, pokušaj bijega i – ograničenje godinama. Pedesetšestogodišnji pjesnik na kraju romana kao u svojem ogledalu gleda uhapšenu majku s djetetom, sve se nadajući da će i on pred njezino strijeljanje napisati svoju najljepšu pjesmu, ali ne može jer je sada samo borac.

Svaki pesnik umire s nenapisanom pesmom, boljom od svih koje je napisao. Te pesme su antologije koje crvi vare u svojim crvljivim crevima. Šta vredi. On više nije pesnik. Prinuden je da se bori i da bude samo borac. I biće. Biće borac kao što to nije još bio.³⁵

Pjesnikova samoanaliza gotovo se simultano isprepliće s nesigurnim glasovima pripovjedača, pa često čine isti sugestivni sklop razumijevanja pisca, kao intelektualca-umjetnika, sa svim dilemama oko uključivanja u pokret otpora, odnosno oko angažmana. Na kraju će mladi skojevac Mića, jedini poginuli u akciji spašavanja pjesnika, obojici i svima nama biti nedvosmislenim znakom moguće cijene ili ishoda borbe.

Različito od Daviča, već pomalo ostarjeli pisac Vladan Desnica kroz lik oboljela glazbenika u romanu *Proljeća Ivana Galeba* retrospektivno gleda na rezultate svojega življenja protekloga bez naročita društvena angažmana. U meditacijama, u prisjećanjima koja dozivaju pripovijedanje te u esejizacijama koje sjećanju daju gotovo pa gnoseološke iskustvene okvire, naglašeno intelektualni narativni subjekt, koji svojem glavnom liku intelektualcu,

³² Oskar DAVIČO, *Pesma*, Zagreb 1968., 107.

³³ *Isto*, 112.

³⁴ *Isto*, 373.

³⁵ *Isto*, 520.

reproduktivnom umjetniku, otvara i intuitivnu, osjećajnu stranu zajedničkoga iskustva, posebno u završnim poglavljima u kojima neposredno progovara zapravo Desnica kao pjesnik (citatima iz vlastita pjesništva), odvija se unutarnja drama bolesna čovjeka suočena sa smrću. Njegova pomirenost sa životom ne proizlazi iz osjećaja ispunjenja svoje profesionalne ili životne situacije, nego baš obratno – iz spoznaje o relativnosti vrijednosti, slučajnosti uspjeha i skrajnutosti intelektualca-umjetnika od svih zbivanja u društvu. Ne kao *romantičnih* donkihota, neshvaćenih pjesnika, već više kao *postmodernističkih* intelektualaca koji zapravo nisu potrebni jer ih “imanencija postmodernističke paradigme eliminira i čini nepotrebnim”, pretvarajući ih ili u slabe neautentične subjekte ili u zagovornike loše politike.³⁶

Smješteni u “polumračnoj dubini podno pozornice, negdje odmah pod lijevom rukom dirigentovom”, i violinist i pripovjedač će, u posrednom kontaktu s javnošću, s “teatrom”, u raznim stupnjevima dostojanstva odnosno poniženja,³⁷ a to je i više negoli dobra slika smještenosti suvremenoga umjetnika u društvu, i kod onih na pozornici i kod sebe otkriti “čar samoće” kao jednu od glavnih osobitosti intelektualca-umjetnika. Bez ambicije da se upustimo u kompleksno tumačenje *Proljeća* kao romana o ostarjelom reproduktivnom ili postmodernističkom umjetniku, što pomalo isto znači s obzirom na to da se istinska postmodernistička umjetnost krije u kreativnim nadinterpretacijama ili reciklažama starih majstora, pa se koncentriramo samo na XXVI. poglavlje, na onaj po sjećanju reproducirani dijalog Ivana sa slavim glumcem, koji pomaže i glavnomu liku i pripovjedaču da na umjetnost i umjetnike gleda s manje zanosa i poštovanja. Dijalog započinje raspravom o djelima dramske poezije koja, prema mišljenju lika-pripovjedača, ne bi trebalo izvoditi, kojima “scenska realizacija” nije potrebna jer im oduzima nešto od njihove samodovoljnosti i dorečenosti. Suprotstaviti će artificijum izvedbe i liričnost kao dvije oprečnosti i izvesti uvjerljivu argumentaciju prema kojoj istinska dramska i glazbena djela žive od svoje umjetnosti, dok umjetnost teatra živi od laži, lažne poezije. Nedugo zatim eksponira se i pitanje taštine, jer glumac priznaje da ga je u njegovu radu vodila želja za isticanjem, “za ekshibicijom svoje ličnosti”.

Kod nas, u našoj struci ta nabubrelost svog slijepog i golog *ja*, golog i čistog od svakog drugog svojstva, odlike ili sposobnosti, već samo po sebi predstavlja jedan od bitnih uslova za uspjeh. Drugi bitni uslov ili kvalitet jest: komedijanstvo. Prisustvo jedne primarne pelivanske, komedijantske sklonosti i umješnosti u nama. Ili čak čisto organske potrebe za lakrdijanjem. To je ono što bismo mogli nazvati zanatskim uslovima, osnovnom podobnošću za taj zanat.³⁸

Sve to vrijedi i za glumca od formata, “intelektualiziranog umjetnika”, a čitano u svrsi otkrivanja karaktera umjetnika intelektualca općenito, mirne duše te osobitosti možemo upisati i u njegove osobine. Premda će se Ivan s pripovjedačem suprotstaviti tomu, jer iskustvo strpljiva glazbenika-reproduktivca i pjesnika opominje da prava slava dolazi “tek onda kada smo izgubili smisao za njena zadovoljenja”, njezini zraci padaju na nas kao “zimsko sunce koje obasjava ali ne grije”, baš suprotno, prava poetska riječ provaljuje iz nas kada je oslobođena svake sujetne preokupacije, tek pošto je popustio grč našega htijenja.³⁹

Nakon pokušaja usklađivanja stavova i obostrane šutnje glumac u poduljem monologu, zajedno s Ivanom i pripovjedačem, pokušava dati “konačne” spoznaje o umjetnosti i

³⁶ Cvjetko MILANJA, *Čemu intelektualci u postmodernu doba*, 43, 46.

³⁷ Vladan DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, 203.

³⁸ *Isto*, 208.

³⁹ *Isto*, 210.

umjetnicima. Od početne misli da se umjetnošću liječimo od života, pa i one da svakog iole pametnog vodi izvan nje – “prestanak umjetnosti putem njene sublimacije”, glavna se teza formulira kao nešto suprotno sublimaciji umjetnosti, da umjetnost nije ono čudo u koje smo nekad vjerovali, da je ona nešto mnogo skromnije od onoga što je “zažarenost mladenačke egzaltacije” ispjevala, učinivši od nje istinu iznad svih istina, nešto iznad samoga života. Nakon smrti boga nastale su razne metafizičke koncepcije umjetnosti, koje su trebale pomoći osmišljavanju života, umjetnost je postala gotovo “tajanstveno nadnaravno otkrivenje”, čemu pridonose najsuvremenije teorije podsvijesti, iracionalnog i intuicije. Bijeg od umjetnosti, ostajući još uvijek u njezinim granicama, s iluzijom da se odustajući od primarnoga poziva uspinjemo za stupanj više, krajnja je samoobmana (kad glumac “naginje režiji”, kad se virtuoz “promitari u dirigenta”, odnosno kad slikar “isklizi iz svijeta pojavnoga i ćutilnoga” te slika svoje misli ili kad pisac “nadraste” književne forme i ispunja dnevnik, zapise i marginalije), koja je također samo simptom “potrebe da se izađe iz vlastite kože, da se dezertira s polja umjetnosti”, znak gubitka vjere u svoju umjetnost ili u umjetnost uopće.⁴⁰ I ne na kraju, kako u zanosnom sabiranju glumca razumijemo, u umjetnosti preživljava tek velik umjetnik, osobnost koja u sebi “udružuje velik um, velik duh i velik talent”, koji nadrasta sam sebe, svoju umjetnost i umjetnika u sebi.⁴¹

Majstorstvu Vladana Desnice, koji protagoniste toga razgovora smješta u provincijski varijete, u kojemu violinist svira s vremešnom klaviristicom, odnosno u oronuli kabare gdje su se u opskurnim uvjetima na kraju karijere sreli i glazbenik i glumac, a u kojemu isluženi glumac glumi u nekom skeču, nemamo što dodati, osim onoga što o intelektualcu-umjetniku čitamo na završnim stranicama romana (LXV. poglavlje), a to su (1) kontemplativnost, (2) dnevni obrok prirode i (3) dnevni obrok samoće:

(1) Potpuno se predati umjetnosti znači nešto kao zavjet siromaštva: odreku od volje i njenih postignuća. Znači prepustiti se rovarenju unutrašnjih sumnja i kolebanja, osjetljivosti i njenom rastakanju. A ako osjetljivost i fantazija nisu krv i meso umjetnosti, ne znam što bi drugo bila umjetnost. (...) ⁴²

(2) U zelenoj prirodi, među drvećem i travama, osjećam da dublje i stvarnije živim. Obuzima me djetinjasta želja da načupam trave i lišća i da ih naslažem na vjeđe, kao blagotvornu masku nekog iskonskog zelenog narkotika. Popušta zažarenost na licu i sparušena vrelina na usnama. Grižnje se učutavaju, jetka osjećanja tupe, jenjava grč htijenja, mekšaju obrisi nasušnoga. (...) I uskoro nalazimo načina da nadržemo sebe. ⁴³

(3) Strani su mi i ljudi kojima je strana ljepota samoće. Oduvijek sam jedan dio mog svjesnog dana morao provesti sam. Bježao sam iz društva, otkidao dio vremena od nužnog odmora, čak i od življenja, da bih bio nasamo sa sobom. (...) U besprekidnom društvu istapa se naša ličnost. Da bismo saznali našu intimnu misao, da bismo načuli naš vlastiti glas, potreban je dnevni čas usamljenosti. ⁴⁴

⁴⁰ *Isto*, 211–212.

⁴¹ *Isto*, 212.

⁴² *Isto*.

⁴³ *Isto*, 299.

⁴⁴ *Isto*, 300. (Kao da, na istom mjestu, malom narativnom digresijom, kojom pripovjedač dodatno osnažuje potrebu za nasušnim obrokom samoće, pridajući stranosti nemjerljiv čar ljepote, Desnica zaključuje našu uvodnu varijaciju o intelektualcu-umjetniku kao strancu: “I putovati treba sam. Putovati još s nekim znači nositi sa sobom jedan dio onoga što ostavljamo, oduzimati jedan dio čara onom nepoznatom čemu idemo u susret. Znači u isto mah otići i ostati. Lišiti se mogućnosti da budeš stranac. A koliko li ljepote u tome: biti stranac!”)

Ukratko, do sve tri navedene projektirane osobitosti suvremenoga intelektualca-umjetnika, kako ih vjerojatno još i sam Vladan Desnica nije mogao uvijek prakticirati, do razmišljanja u pomirenosti s prirodom te do samoće i usamljenosti možemo prispjeti samo uz dnevni ili tjedni obrok dokolice ili odmora, koje je neprolazna tranzicija oduzela možda ne toliko umjetnicima koliko svakomu od nas, dakle "potrošačima" umjetnosti. Pa kako da onda danas s kulturom ili kulturo-prirodom dobro stojimo?

I posljednji je primjer u nizu, koji već s jasnije pozicije postmoderne sumira rezultate povijesnoga modernizma i obnove modernizma, kod nas manje poznati roman *Umor (Ubojstvo)*, u Sloveniji veoma cijenjena domaćega esejista i romanopisca Marjana Rožanca. Riječ je o zanimljivome pokušaju da se na kraju osamdesetih podsjetimo Cankareva vremena, u liku hrvatskoga slikara moderne Josipa Lhotke, odnosno Josipa Račića (pisac je vjerojatno od glazbenika Frana Lhotke preuzeo prezime, a "zabunio se" i u godini Račićeve smrti – Lhotka umire simbolične 1918. godine), te preispitaju povijesne i umjetničke silnice razdoblja unutar kratkog dvadesetog stoljeća, od Oktobarske revolucije do pada Berlinskoga zida, što se kod nas poklopilo sa stvaranjem i drugim raspadom Jugoslavije. Udešeno kao istraživanje mladoga povjesničara umjetnosti o zagonetnome samoubojstvu slikara, pripovijedanje uz političke diskusije o sudbini malih naroda progovara i o pitanjima predanosti umjetnosti, bez obzira na političke neprilike, odnosno o umjetniku bez političke, pa i nacionalne osviještenosti.

Josip Lhotka nije htio više slikati svijet kakav se prikazivao njegovim očevima, htio je prodrijeti ispod očigledne stvarnosti, tradicionalne oblike i ljepotu žrtvovao je "izrazu vihorne umjetničke duše"; ekspresionizam je za njega bio "intimni posjed", nije prihvaćao njegove krajnosti, avangardnost i političnost, njegov kriticizam i odbijanje svijeta. A njegov se pesimizam hranio iz nepomirljive nasuprotnosti između čovjeka i svijeta, individualne osobe i društva. Stoga se pripovjedač slaže s istraživačem-profesorom da Lhotka nije prihvatio tada popularno schopenhauersko rješenje – odmak od svijeta, u nirvanu.⁴⁵

Probijajući se kroz koncepcije umjetnosti i političke spletku, odnosno povijesna zbivanja, u petom poglavlju romana dolazimo do poblizega upoznavanja sa slikarevom umjetnosti: njegov je pogled bio samo jedan – iz lica u lice, iz sebe prema van, pogled na objekt kao objekt.

Na tujin nedostopen predmet, pa četudi gleda človeka, ki prav zaradi svoje nepredirnosti vzbuja v njem najbolj človeška čustva, tujstvo, nostalgijo, prekletstvo, vzporedno z njimi pa tudi slikarsko strast.⁴⁶

Na kraju, sa slovenskim iskustvima obnove modernizma druge polovice 20. stoljeća kao da se gube razlozi za (samo)ubojstvo, a rastu razlozi za distanciranost i odustajanje; autor nas suočava s hrvatskom situacijom pred Prvi svjetski rat, uspoređuje Lhotku i Meštrovića, a čudi ga što se Lhotka nije sreo s Tinom Ujevićem, nego su obojica ostala u svojoj samoći, iako su si po umjetničkoj samotnosti i nezanimanju za realni svijet najbliži.

Samo samotni posameznik se lahko upre najstrašnejšemu od vseh gostov, nihilizmu in njegovi pustoti, končni točki krize, ki jo je Hölderlin poimenoval odsotnost bogov in Nietzsche smrt Boga. Upre temu, da bi človekov svet postal brezciljen in nem. Zakaj nihilizem je zmagoslavje človeka brez Večnosti, nesramnost svobode kot samozadostnosti, nesramnost

⁴⁵ Marjan ROŽANEC, *Umor*, Ljubljana 1990., 93–94.

⁴⁶ *Isto*, 148.

človeka, ki je izbral le samega sebe. Najpopolnejši izraz tega nihilizma, pa je nasilje enoumnosti. To je triumf razuma nad svobodo, inteligence nad posameznikom, prepričanja nad pomenom, programa nad človekom, zgodovine nad usodo (...) ⁴⁷

Objavljen u osvjet demokracije i osamostaljenja, ovaj roman po svojem idejnom iskustvu ne bi se trebao zanemariti ni u dobu kada su nade u demokraciju ponovno iznevjerene podjednako uskrnućem boga i preporodom Crkve, kao i ovim ili onim oblikom nacionalne samodostatnosti i stranačkoga jednonumlja. Je li izlaz u Rožanc-Lhotkinu odricanju od stvarnosti te u odustajanju od svakog nacionalno-kulturnog ili političkog angažmana? Svejedno kako, mistično samoubojstvo prikazano kao ubojstvo tamnih sila povijesti govori nam ne samo o tome da bi trebalo modernizirati studij povijesti u naglašeno interdisciplinarnom smislu ⁴⁸ nego i o tome da su i umjetnici podjednako odgovorni za svoj život, kao i za tuđe. Potrebu za novom historijom kao "povijesnom antropologijom", u kojoj bi i slučaj Cankareva kipara Slivara kao i sudbina slikara Lhotke za razumijevanje svijeta mogli biti podjednako važni, prati i uviđanje pripovjedača o dragocjenoj ulozi intelektualca danas. U svijetu u kojem ugled uživaju "zvijezde iz poslovnoga svijeta i svijeta spektakla", intelektualci uglavnom šute, pa i kada progovore, nestrpljivo se upozore da radije ušute. Kod toga se događa nešto što je strašnije od svakoga totalitarnog mišljenja, a to je uvjerenje, koje je u odsutnosti istine i smisla uzdiglo zastavu gluposti i koje *negotovost* – nesigurnost, neizvjesnost, proglašava za zadnju mudrost, minimalizam za najbolji program, moral za nešto posve relativno... Od osjećaja da smo stranci u vlastitom društvu – slično kao i u inozemnom – do osjećaja da smo suvišni, proteklo je samo dugo dvadeseto stoljeće. Kako će biti u novom vijeku?

Ne bismo li se ipak trebali složiti s Rožancem, bez obzira na to iz čije perspektive govori, da je baš u takvu svijetu uloga intelektualca utoliko zahtjevnija, odnosno da je baš u trenutku kada nema više ni smisla ni konačne istine njegovo povlačenje njegova najveća pogreška? Smrt autora zapisa koji istraživanjem pozadine smrti Josipa Lhotke zapravo najavljuje svoju smrt, govori možda samo o smrti intelektualca-umjetnika, pjesnika, dok pripovjedači i povjesničari, kao i u ovome primjeru, žive dalje.

Za provjeru stanja, tumačenja i prikazivanja intelektualca-umjetnika danas bio bi potreban iskorak u komparativna istraživanja europske književnosti, od Thomasa Manna, već spomenutoga Joycea ili Prousta, Hermana Brocha ili francuskoga "novog romana", do Handkea ili Elfriede Jelinek, ⁴⁹ ali time bismo dvostruko prekoračili temu jer je za njegovo razumijevanje u hrvatskome društvu i umjetnosti dovoljna Peričeva intertekstualna relacija spram Krležje: umjesto Bobočke na samrti otvorenih očiju leži Filip, u tišini bez okusa, boje i mirisa, koja nije više tražila slikara da je naslika. Niti pjesnika ili znanstvenika da joj daju, razumiju ili objasne smisao.

⁴⁷ *Isto*, 153.

⁴⁸ *Isto*, 234. ("Zdaj šele vidim, kako neobhodno je pravzaprav prizadevanje profesorja Pelletiera, ki hoče tudi zgodovino podvreči vsestranskemu, interdisciplinarnemu pretresu, v katerem naj bi sodelovali filozofi in psihologi, fiziki in tehniki, če ne celo lingvisti, etnologi in podobni specialisti. Samo na ta način je mogoče preseči tradicionalno zgodovino, ki se je doslej hranila in se še hrani izključno z enostranskimi političnimi dogodki.")

⁴⁹ Usp. Viktor ŽMEGAČ, *Povijesna poetika romana*, Zagreb 1987., 416–417. ("Modernizam, koji je svojim emfatičkim odnosom prema mogućnosti umjetnosti zapravo postupao u duhu mladoga Nietzschea, našao se u opreci prema Hegelovim prognozama. Danas se, međutim, njegova misao o budućnosti umjetnosti prikazuje u drugačijem svjetlu: misao da će u vremenima koja dolaze razmišljanje o umjetnosti biti primjerenije identitetu epohe nego sama umjetnost. Ako ta misao sadrži spoznaju o nužnosti da se umjetničko stvaralaštvo danas shvati kao oblik historicističke igre, onda je Hegelova sjena u ovome trenutku duža nego ikada.")

THE INTERPRETATION AND THE REPRESENTATION OF THE ARTIST-INTELLECTUAL TODAY

This paper provides an analysis of the position of the intellectual-artist within society, focusing on situations in which the intellectual feels detached from the national cultural and social context. This is done on the examples of Ivan Cankar's novel *Tujci* (Foreigners; and the existing interpretations of that novel), as well as Miroslav Krleža's novel *Povratak Filipa Latinovicza* (The Return of Filip Latinovicz) and Boris Perić's *Povratak Filipa Latinovića* (The Return of Filip Latinović), which are analyzed through the intertextual relationship of source material and an adaptation. Perić's contemporary novel adopts, and even expands on, the narrator's closeness with Filip and fits well into the framework of the contemporary essay-like novel, both in terms of (a general intellectual) style and of the discussions style between certain characters. As the problems of author's self-identification are important in prose containing the character of an intellectual, so is essay-like narration, wherein the narrator and the characters switch roles, an important element in the representation of an intellectual. This paper also addresses similar novels by other Yugoslav writers – Oskar Davič, Vladan Desnica and Marjan Rožanac and ends with an overview of the postmodern situation. The novel *Pesma* (Poem) analyzes the poet-intellectual's relationship towards women and the revolution, as well as the issues of the timelessness of poetry and the artist's loneliness. Those issues take on a special meaning in the novel *Proljeća Ivana Galeba* (Springs of Ivan Galeb), which is laced with contemplation and "a daily dose of nature", as the implied common traits of all intellectuals. The novel *Umor* (Murder) addresses the issue of the artist-intellectual's right to commit fully to painting regardless of the historical and political situation, while questioning the meaning of the artist's retreat, i.e. the death of the poet in the age of postmodernism.

Keywords: Re-presentation, modernism, intellectual-artist, modernist revival, Yugoslav literatures, postmodernism, history

Literatura

France BERNIK, *Ivan Cankar*, Maribor 2006.

Ivan CANKAR, *Zbrano delo*, knj. 9, Ljubljana 1970.

Dunja DETONI-DUJMIĆ (ur.), *Leksikon svjetske književnosti: djela*, Zagreb 2004.

Zvonko KOVAČ, "Recepcija slovenskega klasika pri Hrvatih", *Delo* (Ljubljana), br. 113, 19. 5. 2010., 18.

Miroslav KRLEŽA, *Povratak Filipa Latinovicza*, Zagreb 1969.

Cvjetko MILANJA, *Čemu intelektualci u postmoderno doba*, Zagreb 2011.

Krešimir NEMEC, *Pripovijedanje i refleksija*, Osijek 1988.

Predrag PALAVESTRA, *Posleratna srpska književnost 1945–1970 i njena istorija*, Beograd 2012.

Boris PERIĆ, *Povratak Filipa Latinovića*, Zagreb 2013.

Marjan ROŽANAC, *Umor*, Ljubljana 1990.

Edward SAID, "Predstavljanja intelektualaca", *Odjek*, 62/2009., br. 3 (jesen), 3–9.

Vladan DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, Zagreb 1977.

Franc ZADRAVEC, *Slovenski roman dvajsetega stoletja. Prvi analitički del*, Ljubljana 1997.

Viktor ŽMEGAČ, *Povijesna poetika romana*, Zagreb 1987.

9.

INTELEKTUALAC KAO KNJIŽEVNI LIK: OD HEROIZMA DO KIČA

Bojan Đorđević

UDK: 821.163.41/42:316.344.32

Sažetak: U radu se analizira predstavljanje intelektualca kao književnog lika u savremenoj književnosti. Nastoji se pokazati kako je paradigma ovakvog književnog lika doživljavala promene naporedo sa promenama paradigme intelektualca u svakodnevnom životu. U radu se najpre daju osnovni teorijski postulati izgradnje književnog lika, a napose lika intelektualca. Potom se ukazuje na aspekte predstavljanja lika intelektualca u devetnaestom i dvadesetom stoleću. Dok se intelektualac i u javnom diskursu doživljavao tokom devetnaestog i većim delom dvadesetog stoleća kao oličenje ili opozit etičkog principa, gotovo mitska figura pravednika/heroja ili grešnika, dotle je i njegova predstava u književnosti išla putanjom zacrtanom još od doba klasicizma. Intelektualac kao književni lik u takvoj, "klasičnoj" vizuri, još je pre svega nosilac unutarnjih borbi koje po svemu reflektuju borbe ideja i ideologija u realnosti njegova (i piščeva) vremena. Kako se u osamdesetim i devedesetim godinama dvadesetog stoleća stala razarati i razgrađivati klasična slika o intelektualcu i njegovoj poziciji u javnom prostoru, tako je i književni lik intelektualca pretrpeo znakovite promene. U "razglobljenom" svetu, i predstava intelektualca u književnosti dobija sasvim drugi diskurs, što se u ovom radu pokazuje na nekolikim primerima iz savremene hrvatske i srpske proze. Od lika koji je u tzv. stabilnom diskursu oličavao mislioca sa etičkim utemeljenjem, a to će onda reći heroja ili izdajnika, danas je lik intelektualca u književnosti moguće ostvarivati samo na nivou snažne revalorizacije ili destrukcije. Ukoliko ga se nastoji održati u prethodnom diskursu, tada taj lik prerasta u običnu kič-figuru, "ideju koja govori", te koja nema svoje umetničko dejstvo, niti se oformljuje kao delatni junak proznog dela.

Ključne reči: intelektualac, književni lik, heroizam, kič, ideologija, diskurs, savremena proza

1.

Prilikom izgradnje književnog lika, pisac sprovodi svojevrсно "mapiranje". To znači da se sva varijantna određenja lika povezuju sa odabranim normativnim određenjem. Kako je normativno određenje intelektualca odnos prema univerzalnim i svezremenim problemima sveta i čoveka u njemu, te odnos prema sopstvenoj ulozi i poziciji u društvu, to je

i lik intelektualca u književnosti (pre svega imamo u vidu fikcionalna prozna ostvarenja)¹ neodvojiv od realnog diskursa, pa bilo da ga fiktivni lik promišlja, kritikuje, argumentuje ili revalorizuje (sve do krajnje konsekvence negacije realnog diskursa, tj. svođenja fakta na fikciju, kao u nekim primerima tzv. postmodernističke proze). I kao što su u realnom prostoru i vremenu intelektualci na univerzalna pitanja dobra i zla, ljubavi i smrti, prolaznosti i večnosti, religije i ideologije, kao i na nacionalne i socijalne dileme, davali različite odgovore, tako i intelektualac u vremenu i prostoru naracije na različite načine percipira ta pitanja i probleme, i odgovara na njih (dovoljno je uporediti stav prema vremenu i prolaznosti koji zauzimaju Gilgameš, Hamlet i Hans Kastorp). Uz to, ne sme se zaboraviti da, kao i u realnom vremenu, i u vremenu naracije jedan književni lik, pa i lik intelektualca, deluje u korelaciji (bila ona simbiotska ili agonska) sa drugim književnim likovima.

Ako pođemo od Genetteovog pojma *dominantne narativne logike*² u jednom proznom delu, onda ćemo se nesumnjivo složiti da za devetnaesto stoleće i veći deo dvadesetog stoleća možemo u proznim delima kao mejnstrim struju izdvojiti tzv. intelektualizovano pripovedanje (u većoj ili manjoj meri, zavisno od književnog pravca). Tokom ovog perioda gotovo svi pisci, u svim kulturama, kako primećuje Zoran Konstantinović,³ bili su “ubeđeni Evropljani” (uključujući tu i turske, ruske i američke prozaiste). To je uticalo na to da, više nego bilo koji drugi književni lik, upravo lik intelektualca suštinski bude ideološki uslovljen. Iako je književnost u tom dugom vremenskom periodu bila relativno stabilnom granicom odvojena od drugih sistema, ideologizacija je nalagala da i književni likovi vrše društvenu funkciju različitu od funkcije drugih sistema. Naravno, to je nužno vodilo u opasnost da kada se ti drugi sistemi – pre svega filozofski, etički i politički – ospolje kroz totalitarni diskurs, što se desilo u prvoj polovini dvadesetog stoleća, i književni lik intelektualca postane “ideja koja govori”. Tome je pogodovalo i to što su “klasični” pisci toga razdoblja davali prednost tzv. aristokratiji duha nad demokratijom (Mann, Zweig, Gide, Rolland, Krleža). Književni lik intelektualca, u svakom slučaju, i bez obzira sa kakvim se dilemama suočavao i nosio, oličavao je “prirodnu” dominaciju Zapada i imao, da ponovo citiramo Konstantinovića, “monopol nad humanizmom”.⁴

S druge strane, signifikantnost književnog lika intelektualca određena je, ipak, prirodom same književnosti, tj. poetičkim osobinama određenog proznog dela. Ta signifikantnost nije ničim prevashodna, ni nužno hijerarhijski višega reda, u odnosu na signifikantnost ostalih književnih likova. Ili to barem ne bi trebalo da bude ako se želi očuvati autonomnost, konzistentnost i višeslojnost književnog dela. S jedne strane, zato što je intelektualac kao književni lik tek ravnopravni deo narativnih polja u pripovednoj prozi. S druge strane, načini književnoumetničkog ospoljavanja i izgradnje takvoga lika u suštini se ne razlikuju od ospoljavanja i izgradnje bilo kog književnog lika.

¹ Posebno istraživanje, i poseban uvid u ovaj problem, zahtevala bi dela tzv. autobiografske i memoarske proze. Iako dublje uronjena u realnost, i ova dela nose potencijal fikcionalnosti, ostvaren uvek u većoj ili manjoj meri. Kako ta dela uglavnom i pišu intelektualci, to bi bilo zanimljivo odrediti semantička polja tzv. autorskog i naratorskog glasa i videti na kojim se nivoima oni prepliću. To bi, međutim, bila tema za neko sledeće istraživanje.

² Gérard GENETTE, *Figures III*, Paris 1972., 11.

³ Zoran KONSTANTINOVIĆ, “Književnost kao alternativna ideologija”, *Iz književnosti: poetika – kritika – istorija: zbornik radova u čast Predraga Palavestre* (ur. Miodrag Matićki), Beograd 1997., 471.

⁴ *Isto*, 473.

2.

Na ovom stupnju od presudne važnosti biva čitalačka recepcija. Odmah ćemo ustvrditi da je to ključni momenat u razumevanju transformacije lika intelektualca u književnosti od figure heroja ili grešnika do figure skeptika i eskapiste, ili – u najgorem slučaju – do kič-figure danas. Čitalačka recepcija je, vremenom, zapravo, proizvela attribute koji su prirasli uz književni lik intelektualca u onome što obično, često kolokvijalno, nazivamo klasičnom prozom devetnaestog i dvadesetog stoleća. Jer, čak i kad odbacimo sva zastranjenja sociološke kritike književnosti, moraćemo se složiti sa Wolfgangom Iserom da, usprkos svojoj autonomnosti (ili težnji da budu što više autonomni), “fiktionalni tekstovi istovremeno sadrže takva pitanja i probleme koji proishode iz prinude svakidašnjeg delanja”.⁵ Zapamtićemo ovaj – po našem sudu tačan – zaključak kada budemo došli do figure intelektualca u savremenoj prozi, i tada ćemo se ponovo vratiti Iseru. Sada treba izreći jednu aporičnu tvrdnju: proza devetnaestog i dobrog dela dvadesetog stoleća, a naročito roman, a poglavito u hrvatskoj i srpskoj književnosti (“na ovim našim prostorima”, kako se to sad eufemistički i politički korektno govori, kako bi se izbeglo pominjanje jugoslovenskog kulturnog prostora), predstavlja, zapravo, narativno suočavanje sa istorijom, a kao što nas upozorava narator *Rata i mira*, “predmet istorije je život naroda i čovečanstva”. Naravno da je tada teško da predmet naracije o istoriji bude pojedinac, pa ma on bio i intelektualno potentan kao književni lik. Tako je u ovom periodu književnik – od narodnog pevača do akademski obrazovanog pisca – morao da postvaruje “ideju nacije” ako je želeo bilo kakvu recepciju svoga dela. I tek posle Prvog svetskog rata događa se u srpskoj i hrvatskoj književnosti “agon sa istorijom” (ali ne i oslobođanje od istorije – to će pokušati tek jedna struja avangarde). Istorija biva prvi put negativno valorizovana (Krlježa, Cesarec, Crnjanski, Vasiljev). Intelektualno suočavanje sa istorijom predstavljalo je u tim delima (na fonu ekspresionizma) zapravo određenje prema njenom ekstremnom pojavnom obliku – ratu. I čitava međuratna književnost u Jugoslaviji, pored socijalne, imaće i tu ratnu tematiku, evociranje rata i određenje prema ratu kao fenomenu (sa jakim ideološkim kontekstom). Tome je bivao podređen i intelektualac kao književni lik, postajući čas glas sumnje, čas glas agona, i najzad – u krajnjoj konsekvenci – “napredujući” u *herojski lik osporavatelja!* Ako se sada poslužimo Greimasovom teorijom dvostruke disjunkcije,⁶ možemo ustanoviti sledeće: književni lik intelektualca u prozi do Prvog svetskog rata imao je zadatak da verbalizuje (i afirmiše) realnu strukturu sveta koja prethodi jezičkoj delatnosti (tj. književnom delu). Posle Prvog svetskog rata, književni lik intelektualca iz fiktivnog vremena naracije projektuje duh koji nastoji da *preosmisli* realnost. I tu u suštini i leži glavna napetost – u tom neskladu sposobnosti i namere književnog lika intelektualca i njegove delatnosti. Čitav Krlježin roman *Na rubu pameti* i jeste utemeljen na tom neskladu koji postaje tragička krivica glavnoga junaka.

⁵ Wolfgang ISER, *Die Appellstruktur der Texte: Unbestimmtheit als Wirkungsbedingung literarischer Prosa*, Konstanz 1971., 35.

⁶ Algirdas Julien GREIMAS, “Les Actants, les Acteurs et les Figures”, *Sémiotique narrative et textuelle* (ur. Claude Chabrol), Paris 1973., 162–164.

3.

Književni lik intelektualca u savremenoj prozi nemoguć je, kao delatni i delotvorni, kao imanentno estetski deo naracije, u svom prvobitnom i doskora dominirajućem vidu! Pre svega zbog odnosa prema istoriji, koji je, kako smo pokazali, bio dominantna hrvatske i srpske proze tokom vek i po razvoja. Zato što “savremena književnost ima velikih problema sa istorijom; ona o savremenoj istoriji kao da nema šta da kaže, niti zna kako to da učini”.⁷ Stoga savremena proza nastoji da iza *privida realnog* detektuje ili sama konstruiše *apokrifnu istoriju* (kako to naziva Brian McHale), što postaje osnovna odlika postmoderne fikcije, kao i tzv. metaproze. Apokrifna istorija protivreći zvaničnoj verziji na jedan od dva načina: ili dopunjuje “zabeleženu” istoriju, tvrdeći da vraća ono što je bilo potisnuto ili zaboravljeno (tražeći tzv. “podzemne tokove”), ili tu istoriju u potpunosti preoblikuje.⁸ Prvi slučaj je *parodija*, drugi je *destrukcija*. Proza Borisava Pekića iz poslednje faze, roman *Atlantida* i zbirka priča *Novi Jerusalim*, primer su ovakvog apokrifnog pristupa. A najslavniji svetski primer je sigurno Ruždijev roman *Deca ponoći*, u kome je prikazana apokrifna istorija Indije. Sad, naravno da neki teoretičari i književni istoričari iskazuju žal za “dobrim, starim pričama” boreći se – sada već anahrono – sa onim što pojednostavljeno nazivaju postmoderna.⁹

No, nema nikakve sumnje da je ovakav pristup naraciji, ovakvo osmišljavanje fikcije, u stvari reakcija na dehijerarhizaciju i nivelaciju semantičkih i vrednosnih polja u samoj realnosti. Prema tome, nije tačno da je “postmoderna epoha oduzela intelektualcu (...) svaki smisao djelovanja, naprosto eliminirala ga kao suvišnu nepotrebnost”.¹⁰ Stvar stoji sasvim obratno – nastojanje intelektualaca da se postvare kao kritički nadmoćni glasovi savesti, a uz to njihovo prečesto koketiranje sa upravo etički upitnim ideološkim i socijalnim, a napose političkim nazorima i praksom, izazvali su reakciju. Na delu je, zapravo, u poslednje dve decenije *dekanonizacija*, i dok čekamo da uopšte otpočne proces neke nove kanonizacije, negde u tom međuvremenu (i međuprostoru) izgubio se i književni lik intelektualca kao rezonera, pobunjenika ili grešnika – a to znači da više nema herojske ili tragične figure intelektualca. I ne samo to: statistički gledano, u poslednje dve decenije u srpskoj i hrvatskoj književnosti proporcionalno opada broj intelektualaca kao književnih likova. Bilo da se tematizuje rat, posleratna stvarnost, nacionalni problemi, socijalna pitanja – u fokusu je, pre svega, sudbina mlade generacije i tzv. marginalaca. Jurica Pavičić je tačno primetio da “galerija tipova u savremenoj književnosti u pravilu je selektivna”,¹¹ i to na štetu dominantnih, herojskih ili tragičnih figura.

Obilje informacija takođe ne pogoduje verifikaciji određene, superiorne, tačke gledišta u jednom proznom ostvarenju (kao, uostalom, ni u stvarnosti). Upravo na ovoj ravni tzv. “aristokratija duha” (o kojoj smo već govorili) izgubila je u borbi sa “demokratizacijom glasa”. Nema više dominantne, stajne tačke koju bi nosio jedan književni lik. Bahtin je govorio da “svaki junak izražava sebe, a celina dela je autorov izraz”.¹² U savremenoj prozi junak

⁷ Aleksandar JERKOV, “Nemoć istorije, istorija nemoći”, *Reč*, 3/1996., br. 28, 76.

⁸ Brian MCHALE, *Postmodernist Fiction*, New York – London 1987., 89.

⁹ Cvjetko MILANJA, “O funkciji književnosti (na iskustvu hrvatske književne prakse)”, *Hrvatska književnost 20. stoljeća – različite ideje i funkcije književnosti* (ur. Branimir Bošnjak), Zagreb 2006., 116–118.

¹⁰ Cvjetko MILANJA, *Čemu intelektualci u postmodernu doba*, Zagreb 2011., 42.

¹¹ Jurica PAVIČIĆ, “Prošlo je vrijeme Sumatra i Javi”, *Sarajevske sveske*, 2004., br. 5, 128.

¹² Mihail BAH TIN, *Autor i junak u estetskoj aktivnosti*, Novi Sad 1991., 74.

izražava sebe kroz druge – kroz određenu socijalnu grupu, ili generacijsku grupu, ili kroz naciju, a to nužno vodi u dominaciju glasa autora, što, opet prema Bahtinu, “nije normalan slučaj”, i takva proza “vredi malo, ili ništa”.¹³ Citatnost i pačvork u savremenoj prozi i potiču od *citata kao informacije*, i od njegovog preoblikovanja. Tako dolazimo do toga da se intelektualnost razume kao načitanost, a što sa svoje strane derogira i demistifikuje lik intelektualca. U krajnjoj konsekvenci, prevladava stav da život i nije moguć van knjige, dakle fiktivno i faktičko se više ne samo ne suprotstavljaju, ne samo da se više iz fiktivnog ne promišlja fakat (realnost), već fiktivno dominira nad realnim (faktičkim). Jedina realnost koja se priznaje jeste ona koja može da se uklopi u narativni fiktionalni svet! Ekstremni izraz toga jeste da intelektualac kao književni lik pribavlja sebi smisao samo u fiktivnom svetu koji postaje jedina realnost (primer je roman srpskog pisca Gorana Petrovića *Sitničarica “Kod srećne ruke”*).

S obzirom na sve ovo, kao što nas upozorava Lyotard, nema više ni velikih priča ni velikih heroja. Lyotard tu negira Berđajeva, koji veli da “nemoguće je čoveka izdvojiti iz istorije i nemoguće je izdvojiti istoriju iz čoveka”.¹⁴ Nasuprot tome, danas, u postindustrijskoj, informatičkoj eri i isto takvome društvu, “pitanje legitimnosti znanja postavlja se na posve drugačiji način. Velika je priča izgubila svoju vjerodostojnost.”¹⁵ Još je Max Wehrli “zavapio” 1967. godine: “Danas je u velikoj meri nastupio ogroman gubitak istorijske dimenzije, u mišljenju kao i u znanju, te gubitak svesti o kontinuitetu.”¹⁶ Naglasak je premešten sa ciljeva na sredstva, sa namere na delovanje, sa spekulativnog na aktivno. Stoga i intelektualac kao književni lik mora da traži ne više istorijsku (epsku), već ličnu (emocionalnu) biografiju. Jer, ako je “biografija tekst kojim se obezbeđuje verifikacija postojanja u univerzumu tekstualnosti”,¹⁷ onda u savremenoj prozi to više ne može biti istorijska biografija, već isključivo intelektualna. Narator *Fame o biciklistima* na jednom mestu veli: “Svaka biografija je jedna velika mistifikacija.”¹⁸ Naravno, to je tako ako biografiju prihvatimo kao istorijski utemeljen prosede za izgradnju književnog lika. Ako, međutim, biografiju književnog lika posmatramo kao put njegove sopstvene dekonstrukcije, onda u savremenoj prozi (već od osamdesetih godina prošloga stoleća) imamo protivrečnost i paradoks kao osnovu takve biografije. Kišov junak u *Grobnici za Borisa Davidovića*, Novski, kao revolucionar, bori se za “čistotu” svoje biografije, ali u toj borbi, želeći da pobegne od totalitarnog diskursa (kao istorijski predodređene biografije), zapravo u konačnici prihvata totalitarni diskurs. Verovatno je da je Kiš, u mnogo čemu, modelirao neke svoje starije savremenike, ugledne književnike, koji su, bežeći od istorijskih datosti, transcendentujući ih, u stvari sve više uranjali i nužno prihvatili totalitarni diskurs.

¹³ Isto, 74.

¹⁴ Nikolaj BERĐAJEV, *Smisao istorije: ogled filozofije čovečje sudbine*, Beograd 2001., 21.

¹⁵ Jean François LYOTARD, *Postmoderno stanje: izvještaj o znanju*, Zagreb 2005., 89.

¹⁶ Max WEHRLI, “Sinn und Unsinn der Literaturgeschichte”, *Neue Zürcher Zeitung* (Zürich), br. 813, 26. 2. 1967., 20.

¹⁷ Igor PERIŠIĆ, “Biografija književnog junaka kao priča u priči u prozi Danila Kiša i Svetislava Basare”, *Teorija, estetika, poetika: zbornik radova u čast Miloslava Šutića* (ur. Gojko Tešić), Beograd 2008., 371.

¹⁸ Svetislav BASARA, *Fama o biciklistima*, Beograd 1996., 159.

4.

Stoga, savremena prozna ostvarenja koja i dalje insistiraju na hijerarhijskom poimanju stvari,¹⁹ na prevalentno intelektualizovanom vrednovanju kroz govor i delovanje intelektualca kao književnog lika, nužno bivaju anahrona, a intelektualac kao književni lik postaje “ideja koja govori” i neizostavno se postvaruje kao kič-figura. Iako se čini da stanje fakata u poslednje dve decenije nije ništa drugačije nego ono posle Prvog ili Drugog svetskog rata, ovi pisci ne uviđaju da se o tome više ne može govoriti glasom privilegovanog posmatrača. Ovi pripovedači nemaju u vidu ono što Jausz zove “specifičnom dispozicijom publike”²⁰ koja utiče na to da se relativizuje, ili čak porekne iluzija o tobožnjoj vanvremenosti književnog dela. I sad se vraćamo Iseru, koji, kao da poriče svoju tvrdnju o tome da osobine književnih likova “proishode iz svakidašnje realnosti”, upozorava (a to je 1971. godina!) da “fiktionalni tekstovi i fiktionalni likovi nikako ne smeju da budu tako konstruisani da potvrđuju bez ostatka ikakva značenja koja bismo im mi pripisali”, jer se, zaključuje Iser, “svaki smisao može prevazići”. I završava: “U tom smislu, fiktionalni tekstovi su uvek ispred životne prakse!”²¹ Eto postmoderniste pre postmodernizma!

Dobar deo savremenih književnika nije to shvatio, te mi u nizu savremenih hrvatskih i srpskih romana i pripovedaka koji prate beskrvni, jalovi i samoponištavajući model aralico-ćosićevske proze, nailazimo na potpuna ogrešenja o strukturu i semantiku književnog teksta, i to ne samo sa aspekta unutrašnjih osobina jednog proznog ostvarenja, već i sa aspekta relacije književnost – stvarnost, tj. fiktivno – realno. Time se narušava identitet fiktionalnog junaka, što se može sagledati na primerima romana Nedjeljka Fabrija i Gorana Petrovića. Ove pisce uzimamo u raspravu zato što su u nekim svojim drugim delima ostvarili uspešnu transpoziciju književnih junaka u narativne svetove. Međutim, upravo zato romani koje ćemo pomenuti (i u hrvatskoj i u srpskoj kulturnoj javnosti s pravom kuđeni, ali i preterano, i iz vanliterarnih razloga, hvaljeni) bivaju eklatantan primer stvaralačkog promašaja. Identitet fiktionalnog junaka, naime, mora biti zaštićen granicom između dva sveta – stvarnog i mogućnog. Međutim, sam fiktionalni identitet mora biti – da bi bio ubedljiv kao književni lik – ontološki istorodan i hijerarhijski jednak sa stvarnim svetom,²² a ne da se, kao u Fabrijevom romanu *Smrt Vronskog* ili Petrovićevoj *Opsadi crkve Svetog Spasa*, na veštački način, uz obilje autorskih intervencija koje opterećuju naraciju, uzdiže na pijedestal sudije i presuditelja. Dakle, da se ukratko osvrnemo na *Smrt Vronskog*, ne može se insistirati na podvojenosti istorijskih prototipova iz autorove savremenosti (rat u Hrvatskoj) i fiktionalnih prototipova iz Tolstojevog romana. Drugim rečima, dijalog sa *Anom Karenjinom* ne može se odvijati na nivou istorije, kako je to Fabio pokušao, već samo na nivou lične drame, da bi uopšte bio intertekstualno uspešan. Jer, kod Tolstoja istorija nadilazi pojedinca, a kod Fabrija nije ništa drugo nego sluškinja autora. Fabriju je nedostajao potencijal istorijskog Vronskog, ali u tom slučaju on ne bi mogao biti onako plošno poistovećen sa likovima ratnika – posebno intelektualaca u ratu – kao što je to slučaj u Fabrijevoj prozi. Nije dovoljno – a to se najbolje vidi na primeru Petrovićeve simplifikacije književnih likova u romanu *Opsada crkve*

¹⁹ Lik FERİ, *Homo aestheticus: otkriće ukusa u demokratskom dobu*, Novi Sad 1994., 250.

²⁰ Hans Robert JAUSZ, *Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft*, Konstanz 1967., 30.

²¹ W. ISER, *Die Appellstruktur der Texte*, 35.

²² O ovome opširnije: D. E. B. POLLARD, “Fiction and Semantics”, *Ratio*, 15/1973., br. 1, 57–73; Jerzy PELC, “Some Semiotic Considerations Concerning Intensional Expression and Intentional Objects”, *Logique et Analyse*, 20/1977., br. 79, 244–267.

Svetog Spasa – da se izvrši transmisija tzv. stvarnih činjenica,²³ već je potrebna transmisija “kulturnih realema”.²⁴ To, međutim, intelektualizovani junak Petrovićevog romana ne čini, pošto je jasno izražena ideologizovanost romanesknog prosedea i autorova želja da junaka provede kroz iskupljenje do oduhovljenja i obogotvorenja. Od autonomne narativne vertikalne književnog lika tu, međutim, kao ni u Fabrijevom romanu, ne može biti ni reči. Zbog očigledne želje oba autora da svoje intelektualne junake prikažu kao metonimijske figure tragedije svojih nacija i simbolične označioce borbe za svoj rod, nije se mogao otvoriti prostor za plodotvoran agon realnosti i fikcije, zbog čega je poništeno “osnovno konfiguracijsko načelo na kome opstoji narativnost”.²⁵ Zato su i ovi književni likovi ostali tek kič-figure, “ideje koje govore”²⁶ – jer ovi autori nisu shvatili da književni lik, pa i lik intelektualca, ne može biti modelovan po uzoru na *stvarno realno*, već po uzoru na *stvarno moguće*. Tek tada književni lik može pretendovati na to da iz njegovog narativno uobličenog, fikcionalnog iskustva, čitalac crpi to iskustvo kao i iz realnog sveta! Kao “nešto iskustveno za šta je i on (čitalac; *prim. B. Đ.*) zainteresovan”.²⁷ Drugim rečima, Fabio i Petrović su u navedenim romanima počinili prvobitni greh težnje za dovršenošću svojih junaka i same priče. A upravo je nepotpunost, tj. “nedovršenost” u samoj ontološkoj biti književnog teksta.²⁸

5.

Svaka metanaracija teži da u sebi obuhvati afirmaciju utopističkog poimanja sveta, čemu je još postmoderna odrekla svrhovitost. Teleološka ideologija, čiji je glas u književnosti otelotvoren u liku intelektualca, izgubila je svoj *raison d'être*, te je upravo krajem dvadesetog stoleća i proglašen tzv. kraj utopije.²⁹ Čini se da dobar deo učaurene i tradicionalističke hrvatske i srpske prozne književnosti to nije primetio. Postmodernost stavljajući pod sumnju čak i moralne kritike, tj. etičkih normi,³⁰ oduzelo je, u značajnoj meri, smisao intelektualcu kao književnom liku koji će u sebi, u vremenu i prostoru naracije, sublimirati moralne i intelektualne dileme ljudskoga roda. Savremena književnost okrenula se liku kao “objektu”, svojevrsnoj žrtvi koja pati i trpi.³¹ Ako je već Lyotard pokazao da je u moderno doba

²³ O ovom narativnom postupku i svim njegovim ograničenjima videti: Nicholas WOLTERSTORFF, *Works and Worlds of Art*, Oxford 1980., 188–190.

²⁴ O fikcionalizaciji i transmisiji tzv. kulturnih realema videti: Itamar EVEN-ZOHAR, “Constraints on Realeme Instability in Narrative”, *Poetics Today*, 1/1980., br. 1, 65–74. Štaviše, jedino se insistiranjem na tzv. “kulturnom potencijalu pripovedanja” sama naracija može potvrditi kao spona između realnog i fikcionalnog. Videti: Alasdair MACINTYRE, *After Virtue*, Notre Dame 1981., 211.

²⁵ Frank KERMODE, *The Sense of an Ending: Studies in the Theory of Fiction*, New York 1966., 178.

²⁶ O ovome videti: Bojan ĐORĐEVIĆ, “Književni lik kao ideja koja govori”, *Savremena srpska proza 13: zbornik radova* (ur. Veroljub Vukašinović), Trstenik 2001., 97–102.

²⁷ Johannes ANDEREGG, *Fiktion und Kommunikation: Ein Beitrag zur Theorie der Prosa*, Göttingen 1973., 72.

²⁸ Videti o ovome magistralne studije: David LEWIS, “Truth in Fiction”, *American Philosophical Quarterly*, 15/1978., br. 1, 37–46; John HEINTZ, “Reference and Inference in Fiction”, *Poetics*, 8/1979., br. 1–2, 85–99; Terence PARSONS, *Nonexistent Objects*, New Haven – London 1980., 182–185.

²⁹ Russell JACOBY, *The End of Utopia: Politics and Culture in an Age of Apathy*, Los Angeles 1999.

³⁰ “Ono što je problematično kad je reč o moralnoj kritici nisu norme, vrednosti ili pravila kojima se rukovodimo, već žrtve i njihova patnja koja ostaje neprepoznata.” Adi OPHIR, “Shifting the Ground of the Moral Domain in Lyotard’s ‘Le Différend’”, *Constellations*, 4/1997., br. 2, 194.

³¹ Sa stanovišta teorije recepcije radi se o tome da se čitalačkoj pažnji više ne nude likovi kao sublimisani karakteri, već njihove narativne pozicije. Videti: Harald WEINRICH, *Literatur für Leser: Essays und Aufsätze zur Literaturwissenschaft*, Stuttgart 1971., 30–31.

univerzalizam (i insistiranje na njemu) samo oblik represije,³² onda je i književni lik intelektualca kao posednika *univerzalne* etičke tačke gledišta izveštačen i književnoumetnički neuspeo, osuđen da ponavlja modele koji su nekada funkcionisali, a danas – uveliko podvrgnuti sumnji i kritici – ne mogu biti ponovljeni.

U savremenoj prozi primećuje se, usprkos elementima dekonstrukcionizma i relativizma, svojevrsan povratak realističkom prozedu, koji nastoji da mapira tzv. “moguće svetove” u narativnom diskursu, koji se, opet, od realnog razlikuju samo po sadržaju, ali ne po vrednosti.³³ Pošto ti mogući svetovi ne mogu da budu svedeni ni na šta bazičnije, oni se samim tim prirodno opiru svakome redukcionizmu. A upravo je redukcionizam osnovna odlika – i greh – onih hrvatskih i srpskih prozaista koji pišu u tradicionalističkom ključu. I upravo su njihovi književni likovi – i to pre svega likovi intelektualaca – krajnje redukovani i svedeni na ulogu rezonera koja, međutim, nema utemeljenja i ne približava se čak ni ulozi antičkog hora. Najviše do čega dosežu takvi likovi intelektualaca jeste nivo komentarisanja realnosti, što, naravno, nikako ne može biti shvaćeno kao ozbiljan, umetnički svrhovit diskurs. Junaci proze Nedjeljka Fabrija i Gorana Petrovića, o kojima smo govorili, ali i nekih drugih, generacijski, svetonazorski, pa i estetički raznorodnih pisaca nisu prirodno, i umetnički opravdano, ugrađeni u modelativni okvir fikcionalnog sveta u kome opstojavaju. Nastojeći da svojim književnim likovima intelektualaca daju univerzalno znanje, ovi pisci sasvim previdaju činjenicu da je svaki književni lik nužno nepotpun, i da je ta nepotpunost – ili bolje reći nezavršenost – književnog lika jedino estetski delotvorna. Ta nepotpunost fikcionalnih likova i određuje stil naracije.³⁴ Otuda beskonačno ponavljanje stilskih postupaka i prosedea utiče na to da čitalac teško može razlikovati stil nabrojanih pisaca, tj. da teško može na osnovu stila odrediti kom piscu koje delo pripada. Sve na šta ovi pisci svode svoju naraciju jeste nacionalna i, delom, ideološka atribucija, koja, na kraju krajeva, određuje i likove intelektualaca. Svaki fikcionalni akter, tj. književni lik, oblikuje sopstveni domen sačinjen od skupa osobina, skupa uverenja, mreže odnosa i opsega delovanja. Kada pisac konstruiše narativne svetove i književne likove (a oni su uvek piščeva konstrukcija!), on etičke istine i ogrešenja o njih “stipulira, a ne otkriva ih nekim moćnim mikroskopima”.³⁵ U slučaju kičlikova intelektualaca radi se o tome da ih pomenuti prozaisti konstruišu kao jednodimenzionalne figure sa zauvek datim obrascima mišljenja, koji onda, poput prirodnjaka, pod mikroskop stavljaju druge književne junake i druge, različite umetničke i životne istine. To doprinosi nedopustivom mešanju autora u naraciju, brisanjem granice autora i naratora, a to, dalje, rezultira, neubedljivom i krajnje izveštačenom narativnom konstrukcijom. Pripovetka ili roman tako, u krajnjoj liniji, ukazuju se kao imanentno *deskriptivni tekstovi* koji čitaoca ne mogu navesti da sam kreira elemente fikcionalnog sveta. Književnim likovima intelektualaca u ovim delima nedostaje ona “snaga autentizacije”³⁶ koju bi oni preuzeli od klasičnog autora kao sveznajućeg pripovedača. A to onda znači da pisac svesno – i potpuno neumetnički – manipuliše svojim književnim likovima u svrhu vanliterarnih, uglavnom nacionalnih/nacionalističkih ili ideoloških predrasuda. Nažalost, nigde se to bolje ne da

³² Jean François LYOTARD, *Political Writings*, Minnesota 1993., 18.

³³ Videti: David LEWIS, “Possible World Semantics for Counterfactual Logics: A Rejoinder”, *Journal of Philosophical Logic*, 6/1977., br. 1, 359–363; David LEWIS, *On the Plurality of Worlds*, Oxford 1986., 67–71.

³⁴ Lubomir DOLEŽEL, “A Short Note on a Long Subject: Literary Style”, *Voz’mi na radost’: To Honour Jeanne van der Eng-Liedmeier* (ur. J. Amsenga, J. Pama, i W.G. Weststeijn), Amsterdam 1980., 1–7.

³⁵ Saul A. KRIPKE, “Naming and Necessity”, *Semantics of Natural Language* (ur. Donald Davidson i Gilbert Harman), Dordrecht 1972., 267.

³⁶ John Langshaw AUSTIN, *How to Do Things with Words*, Cambridge 1962., 78.

očitovati nego u nekim od navedenih primera savremene hrvatske i srpske književnosti u poslednjoj deceniji dvadesetog i prvoj deceniji dvadeset prvoga stoleća.

S druge strane, u savremenoj hrvatskoj i srpskoj fikcionalnoj prozi koja, opet, ne želi da robuje ovom tradicionalističkom i redukcionističkom prosedu, intelektualac kao književni lik zauvek je izgubio one atribute koji su ga prethodnih vek i po bitno određivali, ali i ograničavali. Da bi uopšte kao fikcionalna figura mogao biti semantički potentan i narativno upotrebljiv, takav lik se mora prilagoditi dekanonizovanom i dehijerarhizovanom diskursu. U ponajboljim hrvatskim i srpskim romanima nastajalim u poslednje dve decenije intelektualac je, ako ga ima, uglavnom skrajnuta figura, a pojam i suština ovakvog književnog lika bitno su promenjeni. Pa tako intelektualac može biti junak trivijalnog žanra ali sa ozbiljnim dilemama o svrshodnosti svoga poziva i svoje intelektualne strasti (*Koraljna vrata* Pavla Pavličića); može biti pripadnik mlađe generacije koja svoj intelektualizam gradi na različitim, ali podjednako potentnim kulturnim potencijalima tzv. "visoke književnosti" i stripova (*Kad magle stanu* Josipa Mlakića); može biti vremenom pregaženi a iskustvom opterećeni svedok oba ratna zla, i onog iz četrdesetih i onog iz devedesetih godina (*Ubistvo s predumišljajem* Slobodana Selenića); može biti cinični i autoironični opservator koji upravo u svojoj sabraći iz tzv. intelektualnih, uglavnom književnih i akademskih krugova, vidi Lucifere nacije (*Looney Tunes* Svetislava Basare); najzad, to je čovek koji će svoje intelektualne dileme i razočaranja transformisati kroz profesionalne razgovore, tj. psihološke seanse, sa drugim likovima iz istog narativnog polja (*Rod avetnjaka* Slađane Bukovac). No, kako god da se postvaruje, intelektualac kao književni lik ne može više pretendovati da bude kanonizovani, hijerarhijski uzvišeni etički presuditelj u ovom dekanonizovanom i dekonstruisanom vremenu. Kako u stvarnosti – tako i u fikciji.

THE INTELLECTUAL AS A LITERARY CHARACTER – FROM HEROISM TO KITSCH

In their attempts to get to the bottom of universal questions of good and evil, love and death, transience and eternity, religion and ideology; and to provide solutions for national and social issues, intellectuals have always provided various differing answers. Those differing perceptions and answers were also reflected in fiction. In the 19th and 20th centuries, fiction is primarily imbued with the so-called intellectualized narration. The character of the intellectual was, therefore, defined by ideology more than any other type. However, in recent decades (from the 1980s onwards), the character of the intellectual in contemporary fiction has undergone a transformation which defies classification within the hero/sinner dichotomy. In other words the character of the intellectual is no longer merely a vessel for certain ethical values. This is mostly because of the stance towards history that has shaped the dominant currents of Croatian and Serbian prose. The character of the intellectual is therefore often parodied or deconstructed in postmodern prose, as well as later. That is a logical consequence of the reaction to the erosion of hierarchy, as well as value and semantic fields in the real discourse itself. The sheer amount available information also contributes to this, as it prevents the intellectual from assuming a superior position. As Lyotard himself has pointed out, there are no more grand narratives or great heroes. In that regard, the insistence of Croatian and Serbian prose writers who attempt to verify extra-literary mythologems in their work on perception through hierarchy and on ascribing prevalently intellectual value judgements based on the speech

and acts of the fictional intellectual results in that character's reduction to "an idea that speaks", a canonized kitsch-figure disconnected from the fictional world it inhabits. Adopting this kind of reductionism, the writers adhering to this traditional model achieve little more than the level of commenting on reality. This inevitably affects the narrative, making it seem unconvincing and overblown. Such writers are usually guided by motives and patterns extraneous to art, most notably nationalism and ideology. As a result, their fiction is weak both in terms of the effect it produces and in terms of structure.

Keywords: the intellectual, character type, heroism, kitsch, ideology, discourse, contemporary fiction

Literatura

- Johannes ANDEREGG, *Fiktion und kommunikation: Ein Beitrag zur Theorie der Prosa*, Göttingen 1973.
- John Langshaw AUSTIN, *How to Do Things with Words*, Cambridge 1962.
- Mihail BAHNTIN, *Autor i junak u estetskoj aktivnosti*, Novi Sad 1991.
- Nikolaj BERĐAJEV, *Smisao istorije: ogled filozofije čovečje sudbine*, Beograd 2001.
- Lubomir DOLEŽEL, "A Short Note on a Long Subject: Literary Style", *Voz'mi na radost: To Honour Jeanne van der Eng-Liedmeier* (ur. J. Amsenga, J. Pama, i W.G. Weststeijn), Amsterdam 1980., 1–7.
- Bojan ĐORĐEVIĆ, "Književni lik kao ideja koja govori", *Savremena srpska proza 13: zbornik radova* (ur. Veroljub Vukašinić), Trstenik 2001., 97–102.
- Itamar EVEN-ZOHAR, "Constraints on Realeme Instertability in Narrative", *Poetics Today*, 1/1980., br. 1, 65–74.
- Lik FERİ, *Homo aestheticus: otkriće ukusa u demokratskom dobu*, Novi Sad 1994.
- Gérard GENETTE, *Figures III*, Paris 1972.
- Algirdas Julien GREIMAS, "Les Actants, les Acteurs et le Figures", *Sémiotique narrative et textuelle* (ur. Claude Chabrol), Paris 1973., 161–176.
- John HEINTZ, "Reference and Inference in Fiction", *Poetics*, 8/1979., br 1–2, 85–99.
- Wolfgang ISER, *Die Appellstruktur der Texte: Unbestimmtheit als Wirkungsbedingung literarischer Prosa*, Konstanz 1971.
- Russell JACOBY, *The End of Utopia: Politics and Culture in an Age of Apathy*, Los Angeles 1999.
- Hans Robert JAUSS, *Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft*, Konstanz 1967.
- Aleksandar JERKOV, "Nemoć istorije, istorija nemoći", *Reč*, 3/1996., br. 28, 76–81.
- Frank KERMODE, *The Sense of an Ending: Studies in the Theory of Fiction*, New York 1966.
- Zoran KONSTANTINOVIĆ, "Književnost kao alternativna ideologija", *Iz književnosti: poetika – kritika – istorija: zbornik radova u čast Predraga Palavestre* (ur. Miodrag Matićki), Beograd 1997., 465–475.
- Saul A. KRIPKE, "Naming and Necessity", *Semantics of Natural Language* (ur. Donald Davidson i Gilbert Harman), Dordrecht 1972., 253–355.
- David LEWIS, "Possible World Semantics for Counterfactual Logics: A Rejoinder", *Journal of Philosophical Logic*, 6/1977., br. 1, 359–363
- David LEWIS, "Truth in Fiction", *American Philosophical Quarterly*, 15/1978., br. 1, 37–46.

- David LEWIS, *On the Plurality of Worlds*, Oxford 1986.
- Jean François LYOTARD, *Political Writings*, Minnesota 1993.
- Jean François LYOTARD, *Postmoderno stanje: izvještaj o znanju*, Zagreb 2005.
- Alasdair MACINTYRE, *After Virtue*, Notre Dame 1981.
- Brian McHALE, *Postmodernist Fiction*, New York – London 1987.
- Cvjetko MILANJA, *Čemu intelektualci u postmoderno doba*, Zagreb 2011.
- Cvjetko MILANJA, “O funkciji književnosti (na iskustvu hrvatske književne prakse)”, *Hrvatska književnost 20. stoljeća – različite ideje i funkcije književnosti* (ur. Branimir Bošnjak), Zagreb 2006., 113–126.
- Adi OPHIR, “Shifting the Ground of the Moral Domain in Lyotard’s ‘Le Differend’”, *Constellations*, 4/1997., br. 2, 189–204.
- Terence PARSONS, *Nonexistent Objects*, New Haven – London 1980.
- Jurica PAVIČIĆ, “Prošlo je vrijeme Sumatra i Javi”, *Sarajevske sveske*, 2004., br. 5, 125–135.
- Jerzy PELC, “Some Semiotic Considerations Concerning Intensional Expression and Intentional Objects”, *Logique et Analyse*, 20/1977., br. 79, 244–267.
- Igor PERIŠIĆ, “Biografija književnog junaka kao priča u priči u prozi Danila Kiša i Svetislava Basare”, *Teorija, estetika, poetika: zbornik radova u čast Miloslava Šutića* (ur. Gojko Tešić), Beograd 2008., 367–374.
- D. E. B. POLLARD, “Fiction and Semantics”, *Ratio*, 15/1973., br. 1, 57–73.
- Max WEHRLI, “Sinn und Unsinn der Literaturgeschichte”, *Neue Zürcher Zeitung* (Zürich), br. 813, 26. 2. 1967., 20.
- Harald WEINRICH, *Literatur für Leser: Essays und Aufsätze zur Literaturwissenschaft*, Stuttgart 1971.
- Nicholas WOLTERSTORFF, *Works and Worlds of Art*, Oxford 1980.

WATERWORLDS: ALLUSIONS AND
ILLUSIONS
(TROPES OF RIVER, DELTA AND SEA
IN THE POETRY AND PROSE OF *ÚJ*
SYMPOSION LITERARY MAGAZINE)

Zoltán Virág

UDK: 070.488(497.113=511.141)

Abstract: The core idea of this paper is that the genuineness of attitude and the poetic methods of some authors stems from acknowledging the liquidity of the Mediterranean; namely, the diversity and its multi-faceted nature marked by constant semantic extension. Due to the Mediterranean, the linguistic, cultural, historic and religious self-perception of the spotlighted authors reaches far beyond the framework of provincial confinements and short-sighted historicism. The river, the position of the delta and the sea are inexhaustible vehicles of meditations and memory structures. They deflect the narrative from the pathway of definitive interpretations and fixed intersections. They, as water resource and a combination of territories, do not cease to denounce and mock the system of privileges and cultural prejudice. In the art of Ottó Tolnai, István Domonkos, Katalin Ladik, László Végel, Ferenc Maurits, Pál Böndör, Attila Balázs and Ottó Fenyvesi the question of identity is firmly rooted in the problem of birth, travel and migration, to the position of the pimp, the guerilla, the jocular, the travelling musician, the Yugoslav Sindbad, the artist as a hooligan and the rocker. Their cultural and regional identity, consisting of several equally indispensable elements, has always favoured a kind of affinity which can be characterized as a complex artistic attitude. This attitude operates as a poetic dialogue, as a predisposition to local, marginal and specific phenomena, or as a sensibility for marginal ways of speaking, seeing and being.

Keywords: the position of the delta, the concept of the sea, Transhuman symbiosis, Minority literature, Voivodina, Southern Slavic literary scene, Multirooted identity

In one of Ottó Tolnai's early novels from the beginning of the 1960s, a perspective developed from moving backwards and, within it, the artist's process of registering the tinges of the river and the sea sprang from the elimination of the borders of the concept of space and a mysticism of colours moving beyond the restrictions of visibility. The concepts of time and space in *Érzelmes tolvajok* (published in the issues of *Új Symposion* from 1965) surveyed the dimensionalism, the synchronous mono- and polichrome stratification

to such degrees of refraction and void where “grey becomes a metaphysical category”. The “sandbag-hearted” river, the “Pannonian-powered” silence in the *Gerilla-dalok* (1966)/*Gerilske pesme* (1967), River Tisza evocative of a “skipping rope” in the poem *Tiszavirág* (1967), the poem entitled *Balaton* (in the volume *Valóban mi lesz velünk* (1968), co-authored with István Domonkos) depicting the “Pannonian bed”, or the “azure picnic” in *Ikarusz köszöntése* (1968) all defined the constituent parts of space and the time coordinates as a frame of content, as a unity of direction turns, entrance points, joining lines, divergence modes, as a synod of chronological antecedents, run-off processions and post-phases.

Around 1969–70, the delta, in accordance with the river and the sea, became the central trope of a transhuman symbiosis, and began appearing in an increasing number of prose writings in a concentrated style, alongside river valleys, lakebeds and the sea. Some writings from the beginning of the 1970s (e.g. *A novella* /1972/, “*alvilági felhők*” /1972/) make the abstract, but at the same time material feature of the River Tisza, Neretva and the Adriatic Sea, real. They tune and sound the “great, capillary instrument of the delta” by blustering, wheezing, rumbling and canalizing the waters, while in the volume entitled *Gogol halála* (1972), “the curator of nullities”¹ give an account of the spectra and forms of puckering and tangles. The living water washes away the colours, it is a metaphor of subconscious whirling and leaking, an all-devouring archetype, an idea which exists *abovo*, and the conceptual character of the river, the delta, the sea surfaces and intensifies in the hydrological richness of an increasing existential sphere in the second part of the seventies.

In his long essay (published in the issues of *Új Symposion* in 1969 and 1970) entitled *Delta avagy út a mai vajdasági költészethez* Tolnai makes the idea of the delta as a constituent of the beyond excessively manifest. The delta is a vehicle of a visual and an artistic transformation as well, a huge, transmissive area of lights and colours, while conjoining different kinds of softening, dissolution and mixing. The delta coordinates interactions, streamings, wanderings and interferences; it maintains the see-saw of leaving and coming back:

(...) the delta is a river and a sea at the same time, but it is within and beyond both of them. The river is the road. The delta is a SPRING on the road, a repetition of the spring, its never-ending possibility.²

The stoic landbound philosophy of the Minnesinger of the Tisza, István Koncz and the sea-oriented writings of István Domonkos are an important part of the poetic panorama of the *Delta*. What is more, in the second part of *Delta* it is stated that “Domonkos is probably the first Hungarian poet who has a sense of the sea”.³ From this viewpoint, the famous words from his 1986 interview conducted by László Pozsik become even more valuable:

In my opinion a poet from Vojvodina is a poet who has a sea. I have a sea. The Adriatic Sea. That is why, somehow, I had to integrate the sea into my poetry. Domonkos managed to do that already in the beginning, in *Rátka* with his vocabulary evocative of Rimbaud and Saint-John Perse. I did not have such words...⁴

In the irony-driven reflexivity of collecting, sharing and imparting we can hear the voices of the predecessors, masters and contemporaries. Concerning the later critical remark

¹ János BÁNYAI, *Könyv és kritika*, Újvidék 1973., 58.

² Ottó TOLNAI, “Delta avagy út a mai vajdasági költészethez”, *Új Symposion*, 59/1970., br. 3, 2.

³ Ottó TOLNAI, “Delta avagy út a mai vajdasági költészethez”, *Új Symposion*, 55/1969., br. 11, 22.

⁴ *Rózsaszín flastrom: beszélgetések vajdasági írókkal* (ur. Mihály Szajbély), Szeged 1995., 71–72.

on Ottó Tolnai, it is a very exciting statement, because it reflects the experience of the sea, Ferenc Herczeg's Adriatic dilemma, while changing direction:

They said it was unseemly to collect my impressions, as a Hungarian, abroad. I ask in the memory of King Clarence: does not Hungary spread from the Carpathian Mountains to the Adriatic Sea? Does it only spread from the sand dunes of Kecskemét to the farm-houses of Szeged? I'd like to soothe my readers. I do not want to tempt them abroad, just to the sea which was ruled by the sons of Árpád and poeticized by the Zrínyis.⁵

In the sense of the antiperspective of the foreshore, István Koncz's statement: "the shore is my enemy" (*A szép Tisza és más*), Danilo Kiš's rule, "Ne budi pisac manjina" – "Do not be a minority writer" (*Saveti mladom piscu* (1984/)), the process of listing the traces of the Pannonian Sea, the different boundaries of the Mediterranean, the enigmas of the Adriatic and the geological folklore of the Balkan are like "sharing the treasure, the common property with the predecessors of the individual".⁶

The "utopian sensibility"⁷ of Ottó Tolnai, as his turn of mind, unfolds the ideal and idea of spaciousness through tricky operations like creating reference networks and quoting in a way that is not so easy to follow. His writing may seem incongruent, but the capricious eclecticism of his verses, his essay-like thoughts, short-story tirades and the structure of his novels never ends in the incompatibility of circulation. Rather, they comprise the thematic matrix of gathering, transmitting knowledge and making tradition happen. In this matrix "certain effects of these worlds owning an unusual amount of 'material sense' are semantically regenerated by geo-anarchic space events, and they often start operating in their distorted semantic field, sometimes even as a kind of 'negative matter'".⁸

The originality of the way of thinking and the poetic methods employed by Ottó Tolnai, István Domonkos, Katalin Ladik, László Végel, Ferenc Maurits, Pál Böndör, Ottó Fenyvesi and Attila Balázs are secured by the acceptance of the liquid materiality of the Mediterranean, namely the disseminating character of multiplicity. Social overtones are very restricted, and it is not any kind of Adriatic mania or phobia, but a systematic framework of the way these authors look at the matter in which the sea, inseparable from the rivers and the deltas, is the horizon of understanding existence, the living model of the interpretative process of writing. The most important tropes of the oeuvres of different generations of *Új Symposion* can be viewed either as customary elements of amatory geography or emotional cartography, or as the defining units of a cultural map based on art, literature, history of thought and personal life.

For those who grew up near a river, rivers mean the proximity of the sea, the upward movement of the feeling of the Mediterranean,⁹ as it reaches further and further along the river. In the László Végel's early novels, *Egy makró emlékiratai* (1967)/*Memoari jednog makroa* (1970) and *A szenvedélyek tanfolyama* (1969), and in his collection of short stories, *Szitkozódunk, de szemünkből könnyek hullanak* (1969), the River Danube and the Adriatic Sea indicate that travelling cannot end, that subjects become objects of being on the road, of existential break-downs, the galley-slavery of power games and the purgatory of

⁵ Ferenc HERCZEG, *Szelek szárnyán*, Budapest 1925., 7–8.

⁶ Beáta THOMKA, *Tolnai Ottó*, Pozsony 1994., 132.

⁷ Alpár LOSONCZ, *Hidnyonatkozások*, Újvidék 1988., 226.

⁸ Kornélia FARAGÓ, *A viszonyosság alakzatai*, Újvidék 2009., 43.

⁹ Predrag MATVEJEVIĆ, *Mediterranean: A Cultural Landscape*, Berkeley – Los Angeles – London 1999., 69.

communities falling apart. In István Domonkos's poems, in the *Rátka* (1963) and *Áthúzott versek* (1971), in his novels, *A kitömött madár* (1969), *Via Italia* (1969), and in his collection of short stories entitled *Önarckép novellával* (1986) the rotation, the unearthly evanescence of the universal law of the sea, the chain reaction of floating and disappearing into new qualities become overwhelming. According to Ottó Tolnai, the River Tisza is a cradle; the bottom of the sea becomes a womb, the watercourse takes on the shape of the birth canal while the poet "recreates the geography of the poetic space by erasing its limits".¹⁰ The valley of the Arno, the deltas and estuaries of the Danube, the Amazon, the Rhône, the Po and the Neretva, the pattern of the different sea connections combines erotic imagery with mythogenic fantasy in his essay entitled *Nézni a Tiszát – mint radikális program*, published in the book *Feljegyzések a vég tónusához*:

(...) the river is an unending breach, an aperture which turns into a real genital organ at the delta, as if the sea were flowing into the river, not the river into the sea, the river is an unending breach, an aperture, and standing in front of it the artist can catch sight of the very essence of time and being.¹¹

Following her outstanding monography on Tolnai, Beáta Thomka wrote a detailed study entitled *Egy Tolnai-metaphora visszavezetése* in which she pointed out that in the writings on art, poetry and prose of Ottó Tolnai the imagery of the delta, the gate, the spring, the adventure and the road plays a crucial role, while the problem of the position of the delta can be interpreted in the context of different sets of associations from literature, philosophy and art history. Ottó Tolnai had recognised the position of the delta in the texts of his peers and younger members of the Symposium circle about 40 years earlier. He always perceived Vojvodina as an imaginary space, a fertile ground at the meeting point of different cultures, languages, poles and civilisations of Central Europe, the Balkans and the Mediterranean; it is a permeable medium, a vehicle of streamlines.¹² Since Yugoslavia no longer exists as a utopian synthesis, replaced by different, new geographic and historic localities, the position of the delta remains the ideal type of constructing and articulating meanings.

In certain cultures there existed a belief that rivers rise from the loin of the Progenitress, the Great Goddess or some other patron spirit. It is not by accident that in Mesopotamia, Babylonia, Egypt and other places, the springs of rivers were seen as the lap of the Earth, while in several different languages the same word denoted spring, river, well, womb and pudendum. The real persistency of archaic institutions can be observed in the preservation of the term *delph* (womb) which remains in the name of the Hellenic holy site of Delphi. The symbolism of the estuary and the delta triangle shows strong etymological connections with the semantic categories of spring, the womb and the pudendum. Delta referred to the female principle in Ancient Greece and in the eyes of Pythagoreans, it symbolised the archetype of universal fertility due to its perfect shape.¹³

Ottó Tolnai refined the technique of taming and domesticating the river through contemplation, tactilism, voyeurism, intercourse, the connection of bodies and mutual rinsing into each other:

¹⁰ Tímea GYIMESI, *Szökésvonalak. Diagrammatikus olvasatok Deleuze nyomán*, Budapest 2008., 75.

¹¹ OTTÓ TOLNAI, *Feljegyzések a vég tónusához*, Újvidék 2007., 70.

¹² Beáta THOMKA, "Egy Tolnai-metaphora visszavezetése. A delta lehetséges poétikai redukciója", *Kontextus könyvek 1.* (ur. Erzsébet Csányi), Újvidék 2007., 9–11.

¹³ Mírcea ELIADE, *Kovácsok és alkímisták*, Budapest 2003., 50–51.

I am one of those who do not only peek, look at or watch the river, but also touch it and swim in it – merge into it and make love to it. Yes, I could feel the touch of the river, this huge being, as a child – at that time the Tisza almost stopped, it barely moved. Later I was really surprised that my childhood experiences, touches and hints almost coincided with scientific achievements. (*Nézni a Tiszát – mint radikális program*)¹⁴

In István Domonkos' work the flow and ebb of the Adriatic Sea is evoked by the reiterations and rhythmic variations of the avalanche of lust, sexual ecstasy and wrecking:

The motif was the vagina floating in the salty water as a medusa, the short description of which would require a Balzacian effort. The proud owner of that vagina, a Dalmatian girl, whose crotch resuscitated my scrupulous self, and suddenly it started singing under the water: there is salt!¹⁵

In the poetry, prose and performance art of Katalin Ladik the sea represents and intensifies the unfathomable boundlessness of the senses. The stimuli connected to the isle of Hvar, their waves imbued with dreams, encourage border crossings, the modifications of the personality and reaching new levels of racial and gender quality. The semiosis of the body sprawling as proud flesh attempts to de- and reconstruct the immanence and transcendence of the medium of *prima materia*: “Na magični žamor noći/ Komadićem ogledala rascijepi svoje lice./ Zagrebe u prljavu lokvu,/ Pogibeljno raste, ispušta smrad.” (*Kao da se more uskomešalo*)¹⁶

The sea represents a constant modification and multiplication of interrelated meanings. In Old Greek, the names for it included matter, salt (*hals*), spectacle, open area (*pelagos*), road (*pontos*), or a general notion (*thalassa*), experience and event. What is more, the depth of its ability to maintain and eliminate was also significant (*kolpos*, *laitma*). The Latin expression *mare* used to refer to any kind of water: sea, lake or river. Later, the Latin equivalents of the Greek expressions were used, or they Latin forms were derived from Old Greek antecedents (*pontus*, *pelagus*, *sal*, *aequor*).¹⁷

In the oeuvre of Ottó Tolnai and other outstanding authors of the *Új Symposion* the dream-like cavalcade and abundance of the Mediterranean are never absent from the illusion of the lights and colours of the Adriatic Sea, and it is clear that “as a background, as a supplementary medium, the Balkans are ever present”.¹⁸ The Balkans remain an exotic risk revealing the smelter of the right encroachments¹⁹ of parallel cultures, revealing the battleground of clashing, intertwined civilisations. The variegation, sumptuousness and the orgy of the colours of the sea show a full spectral and modular stretching concerning surfaces, character and ornatation. But at the same time the sea is the structure of hiding, since its colours, besides the multiplication of shades, contributes to the process of the accumulation of shapings and reshapings. The unlimited, vast water surface generates dimensional switches and perspicacious transformations which derive from the multilayered character of colour saturation and intensity, of fluidity and the temperature of spectral disposition.

¹⁴ O. TOLNAI, *Feljegyzések a vég tónusához*, 70–71.

¹⁵ ERZSÉBET ERDÉLYI – IVÁN NOBEL, “Én próbaidőn vagyok a költészet műhelyében / Beszélgetés Domonkos Istvánnal”, *Forrás*, 2000/július-augusztus (<http://www.forrasfolyoirat.hu/0007/domonkos.html>).

¹⁶ KATALIN LADIK, *Kavez od trave: bestijarij, pjesme*, Osijek 2007., 88.

¹⁷ P. MATVEJEVIĆ, *Mediterranean: A Cultural Landscape*, 144.

¹⁸ ISTVÁN LADÁNYI, “Az Adria Tolnai Ottó költészetében, különös tekintettel a Balkáni babérra”, *Tolnai-Symposion* (ur. Beáta Thomka), Budapest 2004., 64.

¹⁹ IVAN ČOLOVIĆ, *Balkan – teror kulture (Ogledi o političkoj antropologiji, 2)*, Beograd 2008., 37. i 109.

It is the harmony of the richness and heat-value of the spectrum, the jingling of the colours and the warmth and of the intertwined nature of authenticity and simulacrum in which the magical power of expressions, their ability to hide are further stressed, since the word color derives from the Latin word *celare* (to hide, to conceal, to cover), while it is as well the synonym of swindle, deception and perfidy.²⁰

In the works of Ottó Tolnai, the narrator, feeling at home within different linguistic circumstances and cultural frameworks, and feeling comfortable on islands and at solitary cultural memorials, does not stop sorting his collection rich in cult objects, living or dead characters, animal figures, scale-models and vignettes of erudition as a decorator of constant regrouping and tone-shifting. The consummation, immanent local history of the different collected or created objects of his own property-room, the later analysis of the personal system of references turning into self-annotations, the understanding of cultural joint estate, is not necessarily the result of the poetics of stock-taking. A supplying mechanism can play a crucial role in it, which is run as an inner fountain by the river, the delta. The pulsing of deltas and estuaries, the colourful, sparkling, liquid mirror of the sea stress the permanent cut-off of the position of the delta.

The border itself represents a delta: dissolution, losing one's identity, questioning and eliminating the self, almost a way of dying and a rebirth with surplus knowledge. The delta is a pool of living between the I and the Other, the domestic and the foreign, the small and the large, the spring and the aim, the periphery and the centre and between marginality-minority and dominance.²¹

In the poetry of István Domonkos, especially in the poems of *Rátka* (1963) and the titular poem the staggering, draining landscape stages the sheer Pannonian draught (see also in *Tisza, Tósrató*). "The demented laughter of the deltas", the "blue death" smouldering at the bottom of the sea and dreaming about the "azure jewel" all depict the extreme dependence of the subject.

As much is generated of the subject out of the sea, it is the borderland of the person, it gains a contour out of its borders. Still, with the emerging living being, it shows the real, infinite stretching of the sea, the sea sheds light on the subject, flashes its borders, but the sea measures the secrets of the person to itself.²²

As the deceptive song form of *Kuplé* written in the middle of the 1970s covers a complex rhythmic system, the underedited poetic speech parodies the banality of the rhythmic pattern of a hit pop song, while the text entitled *Kanada*, built on the topos of embarking and setting to the sea, is not only a parodic morphology of identity in the volume *Áthúzott versek* (1971), but it also mocks the hypocrisy of the unbearable Yugoslav reality in which they had set the example of the autonomy-based Canadian type of socialist egalitarianism and retailing. Another poem from this volume, *Kormányeltörésben* with its masterful musical structure, its underrethorised linguistic sequences, its intonation evocative of the private sphere and syncretic system of views draws an original approach, it shows a rich rhythmic sectionalism which spread from poststructuralism and textualism to pop art,

²⁰ Michael TAUSSIG, *What Color Is the Sacred?* Chicago – London 2009., 22–25.

²¹ Erzsébet CSÁNYI, "Vajdaság: az átalakulás tégelye (Kulturális kódok deltája Tolnai Ottó prózájában)", *Kontextus könyvek I.* (ur. Erzsébet Csányi), Újvidék 2007., 53.

²² Csilla UTASI, *A fekete hold*, Újvidék 1994., 49.

from simulational infantilism to deconstructed fableness, while it stays purely consistent concerning the logic of poetic novelty and renewal.

The sea rapture and spectacles of the textual world in the novels *A kitömött madár* (1969) and *Via Italia* (1969), the aquatic sensitivity of the writings in *Ónarckép novellával* (1986) are mutually formed into a whole by counterpointing the stationary nature of the surface of the land and the monotonous dynamics of the staggering waterworld. The sea is the element of ceaseless submersion, of ebb and flow, it seems to be an unfailing, a charitable source which nevertheless does not soothe desires, nor thirst; it embraces heroes, but keeps them at bay. That is how it deepens to become the cemetery of the garbage of reality, the swallower of sensual illusions thriving in bodies, the swallower of bodily interactions while compelling the act of writing. It cannot be just a coincidence that, some decades later, the speaker of the volume *Yu-Hu-Rap* (2008), written under the name István Domonkos Domi, recalls evokes the same feature of the sea: “sea / to linger to gush/ I learnt from you/ self-rocking/ joy/ indifference wearing the mask / of depth”.

In the works of Katalin Ladik, the sea, taking an imaginary and a real shape, has been the terrain of the simulation of language, the body and the I, the fixed starting point of emotional empathy and erotic sensibility since the end of the 1960s and the beginning of the 1970s. Their latest representation can be read in the poems of *Belső vízözön* (2011). In the early works of László Végel – in the novels of *Egy makró emlékiratai* (1967)/*Memoari jednog makroa* (1970), *A szenvedélyek tanfolyama* (1969), *Áttüntetések* (1984)/*Dupla ekspozíciója* (1983) and in the short stories of *Szitkozódunk, de szemünkből könnyek hullanak* (1969) – the sea is associated with the images of the Pannonian wooden tub and it turns into the fatemetaphor of self-observation and insight, the segment of the anthropological zone which draws the attention to the untenability of absence and the impossibility of escape. Its foamy tiers and terrible storms summon self-recognition and introspection as a prerequisite of being an outlaw. While it offers to be an ideal place for roaming together and dreaming about freedom, its indifferent waves echo the dull tones of sensual bleakness and transitivity of bodies caught in their forced movements from riverbanks to seacoasts. Shining a spotlight on the easily dissolving qualities of regional life brings about the revealing clash of question forms and argument schemes which concern experiencing strangeness and minority outcasts from a personal point of view.

The painter and poet Ferenc Maurits has been depicting the river and the sea in their momentary barrenness, stiffness and occasional grey shades since the end of the 1960s and his visions are definitely related to the textual world of Pál Böndör, whose seaside, karstic poetry focuses on track-tearings and the dual nature of wrecking and dying. The river-archaeology of the prose of Attila Balázs (for example in *Cuniculus* /1979/, *Szemelvények a Féderez Manó emlékirataiból* /1986/, *Ki tanyája ez a világ* /2000/, *A meztelen folyó* /2001/, *Kinek észak, kinek dél* /2008/), and the sea contours and the oceanography of Ottó Fenyvesi's poetry and fine art of (for example in *Ezüstpatkányok áttetsző selyemzónákon* /1978/, *Kollapszus* /1988/, *A káosz anygala* /1993/ – *Andeo haosa* /2009/, *Buzz off!* /1994/, *Amerikai improvizációk* /1999/ – *Američke improvizacije* /2009/, *Blues az óceán felett* /2004/) have utilized the poetic effects of the scenery as memory, the bottom view, the private family mythology and subcultural fragments of historic games for more than three decades.

The ambition of the authors of the *Új Symposion*, namely the marked or unmarked assimilation of the voice of others, can be recognized as a synthesizing process taking shape in diachronic and synchronic parallels and crosstalks. Owning this great variety reflects

the seminal effects of the culture of the mother tongue, knowledge of the surrounding language and international literary trends in equal levels. If we consider Hungarian literature, we can refer, in the first place, to the items of István Tömörkény's legendarium related to the Tisza, the Danube and the Adriatic Sea, to his heroes neglecting the shore (*Tiszai legenda* /1895/, *A Duna lánya* /1895/, *A tengeri város* /1896/ etc.), to Ferenc Herczeg's poetic impressions of the sea (*Szelek szárnyán* /1925/), and Lorand Gaspar's plasmatic use of language, colour and light Lorand Gaspar, as well as the tropical blue and the resonance of the Danube, the Tisza, the Lajta and the Ipoly in the Orphic poetry of Elemér Horváth. In the literary tradition of the Southern Slavs, the Dalmatian setting in the poems of Miroslav Krleža comes to mind (for some reason he was sore at the Mediterranean), his "peacock-rainbow", silver and silky "spider-web sea", the wounded, bloodshot, labouring sea of Miloš Crnjanski, the beloved Makarska, the ebullient azure of Tin Ujević and the threatening, looting, snake-like Tisza of Stevan Raičković. But it is also essential to point out the reception of Herman Melville, Joseph Conrad and Saint-John Perse, since they all regarded the sea as an effort and a challenge of cyclic infinity. The sea as a complex structure, because of its archaic, mythical and cosmic rank, becomes a space-time coordinate of communities and internationalism in which all human relations, proximities and togetherness can acquire different contours.

The organization of space, the formation of the environment and the hybrid archaeology of discovery were interpreted by Ottó Tolnai in the first part of *Delta* (1969), referring to Joseph Conrad, in relation to travelling and the walk of life, while in the unit entitled *Érzékiség gyónásom*, a border theophany, which can be found in *Balkáni babér* (2001) / *Balkanski lovor* (2009), the white whale of Melville's captain Ahab fights the sailor in the only possible way, as its own theologian. According to the deliberations and ponderings in the posthumous writing of Tin Ujević entitled *Javaslat egy önéletrajzi vázlatához (Prijedlog za jednu autobiografsku skicu)*²³ "the content of the sea cannot be summarised in a short analysis, the image of the sea is made known to us by (sector) painters and poets".²⁴ The notes of Ottó Tolnai in the blue exercise-book of *Gyökérrágó* (1986) were taken in the same spirit by creating the picture-gallery of honoured Croatian, Serbian and Slovenian painters like Ljubo Ivančić, Juraj Plančić who stayed in Paris for a while, Petar Lubarda, Milan Konjović, Sava Šumanović, Emanuel Vidović, the lover of Venice, Frano Šimunović who refined his skills in Madrid, Zoran Mušič who was familiar with all these places, but he turned up in Vienna, Zurich and even in Dachau and Ivan Tabaković who was born in Arad and studied at the Academy of Fine Arts in Budapest, and in Munich.

The origo of *Rátka* written by István Domonkos in 1963 is *Éloges* (1960) from Saint-John Perse. His sea "like the sky" whose associative experience-block and intellectual impulse amplify both the negativity and the idyllic transience of the malaise of being on the road. Turning the macrocosm of temporality upside down, creating a montage out of the space-time continuum, the metahistoric organisation of the subsidences of genres and styles all show the strong presence and deep impact of 20th century American literature in the oeuvres of Attila Balázs and Ottó Fenyvesi. First of all, we can refer to the writing methods of Thomas Wolfe, William Faulkner, John Dos Passos, Wallace Stevens and William Carlos Williams, because they all undoubtedly represent, which can be traced to the works

²³ Tin UJEVIĆ, *Tin u izlogu: autobiografski zapisi*, Zagreb 2002., 430–437.

²⁴ Quoted by Vlatko PAVLETIĆ, "Az ujevići költészet kiindulópontjai" in Tin UJEVIĆ, *Szelek játékszere: válogatott versek*, Újvidék 1981., 164.

of the above-mentioned authors, that fragmented, reorganised and reedited relations, connection zones and movement surfaces can never be exploited and held together again in the initial variations and combinations they had been actually formed.

The river, the delta and the sea (both as *mare nostrum* and *mare infernorum*) serve as the patterns of multirooted identity, amalgamation and (con)fusion, they codify, separate, pervade and dissolve things at the same time. The emanation of maritime iconography, the multidimensional consensus of multilingualism, regional articulation and hierarchy and the enactment of tradition is a kind of super-syncretism of whose items, signs and sign-like or barely sign-like, intermixed connections are embedded into the differentiating systems and exchange processes of culture, into the intersections and junctions of texts. The striking peculiarity of the analysed writing practices is that the subject, the actual subject of speaking likes to disappear under the surface of rivers, deltas and seas where the memory traces of a writing activity wave and lay on each other, but these traces neither identify the one “whose name was writ in water”, nor the initiator or the performer of this activity.

The imaginary gate of Vojvodina, which can be opened either from the inside or the outside, standing at the meeting point of cultures, encompasses quarters and civilisations, does not serve separation, but the continuity of exchange processes.

There were times when there was a free-flowing exchange between Central Europe, the Balkans and the Mediterranean on the spiritual, intellectual and emotional terrains of the individual as well as in Hungarian and non-Hungarian *Symposion*-type periodicals and in Yugoslavian projects. Other eras did or do not promote the dignity of otherness and the values of versatility.²⁵

In the works of the authors of the *Új Symposion* that were analyzed, the Mediterranean becomes the membrane, the historical and cultural swivel or hinge of this pervious structure. With the help of this structure linguistic, cultural, historic and religious self-perception can move beyond the frames of provincial seclusion and short-sighted historicism. The river, the delta and the sea are unfailing depositories of meditation and memory forms, they can distract the narrative from the path of fixed points and reduced meanings. They are both bodies of water and combinations of territories which do not cease to unveil and mock the system of areal privileges and cultural stereotypes. The common feature of the Mediterranean, if there is such a thing, is a hidden, critical unity in which the sea is the cradle of dissolutions, spreadings and untamed undercurrents. In that sense it reveals the vulnerability and fragile nature of inherited forms and tropes.²⁶

In the artistic ambitions of the above mentioned authors the question of nativity is closely interlinked with the problems of citizenship, based on residence or free choice, here and there, at home and travelling and wandering, with Orphic tendencies and with the positions of the pimp, the guerilla, the jocolator, the jongleur, the roaming musician, the Yugo-Sindbad, the artist-hooligan and the rocker. Worthy authors

(...) are prevented from stiffening, which is a feature of small cultural communities, and the exaggerations of the cultural self-evaluation of provinces by the ability of inner transformation.²⁷

²⁵ B. THOMKA, “Egy Tolnai-metafora visszavezetése”, 11–12.

²⁶ Iain CHAMBERS, *Mediterranean Crossings: The Politics of an Interrupted Modernity*, Durham – London 2008., 147–149.

²⁷ B. THOMKA “Egy Tolnai-metafora visszavezetése”, 12.

So it cannot be just a matter of luck that several works of the above-mentioned authors are known and renowned in different languages. The structure of cultural and regional identity built on different but equal values makes their affinity remarkable, which, in the case of Ottó Tolnai, was called by Beáta Thomka a complex artistic attitude based on a poetic dialect and a sensitivity towards local, specific and marginal phenomena and ways of seeing and speaking.²⁸ Let us quote the fundamental, still relevant thoughts of Danilo Kiš, from 1984, on how to look at and use language: “Veruj da je jezik na kojem pišeš najbolji od svih jezika, jer ti drugog nemaš” – “Believe that the language you use for writing is the best of all, because that is all you have” and “Veruj da je jezik na kojem pišeš najgori od svih, mada ga ne bi zamenio ni za jedan drugi” – “Believe that the language you use for writing is the worst of all, although you would never get rid of it for the sake of another one” (*Saveti mladom piscu, /1984/*). These two remonstrances define the versatile artistic activity of Ottó Tolnai, István Domonkos, Katalin Ladik, László Végel, Ferenc Maurits, Pál Böndör, Attila Balázs and Ottó Fenyvesi and their awareness on both the history and theory of art. All of them have either become prominent artists or theorists, critics and essayists throughout the past decades. What they may seem to agree on is arguing or disapproving the possibility of making a distinction between form and non-form. For them form is so non-formal that it almost slips into the sphere of the informal. They consider the formal a certain set or semantic core of structure types which shows itself from time to time by using a historic scaffolding. The structure of the river, the delta and the sea is a formal structure of water levels, a gathering pool which incorporates, creates and maintains connections, mixes and carries different qualities, flows, increases its own water movements by regulating its own inner order.

The real virtue and the result of the inspirational sensuality, sensibility, critical attitude, stylistically intensive editorial professionalism of Ottó Tolnai, who also achieved something remarkable as the last president of the Yugoslav Writers' Association, is that the formers and contributors of theoretical up-to-dateness, artistic demands and vivid literary life could all submerge, due to the conceptualism, land art, space-colour-form installations and environment statuary of the linguistic-cultural river control initiated by the *Symposion*, and find home, for a shorter or longer period of time, in the once real, as the Pannonian Sea, but now only virtual *Symposion-delta*.

²⁸ *Isto*, 12.

VODENI SVJETOVI: ALUZIJE I ILUZIJE (TROPI RIJEKE, DELTE I MORA U PJSNIŠTVU I PROZI KNJIŽEVNOG ČASOPISA *ÚJ SYMPOSION*)

Ključna je ideja ovog članka da nepatvorenost izraza i poetskih metoda nekih književnika potječe iz prepoznatljiva mediteranske likvidnosti odnosno različitosti i raznolikosti prirode obilježene stalnom semantičkom dogradnjom. Zahvaljujući mediteranskoj jezičnoj, kulturnoj, povijesnoj i vjerskoj autopercepciji, obrađeni autori daleko prelaze okvire provincijskih ograničenja i kratkovidnog historicizma. Rijeka, položaj delte i more neiscrpni su prijenosnici meditacija i struktura memorije. Oni skreću narative sa staza konačnih interpretacija i čvrstih intersekcija. Kao bogatstvo vode i kombinacija teritorija oni ne prestaju osuđivati i ismijavati sustav povlastica i kulturne predrasude. Umjetnici Ottó Tolnai, István Domonkos, Katalin Ladik, László Végel, Ferenc Maurits, Pál Böndör, Attila Balázs i Ottó Fenyvesi čvrsto ukorjenjuju pitanje identita u problem rođenja, putovanja i seobe, makroa, gerilca, šaljivca, putujućeg glazbenika, jugoslavenskog Sindbada, umjetnika kao huligana i rokera. Njihov kulturni i regionalni identitet, koji se sastoji iz nekoliko podjednako nužnih sastojaka, uvijek je favorizirao vrstu sklonosti koju se može opisati kao složeni artistski izraz. Taj je izraz djelatan kao poetski dijalog, naklonost spram lokalnih, marginalnih i specifičnih pojava ili kao senzibilitet za marginalne putove govorenja, gledanja i bivanja.

Ključne riječi: položaj delte, poimanje mora, transhumana simbioza, manjinska književnost, Vojvodina, južnoslavenska književna scena, višekorijenski identitet

Literature

János BÁNYAI, *Könyv és kritika*, Újvidék 1973.

Iain CHAMBERS, *Mediterranean Crossings: The Politics of an Interrupted Modernity*, Durham – London 2008.

Ivan ČOLOVIĆ, *Balkan – teror kulture (Ogledi o političkoj antropologiji, 2)*, Beograd 2008.

Erzsébet CSÁNYI, “Vajdaság: az átalakulás tégelye (Kulturális kódok deltája Tolnai Ottó prózájában)”, *Kontextus könyvek 1.* (ur. Erzsébet Csányi), Újvidék 2007.

Mírcea ELIADE, *Kovácsok és alkimisták*, Budapest 2003.

Erzsébet ERDÉLYI – Iván NOBEL, “Én próbaidőn vagyok a költészet műhelyében / Beszélgetés Domonkos Istvánnal”, *Forrás*, 2000/július-augusztus (<http://www.forrasfolyoirat.hu/0007/domonkos.html>).

Kornélia FARAGÓ, *A viszonyosság alakzatai*, Újvidék 2009.

Tímea GYIMESI, *Szökésvonalak. Diagrammatikus olvasatok Deleuze nyomán*, Budapest 2008.

Ferenc HERCZEG, *Szelek szárnyán*, Budapest 1925.

István LADÁNYI, “Az Adria Tolnai Ottó költészetében, különös tekintettel a Balkáni babérra”, *Tolnai-Symposion* (ur. Beáta Thomka), Budapest 2004.

Katalin LADIK, *Kavez od trave: bestijarij, pjesme*, Osijek 2007.

Alpár LOSONCZ, *Hiányvontatkozások*, Újvidék 1988.

Predrag MATVEJEVIĆ, *Mediterranean: A Cultural Landscape*, Berkeley – Los Angeles – London 1999.

Rózsaszín flastrom: beszélgetések vajdasági írókkal (ur. Mihály Szajbély), Szeged 1995.

Michael TAUSSIG, *What Color Is the Sacred?*, Chicago – London 2009.

Beáta THOMKA, *Tolnai Ottó*, Pozsony 1994.

Beáta THOMKA, “Egy Tolnai-metaphora visszavezetése. A delta lehetséges poétikai redukciója”, *Kontextus könyvek I.* (ur. Erzsébet Csányi), Újvidék 2007.

Ottó TOLNAI, “Delta avagy út a mai vajdasági költészethez”, *Új Symposion*, 59/1970., br. 3, 2.

Ottó TOLNAI, “Delta avagy út a mai vajdasági költészethez”, *Új Symposion*, 55/1969., br. 11, 22.

Ottó TOLNAI, *Feljegyzések a vég tónusához*, Újvidék 2007.

Tin UJEVIĆ, *Tin u izlogu: autobiografski zapisi*, Zagreb 2002.

Tin UJEVIĆ, *Szelek játékszere: válogatott versek*, Újvidék 1981.

Csilla UTASI, *A fekete hold*, Újvidék 1994.

NEOLIBERALNI I EUROKOMUNISTIČKI INTELEKTUALAC

Ivan Radenković

UDK: 316.344.32:330.831.8

Sažetak: Tekst razmatra istorijsko-političku ulogu neoliberalnih intelektualaca koji su delovali u smeru prevazilaženja klasičnog *laissez-faire* liberalizma, ali i ulogu eurokomunističkih intelektualaca (onih koji su delovali u okvirima komunističkih partija Španije, Italije i Francuske u drugoj polovini prošlog veka). Osnovna teza rada sastoji se u tome da se strukturno mesto intelektualca u eurokomunističkim strategijama sedamdesetih godina XX veka pokaže homolognim mestu koje zauzima neoliberalni intelektualac. Napuštanje pozicija organskih intelektualaca unutar zapadnoevropskih komunističkih partija i njihovo udaljšavanje od radničke klase približiće njihovu delatnost intelektualnom elitizmu koji je karakterističan za neoliberalne intelektualce. Pored problematizacije neoliberalizma kao jedinstvene političke teorije, autor će ukazati i na njegove heterogene odlike, te realne političko-ideološke angažmane neoliberalnih intelektualaca. Sa druge strane, figura eurokomunističkog intelektualca, koja se pojavljuje već nakon Staljinove smrti, predstavljaće primer izvesne političke dezorijentacije i suštinskog nerazumevanja aktuelnog trenutka u kojem vlada monopolistički kapitalizam.

Ključne reči: eurokomunistički intelektualac, neoliberalni intelektualac, neoklasična ekonomija, antimonopolska strategija, kapitalistička država, globalna kriza, napredna demokratija, klasni savezi

Davljenje intelektualnim avanturama pokreta koji u društveno-istorijskom smislu predstavljaju neuspeh može izgledati kao izraz nemoći da se pruže realne alternative za aktuelno društveno stanje. A opet, izgleda da nam istorija socijalističkog neuspeha govori podjednako kao i neoliberalna racionalnost o tome šta ne treba činiti sa društvom. U najopštijem smislu, prakse evropskih komunističkih partija nakon II svetskog rata proizvele su elemente za razgradnju evropske levice oduzimajući socijalizmu živi kontakt sa radničkom klasom. Nedostatak poznavanja realnih procesa u savremenom kapitalizmu, deficit ekonomskih analiza koje u obzir uzimaju klasnu strukturu društva, te isključivo bavljenje političkim taktikama – direktna su posledica dugotrajnog zavisnog odnosa koje su zapadnoevropske komunističke partije imale prema Komunističkoj partiji Sovjetskog Saveza kao i rigidne podele rada koja je vladala unutar Kominforma¹ nakon II svetskog

¹ Komunistički informacioni biro (Kominform) nastao je nakon raspuštanja Kominterne 1943. godine. Za vreme Kominforma uspostavljena je kontrola nad svim evropskim komunističkim partijama od strane KPSS.

rata. U tom svjetlu, eurokomunizam se može sagledati kao posledica dugotrajne krize komunističkog pokreta. Pokret će nakon Staljinove smrti doživjeti izvesno osamostaljenje, no njegove političke strategije će se, i pored uočavanja nacionalnih specifičnosti kapitalizma, pokazati kao promašaj. Sa druge strane, neoliberalna kolektivna misao je proizvela razarajuće efekte po društvo čim joj se pružila prilika za društveno eksperimentisanje. Nastajući iz potreba radikalizacije liberalne misli, neoliberalizam se može shvatiti kao reakcija na nedostatnost *laissez-faire* ekonomije i potrebe da se stvori nova ekonomska politika koja bi bila zasnovana na korišćenju cenovnog mehanizma kao najboljeg načina zadovoljenja ljudskih potreba. Pored toga, u set osnovnih postulata neoliberalizma treba ubrojati i potrebu prilagođavanja pravnog okvira koji država donosi na način koji definiše tržište, kao i pospešivanje države da sprovodi "racionalniju" poresku politiku. U ovaj set postulata spada i zahtev koji državi daje za pravo određen stepen intervencije, ali joj oduzima pravo da favorizuje određene grupe i monopole koji direktno ugrožavaju ekonomiju. Ovaj postulat je podelio neoliberalne intelektualce od samog početka. Još je 1938. godine na Kolokviju Waltera Lippmanna (*Colloque Walter Lippmann*)² došlo do principijelnih neslaganja oko pitanja državnog intervencionizma između nemačkih ordoliberalna i radikalnih libertarijanaca, što se na koncu može prevesti i kao sukob između institucionalnog voluntarizma i nostalgije za *laissez-faire* ekonomijom. Dakle, principijelna neslaganja obeležavaju neoliberalnu misao od samog nastanka, uprkos njenom nastojanju da se pokaže kao transistorijski i homogeni fenomen. Neoliberalni set mera sadrži transistorijsku dimenziju jer ne uzima u obzir specifičnosti društava kojima je namenjen, njihove istorijsko-materijalne uslove, te na taj način nastupa *sub specie aeternitatis*.

Ipak, razlike koje postoje između neoliberalnih intelektualaca nisu strukturne već su od sekundarnog značaja: neoliberalnu kolektivnu misao od samog početka karakteriše uspostavljanje transnacionalne mreže između intelektualaca, korporativnih menadžera, biznismena i profesionalnih ekonomista, dakle *saveza* koji u različitim nacionalnim okvirima ne mogu delovati shodno "čistim", nadnacionalnim ideološkim principima. Realna uslovljenost konkretnim istorijsko-materijalnim stanjem koje vlada unutar nacionalnih okvira je, dakle, preduslov da neoliberalizam dobije različite oblike u Velikoj Britaniji, Francuskoj ili Nemačkoj. Neoliberalizam nije bio koordinisan iz nekog centra (kao što je to bio slučaj sa evropskim komunističkim partijama koje su izvršavale direktive iz Kremlja), već se, zavisno od specifičnih nacionalnih okvira, sistematski radilo na tome da se uspostave preduslovi za klasnu redistribuciju moći. Ipak, ono što marksistička analiza neoliberalizma mora uključiti u svoju kritiku jeste momenat koji je zajednički svim neoliberalnim intelektualcima: njihov subjektivistički utilitarizam i njegova izvedenica, metodološki individualizam. Ove koncepcije, što će se uskoro pokazati, sadrže transistorijske tendencije neoliberalizma i čine od neoliberalizma jednu paradoksalnu *nedruštvenu* teoriju društva.

I u praksama zapadnoevropskih komunističkih partija, kao i u neoliberalizmu, radilo se o potrebi dokidanja državno-monopolskog kapitalizma. Državna regulacija kejnzijskog tipa za neoliberalne je predstavljala okove koji se moraju razbiti i zameniti tržišnom regulacijom. Novi socijalisti su unutar zapadnoevropskih komunističkih partija koristili kriznu situaciju kako bi ustanovili neophodne preduslove za stvaranje klasnih saveza sa nemonopolističkom buržoazijom, za razradu izborne antimonopolističke strategije i za

² Kolokvij Waltera Lippmanna u literaturi se obično uzima kao događaj kojim otpočinje delovanje neoliberalnog pokreta.

stvaranje koncepta napredne demokratije kao “prelaznog razdoblja ka socijalizmu”. Istina, izraz “prelazno razdoblje ka socijalizmu” unosi stanovitu pometnju. Prema tradicionalnom marksističkom konceptu socijalizam predstavlja dugu prelaznu fazu između kapitalizma i komunizma (besklasnog društva), dok je vizija napredne demokratije eurokomunističkih proponenata bila shvaćena kao prelazno razdoblje obeleženo antimonopolističkim savezima. Njihov cilj bio je uspostavljanje mehanizama za omogućavanje novog puta ka socijalističkom prelaznom razdoblju. Ovo upadljivo udvostručavanje prelaznih razdoblja obeleženo je raznim političkim koncesijama i, što je ključno, “odvajanjem društvene od političke borbe”.³

U svetlu ovih uvodnih razmatranja, bliže ekonomsko-političke odrednice mogle bi detaljnije objasniti razloge zbog kojih su eurokomunistički intelektualci u izvesnom periodu postali bliski neoliberalnim intelektualcima.

Neoliberalizam, politika, ekonomija

Kada je bilo reči o heterogenosti neoliberalizma, podrazumevalo se da je ova heterogenost rezervisana za ideje, da se radilo o nekakvom idejnom unutrašnjem neslaganju. Međutim, stanovita politička raznovrsnost neoliberalnih intelektualaca ogledala se i u tome što su oni pripadali različitim političkim pokretima, partijama i režimima. Mnogi od njih su imali udela i u fašizmu. Primera radi, učesnici na Kolokviju Waltera Lippmanna, a kasnije i članovi društva *Mon Pelelin*, su bili ljudi poput Paula Baudouina, direktora Indokineske banke koji je finansirao fašistički pokret Parti Populaire Français (PPF) pod vodstvom Jacquesa Doriot. Pored njega tu je bio i Marcel Bourgeois, takođe finansijer PPF-a, ali i sponzor *Éditions de Médecis* u okviru koje je izašao prevod dela *The Good Society* Waltera Lippmanna. Zahvaljujući uspostavljenoj mreži u kojoj se prepliću industrijalci i sindikati, biznismeni i intelektualci, krajem 1930-ih godina neoliberalizam nalazi način da direktno kreira ekonomsku politiku u Daladierovoj⁴ vladi. Početak II svetskog rata i njegova ratna ekonomija umnogome su uticali na dalje podele neoliberala. Raymond Aron i Robert Marjolin su se pridružili Pokretu otpora, dok su Joseph Barthélemy, Emile Mireaux i Henry Moysset imali istaknutu ulogu u višijevskom režimu⁵. Ne treba se čuditi ovakvim političkim razilaženjima između neoliberalnih intelektualaca. Bez obzira na 8. tačku neoliberalnog manifesta koja predviđa uspostavljanje jedinstvenog moralnog kôda koji bi važio za sve članove slobodnog društva, ono što je nužno razumeti jeste da taj kôd nije u *političkom* smislu obavezujući. Navedimo tačku u celosti: “Svako slobodno društvo mora posebno pretpostaviti

³ Fernando CLAUDIN, “Evrokomunizam i socijalizam”, *Evropkomunizam i socijalizam* (ur. Vjekoslav Mikecin), Zagreb 1989., 516. Ovu tezu će Ellen Meiksins Wood razraditi i proširiti u kontekstu klasne analize. Odvajanje političkog i ekonomskog momenta karakteristično za kapitalistički način proizvodnje preužeće i eurokomunistička strategija koja će zagovarati dominaciju političkog nad uskim “ekonomističkim” materijalnim interesima za koje je vezana radnička klasa. Vidi: Ellen MEIKSINS WOOD, *Retreat from Class*, London 1986.

⁴ Édouard Daladier je bio francuski radikalni političar i premijer početkom II svetskog rata. Iako je njegova konzervativna vlada smanjila javni dug Francuske, ona je putem apsolutnog izvlačenja viška vrednosti podigla broj radnih časova na nedeljnom nivou sa 40 časova na 56 časova, uvela dodatak od 10% za radnike zbog čega su njihove žene ostajale kući da vode brigu o deci, te uvela dečije dodatke koji su podsticali povećanje nataliteta a žene čvrsto vezali za domaćinstva.

⁵ Višijski režim je naziv za francusku vladu koja je tokom II svetskog rata vladala neokupiranim dijelom Francuske a kolaborirala s Trećim rajhom.

široko prihvaćeni moralni kôd. Principima moralnog kôda se moraju upravljati akcije kolektiva kao i pojedinačne akcije.”⁶ No, kao što vidimo, ovaj proklamovani moralni kôd nije sprečavao neoliberalne da saraduju sa fašistima. Pošto “široko prihvaćeni moralni kod” ne upućuje na političku odgovornost, odvajanje političkog od ekonomskog na razini upražnjavanja individualne i kolektivne slobode postavlja našu interpretaciju na novu razinu.

Ono što razdvaja neoliberalizam od klasičnog liberalizma po pitanju slobode jeste obrtanje odnosa političkog i ekonomskog. Pitanje slobode je od početka unosilo nestabilnosti unutar kruga neoliberalne misli. Louis Rougier, inicijator neoliberalnog pokreta, zastupao je ideju da je sloboda sama sebi svrha. Njemu su oponirali Marjolin i Louis Baudin shvatanjem slobode kao sredstva za postizanje određenih ciljeva. Ova neslaganja su se preslikavala i na razini shvatanja neoliberalizma kao doktrine. Baudin je predlagao umesto termina neoliberalizam *individualizam*, Rougier je predlagao naziv *pozitivni liberalizam*, dok je Jacques Rueff, savetnik u vladi de Gaullea, predlagao naziv *levi liberalizam*. Dakle, prefiks *neo* u neoliberalizmu upućuje na ekonomski eklektizam čije zajedničko tlo predstavlja zahtev za prekidom sa klasičnim liberalizmom i njegovim ograničenjem ekonomskih (tržišnih) sloboda univerzalnim političkim pravima i slobodama⁷. Pitanju slobode su neoliberalni intelektualci pristupali isključivo sa ekonomskih pozicija, identifikujući anonimno tržište kao jedino mesto za ostvarenje društvene i lične slobode. U pozadini ovakve argumentacije provejava takođe i strah od svakog oblika centralizacije društvenih odluka i ekonomskog planiranja. Ipak, posleratna se ekonomsko-politička praksa okreće planiranju privrede, uspostavljanju nadnacionalnih institucionalnih mehanizama, politici deficitnog finansiranja kako bi se podstaklo investiranje i povećala stopa zaposlenosti, jačanju socijalne politike... Svemu onome čemu su se mnogi neoliberalni intelektualci, a pogotovu glavni proponent neoliberalizma Friedrich von Hayek, oštro suprotstavljali. Velike figure posleratne ekonomije, John Maynard Keynes i lord Beveridge, pored toga što su bili liberali, takođe su bili tvorci tzv. države blagostanja. Međutim, Hayek ih je izravno dovodio u vezu sa glavnim podstrekačima kolektivizma, te se njegova nostalgija za klasičnim britanskim liberalizmom može čitati i kao kritika Keynesa, “kritika” koja je proizvela i tezu da je klasični britanski liberalizam postao “iskvaren” pod uticajem nemačkih ideja. Hayek je celokupnu ekonomsko-političku dinamiku britanskog društva od kraja XIX veka pa nadalje video kao posledicu “razornog” uticaja nemačkih ideja koje su direktno uticale na uvođenje centralizacije i birokratizacije društva. Uticaj ideja uopšte je svakako jedna ideja koju treba bliže razmotriti. Ona, po Hayeku, pripada intelektualcima kao *second hand* dilerima ideja, onima

(...) koji odlučuju koji pogledi i mišljenja će stići do nas, koje su činjenice dovoljno bitne da bi nam bile saopštene i sa kog stanovišta će nam biti prezentovane. To da li ćemo ikada nešto saznati o rezultatima eksperata i originalnih mislioca, zavisi uglavnom od njihove odluke.⁸

Ovde treba imati u vidu da Hayek intelektualce, pogotovu socijalističke intelektualce, vidi kao pristrasne individue koji pristupaju svetu ideja iz oportunih razloga: kako bi sebi obezbedili moć i prestiž ili kako bi obezbedili svoju poziciju u državi s obzirom da je

⁶ Dieter PLEHWE, “Introduction”, *The Road from Mont Pelerin – The Making of the Neoliberal Thought Collective* (ur. Philip Mirowski i Dieter Plehwe), London 2009., 24.

⁷ U 19. veku slobodna trgovina bila je primarno uslovljena političkim pravima i slobodama iz kojih su posledično sledila i ekonomska. Opširnije o tome u: Keith TRIBE, “Liberalism and Neoliberalism in Great Britain 1930-1980”, *The Road from Mont Pelerin – The Making of the Neoliberal Thought Collective* (ur. Philip Mirowski and Dieter Plehwe), London 2009., 68-98.

⁸ Friedrich von HAYEK, *The Intellectuals and Socialism*, Whitefish 2010., 16.

ona njihov glavni poslodavac. Dakle, socijalistički intelektualci su selektivni, oni biraju samo one ideje koje su drage državi, dok neoliberalni intelektualci, kao prave demokrate, učestvuju u razmeni svih ideja. Ne hajući za suštu neutralnost “nauke”, socijalistički intelektualci su “nepravедno” selektivni prema svetu ideja,⁹ iako svet ideja zahteva potpunu “participativnost”. Hayekov tekst o intelektualcima i socijalizmu ostaje resantimansko štivo koje socijalističko nasleđe svodi na nekakvu poetiku nepoznatog koja je u stanju da generiše utopističku snagu i ništa više od toga. Tobožnje realne snage ideja koje proizvode neoliberalni intelektualci proističu iz zbirnog, spontanog rada eksperata, koji su zahvaljujući specijalističkom radu u stanju da objektivnim i naučnim argumentima postave društvo u stanje tržišne egzaltacije. Motive za Hayekov resantiman treba sagledati iz istorijske perspektive u kojoj projekat apstraktne ideje savršene tržišne regulacije, tj. sistematske državne deregulacije nije bio na dnevnom redu. Štaviše, u tom trenutku, razorne posledice takvog projekta bile bi jednake posledicama koje je izazvao i II svetski rat.

Jedan od razloga zašto je socijalizam sistemski ignorisan od strane neoliberalnih intelektualaca je i taj što su njihove ekonomske teorije isključivu pažnju pridavale sferi prometa. Izostavljanjem analize odnosa proizvodnje nastaje svojevrsna apologetika koja teži da opravda kategorije važće *raspodele* ukupnog društvenog dohotka i da društvene odnose preusmeri iz sfere proizvodnje u sferu razmene. U tom smislu, neoklasično inspirisani intelektualci su mogli dati nekakav realni doprinos ekonomskoj nauci izučavanjem različitih pojava delovanja zakona ponude i potražnje, novčanog prometa i kredita. Kapitalistička privreda krajem XIX veka i početkom XX veka imala je koristi jedino od analize novčano-kreditne politike, jer je državi i emisionoj banci bilo potrebno poznavanje principa rukovođenja zlatnom valutom, problema uticaja diskontne stope na priliv i odliv zlata iz emisione banke itd. Predstavnici Austrijske škole (među koje spada i Hayek) se, po mišljenju Oskara Langea razlikuju od neoklasično inspirisanih intelektualaca po tome što kod njih

(...) dolazi do potpunog odvajanja od društvenih odnosa, u principu čak i od problema prometa. Pokušava se da se ekonomija konstruiše kao opšta nauka o gazdovanju, čiji se principi primenjuju čak i na Robinsona (Lionel Robbins – *prim. autora*). Ukoliko se, kasnije, u konkretnoj analizi, uopšte i pojavljuju neki društveni odnosi, to se, slično kao i u vulgarnoj ekonomiji, javljaju u procesu razmene.¹⁰

Lange smatra da je udeo Austrijske škole i Pareta zanemarljiv jer ne pruža nikakvo razumevanje stvarnih privrednih procesa osim što uvodi određene metodološke novine. Paretova teorija optimuma, kao i razne varijante teorija racionalnog izbora, samo su neke od redukcionističkih metodoloških “inovacija”. Redukcionizam kao opšte obeležje Austrijske škole sastojao bi se u tome što složenu društvenu celinu svodi na zbirnu dimenziju individualnih preferencija i ponašanja. Jezgro ovako shvaćenog subjektivnog utilitarizma čini odbacivanje radne teorije vrednosti i uvođenje koncepta subjektivne korisnosti. Klasična radna teorija vrednosti zamenjena je mikroekonomskom teorijom koja odvaja politiku od ekonomije, a istorijske forme zamenjuje logičkim formama. Na taj način se društveni odnosi otkidaju od realne materijalne baze, što dalje vodi do prekida veza na razini istorijskih promena načina proizvodnje: društveni odnosi kao proizvodni odnosi ne korespondiraju

⁹ U istoj meri negativna konotacija “selektivnosti” važi i za neoliberalne intelektualce koji su Hilferdingu i Spinasseu (marksističkim misliocima) onemogućili učestvovanje na Kolokviju Waltera Lippmanna.

¹⁰ Oskar LANGE, “Marksizam i buržoaska ekonomija”, *Poljski ekonomisti o problemima socijalističke privrede* (ur. Savez društva ekonomista Jugoslavije), Beograd 1960., 12–13.

primarnom odnosu čoveka prema stvarima. Među njima zjapi praznina. U tom smislu Lange ima pravo kada vulgarnu ekonomsku teoriju i njene izvedenice naziva apologetskim teorijama, jer stajući u odbranu liberalne ortodoksije vlasništva one staju u odbranu načina raspodele koji je zasnovan na vlasničkim odnosima. "Najracionalniji" oblik raspodele koji oni zagovaraju jeste konkurentski kapitalizam koji je jedini u stanju da obezbedi optimum raspodele resursa. I Pareto i Mises (pogotovu u debati oko nemogućnosti socijalističkog računa) se bave raspodelom proizvedenih dobara samo *ex post*, što znači da zanemaruju konstitutivne odnose proizvodnje koji su suštinski određeni *neoptimalnom* raspodelom vlasništva nad proizvodnim resursima. Na kraju, Paretov kriterij optimuma se ne može primeniti ni na raspodelu dohotka jer određenje raspodele *ex post*, a ne govori ništa o tome da li je određena raspodela dohotka bolja i pravednija od drugih.

Vodeći neoliberalni intelektualci pristupaju osnovnim društvenim pitanjima sa elitnih pozicija jer podrazumevaju da veliki deo čovečanstva ne misli, ili da nije sposoban za mišljenje. Mises piše knjigu o socijalizmu¹¹ gde navodi kako "mase ne misle". Shodno neoliberalnoj ideologiji nisu mase te koje pokreću istoriju, već individue (intelektualci eksperti, slobodni preduzetnici i elite...). Intelektualac kao ekspert i specijalista postavljen je u centar mogućnosti društvene promene. Neoliberalni intelektualac je duboko ukorenjen u ideologiji posedničkog individualizma i plaši se svakog oblika kolektivism. On smatra da svako ima pravo na samoostvarenje, akumulaciju kapitala, slobodan život i životni stil. Sloboda je za njega sinonim za mogućnost, a ne za sigurnost (što bi bio prerogativ komunističke i socijalističke misli). Shodno neoliberalnoj doktrini svi ljudi su (barem *in potentia*) kapitalisti, jer je to prirodno čoveku kao takvom. Biti kapitalista (preduzetnik, lovac na profit...) se stoga ne misli kao istorijska, nego kao transistorijska odredba.

Eurokomunizam, antimonopolizam i napredna demokratija

Konkretne prakse zapadnoevropskih komunističkih partija i njihovih intelektualnih avantura izraz su realnog istorijskog poraza levice. Neuspeh je jednim delom bio posledica deinternacionalizacije komunističkog pokreta koji počinje raspuštanjem Kominterne 1943. godine, ali i realne vezanosti zapadnoevropskih komunističkih partija za Komunističku partiju Sovjetskog Saveza (KPSS).¹² Eurokomunistički intelektualci su dugo vremena bili podvrgnuti prihvatanju zvaničnih staljinističkih analiza stanja u kapitalizmu. Staljinistički marksizam-lenjinizam nametnuo je stav da je kapitalizam konstantno u krizi još od oktobarske revolucije i da na socijalizam treba samo malo pričekati jer je skoro pred vratima. Partijska disciplina i poštovanje hijerarhije unutar zapadnoevropskih komunističkih partija nalagali su da se ovakve analize prihvate kao legitimne, što je kod partijskih intelektualaca urodilo vrlo slabim analitičkim radom koji bi se ticao kapitalističke posleratne ekspanzije i njenih stvarnih efekata. Dok neoliberalizam započinje katastrofalne eksperimente krajem 60-ih, evropske komunističke partije drže strogo defanzivnu liniju podržavajući sindikalne borbe (ali i pozivajući radničku klasu da prihvati tada aktualne mere štednje), zalažu se za sticanje opštinskih i parlamentarnih položaja, koriste propagandu bez neke ozbiljne

¹¹ Ludwig von MISES, *Socialism*, New Haven 1962.

¹² Detaljnu dvotomnu studiju o krizi komunističkog pokreta napisao je bivši član Komunističke partije Španije. Videti: Fernando CLAUDIN, *Kriza komunističkog pokreta*, Zagreb 1988.

strategije koja počiva na prethodno obavljenom analitičkom radu koji bi se ticao procena realne nacionalne i internacionalne situacije. Opozicije degolizmu u Francuskoj ili demohrišćanima u Italiji zadobile su oblik taktiziranja bez neke dugoročnije perspektive. Iako je Komunistička partija Španije (KPŠ) proizvela kritičku analizu frankističke diktature, zbog nepoznavanja pravog karaktera frankizma i njegovih kapitalističkih dimenzija na nacionalnoj razini, bila je sklona stvaranju često pogrešnih saveza. To je rezultiralo i partijskom krizom 1964. godine kada je, nakon smrti generalnog sekretara Komunističke partije Francuske (KPF) Mauricea Thoreza, došlo i do isključivanja članova koji su postali kritični kako prema KPŠ tako i prema sovjetskom sistemu. Politika "nacionalnih puteva" koja je započela sa raspuštanjem Kominterne, zadobila je u zapadnoevropskim komunističkim partijama tokom 60-tih i 70-tih nejasne obrise novih zahteva za demokratizacijom u vidu stvaranja naprednih demokratija. To je podrazumevalo stvaranje strategije klasnih saveza čiji su efekti doveli do rascepa između političke akcije kao partijske stvari i šire društvene akcije kao sindikalnog zadatka. Nimalo slučajno, to je period u kome je klasna redistribucija moći išla ireverzibilno na štetu radničke klase. Imajući u vidu ove slabosti koje je ispoljila eurokomunistička strategija, potrebno je osvetliti i pozadinsku situaciju krize koja je odlučno uticala na promenu snaga u međunarodnim odnosima.

Ekspanzija posleratnog perioda bila je utemeljena na mogućnosti uspostave trajnijeg mira između kapitalističkih zemalja. Istovremeno, kvantitativne restrikcije trgovine među kapitalističkim zemljama mogle su biti eliminisane i mogle su da se snize carine. Fiksni dolarški kurs obezbeđivao je konvertibilnost najvažnijih valuta što je umnogome smanjilo rizike kapitalnog investiranja i uspostavilo izvesnu stabilnost. Ipak, nije se uopšte radilo o uspostavljanju samoregulativnog tržišta već o izgradnji državno regulisane ekonomije. Američka država je vršila preraspodelu likvidnih sredstava kako bi održala rast svetske proizvodnje, trgovine i investiranja. Giovanni Arrighi naglašava da američka hegemonija nije bila osigurana uspostavljanjem sistema slobodne trgovine već direktnim investiranjem sprečavajući procese nacionalizacije u Evropi. Dakle, radilo se o širenju slobodnog preduzetništva a ne o širenju slobodne trgovine. Transnacionalno širenje kapitala i davanje prednosti direktnom investiranju nad portfolio investiranjem (koje se vrši putem hartija od vrednosti) povlačilo je za sobom i tehničko restruktuiranje evropske privrede koje se vršilo putem patentiranja i distribucijom licenci. Širenje revolucije u industrijskim i društvenim odnosima kroz primenu tejlorističkih i fordističkih mera značilo je intenzivniju podelu rada, ali istovremeno i gubitak kontrole nad proizvodnim procesom od strane neposrednih proizvođača. Fordistička politika relativno visokih najamnina delovala je kao kompenzatorni mehanizam koji je trebao pomeriti i zamagliti konfliktno polje rada i kapitala na razini proizvodnje, premeštajući tako radničku klasu u sferu potrošnje – ovaj fenomen je ono što se naziva istorijskim klasnim kompromisom. Ovi procesi su doprineli stvaranju iluzije kod eurokomunističkih intelektualaca, iluzije koja je računala na spremnost kapitalizma za mirni prelazak u društvo napredne demokratije. U stvari, tek na razini analize antimonopolističke strategije moguće je videti u kojoj meri su eurokomunistički intelektualci bili u krivu.

Antimonopolistička strategija eurokomunizma je podrazumevala stvaranje saveza sa nemonopolističkom buržoazijom na temelju sledeće teze: monopolski kapitalizam predstavlja *stapanje* države i monopola, iz čega je nemonopolski kapital isključen. Da to nije tako, potrebno je samo napomenuti u kojoj meri je nemonopolistički kapital važan za istraživanje novih sektora proizvodnje: on omogućuje monopolističkom kapitalu da se uz najniže troškove dočepa tehnoloških inovacija bez većeg rizika. Isto tako, on je važan u integriranoj

proizvodnji jer služi drugostepenim poslovima koji se ne mogu usaglasiti sa velikom serijskom proizvodnjom koju obavljaju složene jedinice (to je slučaj sa nemonopolističkim kapitalom koji pokriva proizvodnju delova za automobilsku industriju). Nicos Poulantzas navodi važan argument¹³ po kome nemonopolistički kapital koristi monopolima prilikom utvrđivanja cena:

(...) usled niže proizvodnosti rada, proizvodni troškovi su, opšte uzev, viši kada je u pitanju nemonopolistički kapital; otuda monolistički kapital svoje monopolističke cene može odrediti na osnovu cena nemonopolističkog kapitala, te tako prikrivati svoj višak profita.¹⁴

Dakle, teza da su konkurentski kapitalizam i monopolski kapitalizam dve strukturno odvojene stvari ne stoji, pošto iz ovoga sledi da se konkurentski kapitalizam reprodukuje pod dominacijom monopolističkog kapitala. Između njih postoji i antagonizam i komplementarnost. Eurokomunistički govor o prelazu u socijalizam sadrži realnu teškoću koja se tiče borbe protiv monopolskog kapitala. Kako monopolski stadijum kapitalizma zahteva zaoštavanje klasne borbe, nije jasno zašto eurokomunistički intelektualci zamišljaju naprednu demokratiju kao *dugotrajnu* fazu prelaska u socijalizam. Pored toga, stabilni savezi sa nemonopolističkom buržoazijom tada predstavljaju političko-istorijsku grešku a ne progresivnu strategiju.

Zaključak

Eurokomunizam je put u socijalizam zamišljao kao ekstenziju liberalno-demokratskog kapitalističkog poretka koji je stvorio sve uslove za "kvalitativan skok u socijalizam" (Santiago Carillo), dok je neoliberalizam naglašavao kako je liberalizam nedovoljan, pogotovu u okvirima kejnzijanskog konstrukta klasnog kompromisa. No, ovo nominalno razdvajanje je u praksi značilo suštinsko približavanje. Ukoliko je eurokomunizam zaista deo procesa evolucije komunističkih partija zapadne Evrope, a istorijsko-političke činjenice obavezuju da se neoreformističke prakse eurokomunizma sagledaju u svetlu klasne saradnje komunističkih partija sa sopstvenim buržoazijama, onda kao zajednički označitelj eurokomunizma i neoliberalizma možemo uzeti već spomenuto razdvajanje političkog od ekonomskog. Opšta teza da se socijalistički projekat mora odvezati od partikulariteta društvenih klasa, s obzirom da univerzalnost ljudskih ciljeva transcendiraju "uske" materijalno-klasne interese, govori u prilog tome da su istorijsko-materijalni uslovi života postali od sekundarnog značaja. To je eurokomunističke intelektualce približilo figura profesionalnih ideologa koji su na krilima političke autonomije zamišljali naprednu demokratiju. Štaviše, teorijska tendencija autonomizacije političkog i ideološkog putem

¹³ Ova argumentacija je važna jer objašnjava bliže fenomene inflacije u vezi sa monopolima. Neoliberali su izvor inflacije 60-tih videli u velikim javnim rashodima (naravno, neproduktivnim) ali i u visokim najamninama. Poulantzasova argumentacija je u ovom kontekstu bliska argumentaciji Andrea Gundera Franka koji podseća da inflacija snižava realnu vrednost dohotka, ali da istovremeno povećava realnu vrednost imovine. Što se tiče najamnina, činjenica je da one predstavljaju samo mali deo prodajne cene, tako da troškovi najamnina ne mogu biti uzrok inflacije. Ono što povećava inflatorne pritiske odnosi se na kapitalističke monopole: cene rastu jer se profiti u monopolskim granama moraju zaštititi i prikriti. Videti opširnije u: Andre Gunder FRANK, "Križa ideologije i ideologija krize", *Dinamika globalne krize*, Beograd 1985., 109–165.

¹⁴ Nicos POULANTZAS, *Klase u savremenom kapitalizmu*, Beograd 1978., 158.

uspostavljanja *diskursa* kao vladajućeg principa društvenog života (Ernesto Laclau),¹⁵ vidila je tome da se put u socijalizam shvati i kao prakticanje diskurzivnih praksi. “Istinski” socijalisti zagovaraju socijalizam kao društveni sistem sastavljen od ljudi koji nisu vođeni glupim i niskim materijalnim interesima već racionalnošću, prisebnošću i zdravim razumom (*right-minded people*). U tom smislu intelektualcima je dodeljena važna uloga koja se sastoji u radu na obrazovanju narodnih masa putem diskursa čiji su oni povlašćeni nosioci, a koji se spolja unosi u narodne mase. Bez obzira što su narodni savezi fuzija heterogenih kolektiviteta i što nemaju kolektivni identitet, ono što ih formira u potpunosti zavisi od diskurzivnih sposobnosti intelektualaca čija je odgovornost da na taj način stvore uslove za “mirni put u socijalizam”. Tako intelektualci novog “istinskog” socijalizma instruiraju mase putem ideologije oduzimajući radničkoj klasi funkciju nosioca revolucionarne promene zbog njene potpune utopljenosti u materijalne interese. Samim tim ona je kod “istinskih” socijalista shvaćena kao antirevolucionarna, usko ekonomistička i antiuniverzalistička snaga. Posledice su bile takve da je zbog pogrešnih saveza eurokomunizam propao dok je neoliberalizam zbog “pravih” saveza doživeo uspon. Sve u svemu, ulog nije bio mali: za jedne je intelektualna delatnost bila isključivo politička stvar u kojoj nema mesta za ekonomske odnose eksploatacije, dok je za druge to bila stvar stvaranja političkih saveza shodno ekonomskim motivima.

THE INTELLECTUAL IN EUROCOMMUNISM AND NEOLIBERALISM

This paper discusses the historical and political role that neoliberal intellectuals played in overcoming classic *laissez-faire* liberalism, as well as the practices of those who advocated a Eurocommunist strategy within the main Communist parties of Europe (Spain, Italy and France). The basic proposition of the paper is that there are significant similarities between neoliberals and euro-communists concerning their intellectual strategies in the 1970s. Abandoning the positions of organic intellectuals in the Western European Communist parties and the separation from the working class (as futile agents rooted exclusively in the economic sphere), appear to be the results of the Eurocommunist political project. Eurocommunist intellectuals saw their position as extraneous to working class practices, so they produced ideologies which, in the last instance, rejected the ‘economism’ and ‘class reductionism’ of the working class in favor of new class alliances and tactics. Neoliberal intellectuals were also inclined toward the creation of new class alliances, which included high financial strata in order to dismantle the liberal welfare state. Neoliberal and eurocommunist intellectuals share a specific intellectual elitism which produced real historical failure: while euro communism harmed the socialist project in the name of ‘progressive’ radical democracy, neoliberalism harmed society as a whole.

Keywords: the eurocommunist intellectual, the neoliberal intellectual, neoclassical economy, anti-monopoly strategy, capitalist state, global crises, progressive democracy, class alliances

¹⁵ Ellen Meiksins Wood u knjizi *Retreat from Class* analizira i kritikuje autonomizaciju političkog. Isto tako, kritikuje i autonomizaciju ideologije i “diskursa” kao osnovnih istorijskih determinanti odvojenih od klasnih determinanti. Kritika Laclauove teorije je posebno obrađena u poglavljima *The Autonomisation of Politics and Ideology* i *The Randomization of History and Politics*. Videti: E. MEIKSINS WOOD, *Retreat from Class*.

Literatura

- Giovanni ARRIGHI, "Kriza hegemonije", *Dinamika globalne krize*, Beograd 1985.
- Fernando CLAUDIN, "Evrokomunizam i socijalizam", *Evrokomunizam i socijalizam* (ur. Vjekoslav Mikecin), Zagreb 1979.
- Fernando CLAUDIN, *Kriza komunističkog pokreta*, Zagreb 1988.
- François DENORD, "French Neoliberalism and Its divisions – From the Colloque Walter Lippmann to the Fifth Republic", *The Road from Mont Pelerin – The Making of the Neoliberal Thought Collective* (ur. Philip Mirowski and Dieter Plehwe), London 2009.
- Andre Gunder FRANK, "Kriza ideologije i ideologija krize", *Dinamika globalne krize*, Beograd 1985.
- Friedrich von HAYEK, *The Intellectuals and Socialism*, Whitefish 2010.
- Oskar LANGE, "Marksizam i buržoaska ekonomija", *Poljski ekonomisti o problemima socijalističke privrede* (ur. Savez društva ekonomista Jugoslavije), Beograd 1960.
- Ellen MEIKSINS WOOD, *Retreat from Class*, London 1986.
- Ludwig von MISES, *Socialism*, New Haven 1962.
- Nicos POULANTZAS, *Klase u savremenom kapitalizmu*, Beograd 1978.

INTELEKTUALNO PISANJE I OTPOR

Vladimir Gvozden

UDK: 316.344.32:801.82

Sažetak: Pretpostavlja se da intelektualac zauzima stav nasuprot nečemu i prilično je rasprostranjena vera u predstavu po kojoj on mora da bude neuklopljen; to se čak smatra suštinskim udelom njegovog identiteta i samorazumevanja. Intelektualni pisci treba da budu u stanju da stvore vlastite kodove smisla, ali ih ne stvaraju u bezvazdušnom prostoru. Paradoksalno, spoljašnja tačka na koju su računali intelektualci bila je zapravo srž moći – to je računica koja je izvođena na osnovu prirodnosti države-nacije gde bi uloga pojedinaca bila da gradi, tumači, (re)produkuje njen identitet. Deluje možda jednostavno, ali više nego ikada čin otpora leži u stvaranju *pisanja* koje, benjaminovski rečeno, uzima u obzir svoju epohu sudarajući se sa njom, umesto da se vraća nostalgичnim mitovima o zajamčenoj spoljašnjosti iz koje govori Um. Takvo pisanje je “neracionalno”, pa je stoga pre svega pružanje otpora sebi, odnosno moćima želje u svetu fluktuirajuće nejednakosti uronjene u mit o ekonomskom “uspehu”.

Ključne reči: intelektualac, moć, ideologija, utopija, pisanje, racionalnost, otpor, iskustvo

Sadašnjicu je moguće okarakterisati kao doba kraja ideologija i snova o boljem svetu, kao i doba smrti optimističkih utopija povezanih sa politikom, naukom, tehnikom i umetnošću. Neizvesnost omogućuje da bilo šta dobije na značaju, a budućnost izgleda kao sadašnjost sa više opcija. Jedan mogući budući svet je, recimo, svet nihilističke potrošnje i policijski nametnutog poretka koji bi regulisao anarhiju materijalističkih želja. Moguće je čak zamisliti svet čiji su stanovnici uzalud prošli kroz iskušenja 20. stoleća. Korak po korak, sumorne političke činjenice dovode u pitanje naš estetizam okrenut svetu roba, ali i tradicionalno zamišljene kulture. Činjenica je da mladima u Evropi život izgleda manje čarobno nego generaciji njihovih očeva, a osećanje da bi budućnost mogla da prevaziđe sadašnjost gotovo je sasvim iščezlo.

Naše protivrečno doba je istovremeno obeleženo kulturnom hegemonijom i beskonačnim umnožavanjem identiteta, kultura i vrednosti. U doba demokratizacije svega, glas intelektualca se pretvara u jedan mogući glas u mnoštvu glasova. Današnja država ne vodi računa o individualnim učesnicima određenih društvenih situacija, već se bavi klasifikacijama: nezaposleni, maloletnici, lobiji, ranije osuđivani, biračko telo, regioni, nevladine organizacije, ciljne grupe, etničke grupe... I intelektualni rad se u velikoj meri uklopio u koncepte države znanja i ideoloških predstava, ali i marketinških ciljnih grupa: etno literatura, šik literatura, epska fantastika, romani o zaverama, popularna psihologija, ilustrovana istorija, uputstva za samolečenje, Hegel za početnike i slično.

Alternativni pokreti, uključujući i one umetničke, tragaju za partikularnim identitetom, a ne za univerzalnošću. Krajnji stadijum modernog individualizma nije nedruštveni, otuđeni subjekat, već su to minijaturni mikrokolektivi posvećeni specijalizovanim interesima. U ovoj ekonomiji emocija postoje dva paralelna toka: umnožavanje razlika i igranje na kartu opštosti. Odnosi mnoštvenosti i jedinstvenosti pripadaju temeljnim obeležjima kulture; razlikuju se, naravno, naše estetizacije te stalne napetosti. Političku optužbu na račun kovanja lažne opštosti izneo je Jean-François Lyotard u kritici pojma lepog, koje, time što neguje jedinstvo, skladnost i komunikabilnost, postaje veoma pogodno da ojača verziju stvarnosti koja najbolje pogoduje kapitalizmu. Estetsko je političko, političko je estetsko. Pitanje kako estetsko postaje političko postaje još zaoštrenije kada se postavi na sledeći način: kako se politika koristi estetikom?

Složit ćemo se lako oko toga da je intelektualac dispozicija ostvarena delovanjem različitih vidljivih i manje vidljivih društvenih, političkih, kulturnih vektora, a ne nekakvo stabilno i zajamčeno mesto u periodnom sistemu elemenata. Stoga se odmah mora naglasiti da je poreklo modernog intelektualca dubinski povezano sa idejom demokratije. Ova dispozicija se, za razliku od tradicionalnih koncepcija, razvijala u drugačijem režimu, u kojem je povlašćenost njenog postojanja sve više iščezavala, pothranjivana plemenitim verovanjem da svaki subjekt može da postane stvaralac, a svaki predmet lep. Paralelno je teklo oslobađanje intelektualaca od tradicionalnih ustanova (crkve i carstva). Tako se on obreo u aporiji, gubio je povlašćeno mesto unutar lanca tumača društvene stvarnosti u ime političkog koncepta koji nije mogao da ospori, jer je upravo taj koncept bio glavni uslov modernih, a pogotovo kritičkih avangardnih i modernističkih intelektualnih praksi. Najsnažnija slika koju je intelektualno pisanje moglo da isporuči postala je nostalgija, a nju je obično pratilo optimističko verovanje u moći književnog ili filozofskog jezika da saopšti bitnu reč i da izloži kritici devijacije koncepta na kojima je sam počivao (ili još uvek počiva). No u doba dominacije vizuelnog, reč je upala u vrtlog ubrzanja. Trajanje potrebno kako za njeno konzumiranje, tako i za vrednovanje, dramatisovano je kroz novu ekonomiju vremena, kroz instance video slika i fluktuacije neona. Iako ona i dalje donosi plodove, ti plodovi rastu u Adonisovom vrtu, što znači da isto tako brzo venu kao što nastaju. Kao nekada vesti, sada mudrost cvate umirući.

Naravno, ovom procesu ključni doprinos daje iščezavanje utopija, oličeno u nestajanju verovanja da će svet sutra biti bolji, odnosno u širenju neverice u bilo kakvu stalnost kao kategoriju savremenosti, kako u ekonomskom, tako i u širem kulturološkom smislu.¹ Gde je mesto intelektualca posle kraja utopije? Odmah se, bez mnogo spekulacije, može reći da je to mesto paradoksalno, jer kritičko mišljenje, s jedne strane, zadržava mnoge tradicionalne elemente i uklapa se u savremeni ideal pluralizma i šarolikosti, dok, s druge, biva potisnuto na marginu kao diskurs vredan pažnje, pogotovo kad je reč o njenom pravu na složenost u poetičkom, ideološkom, etičkom smislu. Intelektualna dispozicija suočena je sa izazovima bezrezervne estetizacije, ne samo stvarnosti oličene u primamljivim pokretnostima i nepokretnostima kapitalističkog društva, već i u sve dostupnijim, sve jeftinijim i sve manje bolnim intervencijama koje ciljaju na telo, estetizujući sada i samu populaciju.

“Pogledaj nas kako uživamo”, to je glavni poklič sadašnjice, oličen u vizuelnom egzibicionizmu društvenih mreža i novih medija. Njega je pripremio takozvani moral autentič-

¹ Američki istoričar Russell Jacoby je savremeno stanje ocenio kao “kraj utopije”, a pristupio mu je u želji da naruši tekući proces estetizovanja svih domena života koji rezultuje u apatiji. Videti Rasel ДЖЕКОБИ, *Kraj utopije: politika i kultura u doba apatije*, Beograd 2002., 10.

nosti čiji se kategorički imperativ sastoji od dve reči: *be yourself*. Da li intelektualac, koji je samom prirodom svoje delatnosti osuđen da bude nedovoljno vizuelan, ima pravo da zbog toga bude makar očajan? Iako teži da se predstavi kao postideološko (jer je sreća navodno univerzalna ljudska vrednost), sadašnje visoko vrednovanje zadovoljstva i sreće ima važnu ulogu u podupiranju i ojačavanju tekuće političko-ekonomske hegemonije. No ne smemo takvo stanje prebrzo da osudimo – setimo se da su samopožrtvovanje, odricanje i bol imali sličnu ulogu u prošlim političko-ekonomskim konfiguracijama.

Potrebno je postaviti pitanje: postoji li u takvoj globalizaciji potrošnje nešto više ili će se analiza zaustaviti na osudi i odbacivanju? Problem je, čini se, mnogo dublji, a odnosi se bilo na ljudske potrebe koje su oduvek tu bilo na njihovu proizvodnju (što opet govori o moćima čoveka nad čovekom koje nisu saglasne sa estetizovanim demokratskim narativima). Jedno od ubedljivih objašnjenja koje moramo uzeti u obzir jeste da se ovim sadržajima popunjava prazan prostor posle modernizacijskog rasula tradicionalne porodice sa jasno podeljenim ekonomskim ulogama, istrošenosti formi građanskog života (koji je uvek lakše silovao istinu nego menjao premise pomoću koje je procenjuje), gubitka vere u politiku (što je svetski rasprostranjena tendencija). Drugo objašnjenje tvrdi suprotno: potrebe nisu postojale oduvek, već ih je izmislila industrija zabave kako bi upila slobodno vreme i energiju podređenu formiranju porodice, verskim, građanskim, društvenim aktivnostima i samoobrazovanju (a to su opet vrednosti bitne za uspostavljanje demokratskog društva).

Bilo kako bilo, problem je dubok, i nema ptičje perspektive odakle bismo ga posmatrali; mera pameti je blato savremenosti oličeno u uvidu da je (naročito) mladim ljudima u mnogim delovima sveta teško da izgrade uloge kojima bi bili zadovoljni, pa se povlače u mikrosvetove komercijalnog zvuka i slike koji nude bekstvo od stvarnosti. Problem je samo što su ti primamljivi mikrosvetovi (“plemena”) univerzalno rasprostranjeni kao aspekti jedne dirigovane ekonomske globalizacije i kulturne hegemonije koja navodno počiva na razumevanju raznolikosti. Naravno, i ovde se iza svega nalazi politika, jer sve više postaje očigledno da nam je i dalje potrebna opštost da bi se valjano politički delovalo, s tim da još uvek nema valjane teorije a ni prakse koja bi staru ideju političkog kao onoga što pripada polisu rehabilitovala i pretvorila u delotvorno sredstvo borbe. U političkoj teoriji se to naročito odnosi na problem događaja, odnosno na (ne)postojanje one tačke u kojoj je, kako bi to možda rekao Alain Badiou, *moguće* da se nešto, napokon, dogodi.² Temelj događaja je da se nešto dogodilo na nekom mestu, a da pri tom znamo koje je to mesto. Kao što na više mesta podvlači Badiou, svet globalnog tržišta ne stvara jedinstvo za živa tela, već umesto toga postoje zone, zidovi, očajnička ilegalna putovanja, prezir i smrt. Još jednom se postavlja pitanje: ko ima pravo na očaj? Anonimnoj i ućutkanoj žrtvi to pravo niko teorijski ne poriče, ali pitanje je ko *još* ima pravo da bude očajan, a da pri tom nije takođe ućutkan. Naravno, to nije ekskluzivno pravo na koje može da računa književnost (kao eminentan oblik intelektualnog pisanja), niti se ona može svesti na to pravo, ali ona uistinu ima dugu istoriju govorenja u ime onih koji su morali da ćute. Utisak je da još uvek ima onih koji računaju na takav angažman, ali je takođe utisak da se ova krhka aura intelektualca danas eksploatiše radi bolje prodaje jeftinih utešnih priča koje svedoče o lažnim mogućnostima individualnog izbora.

Šta mogu da učine mediji? Godine 1993. BBC je organizovao jedno od svojih tradicionalnih Reith predavanja. Ispostavilo se da je tema zadržala nešto dublje u aktuelne probleme

² Videti Alen BADIJU, *Pregled metapolitike*, Beograd 2008.

i odjeknula snažnije nego što je to ranije bio slučaj. Bilo je, naime, reči o savremenoj ulozi intelektualca, a govornik je bio Edward Said, koji je naredne godine objavio knjigu *Predstave o intelektualcu*. Osnovna Saidova teza je da intelektualci treba da govore istinu, no on postavlja i dodatna, složenija pitanja: koliko je relativno i lokalno značenje istine koju intelektualac artikuliše; koji su izvori autoriteta i legitimiteta intelektualca, pogotovo u vreme kad pominjanje same reči obično udara o zidove sveprožimajućeg cinizma? Tokom predavanja je uočeno da su intelektualci klasa kojoj je potrebna rehabilitacija i preosmišljanje, pošto se od sedamdesetih godina njihov zadatak uglavnom sveo na stvaranje institucionalne ili političke saglasnosti u društvu.

Said optimistički pokušava da nađe izvore intelektualnog autoriteta i legitimacije mešajući postavke liberalizma, moderne i postmoderne s kulturološkim idejama utemeljenim na veri u lokalno i marginalno. S jedne strane, on sasvim univerzalistički, prosvetiteljski, smatra da intelektualci treba da zauzmu stav “na osnovu univerzalnih principa kako bi unapredili ljudsku slobodu i znanje”.³ S druge strane, autoru je jasno da u naše vreme nema ideološkog sistema koji bi nam nedvosmisleno pokazao koju istinu treba slediti. Osnovni rasep leži u traganju za podsticajima za intelektualni rad: da li je intelektualac podstaknut na intelektualno delovanje zbog iskonskih, lokalnih, instinktivnih lojalnosti (rase, naroda, religije) ili postoji racionalni i univerzalni skup načela kojim se rukovodi njegovo pisanje i delovanje? Kako neko može govoriti istinu? Koju istinu, kada, za koga i gde? Tako Said dolazi do utvrđivanja pravog mesta iz kojeg izrasta kriza intelektualaca: “Temeljni problem je, dakle, kako pomiriti nečiji identitet i aktuelnost njegove kulture, društva i istorije sa realnošću drugih identiteta, kultura, naroda.”⁴

Prikriveno preuzimajući podelu Karla Mannheima na ideologiju i utopiju,⁵ autor ukazuje na dve osnovne predstave o intelektualcu, tj. ulogu *yes-sayers* (potvrđivača), koji se, kroz raznorazne društvene uloge, opredeljuju za vrednosti svoje kulture i razvijaju je kao insajderi bez neslaganja i sukoba; lično je pak naklonjeniji *no-sayers* (negatorima), kritičarima kulturnih ortodoksija koji ostaju izvan podele privilegija, moći i počasti. U stvari, Saidov omiljeni intelektualac je u manjoj meri insajder (potvrđivač) a u nešto većoj outsajder, pošto je njegov zadatak “da otvoreno univerzalizuje krizu, da širi ljudski obim onoga što trpi posebna rasa ili nacija, te da to iskustvo poveže sa iskustvima drugih”.⁶

Pokušavajući da kombinuje potvrđivača i negatora u jednoj figuri, Said pribegava ideji intelektualca kao amatera, čiji je glavni zadatak iznalaženje načina da se istina o moći efektivno predoči samoj moći. Nasuprot intelektualcu profesionalcu, amatera “ne pokreću dobit ili nagrada već ljubav i neutoljivo zanimanje za širu sliku, za uočavanje veza duž linija i barijera, odbijanje da se veže za specijalnost, briga za ideje i vrednosti uprkos profesionalnim granicama”.⁷ Danas dominira konformistički mislilac koji je izraz kompromisa, jer radi kao profesionalac na “univerzitetima koji ga plaćaju, u političkim partijama koje zahtevaju lojalnost, u istraživačkim centrima koji na prefinjeniji način dovode u pitanje moć suđenja i susprežu kritičke glasove”.⁸

³ Edward SAID, *Representations of the Intellectual*, London 1994., 9.

⁴ *Isto*, 69.

⁵ Karl MANHAJN, *Ideologija i utopija*, Beograd 1968.

⁶ E. SAID, *Representations of the Intellectual*, 33.

⁷ *Isto*, 76.

⁸ *Isto*, 67. Između ostalih, slično razmišlja i Edgar Morin: “Postoji, dakle, danas kriza intelektualaca i kriza kod intelektualaca. Ali njihovo nestajanje u korist raznovrsnih profesionalnih kompetencija značilo bi nestajanje u javnom

Intelektualac amater, koji nije deo pomenutih ustanova, zadobija i održava “kritički glas” koji profesionalac ustupa moćnim društvenim strukturama. Univerzitet, politička partija ili istraživački centar ne mogu da kupe amatera; s druge strane, teško je, bez primesa utopije, zamisliti mislioca koji bi bio potpuno finansijski nezavisan u biopolitički ustrojenom kapitalizmu. Saidov argument počiva na pretpostavci da marginalnost zaoštrava i pojačava kritičku svest intelektualca. Čitava teorija *à la* Bourdieu teško bi objasnila kakva je javna sfera potrebna da bi ovako zamišljen amaterski intelektualac zauzeo bilo kakvu poziciju u društvenom polju. Saidov idealizam i verovanje u mogućnosti intelektualca kao ključnog pokretača promena svakako odudaraju od ciničnih, bezmalo horskih glasova savremenosti. Gotovo je dirljivo koliko je ovaj autor ubeđen da intelektualac (još uvek) može da zauzme visoki moralni položaj: “Za mene je najvažnija činjenica to što je intelektualac individua obdarena sposobnošću prikazivanja, oteletvorenja, artikulacije poruke, pogleda, stava, filozofije ili mnjenja javnosti i za javnost. A ova uloga ima svoj rub, i ne može se igrati bez svesti da postoji neko čiji je zadatak da javno postavlja uznemirujuća pitanja, da se suprotstavi ortodoksiji i dogmi (a ne da ih proizvodi).”⁹

Zaista je teško poverovati da u današnjoj artikulaciji partikularnih interesa postoji pozitivna kategorija slobodnolebdećih intelektualaca (*freischwebende Intelligenz*), o kojoj je početkom prošlog stoleća mogao da raspravlja Karl Mannheim i na koju se oslanja Said. Gde su ljudi smešteni labavo u klasnoj podeli, iznad svih ideologija i partikularnih perspektiva? Gde su ljudi koji imaju mogućnost da izgrade kritičku distancu spram kolektivnih vrednosnih sistema? Kako, u takvim okolnostima, rehabilitovati političko? Iako možda tako ne deluje na prvi pogled, ovo pitanje je veoma blisko pitanju koje smo postavili povodom književnosti, jer ko bi danas tvrdio, poput Jorgea Louisa Borgesa ili Stéphanea Mallarméa, da je svet sačinjen tako da se zaključi u nekoj lepoj knjizi?

Možda se stoga, kada je reč o temi današnjeg položaja intelektualca, nećemo odmah dosetiti nečega što i inače prolazi bez podizanja prevelike buke: pisanje je u važnoj ravni pružanje otpora sebi.¹⁰ Moglo bi se čak tvrditi da je izvorni, konstitutivni problem pisanja upravo u takvoj vrsti otpora, ali se odmah moramo podsetiti da on u sebi, kao jezički i intelektualni čin, neminovno sadrži sve druge činove vezane za našu pripadnost zajednici. To pokazuje rečiti, ali ne i slatkorečivi fikcijski primer Stephena Dedalusa iz *Portreta umetnika u mladosti* ili onaj stvarnosni. Otpor prema sebi je, istovremeno, otpor prema porodici, religiji, naciji, u ime nekakve više, nedokučive istine umetnosti – koja zamenjuje religiju, a vraća, sasvim posredno i obilaznim putem, ali dubinski, stvaraoca zajednici. Čutanje, izgnanstvo, lukavstvo – to je Joyceova mantra, i to su sinusoide njegovog otpora. A te sinusoide uistinu ne dižu preveliku buku.

Stoga izlaganje o intelektualcu danas opravdano može da započne i od jednog citata iz *Portreta umetnika u mladosti*, uz priznanje da se on često navodi i tumači (no ne daruje li nam baš on još uvek varljivu iluziju početka ili prethodjenja?):

domenu svake opšte i temeljne problematizacije.” (Edgar MORIN, *Kako misliti Evropu*, Sarajevo 1989., 93.) Sličnu optužbu izrazio je mnogo ranije Lewis Mumford: “Tako je univerzitet postao klasičan primer one preterane specijalizacije i ograničenja funkcije koja sada sputava ljudski razvoj i preti ljudskom opstanku.” (Luis MAMFORD, *Grad u istoriji*, Beograd 2001., 295.) Za slična razmišljanja videti: Jean-François LYOTARD, *Tombeau de l'intellectuel et autres papiers*, Paris 1984., 9–22; R. DŽEKOBI, “Intelektualci: od utopije do miopije”, *Kraj utopije*, 214–282.

⁹ E. SAID, *Representations of the Intellectual*, 11.

¹⁰ “Svaki otpor je prekid sa onim što jeste. A svaki prekid, da bi se razvio, počinje prekidom sa samim sobom. Filozofi otpora su naznačili taj momenat, i (naznačili su) da je on bio stvar mišljenja.” (A. BADIJU, *Pregled metapolitičke*, 13.)

(...) Pitao si me šta bih učinio i šta ne bih učinio. Reći ću ti šta ću učiniti i šta neću učiniti. Neću služiti onome u što više ne verujem, zvalo se to moj dom, moja otadžbina, ili moja crkva: i pokušaću da se izrazim u nekom obliku života ili umetnosti što slobodnije mogu i što potpunije mogu, služeći se u svoju odbranu jedinim oružjem koje sebi dozvoljavam – ćutanjem, izgnanstvom i lukavstvom.¹¹

Kontekst *Portreta umetnika u mladosti*, kao i navedeni vapaj za stvaralačkom i ljudskom slobodom vezan je za Irsku krajem 19. i početkom 20. stoleća, a pitanje koje poput Damoklovog mača visi nad glavom mladog intelektualca glasi: šta učiniti? Odgovor ukazuje na strategiju otpora: najpre negirati sve u šta se verovalo, ukinuti obrazovne i vaspitne idole, napustiti velike ispražnjene reči, a potom, ako išta preostane, pronaći svoj put. Roman *Uliks* će pokazati koliko je ovaj program opterećujući za Stephena Dedalusa: dovoljno je reći da on ipak i dalje govori (doduše, najvećma u sebi), da živi u Dublinu i da figurira kao Telemah (a ne kao lukavi Odisej). Naravno, Stephen se i dalje bori, traga za kopčama individualnog i kolektivnog iskustva, ali izbor oružja nije doveo do konačne odluke, niti je izveo pisca na pravi put. Ali u ovim smirenim, kvazireligijskim kadencama iz *Portreta* postavljen je problem koji će za Joycea, i ne samo za njega, biti sudbinski: to je problem odnosa pisca, jezika, žanra prema zajednici (i književnoj i političkoj; i stvarnoj i zamišljenoj). Podsećanja radi, epigraf *Portreta* preuzet je iz Ovidijevih *Metamorfoza*: “Et ignotas animum dimitit in artes” / “I usmeri svoj um ka nepoznatim veštinama”.¹² Da li najdalje uvek stiže onaj koji ne zna kuda ide? Danas se neminovno postavlja pitanje: postoji li mogućnost govora o nepoznatim veštinama u svetu koji nam je odveć poznat? Kako umaći služenju onome u šta više ne verujemo?

Ćutanje i izgnanstvo neće iznenaditi savremenog posmatrača koji će se dosetiti da su intelektualci često medijski učutkani i da se osećaju kao da “nisu kod kuće”; lukavstvo će, međutim, pobuditi niz neugodnih pitanja, jer je u direktnoj suprotnosti sa stalnim zahtevima za, kako se smatra, deficitarnim intelektualnim poštenjem. I samog Cranleya, Stephenovog prijatelja i sekularnog ispovednika, ne iznenađuju prva dva oružja – ćutanje i izgnanstvo – dok treći član izaziva neku vrstu šoka, napada neuhvatljive mešavine dobronamerne kritike i malograđanske ironije: “Lukavstvom, pazi molim te! – reče on. – Zar ti? Ti, jadni moj pesniče, zar ti?”¹³ No kakvo je to lukavstvo koje sebe imenuje kao takvo? Može li intelektualnost u naše doba da opstane samo u formi lukavstva i samorazotkrivanja bliskog samorazaranja i samoosporavanja?

Teško da postoji specifični oblik otpora koji bi se mogao nazvati intelektualnim, osim ako nekim čudom prethodno opisano izvorno samoosporavanje nije samo po sebi *uvek već* intelektualno. Problem odnosa otpora i intelektualnog pisanja vezan je za jedno šire pitanje: kako se ljubav prema znanju odnosi prema drugim sferama ljudskog života? Koji je odnos teorijskog znanja i društvenog delovanja, razuma i istorije? Koji su to načini subjektivacija intelektualaca, pisaca kao posrednika oslobađanja drugih? Intelektualni pisci su uključeni u debate u kojima moraju sebe da smeste sociološki, politički i kulturološki – to je barem bila stvar moderne, odnosno javnosti kao prostora u kojem su intelektualci

¹¹ Džems Džojls, *Portret umetnika u mladosti*, Beograd 1991., 240.

¹² U navedenom izdanju *Portreta umetnika u mladosti* potkrala se štamparska greška, pa je naznačeno da je u pitanju 18. stih iz Ovidijevih *Metamorfoza*, a u stvari je reč o 188. stihu koji u prevodu Tome Maretića glasi “na neznana na umještva upravi misli”. (Publije OVIDIJE NASON, *Metamorfoze*, Zagreb 1907., 201.)

¹³ Dž. Džojls, *Portret umetnika u mladosti*, 241.

oprobavali svoje ideje ili gde su se borili za sopstvenu razliku u odnosu na stvarne i zamišljene suparnike.¹⁴

Pretpostavlja se da intelektualac zauzima stav. Mnogi veruju u nezahvalnu predstavu po kojoj intelektualac mora da bude autsajder i neuklopljen, to se čak smatra suštinskim udelom njegovog identiteta i samorazumevanja. Ali zašto je važno da intelektualac ima stav? Jer, ako ga zanima blagostanje društva, zašto bi se onda bavio pisanjem? Da li on piše da bi pomogao društvu ili da bi pobegao od društva? Rekli bismo: i jedno i drugo. U samoj srži odnosa intelektualnog i otpora je kontradikcija, pomešano osećanje brige o društvu i opiranja društvu!¹⁵ Ovo dvojstvo dugujemo istorijskom razvoju samih predstava o pisanju (shvaćenog u najširem smislu) kao i mnogobrojnih uloga koje su se vekovima taložile oko različitih dispozicija u intelektualnom polju (pisci, izdavači, mediji, moćnici, kritika, publika, priznanja, univerzitet...).

Christophe Charle je argumentovano pokazao da se termin *intellectuel* na novi način upotrebljava nakon 1880. godine kako bi uputio na ambicioznu elitu dobro obrazovanih ljudi koji su nastojali da iskoriste mogućnost objavljivanja u štampi i drugim medijima kako bi ostvarili “simboličku moć”, te na taj način stupili u nadmetanje sa drugim elitama u cilju kontrole ekonomskih i političkih sila.¹⁶ U ovom razdoblju intelektualno polje, koje je prethodno stvorilo niz tipova (od “literate” u 18. veku do naučnih *savants* u 19. veku), doživljavalo je krizu izazvanu upravo velikom ekspanzijom liberalno obrazovanih građana i nesigurnošću u pogledu uloge koju oni treba da igraju u društvu. U otvorenom pismu francuskom predsedniku Félixu Faureu (poznati naslov “Optužujem” je dao urednik novina Georges Clemenceau, budući premijer), objavljenom 13. januara 1898. godine na naslovnoj stranici lista *L'Aurore* – u listu koji je nosio danas teško zamisliv podnaslov *Littéraire, Artistique, Sociale* – književnik Émile Zola optužuje vladu za antisemitizam i za neosnovano hapšenje kapetana Alfreda Dreyfusa, koji je na procesu 1894. godine osuđen zbog navodnog odavanja vojnih tajni Nemačkoj. Zoline reči su odjeknule. Sud je bio efikasan: pisac je već 23. februara osuđen na godinu dana zatvora zbog klevete, pa je, možda rukovođen Voltaireovim primerom, pobegao u Englesku. U zemlju se vratio dve godine kasnije kada je kazna Dreyfusu bila poništena (oficir je 1906. rehabilitovan i vraćen u vojku sa činom majora).

Nekoliko elemenata ove poznate epizode iz istorije odnosa intelektualnog pisanja i otpora zaslužuju i danas našu pažnju. Najpre, Zola je čuvenu optužbu, paradigmatički izraz otpora objavio u popularnim književnim novinama. Pisac stoji nasuprot države, ali pisac nije sam. Važno je, dakle, imati na umu kontekst, pa se stoga postavlja pitanje: da li je Zola danas moguć? Uistinu, pisac se danas u velikoj meri razlikuje po svojim težnjama i ulozi kada se uporedi sa ovim tipom od pre sto i više godina. Pre jednog veka, pisac je po pravilu bio muškarac, obraćao se relativno homogenoj i dobro obrazovanoj publici (podsećam na neuporedivu literarnu kulturu intelektualaca koji nisu bili književnici: Marx, Freud, Nietzsche). Profesionalni pisac je uistinu bio jedan od najvažnijih tvoraca koncepta intelektualca. U osnovi postojalo je, u poređenju sa današnjim vremenom, nešto što je Brecht nazivao “veliki konsenzus”. O čemu se tu radi? Rasprave su prevashodno vođene oko pravaca

¹⁴ Gerald RAUNIG, *Umetnost i revolucija: umetnički aktivizam tokom dugog XX veka*, Novi Sad 2006., 76.

¹⁵ Arthur M. MELTZER, “What is an Intellectual”, *The Public Intellectual: Between Philosophy and Politics* (ur. Arthur M. Meltzer, Jerry Weinberger i M. Richard Zinman), Lanham 2003., 4.

¹⁶ Christophe CHARLE, *Naissance des “intellectuels” 1880–1900*, Paris 1990.; ISTI, *Les Intellectuels en Europe au XIXe siècle: Essai d'histoire comparée*, Paris 1996.

kojima društvo treba da pođe radi napretka u integraciji različitih grupa; predmet debate uglavnom nije bio sam generalni pravac u kojem ide društvo – a postojanje pravca ni u kom slučaju nije bilo upitno (barem ne pre pojave otvoreno nihilističkih shvatanja).

Reklo bi se da je pisac u 19. veku tačka otpora iz vrlo jasnih razloga. Veoma malo pisaca je moglo da živi od svoje umetnosti ili su bili subvencionisani na ovaj ili onaj način, tako da su bili u poziciji da ignorišu očekivanja publike (to važi za one tiražne pisce, koji su računali sa mnogobrojnim nezadovoljnicima unutar državnog sistema); ako su pak imali publiku, to znači da su mogli da žive od pisanja, što povlači sa sobom mogućnost relativne autonomije u odnosu na uobičajeni državni sistem subvencija. Pisci razotkrivaju pre svega socijalne probleme, kao u slučaju Balzaca, Dostojevskog, Zole, Dickensa, Hauptmanna ili Ibsena, što im podaruje važnu ulogu u režimima društvene, odnosno političke vidljivosti. Još uvek se verovalo u utopiju pa se većina debata vodila, barem do Prvog svetskog rata, o prirodi društvenih sila. To se odnosi kako na različite vidove naturalizma tako i na raznolike političke projekte nacionalnog samoodređenja, imperijalizma, zapadnjačkih ideja civilizacije, borbe sekularnog društva i crkve, pitanje žena, dece, radnika. Javna sfera bila je preglednija, sastojala se od nekoliko prepoznatljivih, međusobno različitih novina i časopisa; postojao je, uprkos razlikama, zajednički hermeneutički horizont (recimo, iz današnje perspektive, kao što sam pokazao, žučna debata Marka Cara i Miloša Crnjanskog o prirodi putopisa deluje kao sukob istomišljenika¹⁷). Književni rad uključivao je često i blizinu moćnika, susrete i razgovore sa njima. Ali to je, kako je spretno napisao u svojim sećanjima Stefan Zweig, posle Prvog svetskog rata, odjednom postao jučerašnji svet u kojem postepeno ključno pitanje politike otpora i emancipacije postaju socijalizam i komunizam, što je paradigma koja je trajala sve do 1989. godine.¹⁸

Činjenica je takođe da su, na prelomu vekova, obrazovani još uvek činili mali deo populacije. Mi jasno vidimo taj prelaz u upotrebi termina intelektualac: sve do sredine 20. veka termin je mogao da bude normativan i da označava alternativne interpretacije sveta; kasnije postaje opisni termin i označitelj za one profesionalce koji razvijaju i šire znanje (“naučni radnik”, to beše lepa sintagma u vreme SFRJ). Stari tip intelektualca gradio je svoje zdanje na tri noseća stuba – to su ideologija, obraćanje najširoj publici pismenih i potreba za subvencionisanjem.¹⁹ Tokom 20. stoleća ova tri aspekta su doživela lagano opadanje. Uostalom, sama umetnost je tomu doprinela, jer ono što će Herbert Marcuse opisati kao “afirmativni karakter kulture” doživljava fundamentalne kritike već od strane ranih avangardi tokom druge i treće decenije 20. veka.²⁰ Ideologije su izgubile privlačnost, masovna kultura je preuzela publiku i učinila je nehomogenom; ekonomske krize razaraju materijalnu osnovu za subvencije. Na Zapadu su se pisci uglavnom smestili na univerzitete. Ali i tu se desila promena: dok je autoritet profesora nekada bio neprikosnoven, danas on mora da legitimizuje svoj status i poglede, što ima za posledicu razvoj intelektualnih obrazaca koji se obraćaju neakademsjoj publici.

Setimo se na trenutak Flauberta, pisca kojeg je krasio gotovo manijački odnos prema “istini”. Ne radi se tu o istini kao čistom konceptu, već o borbi za istinu skrivenu velovima posredovanja. Umetnik, poput Flauberta, zna da je ta istina nedostižna, ali čuva njen ideal,

¹⁷ Videti Vladimir GVOZDEN, *Srpska putopisna kultura 1914–1940*, Beograd 2011., 12–17.

¹⁸ Videti Štefan CVAJG, *Jučerašnji svet: sećanja jednog Evropejca*, Novi Sad 1952.

¹⁹ Christian FLECK – Andreas HESS – E. STINA LYON, “Introduction”, *Intellectuals and their Publics: Perspectives from the Social Sciences* (ur. Christian Fleck, Andreas Hess i E. Stina Lyon), Burlington 2009., 5.

²⁰ G. RAUNIG, *Umetnost i revolucija*, 115.

on je korektiv njegovog pisanja. Modernizam se dobrim delom može objasniti “otporom zadobijanju robnog karaktera”, otporom tome da se sve pretvori u robu široke potrošnje; otporom tome da blistavi svet roba postane jedina istina čovečanstva. Apstrakcija novca proizvela je vrtoglavi svet razmene koji više nije bio povezan sa konkretnim ljudskim potrebama ili stalnim neposrednim vezama. Kao reakcija na to, u određenim krugovima nastaje religija umetnosti, ona koja bi mogla da prevlada kantovsku fragmentaciju iskustva, restaurira umetnost na njeno pravo duhovno mesto izvan domašaja robnog sveta, i omogući novu, harmoničnu ljudsku zajednicu, ili makar očuva vibrantni prostor umetnosti. Da li je moguće za ideju umetnosti kao prostora izgradnje zajednice danas dobiti aplauz? Ili bismo kao posledicu u najmanju ruku imali dvoumljenje? Specijalizacija je postala opcija, što istovremeno znači povlačenje iz šire javne sfere. Utisak je da savremeni pisac (ili spisateljica) igra mnoštvo uloga sa ograničenim rokom trajanja: on (ili ona) postaje deo mašine izbora, a mašinerija želje je, kao što je poznato, najmoćnije sredstvo za slamanje otpora.

Hajde da pokušamo ukratko da sagledamo kritičke tačke, granične situacije, varljive i blistave snove o anti-moći. Jedan tip želje odnosi se na modernistički san o stvaranju žive demokratske kulture u kojoj znanja i prakse estetički obaveštene elite postaju univerzalni. Umetnost zahteva da je ostatak kulture prati i razvija rečnik koji bi služio toj svrsi; istražuje veze između estetike, robne kulture i države; kritikuje postojeće paradigme znanja kako bi uvećala čitljivost modernog iskustva i potencijal ljudske kreativnosti. Avangardni modernizam naravno nije bio samo estetsko već i političko nastojanje koje se ne može svoditi na jednu i jedinstvenu sliku, jer baštini različite strategije prekoračenja i provokacije. No budući da je revolucionaran po raspoloženju, ali ne i po učincima, ovaj modernistički san počeo je da bleđi već u tridesetim godinama 20. stoleća. Početkom šezdesetih godina 20. veka, nekoliko godina pre smrti Andréa Bretona (u. 1966), nemački pesnik i književni kritičar Hans Magnus-Enzensberger napisao je kritiku o “aporijama avangarde” u kojoj je optužio futuriste i nadrealiste da su u političkom smislu bili “konfuzni”, “doktrinarni” i da su bili skloni “opskurnim doktrinama o spasenju”, kao i da su olako prepustili koncept estetskog eksperimenta “industriji svesti”.²¹ Jedini umetnici koje je avangarda učinila produktivnim su oni koji su “sebe oslobodili doktrine”. Avangarda je postala sopstvena suprotnost – anahronizam. U skorije vreme, gotovo isto tvrdi sociolog Zygmunt Bauman, koji sugerije da “u savremenom postmodernom okruženju, govoriti o avangardi nema smisla”.²² Može se dodati kritika Luca Ferryja i drugih.²³ Tako je prošla najpoznatija strategija otpora u 20. stoleću.

Razlozi za to leže u prirodi samih društvenih temelja avangardnih praksi umetničkog otpora. Normativna osnova za socijalnu strukturu i organizaciju se u 19. stoleću prenela iz vertikalnog u horizontalnu, od društvenog poretka utemeljenom na rangu ka onom utemeljenom na ljudskom dostojanstvu; međusobna veza jednakosti i umetnosti je danas bolna i nezaobilazna tema, jer se ne može govoriti oduševljeno o jednoj a da to ne bude na uštrb druge, i obrnuto. Normativna promena – sve osobe, bez obzira na klasu, status, bogatstvo imaju jednaka prava pred zakonom – donela je dalekosežnu promenu. Modernost znači pad hijerarhijskog, religijskog i metafizičkog načina organizovanja i legitimizacije kulturnog

²¹ Hans Magnus ENZENSBERGER, “The Aporias of the Avant-Garde”, *The Consciousness Industry: On Literature, Politics and the Media*, New York 1974., 16–41.

²² Zygmunt BAUMAN, “Postmodern Art, or the Impossibility of the Avant-Garde”, *Postmodernity and Its Discontents*, New York 1997., 95–102.

²³ Videti Lik FERI, *Homo Aestheticus: otkriće ukusa u demokratskom dobu*, Sremski Karlovci – Novi Sad 1994.

poretka. Intelektualci jesu oslobođeni obaveze da obezbede estetsku podršku hijerarhijskom svetu tradicionalne religije, ali sada traže novo duhovno utočište, najpre pod geslom romanizma, kao kvazi-sekularne religije umetnosti koja je usputna stanica u povratku izgubljenom svetu. Iako priroda novog režima modernosti koji će zameniti hijerarhijski poredak kulture još nije postala sasvim očigledna, Hegel je razumeo da je moderna fragmentacija iskustva istovremeno kulturna demokratizacija iskustva – proces koji je on, rukovođen vlastitim nezadovoljstvom, nastojao da umeri na antidemokratske načine. Naravno, takvi pokušaji nisu se pokazali kao plodni, već su svet ideja još više tuđili od populacije. Kao što je jedan od Hegelovih učenika (Karl Mannheim) priznao u klasičnom eseju, u modernom svetu “demokratizujući trend je naša sudbina, ne samo u politici, već i u intelektualnom i kulturnom životu u celini”.²⁴

Mora se potom progovoriti i o onom sa čime je pisac bio u “prirodnoj” vezi: o naciji (koja je služila kao valjan most između vanrednog pojedinca i zajednice). Ona je različito shvatana, u smislu simbolike mesta, folklor, tradicije, lojalnosti, etičkih i političkih opredeljenja i (naročito) projekcije budućih ostvarenja, ali je za pisce, naročito u 19. veku, bila predmet vitalne afektivne naklonosti nasuprot bezličnosti tržišta i državnih institucija. A opet, nacija je funkcionisala na “pravi” način kod mnogih koji su osporavali avangarde iz ugla tradicionalizma, što je vodilo novim rasepima unutar političkog tela zajednice. Ako, recimo, zamislimo tri osi: nacionalizam u vezi sa robnom kulturom; nacionalizam i avangardna radikalnost; i nacionalizam kao elitizam ili kao kosmopolitizam (Kandinski: “nacionalistički univerzalizam”) – onda tu ima mnogo varijacija, pa ne čudi što mitovi o naciji, uprkos njihovom političkom krah i bezbrojnim (zlo)upotrebama, i danas privlače lepe duše.²⁵

Potrebno je ovde pomenuti i neugodnu dijagnozu italijanskog filozofa Giorgia Agambena: “Pitanju iskustva može se danas pristupiti jedino uz priznanje da nam ono više nije dostupno.”²⁶ Uistinu postoji danas dubok problem sa iskustvom, povodom iskustva... Dijagnozu o siromaštvu iskustva najpre je još 1933. godine postavio Walter Benjamin, koji problem locira u katastrofu Prvog svetskog rata, što nas jasno upozorava na granične situacije koje pobuđuju velike krize i dovode do dubokih promena u društvenom tkivu. Činjenica je da je nekada iskustvo bilo izvorište legitimnosti autoriteta; iza danas iščezlih poslova, maksima i mudrih misli nalazilo se iskustvo koje je podupiralo takve iskaze. U današnjem svetu neposredno iskustvo postaje iluzorno. Koncept nacije, koji je slepo privlačio mnogobrojne pisce, bolje je nego išta drugo pokazao koliko je pojam “duhovnog” reakcionaran, pošto hoće elitokratiju koja isključuje populaciju u čije ime navodno govori. Istorija je najpre obrisala zajamčene spoljašnje tačke, položaje izvan ideoloških projekata gde su mogli, makar privremeno, da se smeste intelektualci (pisci) i njihovi diskursi. A potom je napala i privilegovana mesta proizvodnje znanja: “U postfordističkom *settingu* kognitivnog kapitalizma ocvrtava se ukidanje proizvodnje znanja kao privilegija intelektualaca, ujedno i rastuće rasipanje ‘moći istine’ u društvu.”²⁷ Deleuzeovo pitanje iz knjige posvećene Foucaultu zaista visi nad našim glavama: “Ako je moć konstitutivna za istinu kako se onda može predstaviti

²⁴ Karl MANNHEIM, “The Democratization of Culture”, *Essays on the Sociology of Culture*, London 1956., 171.

²⁵ Walter ADAMSON, *Embattled Avant-Gardes: Modernism's Resistance to Commodity Culture in Europe*, Berkeley 2007., 343.

²⁶ Giorgio AGAMBEN, *Infancy and History: The Destruction of Experience*, London – New York 1993., 13.

²⁷ G. RAUNIG, *Umetnost i revolucija*, 98.

neka ‘moć istine’ koja više ne bi bila istina moći, koja bi vodila poreklo od transverzalnih linija otpora, a ne od integralnih linija moći?’²⁸

Paradoksalno, spoljašnja tačka na koju su računali intelektualci bila je zapravo srž moći – to je računica koja je izvođena na osnovu prirodnosti države-nacije gde bi uloga pojedinca bila da gradi, tumači, (re)produkuje njen identitet. Ali kultura nikada nije bila lišena politike, a pokazalo se da je politika često jača od kulture i da se plemeniti ideali vrlo lako mogu prodati za sitne uloge u državnom aparatu. Upravo zato što smo svesni moći države, san o autonomnom piscu otuda još uvek uključuje nepartijskog čoveka, jer partija je stvorena da učestvuje u državnom aparatu ili da ga sasvim preuzme. Individualni otpor pisca bi stoga uvek morao biti oblik otpora prema državi, a upravo je državni aparat mamac piscima. Uvid Karla Marxa iz 1871: sve revolucije su “samo usavršavale državnu mašineriju umesto da su odbacivale tu smrtonosnu moru”.²⁹

Sada dotičemo samo naizgled trivijalno pitanje resursa za umetničku proizvodnju. Odnos umetnosti prema finansiranju nalazi se u temelju svake ideje otpora. Postoji ideja da umetnost ne treba da se svede na robu. Umetnici treba da budu u stanju da stvore vlastite kodove smisla. Kako najavljuje Antonio Negri, “[d]olazi vreme da se zapitamo ne postoji li, kako teorijski tako i u praksi, jedna pozicija koja omogućuje poštedu od padanja u posed mračnog i terorističkog bivstva države” – to znači traganje za nekom drugačijom konstitutivnom praksom.³⁰ Prema poznatom razmišljanju Foucaulta, otpora ima tamo gde ima moći; otpor nikada ne leži izvan moći.³¹ Ne može se misliti izvan odnosa heterogenog sklopa moći i otpora. Otpor nema prostu spoljašnjost u odnosu na moć, ali to ne znači da je otpor nužno podređen moći. U javnoj percepciji, otpor se prikazuje kao negativna strana moći, kao pasivna i podređena strana. Mediji kao da hoće da nas ubede u pretpostavku slabosti onih koji pružaju otpor. Ali otpor takođe treba razumeti kao heterogen, kao mnoštvo tačaka otpora, kao mrežu, čvorišta, žarišta, a ne kao radikalno ispoljavanje na jednom mestu, kao Veliko Odbijanje, ne kao antagonizam, već kao nepravilno rasuta mnogostrukost tačaka otpora unutar promenljive konfiguracije. Shodno tome, Foucault ne razume moć kao poredak građanske države, već kao “mногоstrukost odnosa snaga koje organizuju jednu teritoriju”.³² Za Foucaulta, moć nije nešto što neko poseduje, već štaviše, nešto što se razvija, ne toliko stečena privilegija vladajuće klase, već štaviše skupno dejstvo njenih strategijskih pozicija. Gerald Raunig dodaje: “Otpor je zamisliv samo u strategijskom polju tih veza moći, nipošto jedinstveno postavljenih kao linearno vladanje jedne grupe nad drugom.”³³

Da li intelektualno pisanje može da pomogne u strategijskom kodiranju tačaka otpora?³⁴ Možemo li govoriti o moći otpora umesto o otporu moći? Možemo li prozboriti o anti-moći? Danas se gušimo u shvatanju da je moć svuda i istovremeno nigde. Ima li intelektualno pisanje dovoljno mašte da makar stvori uverljivu fikciju o tome kako da opozicija od reaktivne postane ofanzivna, u samoj sebi zasnovana figura? Kako ocrtati linije topične utopije? Paolo Virno smatra da se još nisu okupile “one forme borbe koje su pogodne da

²⁸ Isto, 97.

²⁹ Karl MARX, “Erster Entwurf zum ‘Bürgerkrieg in Frankreich’”, *Werke* (Karl Marx i Friedrich Engels), 17, Berlin 1976., 539; videti G. RAUNIG, *Umetnost i revolucija*, 19.

³⁰ G. RAUNIG, *Umetnost i revolucija*, 19.

³¹ Videti Alpar LOŠONC, *Otpor i moć*, Novi Sad 2012.

³² G. RAUNIG, *Umetnost i revolucija*, 37.

³³ Isto, 38.

³⁴ Isto, 39.

položaj otežanog, oročenog i atipičnog rada pretvore u subverzivnu političku snagu”.³⁵ Imamo li snage da, uprkos građansko-nacionalističkim i nacional-humanističkim predstavama o umetniku, makar priznamo da je i pisanje, za mnoge intelektualce, udaljene od države i kapitala, postao takav oblik rada?

Ernesto Sabato je u eseju *Otpor* napisao sledeće: “Smatram da treba da pružimo otpor: ovo je bila moja deviza. Ali se danas često pitam na koji način treba oživotvoriti ovu reč. Ranije, kada je život bio manje težak, pod otporom bih podrazumevao nekakav čin junaštva, kao što je odbijanje da se i dalje vozimo ovim vozom koji nas vodi u ludilo i nesreću. Može li čovek da zatraži od ljudi koji žive vrtoglavom brzinom da se pobune? Može li se od ljudi i žena u mojoj zemlji zahtevati da odbiju da žive u ovom divljem kapitalizmu ako čovek zna da oni izdržavaju svoju decu, svoje roditelje? Ako je na njima takva odgovornost, kako čovek da traži od njih da napuste takav način života?”³⁶ Sabato nije poludeli, narcisoidni intelektualac koji bi gurao druge ispred sebe, siguran u svoj položaj unutar državnog aparata. On čak obazrivo kaže da mu nije ni jasno kako pružati otpor – osim kroz ono što je danas uistinu retko, kroz pomoć bespomoćnima i čuvanje malih trenutaka slobode i uživanja u sopstvenoj ljudskosti.

“Smatram da treba da pružimo otpor (...)”, pisac je delikatan, ne želi čak ni da nas uznemirava. Ali reklo bi se da je danas sam čin intelektualnog pisanja koji, benjaminovski rečeno, uzima u obzir svoju epohu sudarajući se sa njom, jedan od činova otpora, gest unutrašnjeg lukavstva koje teži ka spoljašnjosti, ali ne mitskoj i nostalgičnoj zajamčenoj spoljašnjosti u kojoj navodno živi Um što svojim dolaskom rešava sve naše probleme. Utisak je, međutim, da takvog intelektualnog pisanja danas ima malo (ili je pak njegov udeo mali u ukupnom telu pisanja), možda čak i manje nego onog otpora koji, kako veli Sabato, još uvek nastoji da uključi čin junaštva.

INTELLECTUAL WRITING AND RESISTANCE

To be an intellectual means to be a product of various more or less obvious political, social and cultural factors, rather than to have a stable, guaranteed position in the system of things. The origin of the modern concept of the intellectual is deeply intertwined with the idea of democracy. The regime in which this disposition developed differed from that of traditional concepts. In this regime, its privileged position was undermined by a noble assumption that any person can become a creator and any object be made beautiful. Simultaneously, the intellectual was released from the confines of traditional institutions (the church and the empire), ending up in a state of aporia, having lost a privileged position among the ranks of interpreters of social realities in the name of a political concept the intellectual was not in the position to dispute, since that very concept was what allowed for modern, and particularly, as critical, avanguardie and modernist intellectual practices. The intellectual could, however, dispute the deviations from that concept, which lead to the still prevalent belief that the intellectual must by necessity stand in opposition to something and not fit in. Moreover, that trait is considered to be the essential part of his identity and self-perception. Intellectually inclined writers need to be able

³⁵ *Isto*, 113.

³⁶ ERNESTO SABATO, *Otpor*, Beograd 2002., 120.

to create their own codes of meaning, but not in a vacuum. Paradoxically, the external element intellectuals had counted on in fact constituted the centre of power. They were counting on the organic nature of the nation-state, where the role of the individual was to build, interpret and (re)produce its identity. This may seem simple, but now more than ever, the act of resistance lies in creating written work which, to paraphrase Benjamin, takes its epoch into consideration, and clashes with it instead of regressing to nostalgic myths about a stable and guaranteed circumstances from which the Mind speaks. Such writing is “irrational” and is above all an act of resistance against oneself and the power of desire in a world marked by fluctuating inequality inherent to the myth of “success”.

Keywords: the intellectual, power, ideology, utopia, writing, rationality, resistance, experience

Literatura

Walter ADAMSON, *Embattled Avant-Gardes: Modernism's Resistance to Commodity Culture in Europe*, Berkeley 2007.

Giorgio AGAMBEN, *Infancy and History: The Destruction of Experience*, London – New York 1993.

Alen BADIJU, *Pregled metapolitike*, Beograd 2008.

Zygmunt BAUMAN, “Postmodern Art, or the Impossibility of the Avant-Garde”, *Postmodernity and Its Discontents*, New York 1997.

Christophe CHARLE, *Les Intellectuels en Europe au XIXe siècle: Essai d'histoire comparée*, Paris 1996.

Christophe CHARLE, *Naissance des “intellectuels” 1880–1900*, Paris 1990.

Štefan CVAJG, *Jučerašnji svet: sećanja jednog Evropejca*, Novi Sad 1952.

Rasel DŽEKOBI, *Kraj utopije: politika i kultura u doba apatije*, Beograd 2002.

Džems DŽOJS, *Portret umetnika u mladosti*, Beograd 1991.

Hans Magnus ENZENSBERGER, “The Aporias of the Avant-Garde”, *The Consciousness Industry: On Literature, Politics and the Media*, New York 1974., 16–41.

Lik FERİ, *Homo Aestheticus: otkriće ukusa u demokratskom dobu*, Sremski Karlovci – Novi Sad 1994.

Christian FLECK – Andreas HESS – E. STINA LYON, “Introduction”, *Intellectuals and their Publics: Perspectives from the Social Sciences* (ur. Christian Fleck, Andreas Hess i E. Stina Lyon), Burlington 2009., 1–18.

Vladimir GVOZDEN, *Srpska putopisna kultura 1914–1940*, Beograd 2011.

Alpar LOŠONC, *Otpor i moć*, Novi Sad 2012.

Jean-François LYOTARD, *Tombeau de l'intellectuel et autres papiers*, Paris 1984.

Luis MAMFORD, *Grad u istoriji*, Beograd 2001.

Karl MANHAJM, *Ideologija i utopija*, Beograd 1968.

Karl MANNHEIM, “The Democratization of Culture”, *Essays on the Sociology of Culture*, London 1956.

Karl MARX, “Erster Entwurf zum ‘Bürgerkrieg in Frankreich’”, *Werke* (Karl Marx i Friedrich Engels), 17, Berlin 1976., 493–571.

Arthur M. MELTZER, “What is an Intellectual”, *The Public Intellectual: Between Philosophy and Politics* (ur. Arthur M. Meltzer, Jerry Weinberger i M. Richard Zinman), Lanham 2003., 3–14.

Edgar MORIN, *Kako misliti Evropu*, Sarajevo 1989.

Publije OVIDIJE NASON, *Metamorfoze*, Zagreb 1907.

Gerald RAUNIG, *Umetnost i revolucija: umetnički aktivizam tokom dugog XX veka*, Novi Sad 2006.

Ernesto SABATO, *Otpor*, Beograd 2002.

Edward SAID, *Representations of the Intellectual*, London 1994.

13. INTELEKTUALAC PRED OGLEDALOM: RASPRAVA O INTELEKTUALCIMA DANAS

Filip Šimetin Šegvić i Nikolina Šimetin Šegvić

UDK: 316.344.32(091)

Sažetak: Ovaj tekst dio je rasprave o temi intelektualac danas, njegovu položaju i ulozi. Rasprava pozicionira današnjeg intelektualca u odnosu na one s kraja 19. stoljeća i tijekom 20. stoljeća, pokušavajući ga analizirati i okarakterizirati. Također, iznose se razmišljanja o poteškoćama, izazovima i pitanjima s kojima se intelektualac suočava. Tomu se suprotstavljaju očekivanja društva i (ne)razumijevanje problematike, uglavnom svedeno na pitanje o korisnosti intelektualca. Propituju se i uspoređuju razni modeli shvaćanja intelekta i intelektualca te njegove prezentacije u kontekstu rasprave o nestanku intelektualaca. U prilogu članku nalaze se razgovori s inozemnim znanstvenicima, stručnjacima, umjetnicima – na posljetku, intelektualcima – o određenim pitanjima koja se najčešće povezuju s proučavanom problematikom.

Gljučne riječi: intelektualac, mediji, promjena, računalo, društvo, razgovor

Slika prva:

Podiže se teški zastor zagasite boje. Pojavljuje se omanji ozbiljni čovjek kratka koraka. Sivo, uredno odijelo i tamna kravata, lagane okrugle naočale koje prate guste obrve i oštre crte obla lica. Blaga, ali česta gestikulacija, jasan i prodoran pogled samo bi na trenutak otkrivali bljedunjavo lice, unutarnju uznemirenost i bojažljivost koju je pred kamerom uspješno nadilazio sredovječni oksfordski gospodin. Nakon kratke pauze staloženi glas tog oksfordskog gospodina najavljuje temu; pažnja se u potpunosti okreće njemu. O čemu se radi? Objašnjenje slijedi.

Prije toga, slika druga:

Izmjenjuju se kadrovi. Kamera pokazuje paralelne prikaze. Na jednoj strani mirna i staložena, u sebe vjerojatno pretjerano sigurna voditeljica. Na drugoj strani također miran čovjek u ranim četrdesetim godinama koji se uživo uključuje u prijenos. Vrijeme prolazi, osmijeh se pretvara u grč. Jakost glasa ostaje jednaka, mijenja se boja.

Sada obećano pojašnjenje: intelektualac nekad, intelektualac danas. Moglo bi se reći – intelektualac u spirali. Prva slika opisuje nam poznatog britanskog povjesničara Alana Taylora pred TV kamerama na “Challengeu” 1957. godine. Taj televizijski *challenge*, dakle “izazov”, nastao je na temelju jednostavnog, ali provokativnog upita: može li stručnjak, u ovome slučaju povjesničar, održati pozornost televizijske publike unutar 30 minuta svojega izlaganja. Eksperiment je uspio. A. J. P. Taylor, čovjek koji je jednom prilikom nakon novinskog intervjua izjavio: “After you have lived with books as long as I have, you start preferring them to people”¹ – podsjećajući kako je za klasičnog intelektualca medij knjige, pisanja, najbliži oblik socijalizacije – izronio je iz mora britanskih povjesničara kao velika televizijska zvijezda, kao intelektualac *par excellence*. U narednim desetljećima uslijedili su deseci i stotine nastupa, izjava i komentara, priloga i emisija, koji su zajedno pokrili neizbrojivu količinu aktualnih ili povijesnih tema. Tragovi nelagode potpuno su nestali. Naočale su postale oštrije, kravatu je zamijenila leptir-mašna. Knjige tog povjesničara prodavale su se sve brže, sve ga se više tražilo. Rođena je zvijezda, nastao je model: uspješan intelektualac, uglađen gospodin, svojom je jezgrovitošću i jasnim jezičnim izražajem osvojio publiku, popularizirajući znanost, približavajući BBC-jevim gledateljima kontroverze i teorije, teze i rasprave. U filmu *Monty Python i sveti gral* 1970-ih pojavljuje se moderni povjesničar-intelektualac, načinjen prema taylorovskom modelu. Taj se model vrlo brzo počeo pojavljivati diljem svijeta. Sjetit ćemo se tako i nastupa hrvatskoga povjesničara umjetnosti Radovana Ivančevića. Na BBC-ju danas gledamo nastavak takva modela u povjesničaru Simonu Schami.

Druga slika opisuje nam posve različitu, iako ne u potpunosti suprotnu, situaciju iz srpnja 2013. godine. Reza Aslan, sveučilišni profesor na Riversideu, predavač kreativnog pisanja i religijski stručnjak, pozvan je na američki FOX da kao autor predstavi svoju novu knjigu *Zealot: The Life and Time of Jesus of Nazareth*.² Knjiga je i prije izazvala burne reakcije: Aslan, porijeklom iz Irana, prešao je na evangelizam s 15 godina, da bi se nekoliko godina potom ponovno konvertirao na islam. Voditeljica razgovora nije mogla nadići tu činjenicu, konstantno ističući da je musliman napisao knjigu o Isusu, nikako ne prelazeći na drugu temu. Aslan se branio naglašavajući svoju stručnost i školovanost, svoje znanje povijesti religije, doktorate. Voditeljica je ponavljala: “Ali zašto ste kao musliman odlučili pisati knjigu o Isusu...?”

Razlike u kontekstu, 1950-e naspram 2010-ih, BBC naspram FOX Newsa, podučavanje naspram senzacionalizma, goleme su. Međutim, ne smije umaknuti zapaziti i suštinske razlike u shvaćanju intelektualca i njegove djelatnosti. Drugi nam primjer svjedoči promjenu. Radi se o krajnostima koje se jasno ocrtavaju: s jedne strane potpuno neshvaćanje intelektualca, obezvjeđivanje njegova djela i rada, besmislena simplifikacija njegova istraživanja. S druge strane senzacionalizam, vrijedni “screen time”, skandal koji potiče prodaju knjige, bijeg u stručnost i nabiranje titula. Iako su mediji jednoobrazno zaključili da je voditeljica skandalozno nastupala u razgovoru, osudili čitav intervju i proglasili ga “najvećom sramotom FOX Newsa” koja je dosegla razinu neugode dotad viđenu samo u seriji “Bez oduševljenja, molim” i britanskom originalu “U uredu”,³ nakon nekoliko tjedana počelo se

¹ Ved Parkash MEHTA, *The Fly and the Fly-Bottle: Encounters with British Intellectuals*, London 1961., 147.

² Kod nas je u međuvremenu knjiga prevedena i dostupna pod naslovom: *Zealot: Život i vrijeme Isusa iz Nazareta*, Zagreb 2013.

³ Mary Elizabeth WILLIAMS, “The Reza Aslan interview reveals our collective ignorance” (http://www.salon.com/2013/07/30/the_reza_aslan_interview_reveals_our_collective_ignorance/); Matilda BATTERSBY, “Most em-

raspravljati i o upitnoj stručnosti Aslana, koji je, braneći se impresivnim kurikulumom, tu impresivnost znatno pojačao.

Čemu tolika pažnja televiziji i medijima? Donedavno je televizija nemilosrdno razabirala “prave” od “lažnih” ili “nezanimljivih” intelektualaca, bila je arbitar mode, odlučivala o stručnosti, opredjeljenju ili poziciji intelektualca. Samo donedavno, jer novi medij interneta, sa svojim blogovima i domenama, ponešto je izmijenio situaciju: za neke ju je pogoršao, za neke poboljšao.

Odnos s medijem televizije mijenjao se, kako nam opisane slike svjedoče: u počecima je intelektualac taylorovski nastojao ovladati televizijom. Netko s manje, netko s više uspjeha. No, u jednom – vrlo dugom – trenutku intelektualac je posustao i dopustio da televizija ovlada njime. Angažman koji je intelektualac pomoću televizije želio pokazati i dokazati, vratio se poput bumeranga. Pogodio ga je medijski instant-angažman, u korist vlastite promocije. Pierre Bourdieu objašnjava to vrlo jasno: stručnjak koji je angažiran u vlastitoj struci i svoj posao radi uspješno, zadovoljan je i teže inklinira stalnim medijskim nastupima. Stručnjak koji, međutim, nije uspješan ili se ne može zadovoljiti uspjesima u vlastitoj struci, nedostatak afirmiranosti traži afirmacijom na drugome području, najčešće u svijetu medija, kojega su se “zadovoljni” odrekli.⁴ S druge su strane akademski intelektualci, dakle stručnjaci na svojem području, koji su uslijed strukturnih institucijskih promjena na sveučilištima i istraživačkim institutima prihvatili ulogu usko specijaliziranih stručnjaka, udaljavajući se svjesno od javne sfere, zatvarajući se u svijet stručnog žargona i akademskih učionica. Dominacija tzv. “field” ili “area studies”, segmentiranost znanstvene zajednice zatvorene u kampuse s desecima i stotinama odjela ili odsjeka, sa stručnjacima za ograničena područja ili razdoblja, ličnosti ili probleme, teorije ili teze, obuhvatila je u velikoj mjeri humaniste i akademske intelektualce. Na taj je način intelektualac razgraničen, njegov je prostor sužen: djeluje ili javno ili akademski, a vrlo rijetko na oba područja s jednakom učinkovitošću. Sveden je na jedan, dva ili eventualno nekoliko problema o kojima “treba” ili “može” govoriti. Može li se krivnja prebaciti na javne intelektualce koji su dio akademskoga svijeta? Tko polaže pravo na to? Amitai Etzioni, američko-izraelski sociolog i politolog, ustvrdio je da je u javnosti jednostavnije hrabro progovoriti o određenoj temi i problemu ako iza pojedinca stoji već siguran posao ili institucija, u njegovu slučaju akademska karijera redovnog profesora.⁵ Dakle, poput Damoklova mača, situacija akademski osiguranog intelektualca otvara mu mnoga vrata i daje sigurniju pozadinu, ali je u međuvremenu ta sigurnost postala mnogo skuplja negoli je prije bila. K tomu je veza stručnjaka, koji se kao angažirani intelektualac obraćao širim društvenim skupinama, barem djelomično prekinuta. Došlo je do lomova u komunikaciji, a počevši od svijeta medija, angažiranog intelektualca sve češće mijenja model “celebrity-intelektualca”. Taj tip povezuje proces na koji je Bourdieu već ranije upozoravao i koji sociolog Lewis Coser preciznije definira kada govori o “celebrity-intelektualcu”, koji među neodređenom i nestručnom publikom traži široku afirmaciju vlastite stručnosti i autoriteta, svjesno zaobilazeći akademsku zajednicu,

barrassing Fox News interview ever’ sends Reza Aslan’s biography of Jesus to number 1 in the Amazon book charts” (<http://www.independent.co.uk/arts-entertainment/tv/news/most-embarrassing-fox-news-interview-ever-sends-reza-aslans-biography-of-jesus-to-number-1-in-the-amazon-book-charts-8737668.html>).

⁴ Pierre BOURDIEU, *On Television*, New York 1999.; vidi također: Pierre BOURDIEU, “O televiziji, pozornica i kulise”, *Europski glasnik*, 10/2005., br. 10, 271–308.

⁵ Amitai ETZIONI, “Reflections of a Sometime-Public Intellectual”, *PS: Political Science & Politics*, 43/2010., 652.

odnosno njezine etablirane sustave kontrole, kritike ili valorizacije stručnoga rada.⁶ Instant uspjeh je, odigra li se uloga “celebrity-intelektualca” pravilno, gotovo zagaraniran, jer šira javnost – uz podršku medijskog svijeta – stvara za akademsku zajednicu u dalekosežnom smislu nepremostiv pritisak. Stoga druga slika upravo navedenih primjera svjedoči i o sveukupnu stanju, unutar kojega i mediji i intelektualci funkcioniraju. Govori nam koliko je česta i svakodnevna postala uloga instant “celebrity-intelektualaca”, ali i koliko je medijski svijet u tom smislu manje ozbiljno počeo shvaćati njihovo sezanje prema javnosti.

Intelektualac je postao “potrošna roba”, brza žrtva trenda. Osjetili su to američki intelektualci, stručnjaci za Sovjetski Savez, koji su – bilo da su sami predvidjeli ili, pak, predvidjeli raspad SSSR-a – u kontekstu 1990-ih i 2000-ih godina postali gotovo beskorisni, “zastarjeli”. Samo nekoliko godina ranije oni su bili traženi. Javno mnijenje, političke analize, diplomacija – sve se ravnalo prema njihovim prosudbama. Preživjeli su samo oni koji su situaciju rano prepoznali i ušli u “tranziciju”, a “preporodili” (privremeno) oni koji se danas predstavljaju kao specijalisti za problem aktualne ukrajinske krize. Danas se takvi procesi na televiziji događaju još brže. Svaka nova politička, ekonomska, društvena ili kulturna kriza zahtijeva novog stručnjaka, intelektualca koji će voditi riječ. U vatru se guraju mladi i stari, kriterij odabira sve je upitniji. Nije važna čak ni famozna “televizičnost”. Stručnjak koji je zbog javnog dobra spreman otvoriti dijalog sa širim krugom nestručnjaka, bez pravog izbora, bira: krenuti u svijet medija, ponekad i ne u potpunosti spreman, ili ostati izoliran unutar struke i užega kruga stručne, studentske ili lokalne publike.

Iako postoje razlike, svijet tiskanih medija također nije uvijek pogodna platforma intelektualnog angažmana: svojim top listama intelektualaca, “Global thinkersa” ili “Intellektuellen-Rankinga” sugeriraju dodatno koga birati, a koga ne, postaju arbitrov arbitar. U međuvremenu se kolumne i feljtoni gase, ponovno se sužava prostor intelektualnog djelovanja. Nema više prostora za pravilno usmjeren i vođen dijalog, za analitičku prosudbu. Intelektualci se rjeđe ili vrlo rijetko spominju u nekom konkretnom kontekstu.

No, nisu samo mediji odgovorni za današnje stanje. Mnogo odgovornosti snose i sami intelektualci. Prolistamo li *Rječnik uvriježenih pojmova* Gustavea Flauberta, pronalazimo riječ *kritičar*. Prema Flaubertu, to je osoba koja je uvijek eminentna, koja smatra da sve poznaje, sve zna i da je sve pročitala. Flaubert uz to predlaže da se takva osobu, ako nam se ne sviđa, naziva Aristarhom ili eunuhom.⁷ Iako povijest pojma intelektualac počinje u 20. stoljeću, Flaubertovo satiričko objašnjenje dovodi se u vezu s konceptom intelektualca. Kako je njemački jezičar Dietz Bering ustanovio, riječ intelektualac izvorno je bila pogrdna riječ koja je karakterizirala lijevo orijentiranu Francusku (u dobro poznatoj aferi Dreyfus), dakle kritičare.⁸ U javnosti su se često percipirali kao neumorni borci, u pozitivnom ili negativnom smislu. Govorilo se o njihovoj ustrajnosti i čestitosti, kao i o njihovoj manjkavoj lojalnosti prema državi, društvu, sustavu ili vlasti. *The Devil’s Dictionary*, rječnik koji je po svojoj satiričkoj naravi blizak Flaubertovu, početkom 20. stoljeća govori o osobi koja se diči time što ga se “teško zadovolji, zbog toga što ga nitko ni ne pokušava zadovoljiti” – o kritičaru.⁹ Ambivalentan odnos društva prema kritičarima otvorio je u drugoj polovici 20. stoljeća vrata i prema drugačijim putovima. Danas su, međutim, intelektualci češće teore-

⁶ Lewis COSER, “The Intellectual as Celebrity”, *Public Intellectuals: An Endangered Species?* (ur. Amitai Etzioni i Alyssa Bowditch), Oxford 2006., 227–228.

⁷ Gustave FLAUBERT, *Bouvard i Pecuchet. Rječnik uvriježenih ideja*, Zagreb 2012., 432.

⁸ Dietz BERING, *Die Intellektuellen: Geschichte eines Schimpfwortes*, Stuttgart 1982.

⁹ Ambrose BIERCE, *The Devil’s Dictionary*, Cleveland – New York 1911., 58.

tičari, a ne kritičari. U potrazi za jasnije određenom *funkcijom* u suvremenome svijetu neki su intelektualci odustali od vječne uloge kritičara ili filozofa. Prihvatili su teoriju kao društveno usmjerenu osnovicu koja je prihvatljivija od bilo kakve izražene filozofije, bilo kakvog idealizma – ili kritičkog stanovišta. Ta se promjena jasno očituje na sveučilištima, gdje je tradicionalnu ulogu filozofije danas zauzela šire osmišljena teorija koja, slično nekadašnjoj njemačkoj filozofiji, teži k povezivanju različitih znanosti u dostizanju univerzalnoga, totaliteta. S druge strane, pojam intelektualca dodatno je proširen ili izmijenjen ako imamo na umu da se u današnje vrijeme sve češće intelektualnost i sam intelektualac povezuju s modernim tehnologijama. Pritom se ne misli isključivo na intelektualca-blogera ili internetskog kolumnista. Misli se i na stručnjake koji razvijaju nove programe, koji se razumiju u svijet virtualnih medija, a prosječnom čovjeku otvaraju sasvim nove mogućnosti rada ili dokolice. Užurbano tako u svakidašnji jezik ulaze potpuno novi tehnički pojmovi. Danas govorimo o umjetnoj inteligenciji, a na mozak češće gledamo kao na “računalo”. Čovjek se, dakako, ne svodi na norme i varijable, no, bez obzira na to, usporedba ljudskog mozga s računalom danas ostaje ustrajna. A ne radi se samo o nespretnoj analogiji: tehnološki obrat koji se događao u posljednjim desetljećima čovjeka je okrenuo prema egzaktnosti tehničkih i prirodnih znanosti. Brojna otkrića na području računarstva, fizike, biologije, medicine i drugih znanosti usmjerila su veliku pozornost na ljude koji stoje iza tih otkrića: oni su ti kojima se građani okreću, kojima vjeruju i čija istraživanja prate. Takav obrat, pomiješan s ideologiziranim i pojednostavljenim konzumerizmom, potrebom da se neprestano traži neki “produkt”, negativno se odrazio na humanističke znanosti.

Humanističkim znanostima nije pomoglo ni sve raširenije antiintelektualno raspoloženje. Iako se antiintelektualizam može dotaknuti svih oblika znanosti i akademskog života, upravo zbog potražnje za konkretnim, gotovim rezultatima, ponajviše je usmjeren na humanističke znanosti.¹⁰ Pojednostavljeno rečeno, humanisti nisu potrebni tržištu rada te za njihova znanja i mogućnosti većina nema razumijevanja. Stajalištu je zasigurno doprinijela i ekonomska kriza. I dok se antiintelektualizam u teoriji uglavnom povezivao s totalitarnim sustavima, pojam je, posebice u suvremenome svijetu, rašireniji. Do njega je doveo svakodnevni život obilježen digitalnom tehnologijom i tzv. općim znanjem ili pseudo-intelektualizmom, koje je omogućio upravo suvremeni stil života.¹¹ Sjedinjene Države kao jedno od izvorišta takvog “suvremenog stila života” postaju, upravo zbog toga, poprište najjačih debata oko antiintelektualizma – ne znači to, međutim, da je fenomen isključivo američki.¹² S europske strane tomu fenomenu najbliža je Velika Britanija. Primjećuje se ovdje stoljetna filozofska razdijeljenost kontinenta i anglo-američkog svijeta, okrenutog empiriji.¹³ Od Edmunda Burkea do današnjeg politički desnog, konzervativnog populizma proteže se nit antiintelektualne kritike filozofije, odnosno intelektualaca općenito koji

¹⁰ Prirodne znanosti se, s druge strane, često suočavaju s neprihvatanjem rezultata istraživanja te njihovim ignoriranjem.

¹¹ Susan JACOBY, “The Dumbing of America” (<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2008/02/15/AR2008021502901.html>).

¹² Mišljenju zasigurno doprinosi kritika američkoga obrazovnog sustava te razne začuđujuće odluke pojedinih saveznih država, kao na primjer nespominjanje evolucije i geološke starosti Zemlje u školskim udžbenicima u Kanzasu 1999. godine ili zakon koji zabranjuje određene knjige u školskom sustavu u Arizoni iz 2010. godine, što su samo neki primjeri. Uz bilješku 10, vidi i Paul NEVINS, “Is Anti-Intellectualism As American As Apple Pie?” (http://open.salon.com/blog/paul_nevins/2011/03/11/is_anti-intellectualism_as_american_as_apple_pie).

¹³ Ed ROOKSBY, “Britishness and anti-intellectualism” (<http://www.opendemocracy.net/ourkingdom/ed-rooksby/britishness-and-anti-intellectualism>).

se percipiraju kao slabo učinkoviti, teorijom ograničeni “nepraktičari”. Pritom se, također, radi i o svojevrsnom pokretu, pobuni protiv ustaljenih normi i sustava visokog obrazovanja i svih unutarnjih pravila i simbola koje ono nosi sa sobom. Takvu reakciju omogućio je tehnološki napredak, prvenstveno razvojem računala, pomoću kojih u svakom trenutku zainteresirana strana može vrlo lako doći do potrebnih informacija i podataka; starinsku je enciklopediju, kao projekt prosvjetiteljstva kojime je – da ironija bude veća – dokazivana “korisnost” filozofije, zamijenio internet sa svim svojim mogućnostima, nudeći prividno dostupnije znanje od knjiga kao koncepta intelektualne elite.

Još je Herbert Marcuse upozoravao da tehnološki racionalizam, privlačan zbog toga što djeluje posve objektivno i neovisno, ustvari umanjuje ulogu kritičkog intelektualca.¹⁴ Ruho objektivnosti i neovisnosti prekriva, međutim, činjenicu da je tehnološki racionalizam povezan s političkim – koji utječe na sve društvene aspekte čovjeka. Na taj način klasični kritički usmjeren intelektualac ostaje često odsječen, odvojen od novouspostavljene veze tehnologije, politike i društva. Prečesto je odgovor intelektualca bijeg u prošlost, samoreferenciranje, pozivanje na stare autore, stare ideje, a da se pritom zanemaruju novi svjetovi, novi problemi. Korpus znanja se, dakako, povećao s obzirom na prošla vremena, pa je svojevrsna historiografija svakoj humanističkoj znanosti nužna. Međutim, tu leži i opasnost od preopterećenosti prošlim strukturama; moderna filozofija danas je djelomično u krizi jer je postala pretjerano okrenuta vlastitoj historiografiji. U tom su procesu često zaboravljeni odgovori na pitanja ljudske budućnosti: filozofija je okupljena prošlim idejama i konceptima, a kada i pokušava na otvoreniji način ući u dijalog s društvom, obično odgovara na pitanje “kamo ili zašto negdje idemo” (epistemološka pitanja zbog kojih je Michel Foucault suvremenu filozofiju povezivao s politikom i povijesnom znanosti, a sebe smatrao povjesničarom)¹⁵ prije negoli “kako shvatiti novi svijet i kako o njemu misliti”. Filozofija prolazi tešku krizu identiteta, boreći se među drugim humanističkim znanostima dokazati da nije zastarjela ili neprilagođena vremenu. Iako nitko ne dovodi u pitanje njezinu korist ili pripadnost modernoj humanistici (koju je u velikoj mjeri i sama definirala, kao što je utjecala i općenito na shvaćanje “modernosti” koje je danas rašireno), sve se češće treba zapitati jesu li teme kojima se filozofi bave relevantne u općedruštvenom smislu, odnosno jesu li znanja i vještine kojima se mladi filozofi uče prilagođena na suvremeni set problema i pitanja? “Krizu” filozofije u mnogočemu navodi na paralele s “krizom” intelektualaca danas: rasprave u javnosti sve su više i više usmjerene na to tko je “pravi filozof”, a tko nije. Slično je i kod intelektualaca. Veliki naslov u novinama izmamio je “sukob na filozofskoj ljevici”, no sadržaj sukoba Noama Chomskog i Slavoja Žižeka gotovo da i nije postojao – Chomsky je Žižeka, zajedno s Lacanom i Derridom, opisao kao “intelektualnog pozera”, na što je Žižek odgovorio... Kako su hrvatski komentatori rasprave u novinskom članku primijetili, prave poante u toj debati nije bilo.¹⁶ Primjećuje se teško povezivanje različitih segmenata koje je potrebno zadovoljiti u današnjim akademskim i neakademskim uvjetima. Naime, već je odavno postalo jasno da akademsko tržište u brojnim slučajevima diktira i usmjerava karijeru humanista, što ih uvodi u svijet koji je često odvojen od svijeta konkretnih problema i djela ili etičnosti u općem smislu. Nadalje, teško je postalo definirati odnos

¹⁴ Herbert MARCUSE, “Some Social Implications of Modern Technology”, *The Essential Frankfurt School Reader* (ur. Andrew Arato i Eike Gebhardt), New York 1982., 138–162.

¹⁵ Michel FOUCAULT, *Politics, Philosophy, Culture: Interviews and Other Writings, 1977–1984*, Routledge 2013., 122.

¹⁶ “Žižek protiv Chomskog. Sukob na filozofskoj ljevici” (<http://www.jutarnji.hr/sukob-noam-chomsky-i-slavoje-zizek/1115186/>).

intelektualca i politike: jedni od nje bježe, drugi se javljaju kao vatreni zagovornici neke političke orijentacije. Uz to, može li, ali i treba li uopće intelektualac biti i apolitičan? I Platon je u svojoj *Republici* smatrao idealnim oblik vladavine na čelu s intelektualcima koji bi u sebi spojili teoretsko znanje i njegovu konkretnu primjenu. Ideja vrijedna jednostavnijih vremena i društava. Upravo zato im sustav danas najčešće udjeljuje položaj savjetnika; jer jednom kada se pokazalo da demokracija ne znači nužno politiku odgovornosti, povećala se izloženost u javnom sektoru, a smanjio prostor za idejne i ideološke pristupe, pa su otvorena vrata različitim, već spominjanim antiintelektualizmima, pragmatizmima ili pak pseudo-intelektualizmima i populizmima.

Iako je danas intelektualcu prividno moguće zahvatiti nepojmljivo velik prostor, barem u odnosu na ranija razdoblja, njegov je prostor djelovanja istovremeno vjerojatno uži nego ikada. Intelektualac više ne vodi polemike u novinama, ne piše redovne kolumne; to čine tek neki. Drugi su se odlučili biti "neovisniji" pa pišu blog ili imaju internetsku stranicu, kao što su philosophismoker.blogspot.com ili intellectualsdc.com. Treći su aktivni na radijskom programu, kao što je "The Axis of Justice Radio Network". Četvrti nastupaju redovno na televiziji i obraćaju se naciji. Peti pišu knjige koje svi čitaju, šesti pišu knjige koje nitko ne čita. Brojni jednostavno šute, iako prema svojim idejama te ponekad i djelima imaju itekako puno za reći. *Anything goes*, govorilo se nekada u svijetu glazbe i filma. Sredinom 1950-ih godina sve se češće raspravljalo o modelu angažiranog intelektualca koji je u svijetu potreban, ali i sve uočljiviji. Primjera je zaista mnogo: Adlai Stevenson u politici, J. D. Salinger ili Albert Camus u književnosti, Helmut Gollwitzer u teologiji, Roland Barthes i Ortega y Gasset u filozofiji – da se spomenu tek neki iz naoko beskonačnog niza. No, suprotno tomu, od 1980-ih pa sve do danas proteže se niz više ili manje uvjerljivih naslova knjiga iz pera književnika, sociologa, teoretičara ili povjesničara koji govore o nestanku angažiranog intelektualca, propasti "intelektualnog svijeta" koji je karakterizirao dvije trećine 20. stoljeća. Jean-François Lyotard 1980. godine je u polemici s Maxom Gallom u *Le Monde* govorio o "nadgrobnom spomeniku intelektualca". Već spominjani jezičar Dietz Bering 1982. godine istraživao je intelektualce u prošlosti, tragajući za pojmovnom poviješću "jedne pokude". S druge strane oceana pojavljuje se knjiga *The Last Intellectuals: American Culture in the Age of Academe* (1987.) povjesničara Russella Jacobyja, koji komparatističkim pristupom uspoređuje nekadašnje odlike američkog društva i njegovu aktualnu situaciju koja je prouzrokovala "nestanak" intelektualca. Unatoč tomu što je od spomenutih debata prošlo više od tri desetljeća, i danas se ipak govori još o *rijetkim* intelektualcima, onima koji *postoje* i nisu *izumrli*.

Takva se negativna percepcija budućnosti intelektualca može prihvatiti samo ako se radi o kakvom povijesnom modelu ili tipu intelektualca za kojega želimo da funkcionalno služi u svrhu društvena dobra, unatoč tomu što se vremena i okolnosti mijenjaju. Je li današnjem društvu potreban Émile Zola? Svakako. Međutim, potrebno je i mnogo više, potrebne su komponente koje u Zolino vrijeme, tijekom afere Dreyfus, nisu bile razvijene, očite ili uopće postojeće. Drugim riječima, ako je važan dio intelektualčeve misije društveno dobro, intelektualci trebaju uvidjeti potrebe i uvjete funkcioniranja društva. Ako se na trenutak vratimo na drugu sliku s početka ove rasprave, ne uočavamo samo promjene u načinu komunikacije, samoprezentacije ili percepcije intelektualaca ili onih koji su nam predstavljeni kao intelektualci. Promijenila se i platforma diskusije: dok je intervju s Rezom Aslanom vrlo brzo postao skandalozno jednostavan i neugodan razgovor, prava diskusija o intelektualnim implikacijama intervjuja, položaju akademski etabliranih stručnjaka ili

Aslanovim djelima vodio se prije i poslije intervjua u virtualnom prostoru internetskih foruma i blogova. Taj je prostor, danas možemo reći, već neko vrijeme okušan u smislu intelektualnog javnog angažmana, što je ukazalo na nekoliko točaka. Internet nudi slobodu, daje prostora tihom ili manje popularnom glasu, otvara nebrojene mogućnosti djelovanja i povezivanja, ali pritom nameće vlastita pravila, vlastitu logiku, s kojom su intelektualci više ili manje upoznati. Iako su forumi i blogovi mjesta na kojima svatko može biti izdavač i autor, Amitai Etzioni upozorava: nije dovoljno samo govoriti, netko vas mora i slušati. Javni su intelektualci toga svjesni, pa ponekad biraju prečac – objavljuju na internetskim forumima tekstove ili knjige koje možda nose snažnu poruku, ali nisu podržani detaljnim istraživanjem.¹⁷ S druge strane, spominjane društvene promjene upravo se jasno očituju i na one koji – slušaju. Jedan recentan tekst Marka Morforda, kolumnista *San Francisco Chroniclea*, upozorava na nove uzraste djece koja se teže nego ikada suočavaju s koncentriranim čitanjem knjiga, ali im pritom sam koncept staromodne knjige naspram sve prisutnijih tableta i pametnih telefona postaje sve više stran.¹⁸ Morford govori “iTrained”, a to se ne odnosi samo na najmlađe uzraste, već i one starije, koji su putem različitih novih načina čitanja ili komuniciranja nesvjesno prihvatili potpuno nov stil i radikalno drugačiji način nelinearnog razmišljanja, koji se odražava na koncentraciju, formulaciju vlastitih misli, načina analize i evaluacije – dakle na komponente koje se nalaze u sferi intelektualnosti i intelektualne rasprave.

Međutim, u današnjem se svijetu ne umnožavaju samo načini komunikacije intelektualaca i javnosti. Uz davno ustaljene oblike intelektualnog toka, razmjene i dijaloga, kao što je književnost ili klasična glazba, sve su češće prihvaćeni drugi vidovi kulture koji su se nekada strože izdvajali: tko će danas poreći da se velik broj igranih, dokumentarnih ili animiranih filmova bavi intelektualnim temama ili da stihovi raznovrsnih “zabavnih” glazbenika kao što su Thelonious Monk, Brian Eno ili Roger Waters (da se spomenu samo neki) ne sadrže bitne intelektualne poruke?

No, povrh toga svijet znanosti već desetljećima radi na povezivanju računalne inteligencije i ljudske inteligencije, na mogućnostima novih spoznaja povezanih s radom ljudskog mozga i samog koncepta ljudske inteligencije. U povijesti se, naročito od prosvjetiteljstva, koncept sata kao mjerodavnog sustava ovladavanja vremenom često uspoređivao s procesom razmišljanja ili mozgom općenito. Na mjesto sata u drugoj je polovici 20. stoljeća stupalo računalo; umjetnost i popularnu kulturu preplavile su vizije svemoćnih inteligentnih računala koje služe ili su prijetnja čovječanstvu, a postupno se i o ljudskom mozgu počelo govoriti kao o “profinjenom računalnom sustavu” – što, dakako, nije ni približno točno. Analogno vezi uma i mozga, koncept umjetne inteligencije proučavao je vezu pojedinih programa i računalne sklopovske podrške (hardvera). Cilj jake umjetne inteligencije (*Strong AI*) nije samo analogno proučavanje uma, već i razvoj programiranja računala koja su sposobna misliti i razmišljati. Međutim, računala od početnih razvojnih stadija do danas rade prema istom ili sličnom principu; problemi s kojima se suočavaju svode se, u pojednostavljenom objašnjenju, na matematičke kodove. Zbog toga se paralelno s konceptom umjetne inteligencije razvijaju i vode projekti kao što je “Human Brain Project” koji se provodi u Švicarskoj pod vodstvom *École polytechnique fédérale de Lausanne*, ali u suradnji s brojnim drugim znanstvenim institucijama. Taj interdisciplinarni projekt nadovezuje se na brojna

¹⁷ A. ETZIONI, “Reflections of a Sometime-Public Intellectual”, 652.

¹⁸ Mark MORFORD, “The tragic death of the good read” (<http://blog.sfgate.com/morford/2014/04/08/the-tragic-death-of-the-good-read/>).

neurološka otkrića prethodnih dvadeset godina, pomoću kojih je prikupljeno više informacija o funkcioniranju i radu mozga. Projekt u svojoj srži želi simulacijom oponašati rad mozga u cijelosti te na taj način obrazložiti pitanja kojima se znanstvenici bave već desetljećima. Nova istraživanja mozga u budućnosti će uz pomoć spomenutog i sličnih projekata davati znanstvene odgovore o procesu razmišljanja i funkcioniranju uma, koje će trebati povezati s filozofsko-sociološkom interpretacijom intelektualnog procesa. Stoga nije zanemariva mogućnost redefiniranja opće definicije intelektualca, koja je, kako se i iz ove rasprave vidi, već ionako u društvenom smislu ovisna o raznim modelima.

Vratimo se još jednom na početak ove rasprave. Prenesemo li situaciju iz druge slike na općenito stanje društva, moguće je da se lom u komunikaciji ponovi. Dapače, radi se samo o jednome primjeru loma koji je sve češći i sve uočljiviji: intelektualac koji se pred agresivnošću povlači u sigurnu zonu titula i akademskih postignuća, dok je pritom bit intelektualnog djelovanja relativizirana ili neshvaćena. S druge strane, moguće je predvidjeti da se proces kojim je stvoren "celebrity-intelektualac" na tom obliku i ne zaustavlja, izazivajući daljnje poteškoće u komunikaciji, promičući amorfnu i heterogenu društvenu skupine kao meritorne faktore ne samo stručnih već i etičkih kategorija. Intelektualac se u tom smislu doista pronalazi na marginama, tendira biti "amater" u smislu koji je Edward Said predložio. Postavlja se, između ostalih, pitanje: shvaća li društvo danas doista tko i što su intelektualci? Shvaćaju li sami intelektualci svoju ulogu i odgovornosti? Odgovori zasigurno nisu jednoznačni. Pitanje odgovornosti intelektualca u današnjem je vremenu, pak, sve važnije. Brojni intelektualci upozoravaju da su razvoj akademske zajednice, dakle promjene u visokome obrazovnom sustavu, uloge sveučilišnih profesora, ali i tradicionalna sigurnost koju takvi poslovi daju u smislu stalnog zaposlenja utjecali na to da intelektualci-specijalisti za određena područja bez mnogo odgovornosti komentiraju aktualna društvena pitanja, a da pritom nisu u potpunosti informirani, ili problem kojim se bave ne leži ni u širem opisu njihova područja.

Američki sudac i intelektualac Richard A. Posner u jednom je svojem tekstu napomenuo da postoji "obrazac neobazrivog ponašanja" akademskih intelektualca koji se obraćaju javnosti, navodeći brojne krive procjene ili neodgovorne izjave koje su neki stručnjaci unatrag nekoliko desetljeća davali – bez ikakvih bitnih posljedica.¹⁹ S druge strane, unutar suvremenih kategorija znanja i ideja skoro nezamisliv kozmos antičke grčke moći promišljanja danas je nedostižan, barem na razini snage spoznaje ili intuitivnosti. No, nedostižan postaje i taylorovski svijet intelektualca koji se putem televizije okreće širokoj javnosti i s njome iz tjedna u tjedan razvija određenu razinu komunikacije, koja se nalazi u njegovoj sferi, ali je relevantna širim krugovima. Sama činjenica da su ta vremena, koliko god udaljena ili bliska bila, prošla, a da je intelektualac i dalje pojam koji opstaje u društvu, govori nam o jednoj od najvažnijih sposobnosti intelektualca danas: o njegovoj prilagodbi. Dok god snaga razuma i razumijevanja prima i prilagođava društvena kretanja, prostor za nove ideje ostaje postojan. Riječima Friedricha von Hayeka, intelektualac uvijek traga za onime što mu je "shvatljivo" (*intelligible*) u društvu, preferira nešto što je vidno usmjereno prema dobrobiti. Intelektualčeva kreativnost u tom je smislu istovjetna umjetnikovoj: intelektualac *stvara* u skladu s vremenom, ponekad usprkos, ponekad uz pomoć njega. Međutim, on i dalje stvara. Ako postoji potreba da se dodatno definira "posao" suvremenog intelektualca, dakle konkretna upotreba ideja ili onoga što *stvara*, dopušteno nam je uspostaviti analogiju sa zanatom povijesnog istraživanja, historijskom znanosti. Iako povjesničari nisu

¹⁹ Richard A. POSNER, "In Over Their Heads", *Boston Globe*, 27. 1. 2002., C1.

uvijek skloni izvanstručnim istupanjima, barem ne u ulozi angažiranoga javnog intelektualca, zadatak povjesničara, njegov postupak stremljenja k objektivnoj i racionalnoj organizaciji ljudske prošlosti, objašnjenju, humaniziranju, dubinskom shvaćanju, razlaganju i razlikovanju društva ili društvenih kretanja u prošlosti, blizak je postupku koji intelektualac primjenjuje na sadašnjost ili budućnost – s jednakom mjerom opreza i odgovornosti, iako aparati kritike i provjere nisu jednaki, što osobni ulog čini manjim, ali kolektivni većim. U tom se smislu ova kraća rasprava razvija analognom upotrebom metode koja je poznata u historiografiji, ali i drugim društvenim znanostima, primjerice etnologiji: radi se o usmenom propitivanju koje se provodi u formi razgovora (intervjua), sastavljenim uz definirane metodološke i koncepcijske odrednice. Metode različitih društvenih znanosti u ovome slučaju pružaju relevantne odgovore o stanju intelektualaca u svijetu, različitim percepcijama položaja i okvira unutar kojega oni djeluju, ali i historijski bitan pogled unatrag. Model takva povezivanja pronalazimo u razgovorima koje je prije pola stoljeća vodio povjesničar Ved Parkash Mehta s britanskim intelektualcima ili knjizi razgovora novinara T. R. Fyvela koja sadrži razgovore s britanskim, francuskim i njemačkim intelektualcima, *Intellectuals Today: Problems in a Changing Society*.²⁰ Drugim riječima, u ovome je slučaju razgovor omeđen, preciznije usmjeren (kontrolnim) modelima koji omogućavaju otvaranje nove razine dijaloga, izravno nadovezanog na “forumski” ili “simpozijski” oblik, koji je u većoj mjeri odredio i *Desničine susrete* 2013. godine. Tako je i ova rasprava zamišljena kao prilog otvaranju višeznačnog i višesložnog dijaloga o položaju, ulozi, modelima i mogućnostima intelektualca u današnjem vremenu. Ona je, dakle, suštinski bliska samo definiciji intencija *Desničinih susreta* kao takvih.

THE INTELLECTUAL IN FRONT OF A MIRROR: A DISCUSSION OF CONTEMPORARY INTELLECTUALS

The Croatian Encyclopaedic Dictionary from 2003 defines an intellectual as “a thinker whose public work is a force for morality and humaneness within a society”. That understanding of the public role of the intellectual is a construct dating to the turn of the turn of the 20th century. The issue of the intellectual’s position and role in the ever-changing contemporary society, as well as the expectations the society sets before the intellectuals have always been relevant. During the entire 20th and 21st centuries, philosophers, writers, historians, sociologists and other theorists have discussed the term, thus contributing to this “monument to a problem” (Denkmäler von Problemen), as Reinhart Koselleck put it. The political scandal known today as the Dreyfuss affair and Émile Zola’s open letter marked the beginning of a trend that has since snowballed. The emergence of mass media has begotten an industry of culture and science, while, linking it to prosperous universities, defining the intellectuals’ position in society in decreasingly uncertain terms. The term of the “intellectual” gradually entered literary and scholarly discourse, taking on different meanings in different circumstances. In the mid-1950s, American critics and theorists introduced the model of an activist intellectual. In contrast, from the 1980s onwards, a number of more or less convincing books, written by diverse writers, sociologists, theorists and historians,

²⁰ V. P. MEHTA, *The Fly and the Fly-Bottle: Encounters with British Intellectuals*, London 1961.; Tosco R. FYVEL, *Intellectuals Today: Problems in a Changing Society*, New York 1968.

which address the disappearance of “a socially active intellectual”, the downfall of “the world of the intellectual” which marked two thirds of the 20th century. In 1980, Jean-François Lyotard, polemicizing with Max Gall, referred to “the intellectual’s tombstone” in *Le Monde*. German linguist Dietz Bering conducted a research of past intellectuals in 1982, examining the “history of a curse” (*Die Intellektuellen: Geschichte eines Schimpfwortes*). Simultaneously, across the ocean, the historian Russell Jacoby published a book entitled *The Last Intellectuals: American Culture in the Age of Academe* (1987), wherein he uses a comparative approach to juxtapose the former characteristics of the American society and the current situation, ostensibly caused by the “disappearance” of the intellectual. Despite there having passed more than three decades since those debates, even today there are mentions those *rare* intellectuals, who are still active and aren’t extinct. The breadth of education available, technological advancements and new mass media created one of the many contradictions of the new era: man does not think about society, despite participating in current events. Technology breeds a kind of mindlessness, mindless action, because it is self-applicable. Eric Hobsbawm was right when he claimed that modern technology educates younger generations, lending itself to quick use, without much thought, but the existence of science and the desire for its further advancements remain a guarantee of the intellectual’s position in modern society. It is particularly interesting to see whether the division between intellectuals in the public eye and those in academia is still valid today, or if new means and “rules” of communication force the intellectual to be exceedingly versatile in order to be heard. At the same time, the question arises whether intellectuals are even capable of responding to current problems. Can an intellectual be universal and is universality something to be strived to? On the other hand, does it make sense to strive for specialization among intellectuals or have we reached a point where we should redefine the term? There are, of course, other problems: from those bordering on the political, those which are indeed purely political, all the way to those concerning cultural heritage. Additionally, tradition of intellectual life and debates, as well as dominant influences must not be ignored. The oral history research method, surveys, a sort of oral history, opens new views of the past and the present of a circle, its attitude towards the way society develops and the world we live in through broader contacts with Croatian and international intellectuals. This provides the possibility of exploring the current situation, but also of analyzing the results of a *longue durée* process stretching through the second half of the 20th and the first half of the 21st century.

Keywords: the intellectual, the media, change, computer, society, conversation

Literatura

Reza ASLAN, *Zelot: Život i vrijeme Isusa iz Nazareta*, Zagreb 2013.

Matilda BATTERSBY, “‘Most embarrassing Fox News interview ever’ sends Reza Aslan’s biography of Jesus to number 1 in the Amazon book charts” (<http://www.independent.co.uk/arts-entertainment/tv/news/most-embarrassing-fox-news-interview-ever-sends-reza-aslans-biography-of-jesus-to-number-1-in-the-amazon-book-charts-8737668.html>).

Dietz BERING, *Die Intellektuellen: Geschichte eines Schimpfwortes*, Stuttgart 1982.

Ambrose BIERCE, *The Devil’s Dictionary*, Cleveland – New York 1911.

Pierre BOURDIEU, *On Television*, New York 1999.

Pierre BOURDIEU, “O televiziji, pozornica i kulise”, *Europski glasnik*, 10/2005., br.10, 271–308.

Lewis COSER, “The Intellectual as Celebrity”, *Public Intellectuals: An Endangered Species?* (ur. Amitai Etzioni i Alyssa Bowditch), Oxford 2006., 227–228.

Amitai ETZIONI, “Reflections of a Sometime-Public Intellectual”, *PS: Political Science & Politics*, 43/2010., br 43, 651–655.

- Gustave FLAUBERT, *Bouvard i Pecuchet. Rječnik uvriježenih ideja*. Zagreb 2012., 432.
- Michel FOUCAULT, *Politics, Philosophy, Culture: Interviews and Other Writings, 1977–1984*, Routledge 2013.
- Tosco R. FYVEL, *Intellectuals Today: Problems in a Changing Society*, New York 1968.
- Susan JACOBY, “The Dumbing of America” (<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2008/02/15/AR2008021502901.html>).
- Herbert MARCUSE, “Some Social Implications of Modern Technology”, *The Essential Frankfurt School Reader* (ur. Andrew Arato i Eike Gebhardt), New York 1982., 138–162.
- Ved Parkash MEHTA, *The Fly and the Fly-Bottle: Encounters with British Intellectuals*, London 1961.
- Mark MORFORD, “The tragic death of the good read” (<http://blog.sfgate.com/morford/2014/04/08/the-tragic-death-of-the-good-read/>).
- Paul NEVINS, “Is Anti-Intellectualism As American As Apple Pie?” (http://open.salon.com/blog/paul_nevins/2011/03/11/is_antiintellectualism_as_american_as_apple_pie).
- Ed ROOKSBY, “Britishness and anti-intellectualism” (<http://www.opendemocracy.net/ourkingdom/ed-rooksbly/britishness-and-anti-intellectualism>).
- Richard A. POSNER, “In Over Their Heads”, *Boston Globe*, 27. 1. 2002., C1.
- Mary Elizabeth WILLIAMS, “The Reza Aslan interview reveals our collective ignorance” (http://www.salon.com/2013/07/30/the_reza_aslan_interview_reveals_our_collective_ignorance/).
- “Žižek protiv Chomskog. Sukob na filozofskoj ljevici” (<http://www.jutarnji.hr/sukob-noam-chom-sky-i-slavo-j-zizek/1115186/>).

Prilog: Razgovori na temu “Intelektualac danas”

(razgovore vodili Filip Šimetin Šegvić i Nikolina Šimetin Šegvić)

Što za Vas osobno znači biti intelektualac u današnjem vremenu? Mogu li se pojam i uloga modernog intelektualca definirati?

Carol Becker: Ima mnogo ljudi koji o specifičnim temama znaju jako puno. To su stručnjaci. No, to ne znači nužno da su u stanju o tim temama misliti na apstraktan način. Po mom mišljenju, intelektualac je onaj koji dubinski razmišlja o određenom problemu, situaciji ili stanju i koji je sposoban to izdvojiti i analizirati. Također bih dodala, intelektualac je u stanju kontekstualizirati to što se analizira, i to u odnosu na povijest, društvo i strukture znanja.

Gerhard Ruiss: Više mi se sviđa pojam “današnji”. “Moderni” ljudi su oni ljudi koji se bave modama. Nepovjerljivost i distanca prema potrošačkom društvu i ekonomije upravljanja informacijama potrebni su nam nego ikada. Danas biti intelektualac znači točno procjenjivati u kojoj se mjeri, primjerice, određenim mogućnostima u javnosti staviti na raspolaganje i kada te mogućnosti počinju raspolagati vama. Filozof, koji može objasniti posebnu vrijednost i posebno značenje i posebnu povezanost svega i svačega, sasvim se sigurno rado vidi posvuda, čak i kao ukras, odnosno kao predstavljajući u dugim promidžbenim porukama. On nudi robu, koju treba hvaliti ili upozoriti na njezinu važnost, a

koju ne posjedujete. Primjerice: “Mi imamo najbolji XYZ, koji služi i višoj svrsi.” No, taj pristup jednostavno ne donosi ništa.

Nathan Glazer: Po meni, intelektualac je onaj koji je uključen u vodeće ideje svojega vremena, utječući na umjetnost, politiku, društveni život, onaj koji komentira i povremeno zauzima određena stajališta unutar kontroverza. Autoritet dobiva na temelju rada u sferi koja se bavi idejama, pa makar one i nisu izravno povezane s pitanjima oko kojih intelektualac zauzima svoj stav. Termin se prvi put pojavio, čini mi se, u sklopu slučaja Dreyfus oko kojega su postojali različiti stavovi, a model za taj termin pružao je Zola.

Boris Vezjak: [Biti intelektualac u današnjem vremenu] ne znači baš puno; opća uloga intelektualaca sigurno se smanjila. Volim biti jako konkretan: živim u Mariboru gdje sam 2011. godine napisao javno pismo s oko 30 potpisnika, u kojemu sam tražio ostavku našeg župana zbog koruptivnih djela. Mediji su ovo okarakterizirali kao “pismo mariborskih intelektualaca”. Kasnije sam iz radoznalosti obavio jednostavnu medijsku analizu i ustanovio da termin “mariborski intelektualac” gotovo 10 godina nije bilo upotrijebljen u lokalnom časopisu *Večer*, koji je jedini dnevnik u tom djelu Slovenije. Možda i šire. Vidite onda jasno, što to znači biti intelektualac?

Moja koncizna definicija bila bi otprilike sljedeća: intelektualac je osoba koja samoinicijativnim javnim angažmanom pomoću stručnih znanja pridonosi općem dobru nekog društva i iskazuje pripadnost njegovu napretku. Ne vjerujem da je javni intelektualac u punom smislu taj koji u takvu pristupu nije samoinicijativan (znači da nešto uradi samo kada se to od njega traži) ili taj koji je angažiran samo iz perspektive uskog područja svojega rada. U neku ruku taj “širi” opis često postaje zloupotrijebljen. Još jedan primjer: na našem sveučilištu dekani vole sve studente nazivati “budućim” intelektualcima. Naravno, to će postati samo neki od njih.

Carlo Bernardini: Intelektualac danas, kao i u prošlosti, osoba je koja je kulturološki angažirana/umiješana u društvenu i političku svijest svijeta koji je okružuje, s ciljem prenošenja veće svijesti u zajednici o tome što se treba mijenjati i razvijati.

Simon Sheikh: Moja definicija intelektualca slijedi Gramscijevo shvaćanje “organskog intelektualca”, što podrazumijeva nekoga tko je angažiran u društvenoj i klasnoj borbi i stvaranju. Dok je buržujski intelektualac navodno bio iznad i izvan društvenih previranja i govorio je s položaja predodređene razumnosti, organski je intelektualac nešto poput osobe koja smišlja reklame kapitalističke razmjene ili osobe koja organizira rad. Slijedimo li tu nit do u postmoderno vrijeme, radi se možda o voditelju talk-showa ili zvijezdi televizijskog realityja. Oni tu ulogu preuzimaju bez imalo potrebe za nepristranim, superiornim intelektualcima nekadašnjeg vremena. No to, dakako, govorim samo iz hegemonijske perspektive potrošačkog kapitalizma, a ne iz perspektive nesigurnog radnika ili onih koji su izvan svega – subalterni. Postavlja se tu političko pitanje – tko i kako ih predstavlja? Ako, drugim riječima, subalterni ne mogu govoriti, može li netko govoriti u njihovo ime?

A za nekoga tko je akademski građanin, to je vrlo bitno pitanje. Kako definirati klasični položaj i politički afinitet akademskih građana? Komu se obraćamo? U ovom nam je slučaju jako važan Foucaultov rad, jer on nije vidio intelektualca kao univerzalista, već kao pojedinca koji je uključen u specifične borbe, kojega interesiraju i teorijski rad

i aktivistički angažman, na način da jedno utječe na drugo (kako je pokazao u svojim radovima o sustavu kažnjavanja).

Chester Finn Jr.: Jedan dio problema koji predstavljaju moderna vremena, barem kada je riječ o naprednim društvima i gospodarstvima koja se oslanjaju na edukaciju, jest da mi i dalje inzistiramo na staroj podjeli između intelektualaca i “svih ostalih”. To je bilo razumljivo u vrijeme kada je relativno mali dio ukupne populacije bio educiran i čitao mnogo knjige (i mnogo manje ih pisao), no danas većina ljudi od vas zahtijeva da imate prilično dobro znanje, da možete logički razmišljati te da posjedujete analitičku moć (i tendencije) “intelektualaca”. Uglavnom je to za “primijenjene” svrhe, dakle ne samo u smislu akademske karijere. No, bilo bi mi drago kada bi spomenuta razlika postala manje jasna.

Henry A. Giroux: Intelektualci su ljudi koji cijene ideje, misle na drugačiji način kako bi djelovali na drugačiji način te koriste dostupna sredstva kako bi se bavili važnim društvenim pitanjima sa, kako bi se moglo reći, zastrašujućim osjećajem za društvenu odgovornost i građanskom kurajom. Intelektualci koji su više od samo tehničara misle kritički o određenim idejama i pristupaju im kao temeljnim elementima i individualne misli i društvenih kretanja. Intelektualci trebaju pružati model prema kojemu se stručno povezuje s javnim životom, otvaraju važne društvene i političke teme, govore pred različitim publikama, pomažu građanima na putu prema istinitijem i izraženije kritičkom shvaćanju vlastitih pogleda i njihova odnosa prema drugima i širemu društvu. No, oni trebaju raditi više od jednostavnog postavljanja pitanja. Oni trebaju otvarati javne sfere i formativne kulture unutar kojih dijalog, promišljenost i kritička razmjena nešto znače i unutar kojih se šire. Zygmunt Bauman je u pravu kada kaže da je odgovornost intelektualca da preuzme odgovornost za našu odgovornost – za nas, druge, za širi svijet. Dio te odgovornosti podrazumijeva postajanje moralnim svjedokom, proširivanje političke imaginacije, rad u skladu s društvenim pokretima kako bi društvena i ekonomska pravda uznapredovale, podupiranje pravednosti i davanje značaja obećanjima radikalne demokracije.

Pierpaolo Antonello: U proteklim se desetljećima intelektualac pokušao definirati na različite načine. Svugdje se naglašava javna uloga intelektualca kao 1) *parhezijasta*, ako usvojimo Foucaultovu terminologiju, koji govori u ime “istine” (jasan primjer daje Roberto Saviano u Italiji); 2) *parakletosa*, prema definiciji koju posuđujemo od Girarda i koju pronalazimo u srži razmišljanja Edwarda Saida o javnom intelektualcu-osvetniku žrtava, manjina, subalternih kultura ili pojedinih krajeva; 3) *agenta provocateura*, dakle stalnog kritičara ideologije i kulturne i političke falsifikacije (između ostalih Chomsky, Žižek); 4) *medijske starlete*, dakle *predvodnika*, *popularizatora*, onoga koji javnost koristi u svrhu medijske izloženosti i samopromocije, bez obzira na to kakav se sadržaj pritom pruža ciljanoj publici.

Steve Fuller: Intelektualac je osoba koja živi od proizvodnje i distribucije ideja. Fokus na “ideje” dosta je važan jer znači da intelektualac mora biti prilagođen na komunikaciju s različitim medijima – a ne, primjerice, samo akademskim tekstovima – pomoću kojih se ideje prenose. Intelektualci su u modernom vremenu učinkoviti kroz dvije uloge. Prvo, oni razvijaju imunitet društva samim time što u pitanje dovode stvari koje se uzimaju zdravo za gotovo, i to na način da društvo, i unatoč tomu što možda ne uspijeva u cijelosti prihvatiti provokaciju intelektualca, dobiva jači osjećaj prema vlastitu identitetu i

veću otvorenost prema širem svijetu. Drugo, oni djeluju slično onomu što ja nazivam “posrednici distributivne pravde”, dakle na način da često pojačavaju glas manjina ili neusuglašenih, koji u protivnom slučaju ne bi dobili ravnopravan prostor za saslušanjem u društvu.

Dietz Bering: Intelektualac sa svojom intervencijom kreće od pojma ljudskog dostojanstva. Tijekom svih njegovih akcija, koje teže uspostaviti neku solidarnost, on je *sudionik*, ali ne i *pripadnik* nečega. On uzima kritičku distancu. Iako se razvija unutar čvrste točke “ljudskog dostojanstva”, njegov pogled ostaje univerzalan, jer on istovremenim mislima povezuje različite fenomene, jer se trudi biti prisutan i jer se pomoću svoje antisektoralne pozicije nalazi izvan svake osude. Temeljni kritički stav drži postojanim naspram koncepta “ljudskog dostojanstva” kroz jednu jedinu točku, jer je svjestan da se takva baza postiže samo povjerenjem, jer ljudsko dostojanstvo ne postoji kao bilo kakva čvrsta kategorija kroz čitavu vječnost, već se radi o kulturnoj težnji, o ljudskom projektu suprotstavljenom brutalnoj realnosti. Taj odraz, koji intelektualca čitavo vrijeme slijedi, štiti ga od propadanja na razinu ideologa. Jednom rečenicom: moderni je intelektualac angažirani citizen. Iz toga slijedi: postoji čitava skala sjajnih, potpuno nepobitnih intelektualaca (Zola, Havel, Böll itd.) koja silazi sve do svakodnevnog čovjeka, koji stajališta odozgo zastupa tek kao slabije verzije.

Hauke Brunkhorst: Intelektualci su najjednostavnije rečeno stručnjaci, bilo da se radi o atomskim fizičarima, romanopiscima, pedagogima, filozofima, pravnicima, slikarima ili o nečemu drugome, koji se okreću javnosti i medijima kako bi u političkim temama zauzimali pro ili contra stajališta. Pritom se tijekom diskusije o općim stvarima, kao i svi drugi građani, okreću onomu u čemu su učeni stručnjaci. Intelektualci nisu, međutim, stručni znanstvenici ili estetičari koji sa znanstvenom ili estetskom težnjom za istinom svoje stručno mišljenje otvoreno u javnosti stavljaju na vagu.

Kako ocjenjujete Vašu vlastitu ulogu u društvu? Smatrate li sebe intelektualcem?

Carol Becker: Smatram se spisateljicom, ali i intelektualkom. Mislim da je moja uloga biti onaj koji objašnjava. Nastojim pisati o pitanjima, idejama i umjetnosti koje bi i drugi, prema mojemu mišljenju, trebali smatrati značajnima. A nastojim to raditi na jako pristupačan način, tako da nitko ne bude isključen iz razgovora – ako u njemu želi sudjelovati. Mislim da je važno umjetnost i ideje u društvenom smislu kontekstualizirati, što također smatram svojom ulogom. Budući da sam i dekan umjetničke škole, sve se te uloge povezuju u želji da umjetnosti budu važne za društvo na različite načine i na različitim mjestima.

Boris Vežjak: Ima neka zamka oko takve presude: gotovo je nemoguće ocijeniti samoga sebe, jer intelektualac ne postaješ pukom deklarativnošću. Zapravo, uvijek te drugi proglašavaju ili učine time. Situacija je slična ako želimo sebe opisati kao moralnu ili vrlo osobu. Nikad ne možemo reći: “Ja sam pravedan”, a da to ne zvuči opsceno. Osobno bih želio biti intelektualac i uvijek sam radio u tom pravcu. Ali neka drugi kažu.

Chester Finn Jr.: Smatram se promišljenim kritičarom, provokatorom, osobom koja je komentator i politički savjetnik, koja je uključena u “pravi svijet” obrazovanja, uglavnom kroz primarnu i sekundarnu razinu. Dosta sam načitan i općenito tražim dokaze

ili nastojim analizirati nešto. Prema tome, vjerojatno jesam i intelektualac, iako to nije moj vlastiti koncept.

Henry A. Giroux: Educirati studente i otvoriti im put prema jeziku koji će proširiti njihov smisao za individualnu i društvenu djelatnost, proširiti njihove intelektualne perspektive, razvijati njihovu sposobnost kritičkog mišljenja i odnos prema širokim publikama. Dio je moje uloge i suradnja s drugim intelektualcima i društvenim skupinama u želji da se bavimo najrazličitijim važnim društvenim temama, političkim pitanjima i ekonomskim temama koje trenutno uništavaju ostatke javnog dobra i demokracije. Posebno mi je važno dokazati da je edukacija središnje svojstvo politike, upozoravajući na to da su intelektualci potrebni u želji da se razviju formativne kulture unutar kojih postoje intelektualni, društveni, kulturni i gospodarski uvjeti, kroz koje se stvaraju angažirani, društveno odgovorni i kritički djelatnici. Svi intelektualci trebaju odbiti da ih se reducira na ulogu, kako je Gramsci nekoć rekao, “stručnjaka u legitimaciji”.

Steve Fuller: Da, vidim sebe kao intelektualca, iako za to nisam plaćen. Biti intelektualac nije dio poslovnog opisa osobe koja je akademski građanin (dakako, neki su veliki intelektualci bili i humanisti). Humanisti se tipično, a to možda postaje i sve češća pojava, navikavaju i potiču da ideje prenose sredstvom ograničenog doseg, i to na način da samo to sredstvo postaje poruka. Primjerice, humanisti su skloni vjerovati da se ideje ne mogu na pravi način razviti unutar radijskog programa ili novinske kolumne. Takav stav odmah humanistu priskrbljuje autoritet stručnjaka (s obzirom na to da objavljivanje akademskog članka nije trivijalna vještina), a implicitno intelektualca postavlja kao antiakademsku figuru, jer intelektualac misli da se bilo koji složeni koncept može učinkovito prenijeti i na razinu popularnih medija. Ponekad se tako intelektualac predstavlja u ulozi osobe koja degradira akademsku razinu znanja. Time se, međutim, podcjenjuje prijetnja koju intelektualac predstavlja akademskoj razini znanja, a to je da iz nje izuzima vještine te je na taj način čini suvišnom. Stoga se postavlja pitanje: ako je moguće razumjeti teoriju evolucije koju Richard Dawkins objašnjava u kolumni od 750 riječi, čemu čitati Darwinove goleme sveske, a naročito rječite akademske komentare koji su slijedili Darwina?

Dietz Bering: Smatram se intelektualcem, iako se time ne hvalim. Treba *biti* tihi intelektualac, na taj način istupati, i to samo u olovnim vremenima. Jer, intelektualac je samo pričuvna vojska demokracije.

Pierpaolo Antonello: U gramscijevskom smislu ja doista i jesam intelektualac; imam specifičnu ulogu u društvu u kojem živim. Predajem u sklopu javne institucije i imam odgovornost da doprinosim oblikovanju intelektualnog profila brojnih studenata na različitim razinama. Moja je uloga i cilj opremiti ih kritičkim i racionalnim alatima, usmjeravati ih i s povijesnog i s hermeneutičkog stajališta kroz kulturnu kompleksnost, povisiti im razinu kritičke samostalnosti i odgovornosti u odnosu na estetske i političke sudove. Iako imam određen odnos s javnim medijima i izdavačima, koji su ključni u procesu širenja mojih ideja, više mi je važan dnevni odnos s mojim studentima, što ima znatno dugotrajniji učinak nego bilo koji oblik javne “indoktrinacije”.

Smatrate li da je nužnost današnjih intelektualaca davati, između ostaloga, i političku poruku ili mislite da to nije potrebno?

Chester Finn Jr.: Naravno da se mnogo suvremenih intelektualaca bavi nepolitičkim (ili samo indirektno političkim) pitanjima, kao što je proučavanje genetičke strukture raznih oblika raka, uzrok postojanja “kanala” na Marsu ili kako povećati žetvu kukuruza. Drugi, pak, pišu pjesme ili predstave. Ali da, bitan dio suvremenih intelektualaca ulazi u problematiku “javne politike”, pa stoga imaju i političke stavove i poruke. No, svijet bi bio kudikamo bolji kada bi intelektualci stali na onome što doista znaju, umjesto da osjećaju potrebu za dnevnim javljanjem u vezi sa svakim mogućim javnim problemom.

Boris Vezjak: Dihotomija politično vs. nepolitično lažna je dilema. Vjerujem da su sve poruke intelektualaca nužno nešto što ima političke posljedice, ili nisu poruke intelektualaca. Po definiciji intelektualac je kritički promatrač društvenih zbivanja i njihov komentator. A što je drugo politika nego traženje rješenja za to.

Carlo Bernardini: Obveza intelektualaca u poboljšanju mira u svijetu jest i ostat će uvijek aktualna, ako ne i glavni cilj. Zatim slijedi društveni i politički angažman, kako bi zajednica spoznala što su parazitske strukture koje u svakom društvu kočje gospodarstvo i njegov razvoj na način da ga naposljetku eliminiraju.

U poslijeratnim je godinama diljem Europe i Amerike idealan tip intelektualca bio pisac – preferirajući kao primarne načine izražavanja književne eseje i polemike. Mislite li da je danas došlo do bitnih promjena u tom pogledu? Je li prema Vama, primjerice, film upravo u posljednjim desetljećima potvrdio svoju sve važniju ulogu?

Gerhard Ruiss: Poslijeratni intelektualci raširili su diskusiju i dominirali su njome. Dok je politika izigrala svoju vjerodostojnost, književnici su je očuvali. Čak se i pobjedničkoj politici Saveznika nije u potpunosti vjerovalo. Taj tip poslijeratnog intelektualca sam je sebe nadživio, jer je razrada nacionalizma, fašizma, nacizma, povijesnog rasizma i poslijeratnog uređenja uglavnom već zaključena. Razjasniti nužno, dakako, nije zaključeno, ali to ionako nije zadatak intelektualaca, već politike. Osim ako ga je potrebno demaskirati. No, više ne postoji socijalistički europski istok, iz Europe su nestale vojne diktature, a autoritarne europske države svode se u međuvremenu na rijetke zaostale iznimke. Očito je da se model poslijeratnog intelektualca nadživio i po tome što prozivi i slično iz redova starog sloja intelektualaca nisu usmjereni na Europu, već prema Bliskom i Dalekom istoku ili na Afriku. U sadašnjosti su nam potrebna potpuno drugačija istupanja, kojih dosad još nema. Ako su protestni pokreti uopće i prisutni, relativno brzo se raspadaju unutar sebe samih. Utočište su im potom političke stranke, koje ih vode u smrt. Intelektualac sadašnjosti pojavljuje se kao komentator, čija se reputacija dobro koristi u svrhu legitimiranja uglavnom izuzetno upitnih želja.

Carol Becker: Čini mi se da je i danas pisanje vrlo važno i vrlo dostupno. Ljudi čitaju i pišu blogove, internetske stranice, sve to kroz jezik i slike, iako jezik kao takav nije nestao. Pisanje nije nestalo. Ljudi i dalje najčešće svoje mišljenje izražavaju u pisanom obliku, s obzirom na to da većini ljudi film nije dostupno sredstvo. To je uglavnom još uvijek skupa, kompleksna, kolektivna operacija. Dakako, stvaranje filmova i dalje je jako važno. Na određene načine to je *lingua franca* suvremenih kultura, jer ljudi imaju mogućnost svoju priču ispričati unutar svih dimenzija – krajolika, glazbe, slika i jezika. No, to je tek jedna forma. Film, naravno, ovisi u svojoj biti i o pisanju. Ali ima mnogo razina. Učinak dokumentaraca ili narativnih filmova koji se može ostvariti u odnosu na društvena

pitanja isti je kao i učinak knjiga o društvenim pitanjima. Taj učinak može biti golem. No, sve spomenute forme koegzistiraju. Treba samo pogledati na važnost glazbe za kulturu, koliko je ona utjecajna, na dobre i loše strane. Sve su te forme jedinstvene, ali je, ipak, njihov kolektivni utjecaj dubok. Nije toliko važno raspravljati o izdvojenoj formi, koliko o tome kako je upotrijebiti. Više ne postoje jednostavne hijerarhije.

Dietz Bering: U načelu model “intelektualca” ne ovisi o zanimanju. No, postoje zanimanja koja su u strukturalnom smislu bliska intelektualcima, primjerice pisci. Skoro slobodni od institucionalnih okova, mogu i moraju se, gdje god je to moguće, sučeliti s realnošću. U tom je smislu za njihovo zanimanje tipičan i “univerzalni pogled” – što kod njih stvara intelektualnu predestiniranost. A uz to su i jaki u riječima.

Hauke Brunkhorst: Taj je model zastario. Znanstvenici i drugi umjetnici, ali i oni koji su profesionalni zabavljači, političari ili općenito novinari mogu jednako kao i pisci djelovati kao intelektualci.

Američki su intelektualci oko časopisa Partisan Review često isticali kako “pravi” intelektualac nije zaveden mainstream kulturom svojega vremena. Je li to i danas prema Vama jedna bitna odrednica intelektualca?

Dietz Bering: To što su oni tražili u principu je bilo pravilno. I moja definicija intelektualca sadrži tu misao, u samoj formuli: on je *sudionik*, ali ne i *pripadnik* nečega. Teško se može poreći da današnji *mainstream* sačinjava neoliberalna gramzljivost prema industriji. Jasno je da se zato intelektualci posebno trude ne pripadati takvoj skupini. Jer opisana skupina prije svega traži pobornike koji nisu u stanju održati bilo kakav kritički odmak.

Nathan Glazer: Intelektualci često odbijaju *mainstream* kulturu njihova vremena, no u posljednjim desetljećima sve se više i više prihvaćaju aspekti suvremene *mainstream* kulture. Sjećam se iznenađujućeg članka koji sam pročitao u *Partisan Reviewu* – mora da je to bilo prije 50 godina – o Beatlesima, koji je, mislim, napisao Robert Poirier. Christopher Ricks napisao je knjigu o Bobu Dylanu. Čvrsto izražene granice koje su između 1930-ih pa do 1949. u Sjedinjenim Državama oblikovali intelektualci poput Dwighta Macdonalda ili Clementa Greenberga, dakle granice između “visoke kulture”, “kulture srednje struje” i “šund” kulture, uglavnom su probijene, kao što je, primjerice, slučaj sa jazzom.

Hauke Brunkhorst: Ne. Mislim da je takav stav pogrešan i elitistički. No, naravno, pri tom ne želim reći da se manjinske, potpuno obilazne ili radikalne pozicije ne trebaju pojavljivati. Baš naprotiv.

Kako gledate na odnos intelektualaca i umjetnika? Ponekad se oni poistovjećuju, smatrajući da, unatoč izuzetnim vještinama koje posjeduju, ni jedini ni drugi ne pružaju društvu praktičku korist u svakodnevnom smislu. Slažete li se s time?

Carol Becker: Ne, ne mogu se s time složiti. I ne znam što bi “praktička korist” značila. Umjetnici posjeduju toliko važnih vještina koje su primjenjive u brojnim različitim situacijama, ako se uključuju u rasprave. Oni rješavaju probleme prostorne/vremenske dimenzije. Oni shvaćaju ljudske osjećaje, što na ljude utječe, što ih pokreće. Naravno, veliki je problem društva što se umjetnici ne uključuju dovoljno u oblikovanje urbanih krajolika, rješavanje pitanja oblika ili shvaćanje ljudskih tegoba. Genijalna je bila ideja zamoliti slavnog redatelja Wenera Herzoga da snimi dokumentarni film o pisanju SMS

poruka i vožnji, dakle o svim nesrećama i smrtima koje su na taj način prouzročene. To je doista bilo briljantno. Zašto ne upitati naše najbolje umjetnike da pomognu u rješavanju društvenih problema, i to kroz njihov način rada? Zašto ne tražiti od velikih filmaša da obrađuju ozbiljna pitanja? Oni znaju kako dodirnuti ljude i prikazati osjećaje. Jednostavno ih ne koristimo dovoljno.

Ako govorimo o vizualnim umjetnicima, rekla bih da oni rade na različit način od intelektualaca. Oni uglavnom rade preko slika, metafora ili pokreta. Često jezik nije njihov način djelovanja. A ako je riječ o pjesnicima, piscima itd., oni ne moraju nužno raspravljati o svojim poantama kao što to čine često intelektualci, već ih demonstriraju pomoću različitih medija. Intelektualci svijet sagledavaju analitički. Većina umjetnika svijet gleda metaforički. U tome leži razlika.

Carlo Bernardini: Intelektualci i umjetnici često su povezani, ali pripadaju svijetu kulture, području koje je često izvan državnoga političkog upravljanja. Državom upravljaju birokrati koji odgovaraju na zapovijedi trećim osobama; društvom se manipulira u službi gospodarstva, a kultura se u tome nalazi na posljednjemu mjestu.

Gerhard Ruiss: I umjetnici i intelektualci traže ili upućuju na nešto što je ispod površine očitog. Vrijedi to čak i u dekorativnoj umjetnosti, koja prelama funkcionalnost i usmjerava pozornost prema nečemu što je dodatno. No, društvu nedostaje svijest o vrijednosti tih postignuća. U stvarnosti društvo neprestano profitira s tim umjetničkim i intelektualnim postignućima, no ne želi im udijeliti veće uloge. Koliko god je društvo usmjereno na korisnost, čista korist može biti cilj tek unutar nekoliko godina, a ne dulje, jer se društvo uvijek ponovno okreće veličanstvenim građevinama, nadilazeći funkcije u potrazi za reprezentacijom, imenovanjima i opisima.

Kako ocjenjujete ulogu društvenih znanosti danas te napose modernih teorija u znanostima kao što su povijest ili lingvistika? Mislite li da teoretičar s pojedinog područja mora biti svjestan ne samo stručne već i javne odgovornosti – dakle brinuti o tome da svoju tezu predstavlja široj javnosti?

Henry A. Giroux: Društvene su znanosti suviše instrumentalizirane, lišene kritičkih vokacija, one su sada u velikoj mjeri sredstvo korporativnih i vojnih interesa. Vrve stručnjacima i prikupljačima podataka koji nisu ništa više od državnih službenika. To je područje izgubilo svoj identitet kao izvor učenosti koja je usmjerena prema javnom dobru. Odstupanje od demokratskih vrijednosti i svih prihvatljivih pristupa koji zagovaraju zajedničko dobro dogodilo se uglavnom zbog sve veće korporatizacije sveučilišta s jedne strane te usponom privatiziranih fondacija koje financiraju poduzeća s druge strane. U njima se razvijaju vlastiti stručnjaci na području društvenih znanosti, koji djeluju uglavnom kao antijavni intelektualci i nekritička piskarala. Kada još k tomu na visoko školstvo utječu neoliberalni modusi uprave, fakulteti postaju reducirani uglavnom na "part-time" i privremeni rad, a boje se kritički istupati u javnosti jer mogu izgubiti posao. Također, mislim da je profesionalizacija koja određena područja pokreće, pa tako i društvene znanosti, dovela do toga da su te struke zapele unutar određenih oblika žargona i posebnih načina izražavanja koji razumije vrlo ograničen broj ljudi. Na taj je način zaustavljen razvoj zdravorazumskog osjećaja prema vokaciji intelektualaca i potreba da se intelektualci bave problemom ljudske patnje, da brinu o odgovornosti sile i da tumače, propituju i ispituju autoritet umjesto da mu podliježu.

Od 1980-ih godina do danas na tržištu postoji gotovo bezbroj knjiga s dramatičnim naslovima poput The Last Intellectuals (1987.), Public Intellectuals: A Study of Decline (2001.) ili Public Intellectuals: An Endangered Species (2006.). Što mislite da je dovelo do toga da se u posljednjim desetljećima govori toliko o nestanku, marginalizaciji, proliferaciji intelektualaca koji kao da su jednostavno "pogubljeni među fakultetima" (Russell Jacoby, 1987.)? Kako danas gledate na položaj javno prisutnih intelektualaca?

Steve Fuller: Iako u tim djelima postoje vrlo zanimljive opservacije, po meni je čitav taj žanr podosta nekonzekventan. Intelektualci oplakuju "opadanje intelektualnog života" tijekom čitave povijesti tog koncepta. Djelo Juliena Bende *La trahison des clercs* (1927.) u tom je nizu jedno od najdostojanstvenijih i samosvjesno napisanih djela. Benda je shvatio da ga iskonski nije smetao manjak respekta koji intelektualci uživaju u društvu, već demokratizacija kulture koja je dovela do toga da su intelektualci izgubili svoje temelje (kako je on tvrdio). Engleski ekvivalent tog knjizi moguće je pronaći kod Allana Blooma, tj. njegova djela *Closing of the American Mind* (1987.). Ne iznenađuje da su i Benda i Bloom bili platonisti. No, ta nit nije više toliko očita u novijim djelima toga žanra, s obzirom na to da autori barem nominalno tvrde da su povezani s javnom sferom (a neki se, poput Russella Jacobyja, i dalje smatraju "ljevičarima"), unatoč tomu što ne sudjeluju u *de facto* intelektualnim prosudbama te javne sfere. U tom smislu žanr ima lošu sudbinu, jer ne priznaje vlastite antidemokratske impulse. Pravi je skandal javnog života intelektualaca to što intelektualci koji zagovaraju demokraciju nisu u stanju izvesti učinkovitu nenasilnu političku revoluciju. Iako u posljednje vrijeme možemo možda istaknuti primjer Čehoslovačke, radi se ipak o iznimci. U općenitom smislu takve je pokušaje uglavnom obilježio neuspjeh. O tome je pisao Charles Kurzman u *Democracy Denied* (2008.), promatrajući Kinu, Rusiju, Meksiko, Tursku, Iran i Portugal u godinama uoči Prvoga svjetskog rata, dakle u razdoblju kada su svi pokušaji međusobnog umrežavanja različitih grupa ambicioznih intelektualaca sa zapadom propali. Dok god je mač snažniji od pera, barem u praksi, umanjena uloga intelektualaca djelovat će opravdanom.

Gerhard Ruiss: Sva ta proročanstva govore isto, da je došlo do smjene ili da smjena uskoro dolazi. A mi već neko vrijeme živimo u tom stanju smjene, bez prave propasti. Opet postoje desni filozofi, koji ranije u društvu nisu mogli niti pronaći mjesto niti skretati na sebe pažnju, postoji niz intelektualnih pratioca koji su ranije sami vlastito postojanje zabranjivali, a s obzirom na to da govor može bitno utjecati na tržišne šanse, zavladao je i nova šutnja. Doduše, još ne postoje osobni savjetnici intelektualaca, ali već su tu agenti koji im govore što je dobro kada pišu knjige ili nastupaju i što trebaju prenositi u svojim djelima i nastupima, kako si ne bi pokvarili karijeru.

Američki filozof Richard Rorty jednom je prilikom rekao da je filozofija, odnosno sva intelektualna bića, "dio razgovora koji sami činimo". Smatrate li da se u današnje vrijeme sugovornik intelektualaca, društvo, u bitnom smislu promijenio u usporedbi s vremenom od prije 10, 20 ili više godina? Misлите li da današnji intelektualci, kada govorimo o njihovom javnom istupanju, imaju, dakle, bitno drugačiju ulogu nego nekoliko desetljeća prije?

Pierpaolo Antonello: Javlja se jedan teorijski trend koji naglašava odnose, diskusije i horizontalnu izmjenu unutar društvenih skupina, mreža i drugih određenih područja, kao nov način pomoću kojega intelektualci učinkovitije društveno djeluju, naglašavajući

demokračićniji pristup kulturnim i ideološkim formama koji je “odozdo”. Pierre Bourdieu napisao je da trebamo *travailler à une invention collective des structures collectives d’invention qui feront naitre un nouveau mouvement social, c’est-à-dire des nouveaux contenus, des nouveaux buts et des nouveaux moyen internationaux d’action*. U tom smislu društvo nije izravno u dijalogu s intelektualcem, već je on jednostavno dio različitih mreža koje čine društvo. Ne možemo se nadati utjecaju, već samo određenom obliku suradnje u definiranju zajedničkog jezika i ideja.

Henry A. Giroux: Javni su se intelektualci još od 1970-ih godina našli na udaru, posebno u Sjedinjenim Državama. Neslaganje ipak nije izjednačeno s pojmom “neamerički” ili s izdajom, kao u slučaju Edwarda Snowdena ili Bradleyja Manninga. Međutim, također mi se čini da neoliberalno normalizacijsko i antiintelektualističko stanje potkopava javne sfere i formativne kulture koje su inače sposobne i ključne u stvaranju javnih intelektualaca. Radi se o visokom obrazovanju, kulturnoj industriji i drugim ključnim javnim sferama koje su uvelike komercijalizirane, podčinjene imperativima kazinskog kapitalizma koji intelektualce shvaća samo kao službenike države ili korporacija. Tomu se još dodaje ideološka i strukturalna kriza s kojom su suočeni intelektualci i pojava nove elektroničke tehnologije koja pomaže pomanjkanju kritičke misli i građanske pismenosti, te na taj način dodatno otežava da pojedinac razmišlja kritički i s određenom mjerom građanske hrabrosti. Intelektualcima je postalo prejednostavno prodavati svoje proizvode velikim bankama, financijskim službama i drugim korporativnim mastodontima koji kontroliraju glavne institucije u većini zapadnih društava.

Pierre Bourdieu govorio je o opasnostima s kojima intelektualca suočava televizija, s potrebama žurnalizacije intelektualne misli i pojavom televizijskih znalaca – tzv. Le Fast Talker. Kako gledate na odnos intelektualca i televizije, i nadalje odnos intelektualca i interneta?

Dietz Bering: Televizija se sve više i više svodi na *fast food*. A upravo bi se na taj način čovjeka trebalo prikovati za trivijalno fasciniranje, dakle prikovati ga za suprotno od onoga što zastupa intelektualac. Treba spriječiti razmišljanje – a slično djeluje, iako vidno slabije, i internet. Internet stvara privid da se čistim zbrajanjem činjenica dolazi do rezultata i stajališta koje je moguće zastupati. Međutim, činjenice i važnost tih činjenica koju dobivamo vrednovanjem njihove težine i njihovih principa – to su dvije jasno različite stvari.

Simon Sheikh: Stilistički pristup te privatizacija i komercijalizacija televizije doista ostavljaju malo ili nimalo prostora za tradicionalnu dogmatiku intelektualca – pa u tom smislu i Bourdieu ima pravo. Međutim, internet pruža drugačiji način komunikacije i cirkulacije, otvara potencijal masovne intelektualnosti. No, kao i uvijek, društvo kontrole uzvraća udarac, u ovome slučaju u obliku takozvanih društvenih medija.

Boris Vezjak: Jedina opasnost, koju vidim, nalazi se u instantizaciji poruka, senzacionalističkoj manipulaciji, tabloidnoj jednodimenzionalizaciji sadržaja. Ne vjerujem da televizija kao medij zbog svojih specifičnosti stvara prepreke *sui generis* – opasnost se nalazi u žurnalističkom pristupu.

Pierpaolo Antonello: Između televizije i intelektualaca sve je više osjećaja indiferentnosti; televiziju neki i dalje koriste u svrhu samopromocije, no televizija je zastarjeli medij. Internet je nova platforma političkih, društvenih i kulturnih diskusija; baš kao i u smislu

zabave ili izvora informacije. Utjecaj interneta ne shvaća se još u cijelosti, no to je sasvim sigurno agora 21. stoljeća.

Steve Fuller: Bourdieuova pristranost u stavu protiv televizije odaje nam vrijeme iz kojega dolazi. On je odrastao prije negoli je televizija postala sveprisutna. Intelektualni život oduvijek je pozitivno vrednovao brzi govor. Pritom se taj govor izjednačuje s dosjetljivošću, pojmom koji je zaživio tek u doba prosvjetiteljstva. Dosjetljivost je usko vezana uz silogizme i ovladavanje njihovim korištenjem, prilikom čega netko jasno izriče zaključak (možda i premisu radi retoričke uvjerljivosti), a slušatelj može sam doći do impliciranog argumenta. Dosjetljivost olakšava dodatna vizualna maštovitost jer, kako kažu Kinezi, slika govori tisuću riječi. Da budemo točni, dosjetljivost je moguće promatrati i unutar elitističkih i unutar proleterskih obrazaca. Na razini elite to je kada unutar rasprave nisu jasno izraženi međukoraci, što na publiku djeluje zbunjujuće i zagonetno. No, u proleterskom smislu dosjetljivost može razjasniti opće prepoznatu istinu i objasniti zašto je istinita, a da se pritom ne uloži previše vremena ili puno raspravljanja. Još treba ozbiljnije obraditi psihologiju koja se nalazi podno te dosjetljivosti (iako je Freud o tome imao mišljenje), uključujući i preklapanje kratkih, ali oštih emocionalnih izljeva unutar inače emocionalno neutralnog rezoniranja, nešto što televizija ritualizira kada se puštaju snimke smijeha i pljeska.

Gerhard Ruiss: Tko se želi pojavljivati, mora se držati medijskih zakonitosti, tko se ne drži medijskih zakonitosti, ne pojavljuje se – to je jednostavna formula prema kojoj se sve što ima veze s medijima orijentira. Mediji, a posebice televizija, dopuštaju samo ključne, udarne rečenice – dakle, tko pokušava nešto produbljivati, tamo se zasigurno neće naći. Interesantno je da intelektualci, za razliku od odnosa prema televiziji, danas pokazuju određenu rezervu kada je u pitanju internet. Intelektualci su u televiziju još vjerovali, mislili su da se njome dotiču mase, no od interneta se to zasad ne očekuje. Nije baš moguće primijetiti euforiju intelektualaca prema internetu. Na to se gleda uglavnom kao na sredstvo koje olakšava komunikaciju i dostavu.

Henry A. Giroux: Mislim da mediji koji danas diktiraju, u svim svojim manifestacijama – od novina, radija, televizije i filma – ostavljaju vrlo malo prostora za kritiku, sadržajni dijalog i prosudbu. Navedeni su mediji uključeni u ono što Chomsky naziva “proizvodnjom pristanka” (*manufactured consent*), u proizvodnju spektakla nasilja, promovirajući kulturu “celebrityja” koja je postala dominantni model funkcioniranja unutar gasećeg modusa potrošnje. Ograničen broj mega-korporacija upravlja tim dominantnim medijima koji mjesto ustupaju “brzim intelektualcima”, kako ih je Bourdieu nazivao. Radi se često o drugorazrednim naučnicima ili idiotskim sveznalicama, koji tržište pune sloganima i odgovorima koji su u trendu, a baš nikoga ne iznenađuju. Značaj je tih poruka povećati gledanost. Takvi su brzi intelektualci odani slavi, novcu i autoritetu, dok im istina, osjećaj društvene odgovornosti ili predanost i strast za stvaranje pravednijeg svijeta ne predstavljaju mnogo. Takvi intelektualci javni život ne obogaćuju, već ga, naprotiv, degradiraju. No istovremeno, u doba digitalnih i elektronskih medija, kada se platforme komunikacije i kulture ekrana šire, javni intelektualci prvi put od 1970-ih godina imaju priliku proširiti svoju publiku i uključiti se u kritički angažman, što je izuzetno važno za sudbinu svih civiliziranih demokratskih društava. Javni intelektualci trebaju svim mogućim sredstvima propitivati vokabulare, institucije, ideologije, vrijednosti koje stvaraju neoliberalizam i druge autoritarne sile rata, nasilja i privatizacije koje prijete Zemlji.

Novi mediji otvaraju prostor i priliku da se intelektualci uključe u novi utopistički diskurs, unutar kojega se buduće društvene promjene mogu zamisliti isključivo kroz uvjete koji ne oponašaju sadašnjost. Javni intelektualci trebaju ukloniti sve tragove sekretarstva, političkog purizma, moralnog apsolutizma. Moraju se *angažirati* kroz samokritičnost, na način da su u stanju saslušati druge i spremni pokazati ono što je Orwell nazivao rijetkom moralnom i političkom ljepotom “uvredljivosti” istine, da su spremni upozoriti na odgovornosti moći i autoriteta. To ne bi trebala biti osnova pomoću koje možemo zamisliti bolji svijet, već i način na koji se kolektivno za takav svijet borimo.

Još je Jean-François Lyotard (1988.) upozoravao kako univerzalni autoritet intelektualca u današnjem vremenu nestaje. Što za Vas znači takvo segmentiranje znanja i stvaranje sve užih stručnjaka za najrazličitija područja unutar struke?

Hauke Brunkhorst: Prvo, ne mogu reći da je došlo do krize kritičkog ili angažiranog pisanja ili govora. Diljem svijeta dovoljno je kritičke i popularne inteligencije. Lyotard i ima i nema pravo. U pravu je jer su *autoritet* intelektualci izgubili, a ne bi ga ni trebali imati. Čak se i novi Papa udaljava od modela autoriteta koji je već skoro dva tisućljeća bio osnovica Crkve, djelujući kao obični intelektualac. Tko danas nastupa u javnosti, mora se oprostiti od svake svetosti ili svakog autoriteta koji ostaju u Crkvi. I to je veliki napredak. No, i u tome Lyotard griješi; pritom onaj tko nastupa u javnosti ne odustaje nužno od univerzalne istine. To je nemoguće i, da on ili ona to žele, ne bi bilo ostvarivo. Univerzalna istina, javna komunikacija i demokracija tvore do danas neraskidivu poveznicu. Demokracija bez istine bila bi kao demokracija s autoritetom. Istina je, kao i demokracija, suprotna autoritetu.

Gerhard Ruiss: Klasičnog je intelektualca danas izuzetno teško pronaći, čak se i među nekadašnjim kritičkim intelektualcima pronađu oni koji ne skrivaju opčinjenost militarističkih opcija, dakle nešto što je za klasično angažiranog intelektualca nepojmljivo. Preostali su nam eksperti i komentatori, koji ono što imaju pred sobom smisljeno oblikuju, ali koji nemaju smisao za širi vremenski i društveni kontekst. Intelektualni su diskursi postali stručni diskursi, odvojeni od općih diskursa koji su potonuli na razinu pukog pričanja.

Dietz Bering: Doista, sveučilišta su osuđena (bez ikakve mogućnosti obrane!) na to da putove studentske naobrazbe (bakalaureat, *master*) usmjeruju tako da se svi pretvaraju kao da je jedini preduvjet za uključivanje u realnost, dakle sveprisutne industrije ili uslužne kompanije, znanje iz ograničenih sektora, dok se pritom realnost toliko brzo izmjenjuje da se praksa može stjecati isključivo na licu mjesta. Na taj način gubi se i jedno i drugo: 1) realističko shvaćanje prakse i 2) temeljni kritički stav i u općenitom smislu stasanje generacija studenata (= predestinirani intelektualci). To znači: sveučilište je pogospodarstveno, iako bi trebalo težiti obrazovanju putem znanosti.

Steve Fuller: Unutar uobičajenih načina društvene reprodukcije intelektualci su oduvijek bili marginalni. Zapravo, Joseph Schumpeter s određenim je sarkazmom objasnio uspon intelektualaca kao “sigurnosni ventil” koji ispuhuje paru kada se kapitalistički stroj počinje pregrijavati. U svakom slučaju, intelektualci kao sloj djeluju snažnima, samo zato, da se poslužim engleskom metaforom iz boksa, što “se bore iznad svoje kategorije”. Specijalizacija znanja nije promijenila taj opći fenomen, no ona je umanjila ulogu

humanista kao intelektualaca. Dovoljno je navesti jednostavan primjer. Ako pošaljete vaše mišljenje u *The New York Times*, pitaju vas za ekspertizu koju vašim tekstom doprinosite odabranoj temi, što zauzvrat pomaže pri odluci hoće li se vaš prilog objaviti. Drugim riječima, akademski autoritet "intelektualca" vrlo je blisko povezan s istraživačkim radom, od kojega se očekuje da daje oblik znanja i uvida koji drugi nemaju. To što novine humanistima pristupaju na tako ograničen način, u velikoj je mjeri problem samih sveučilišta: cijena je ekspertize za humaniste da u javnoj raspravi ostaju skućeni unutar uskog područja relevantnosti.

Boris Vežjak: Mogu vam reći za Sloveniju, a vjerojatno i šire: sveučilišni autoritet nestaje jer profesori i istraživači sa sveučilišta nemaju više vremena baviti se društvenim problemima. To je inače samo jedan od najvažnijih razloga. Zahtjevi akademskog života kvantificirani su, akademičari trče da sakupljaju bodove za svoje habilitacije, što postaje teže i teže. Akademski život donosi neku vrstu deintelektualizacije, odmak od kritičkog angažmana. Inače se slažem i s Lyotardom, zahtjevi za specijalizacijom u svojem području imaju za posljedicu fragmentaciju znanja, a intelektualac treba širu sliku društvenog zbivanja, koja se time gubi.

Kako Vi gledate na odnos suvremenog intelektualca i računala, računalne znanosti i inteligencije? Je li to, prema Vama, jedna komponenta modernog intelektualca ili, upravo suprotno, moderni intelektualac pruža otpor prema samom konceptu računala – dakle inteligencije svedene na norme, varijable i datosti?

Hauke Brunkhorst: Upravo pišem na računalu, a naš je odnos unatoč tomu dosta egalitaran i demokratičan. Ja računalo ne mogu pročitati niti ono može mene, kada mu dam naredbe, često me odbija, pa bih vjerojatno trebao reći da slijedi samo one naredbe koje želi slijediti. Naravno, postoje velike razlike, ali nisu mnogo veće od onih između nas i velikih majmuna. Budući da je komunikacija (računala i intelektualca) sve češća i da dolazi i do intelektualne razmjene, s napetošću možemo iščekivati što će sve dalje moći naučiti. To bi moglo demokraciju kakva je nama poznata temeljno promijeniti, no možda i ne.

Dietz Bering: Meni su računala samo pomoćno sredstvo. Međutim, ona mijenjaju stanje problema, jer intelektualac danas u mnogo manjoj mjeri predstavlja "ono što znamo". Znanje je sada postalo dostupno svima – bez mnogo truda. Baš stoga moralne odlike intelektualca dolaze na vidjelo: intelektualac nije iziritiran poplavom znanja, već mislima povezuje u jedno te potom donosi prosudbu koja ima moralne temelje.

Steve Fuller: Intelektualcu širenje računala ne bi trebalo predstavljati problem, jer se u krajnjoj liniji zadaća intelektualca svodi više na *prosudbu*, a ne na sam proces mišljenja. Ustvari, računala mogu biti izuzetno korisna jer intelektualcu pružaju različite stavove koje je potrebno razmotriti prije negoli se donosi prosuda, koju naposljetku donosi intelektualac. Isplati se prisjetiti da je tijekom prosvjetiteljstva javna uloga intelektualca ("javna korist razuma", kako je Kant govorio) bila dokazati da postoji kapacitet za prosudbe koje se mogu donijeti unatoč konkretnim posljedicama, ako ih uopće i ima (uglavnom nije bilo posljedica jer većina odraslih muškaraca nije još imala pravo glasa). Ipak, odu li intelektualci toliko daleko da prihvate "postmoderna" stajališta kojima se jednostavno prikazuju sve strane problema bez da se donose prosudbe, ulazimo u rizik

da nas računala zamijene. Računala su odlična kada su u pitanju kompleksnost i ambivalentnost.

Kako osobno gledate na umjetnu inteligenciju naspram one “klasične”, dakle ljudske? Osnovu ljudske znanosti i filozofije – neki bi rekli i inteligencije – u staroj Grčkoj predstavljale su logika i matematika. Upravo logika i matematika čine bitne temelje razvoja istraživanja umjetne inteligencije, koja sada pokušava postići tjelesni (korporalni) oblik. Kako Vi promatrate odnos umjetne inteligencije i ljudske inteligencije?

Steve Fuller: Slažem se, moderno shvaćanje inteligencije ima svoju osnovu u matematičkom rezonu koji se shvaća kao osnova logike. To bi u staroj Grčkoj vjerojatno djelovalo dosta ekstremno, uglavnom bi se povezivalo s pitagorejcima i platonistima. Naravno, ljudska su bića mnogo više od samo čiste inteligencije, no ako govorimo o samoj inteligenciji, to je ipak u srži. Za mene je u tom smislu zanimljivo pitanje kako smo došli do toga da (a) je to najznačajnije svojstvo ljudskog postojanja i (b) da to svojstvo možemo reproducirati, ako ne i proširiti, vlastitom kreacijom. Moj je odgovor trajno uvjerenje – i nakon što su vjerski impulsi i opravdanja iščeznuli – u platonskom čitanju biblijske tvrdnje da smo stvoreni “na sliku i priliku Božju”. Drugim riječima, ljudi su ujedno i poput bogova i nepotpuni bogovi. Dakle, nalaže se vrsta koja će prethoditi (možda stvorena umjetno), koja je u stanju pojačati naše shvaćanje Boga, a čiji se dosezi definiraju univerzalnim. Matematika nam omogućava najjasniji pristup konačnoj koncepciji bića, jer nas vodi prema ideji beskonačnosti. To su temelji unutar kojih nije nerazumna ni želja da vlastite kapacitete, one bogovske, upotrijebimo i stvorimo bića koja mogu mnogo bolje dostizati tu univerzalnost. Nije vjerojatno slučajno da su se Isaac Newton, George Boole, Norbert Wiener, Herbert Simon i Ray Kurzweil, svi redom, smatrali “unitaristima”, kršćanskom herezom koja najeksplicitnije izdvaja ljudsku nasljednu božansku prirodu.

Nathan Glazer: Po tom se pitanju držim onoga što govore filozof John Searle i njegovi sljedbenici. Umjetna inteligencija, odgovori koje nam pruža računalo, koliko god komplicirani i ingeniozni bili, ipak nisu ljudska inteligencija.

Kako onda prema Vašem sudu tehnologija utječe na intelektualni svijet danas?

Pierpaolo Antonello: Poznato nam je da je suvremeni intelektualac povezan s pojavom tiska, tako da tehnologija proizvodi i oblikuje način na koji mi proizvodimo i širimo ideje. Manuel Castells provodi zanimljiva terenska istraživanja na tom području, naglašavajući zaobilaznje bilo kojeg oblika vertikalnog, autoritativnog posredovanja (što je tradicionalni opis uloge intelektualca), koje pritom ne znači gubitak političke ili društvene djelatnosti. Prema Catellsu, društvene se promjene mogu poticati razgovorom koji uključuje povezivanje mreža i neuronskih mreža. U tehnološkom i morfološkom smislu taj oblik mrežne komunikacije pokreće proces mobilizacije, tvoreći istovremeno i sam proces i njegov konačni ishod. Internetske društvene mreže su horizontalne i selektivne, pa na taj način stvaraju osjećaj povjerenja i solidarnosti među njihovim pobornicima. Budući da su neposredni u odnosu na formalne oblike vodstva koje je pogodila kriza legitimiteta (i kod političara i kod tradicionalnih intelektualaca), stvaraju simulaciju suradnje i recipročnosti. Nemoguće ih je kontrolirati jer ne postoji njihovo središte, a mreže se rekonfiguriraju do u beskonačnost. One su istovremeno i lokalne i globalne,

samoreflektivne. Oblikuju javni prostor, i u gradskom prostoru i u prostoru *cyberspacea*, gdje su uključene u trajnu raspravu. Međutim, društvene mreže ne mogu preuzeti oblik bilo kakve organizacije ili vodstva, s obzirom na to da krajnji doseg konsenzusa koji se postiže ovisi o *ad hoc* diskusiji i protestu, a ne o programu i specifičnim ciljevima. Prema tome, među njima nema fokusa na određene zadatke ili projekte, jer ih je nemoguće bitno usmjeravati u političkom smislu. Političke stranke (kojima se ne vjeruje) nisu u mogućnost kooptirati društvene mreže, iako stranke mogu profitirati u promjeni javnog mnijenja na koje mreže utječu. Ipak, postoje društveni pokreti koji mijenjaju društvene vrijednosti, a da su pritom ujedno i pokreti javnog mnijenja (kod izbora), pa su u tom smislu također i oblici političke pobune. Iako se zalažu za demokraciju i reprezentaciju, takvi pokreti nisu programatske naravi ni svrhoviti. Oni žele preoblikovati državu, a da je pritom ne preuzmu. Izražavaju određene osjećaje i potiču rasprave, ali ne stvaraju stranke ili se priključuju vlasti – iako postaju meta političkog marketinga. No, s druge strane, u jednom fundamentalnom smislu izuzetno su politički usmjereni kada nude i prakticiraju izravnu, deliberativnu demokraciju koja se temelji na mrežnoj demokraciji.

Boris Vežjak: Veoma pozitivno. Poznat sam kao žestok kritičar slovenskih medija i novinarskih postupaka, zbog čega sam često cenzuriran u svemu što radim, a pogotovo u medijskoj kritici. Moja kritika medija zapravo rezultira u mojoj intelektualni izolaciji. Nema puno mjesta gdje mogu objavljivati i biti angažiran. Zbog toga sam i prešao na blog na Facebooku, kojem sam se inače u početku protivio. Tehnologija i internet mi, znači, omogućavaju da još ostajem intelektualac kao *cyber dissident*. Ima li još neki bolji dokaz u korist tehnologije?

Steve Fuller: Najočitiji odgovor bio bi da tehnologija daje širem krugu ljudi mogućnost da djeluju kao intelektualci i istovremeno otežava da se intelektualac shvaća ozbiljno, što je zaslužio. Iako se to kao problem prepoznalo još u početnim danima tiska, razvile su se relevantne diskriminacijske sile. Zato sam u tom pogledu sangvinik. Čini mi se da je veći problem, kada se bavimo specifično internetom, to da se nekoga proglašava “intelektualcem” samo zato što informacije pušta u javnost, a da pritom ne nudi nikakvu posebnu interpretaciju, osim možda nedefinirano prijetećeg stava. More ispuštenih podataka potom nudi i skrovište. Razmotrimo radikalnu razliku između djela pragmatičnog intelektualca suvremenog doba, Émilea Zole, i Juliana Assangea, osnivača Wikileaks. Zolin *J'accuse* temelji se na čitanju transkripta sa suđenja kapetanu Dreyfusu, pomoću kojega je došao do zaključka da se radi o namještaljci francuskog ureda za vanjske poslove. S druge strane, Assange je jednostavno hakirao diplomatske internetske stranice diljem svijeta i informacije poslao novinarima da s time čine što god žele. Zola se svojedobno nazivao izdajnikom jer je eksplicitno nastojao potkopati autoritet države. Iako se Assangea trenutno tereti za slične stvari, on je ustvari kriv općenito gledano samo za određen nestašluk. Dok je Zola iskoristio vlastiti autoritet kako bi nadoknadio nedostatak pravih dokaza koji bi oslobodio Dreyfusa, Assange se jednostavno skriva iza dokaza, ne želeći preuzeti nikakav autoritet za interpretaciju, očekujući da će taj posao za njega obaviti drugi ljudi.

14.

VLADAN DESNICA, INTELEKTUALAC DANAS

Drago Roksandić

UDK: 821.163.42

DESNICA, V.

Sažetak: Desnicu – kao i svakog velikog pisca univerzalnih poruka – moguće je danas čitati kao modernista, ali i antimodernista, a nerijetko i kao postmodernista. Kako god ga “dekodirali”, nijedan zaključak ne može proći bez nekog novog pitanja koje izvire iz Desničine kulture mišljenja. Klasični modernist Vladan Desnica misli o velikim književnim djelima kao “slučajevima savjesti”, a o književnom stvaralaštvu kao o “neprestanom ispitivanju savjesti”. Vrijedno književno djelo “promiče nešto u najintimnijoj intimnosti čovjeka”, a time je superiorno “intelektualističkoj, etičkoj, sociološkoj i tako dalje” produkciji, koliko god ona mogla biti korisna. Nasuprot spomenutim neupitnim prednostima književnosti u takvu (samo)ispitivanju, za Desnicu “postmodernista”, pak, sporna je prije svega sama umjetnost koju čine dva oprečna, “antinomična momenta”, tj. “momenat liričnosti” i “momenat artifizijuma” kao njezini “vječiti dijalektički momenti”. Desnica je neovisno o igri ovih momenta uvjetno rečeno i “antimodernist” jer je duboko svjestan epohalnog ograničenja umjetničkog stvaralaštva. Suvremeni veliki umjetnici “još su uvijek grobari jednog dotrajalog reda stvari”. Dublje ograničenje književnosti ima izvorište u elementarnoj činjenici da je “čovjek (...) u razvoju svijeta, nastao veoma, veoma kasno. Tako kasno, da na mnogim stranama još nije ni nastao.” Za takvog je Desnicu ključno pitanje, ali i cilj njegova književnog stvaralaštva mogućnost “očovječenja čovjeka”. Aktualitet Desničine intelektualne agende i dijaloški potencijal njegova opusa čine se danas nerijetko sugestivnijima nego u njegovu vlastitom vremenu.

Ključne riječi: Vladan Desnica, intelektualizam, književnost, (samo)ispitivanje savjesti, očovječenje čovjeka

I ma li uopće smisla 2013. godine raspravljati o Vladanu Desnici (Zadar, 17. rujna 1905. – Zagreb, 4. ožujka 1967.) kao “intelektualcu danas”?¹ Prvo, je li “zreli” Desnica sebe uopće smatrao intelektualcem? Ako i jeste, što je to za njega kada značilo? Nije li s *Proljećima Ivana Galeba* on oglasio kraj epohalno, tj. moderno konstituiranog fenomena

¹ Svi moji dosad objavljeni tekstovi o Vladanu Desnici odnose se s različitih stajališta manje-više na temu “intelektualac danas”. Ipak, držim da sam ovom prilikom ponudio donekle drugačiji pristup – ne iznevjeravajući “logiku” dosadašnjih istraživanja – i, nadam se, rješenja nekih otvorenih pitanja. Suvišno je dodati da me pritom istraživački najviše zanimaju povijesnost njegova opusa i konkretnohistorijska analiza njegovih spisateljskih praksi. Vidjeti popis literature.

“intelektualac” ili bar epohalne granice tog fenomena? Drugo, što takvog Desnicu danas čini aktualnim u raspravama o iskustvu intelektualaca u 20. stoljeću te o mogućnosti intelektualca u 21. stoljeću? Pokušat ću raspraviti temeljne vidove ovih dvaju pitanja.

I.

Godine 1957., nakon što je roman *Proljeća Ivana Galeba* bio objavljen, Vladan Desnica klasificirao ga je kao prozu o intelektualcu. Igram riječi, otvorio je čak i mogućnost njegova autobiografskog čitanja. (Nikada taj poticaj nije bio dosljednije iskorišten među povjesničarima i teoretičarima književnosti.) Referirajući se istom prilikom na svoju zbirku pripovjedaka *Olupine na suncu* (1952.) i zamjenjujući Ivana Galeba sâmmim sobom, otvorio je u Jugoslaviji književnu i književnoteorijsku raspravu – vjerojatno prvi u kulturnoj javnosti – o “intelektualcima-olupinama” koja traje i danas, u temeljito promijenjenim postjugoslavenskim realnostima, bez naznaka da bi mogla biti olako zaključena: “(...) a ‘Proljeća Ivana Galeba’ jedna je lirsko-psihološko-meditativna proza, skroz subjektivna i intimna, roman jednog krajnjeg individualiste, tipičnog predstavnika onog tipa intelektualca koji predstavlja posljednji kasni cvijet građanske intelektualne klime. Kao što vidite opet jedna ‘Olupina’ ovoga puta bez i najmanje primjese naturalizma – naprotiv, sasvim poetski dana. ‘Olupina’, dakle, ovog puta nešto opsežnijeg formata.”²

U nekoliko je navrata u to vrijeme na svoj način isključio mogućnost aktualne političke instrumentalizacije romana, ističući da je djelo nastajalo punih dvadeset godina, tj. od 1936. do 1957. godine, dakle na različite načine u Kraljevini Jugoslaviji, pod okupacijsko-kolaboracijskim režimima i u socijalističkoj Jugoslaviji. Imajući na umu sve što znamo o Vladanu Desnici u navedenom vremenskom rasponu, braudelovski “spori proces kristalizacije” romana – o čemu je govorio Vlatku Pavletiću 1958. godine – bio je ipak daleko od bilo kakve “kvaziimobilnosti”. Nasuprot tomu, bio je isto tako braudelovski sav u “razvijanjima” pojedinih tema, njihovim “razrađivanjima” i “prerađivanjima”.³ Za razliku od povjesničara Braudela, u kojeg su vrijeme/prostor uvijek nerazlučivi “predmet” konkretnohistorijske refleksije, u književnika Desnice poimanja vremena i prostora mnogo su složenija. Nemoguće ih je uspoređivati, ali je moguće govoriti o (ne)postojanju analognih shvaćanja.

Služeći se njegovom usporedbom pjesnika i filozofa, neupitan je epohalni horizont njegova mišljenja.⁴ U Desničinu slučaju riječ je o obzorju građanskog svijeta i njegovim apropiacijama Prirode i Kulture. To u konačnici znači da je epohalno shvaćena povijesnost

² Vladan DESNICA, *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice. Knjiga druga* (prir. Dušan Marinković), Zagreb 2006., 45.

³ – Kad ste počeli pisati roman ‘Proljeća Ivana Galeba’ i kako ste ga radili?
– Započet je davno, još tamo 1936. g. [Pisac pokazuje sačuvane skice iz tog vremena.] Ali neka rješenja i razvijanje pojedinih tema i motiva razrađivao sam i prerađivao tokom dugog vremena, u sporom procesu kristalizacije. Radio sam ga kao i sve moje radove.” (V. DESNICA, *Hotimično iskustvo. Knjiga druga*, 45.)

⁴ “Da, filozofi – ako su uistinu filozofi a ne što drugo, ekonomisti, biolozi, sociolozi, nesuđeni državnici ili generali i tome slično – samo su prurušeni pjesnici. Nesvjesni pjesnici, nehotični tvorci prave poezije. A njihovu pjesničku narav i suštinu potvrđuje i upotpunjuje baš i ta crta pjesničke naivnosti, pjesničke nesvijesti o samom sebi: što svoje vizije života i svijeta šaraju savršeno ozbiljna lica, kao djeca kad rišu.” (Vladan DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba. Igre proljeća i smrti*, Zagreb 1975., pogl. XXIV, 92.)

ljudskog iskustva u njega podređena “geološkom” shvaćanju ljudske opstojnosti na Zemlji sve do momenta u kome nema razlikovanja između Prirode i Kulture.⁵ Takav je Vladan Desnica, primjerice, u *Proljećima Ivana Galeba* savršeno razumljiv u suvremenoj “globalnoj intelektualnoj historiji”.⁶

Da bi *Proljeća Ivana Galeba* mogla nastati kao “lirsko-psihološko-meditativna proza”, “lik” Ivan Galeb morao je prividno biti “zarobljenik” vremena/prostora u svojoj bolničkoj postelji. Kažem prividno, jer je i za Desnicu čovjek taj koji “proizvodi” i vrijeme i prostor te kojega vrijeme i prostor “proizvode”.⁷ Ivan Galeb u svojoj je bolničkoj sobi statusno pacijent, zamišljen nad (svojim) životom i svijetom, ali i spisatelj. O spisateljstvu samom se u romanu najmanje govori, ali ga se dovoljno jasno naznačuje. Meditativnost *Proljeća* tim je naglašenija, a time i intelektualna kultura autora romana. Galeb razmišlja o književničkom spisateljstvu kao aktu čovjekova “oslobođenja”. U njegovu je slučaju bolnička soba – sa zajamčenom i nadziranom samoćom – preduvjet kako njegova refleksivnog “oslobođenja” od vlastite prošlosti tako i refleksivne konstrukcije svojega drugačije shvaćenog života.⁸ Ima li smisla u slučaju Desnice govoriti o Foucaultu prije Foucaulta? Mislim da nema, ali ima smisla podsjetiti na intelektualnu aktualnost ovoga epohalnog problema.

Za Desničino shvaćanje vremena bitno je da Ivan Galeb, ustvari, ne zna ni kada se našao u bolničkoj sobi, a pravo ne zna ni kada je iz nje izašao. Zidni kalendar u njegovoj sobi, s natpisom “Sretna nova 1936. godina”, ne daje odgovor na to pitanje. Pitanje je kada je uopće kalendar sve mogao biti stavljen na zid, odnosno koliko je dugo tamo mogao stajati nakon što je minula 1936. godina: “Ako izađem odavle – ako se preturi ova začarano nepomična SRETNA NOVA 1936. GODINA, koja mi se svojim zlatnim zubalom ceri s ormara – (...)”⁹ Nakon još jednog snoviđenja na rubu života i smrti Ivan Galeb vraća se u temporalnu trivijalnost svijeta: “S ormara mi se svejedno ceri ‘SRETNA NOVA 1936. GODINA’ sa svojim zlatnim zubalom nasmijane bucmaste kuharice.”¹⁰ Iza sljedeće medicinske agonije na zidu svoje sobe vidjet će “novi kalendar”: “Zapazio sam: na ormaru je novi kalendar. Doduše, slova na njemu ne razabirem, ali znam: onaj je bio zelen, ovaj novi je crven. Znači: preturila se ona godina.”¹¹ Od Ivana Galeba nećemo saznati do kraja romana koja je to bila godina “crvenog” kalendara: 1937., 1938., 1939., 1940., 1941., 1957.? Je li to uopće važno? Na koncu konca, galebovi – ljudskim mjerilima – ne žive dugo. Ivan Galeb sâm teško da je preživio godinu “crvenog” kalendara.

Za razliku od Desničinih igri s kronologijom, njegov je odnos prema prostoru isključivo kulturno određen, ali ne eksplicitno. Zavičajnost Ivana Galeba može se naslutiti, ali ne i

⁵ “(...) čovjek je u razvoju svijeta, nastao veoma, veoma kasno. Tako kasno, da na mnogim stranama još nije ni nastao. (...) A bog je, o tom nema sumnje, u najboljem slučaju nastao bar trenutak poslije čovjeka.” (*Isto*, pogl. XX, 79.)

⁶ Vidjeti: Samuel MOYN – Andrew SARTORI (ur.), *Global Intellectual History*, New York 2013.

⁷ Vidjeti: Henri LEFEBVRE, *La production de l'espace*, Paris 1974.; Martina LÖW, “The Constitution of Space”, *European Journal of Social Theory*, 11/2008., br. 1, 25–49.

⁸ “Strani su mi i ljudi kojima je strana ljepota samoće. Oduvijek sam jedan dio mog svjesnog dana morao provesti sam. Bježao sam iz društva, otkidao dio vremena od nužnog odmora, čak i od življenja, da bih bio nasamo sa sobom. (...) U besprekidnom društvu istapa se naša ličnost. Da bismo saznali našu intimnu misao, da bismo načuli naš vlastiti glas, potreban je dnevni čas usamljenosti.” (V. DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, pogl. LXV, 315.) Nesporno je da Desnica nije prvi koji svoje “likove” smješta u bolnice, sanatorije i sl. Ne bi trebalo biti sporno da nitko prije njega takvu ambijentalizaciju nije literarizirao na sličan način.

⁹ *Isto*, pogl. LXV, 313.

¹⁰ *Isto*, pogl. LXIX, 324.

¹¹ *Isto*, pogl. LXXII, 336.

odrediti. Lokalno situiranje ne isključuje globalno! Gdje se nalazi bolnica, može se također naslutiti, ali ne i odrediti. Lokalno situiranje ponovo ne isključuje globalno. Izvjesno je da su i jedno i drugo mjesto na moru. Motivi su, mogli bismo dokazivati, izvorno dalmatinski u vremenskom rasponu od kraja 19. stoljeća nadalje.¹² Međutim, prostorna su “iščašivanja” u romanu uvijek iznova moguća kada se god Ivan Galeb prepusti svojim “meditacijama”. Točnije – ona postaju globalna.

Zaključna rečenica romana sugerira suvišnost prethodno navedenih pitanja o vremenu i prostoru: “Osjećam samo da nema stvarnijeg dobra od toga: mir sa radošću, s bolom – i preplavljenost suncem.”¹³ Je li to uistinu smisao “olupine na suncu”? Podsjećam ponovo na riječi samog Vladana Desnice da su *Proljeća Ivana Galeba* “lirsko-psihološko-meditativna proza, skroz subjektivna i intimna, roman jednog krajnjeg individualiste, tipičnog predstavnika onog tipa intelektualca koji predstavlja posljednji kasni cvijet građanske intelektualne klime”¹⁴: “Svi naši naponi, sva naša djela samo su vidovi borbe protiv smrti, samo ljudi pokušaji obmane, očajna nastojanja da se ona zavara, zaniječe, prevlada, zaboravi. Jeza ništavila pokretač je svega u našem bivstovanju, klica i nemir svakog kretanja i svakog traženja. Jer svako je čovječje traženje traženje jednog izlaza iz bezizlaznosti, svaki je njegov napor napor da provali iz obruča determiniranosti. A historija čovjeka nije drugo nego historija ludih pokušaja da se taj obruč probije. Odatle, svaki je ljudski napor napor protiv realnosti realnoga.”¹⁵ Pitanje je filozofsko, intonacija egzistencijalistička i u konačnici transtemporalna/transspacijalna, bar kada je ljudska vrsta u pitanju.

II.

Povijesna ograničenost iskustva svijeta kojem (ne)pripada Ivan Galeb jasno dolazi do izražaja u potresnoj, tragičnoj bolničkoj epizodi s mladim komunistom, studentom agromije, Radivojem. Aporije revolucionarnog mentaliteta u *Proljećima* su promišljene kao Ivanovo iskustvo nemogućnosti dijaloga s Radivojem, “othranjenim menzaškom hranom i policijskim batinama”. U Galebovoj bolesničkoj sobi Radivoj se našao nakon što je bio toliko pretučen u policijskom isljeđivanju da ga se moralo koliko-toliko izliječiti da bi istraga mogla biti nastavljena.¹⁶ Sljedeći put vratili su ga “umotano(g) u bijelu plahtu”, na obdukciju.¹⁷ Šutnja pred policijom stajala ga je života: “Znači, izdržao je i ovog puta. Izdržao je, ali ga više nema. Nema više Radivoja.”¹⁸

¹² U intervjuu s Jeftom M. Milovićem Desnica – inače deklarirani protivnik regionalne književnosti – sažima svoje mišljenje o vlastitoj zavičajnosti i njezinu značenju u njegovu stvaralaštvu: “Dalmacija i Mediteran i mediteransko podneblje su jako mnogo utjecali na mene. O tome nema govora. I čitav bih ja bio sasvim drukčiji da nisam na tom području odrastao i rođen tu.” (V. DESNICA, *Hotimično iskustvo. Knjiga druga*, 125.)

¹³ V. DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, pogl. LXXIII, 345.

¹⁴ V. DESNICA, *Hotimično iskustvo. Knjiga druga*, 45.

¹⁵ V. DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, pogl. XIX, 76.

¹⁶ *Isto*, pogl. LXVII, 319.

¹⁷ *Isto*, pogl. LXXI, 329–330.

¹⁸ *Isto*, pogl. LXXI, 330. Ivan Galeb slučajno saznaje da je Radivoja denuncirao njegov, tj. Ivanov, prijatelj iz djetinjstva, “dvojniki Ivan”: “– Zamislite, izgleda da je uhapšen na prijavu nekog apotekara iz njegovog mjesta. Taj je apotekar na silu htio da od njegovog oca kupi komad zemlje za svoj perivoj, ali stari nikako nije htio da proda. Apotekar mu je zaprijetio: ‘Pazi da se ne pokaješ (...)’” (*Isto*, pogl. LXIX, 325.)

Sigurni kandidat smrti, Radivoj i za života odbija komunicirati sa svijetom koji želi revolucionarno promijeniti, a to znači i s Ivanom Galebom, koji je na svoj način s druge strane istoga tog svijeta. U jednom trenutku, ne uspjevši započeti dijalog s Radivojem, Ivan Galeb upušta se u unutrašnji, fiktivni dijalog: “Ne možete vi čitavu građansku kulturu samo tako likvidirati. Ne smijete zaboraviti – kad ne bi bilo ništa drugo nego to! – da je građanska kultura u svome krilu donijela jednu od najsvjetlijih ideja u historiji čovječanstva: ideju socijalizma. Da, gospodine! Nije tu ideju rodilo socijalističko društvo: socijalističko društvo bilo je ono što se odatle tek trebalo da rodi! (...) Dakle: malograđanin, anarhoindividualista, lumpenproleter, idealistička namiguša. Eto, to su moji grijesi. (...) A ako želite znati, od toga da ne budem još gori mene je u stvari spasilo samo to što sam malko šumast. Umjetnik, kako se to u moje vrijeme govorilo. Da, gospodine!”¹⁹

Desnica ipak ne misli da je prihvaćanje izazova artističkog “očovječenja čovjeka” jamčen put k čovjekovu “oslobođenju”. Rijetki u tome mogu uspjeti jer izazov nije samo estetički, nego i etički, a definira se i razrješuje prije svega osobno, kao drama ljudske personalizacije: “Uistinu velik umjetnik je samo onaj koji u svojoj ličnosti udružuje velik um, velik duh i velik talent. Ne može biti velikog umjetnika a da je malen čovjek: to bi značilo da nije uistinu velik umjetnik.”²⁰

Riječ je o izazovu s kojim se ne mogu nositi ni mnogi artistički talenti jer jednostavno zakazuju kao ljudi, u personalističkom smislu: “Pratio sam mlada čovjeka, s literarnim ambicijama, dosta talentirana uostalom, u kome je čitavu njegovu revolucionarnu ogorčenost, njegovu borbenu zagriženost, pokretala patnja što je slabije odjeven od ostalih. San o pet odijela, i jal na one koji to imaju, pokretao je sve, ama sve u njemu. Bio je spreman da radi toga izazove svjetsko krvoproliće. Interesiralo me pitanje: a što će dalje biti s njim ako postigne svojih pet odijela? Kako će se dalje razvijati? No desilo se da je prije dobio svojih pet odijela na suprotnoj strani. Sad kritičkim okom promatra adustirung prolaznikâ i pun je primjedaba na toaletu. I nosi svojih pet odijela u borbi protiv svjetske revolucije s onim istim uvjerenjem i s onom istom osvetničkom slašću s kojom ih je ranije iščekivao od svjetske revolucije.”²¹

Ivan Galeb doista nije poklonik “svjetske revolucije”, ali jeste “novog početka”. Reflektirajući u bolnici vlastita životna iskustva, krećući se stalno granicom između života i smrti, on se u srđbi okomljuje na svijet “prepun uspomena”, “preopterećen prošlošću”: “Čudo kako pod tim teretom još diše. Čudo kako današnjica još uspijeva da proklija kroz te naslage umrloga. Mlade klice mučno prorastaju pokrov sagnjilih otkosa što na njima tište, probijaju se na svjetlost, još blijede, treptave u suncu. Biva mi jasna neodoljiva želja da se sve to zbriše, da se život svega toga oslobodi, da se započne živjeti sasvim iznova, na čistoj, bijeloj stranici. I radosno zazivljem tog novog čovjeka, slobodnog kao kopile, bez jučerašnjice, bez naslijeđenih tereta.”²² Stoga je njegov program, iskazan u završnim poglavljima romana, radikalniji, ali ne i revolucionaran: “Treba se otresti povijesti, treba pokopati prošlost.

¹⁹ *Isto*, pogl. LXVII, 321.

²⁰ *Isto*, pogl. XLVI, 224.

²¹ *Isto*, pogl. XLIV, 206. *Kiklop* Ranka Marinkovića, isto tako jedan od najboljih romana moderne hrvatske književnosti, uvelike je bio komentiran – odmah nakon što je bio objavljen – i kao svojevrsna *chronique scandaleuse* hrvatske književnosti uoči Drugoga svjetskog rata. Desničini opisi nekih njegovih “likova” u *Proljećima Ivana Galeba* toliko su snažni, životni, da se čitatelj i nehotice zapita na koga bi se osobno mogli odnositi. Je li Desnica uistinu samo “fikcionalno” unio formulaciju: “Nezapamćenu popularnost postigao je šlager ‘Zeleni čovjek’, za koji je riječi napisao veoma čuven pjesnik, poznat po svojim sveizražavajućim šestercima.” (*Isto*, pogl. XLIX, 244.)

²² *Isto*, pogl. LXIV, 312.

Smrt se začinje i gnijezdi u ustajalim klimama jučerašnjice. Golema prošlost zna katkad da proždre i sutrašnjicu, kao gladna kuja mladunčad. Budućnost pripada onima koji nemaju prošlosti.”²³ Kakva je ta budućnost, (ne) otkriva nam zaključna rečenica romana.

Galebov nihilistički odnos prema prošlosti moguće je povezati s Desničinih očajem nad besmisлом “kulture sjećanja”.²⁴ Desnica se javno pita 1961. godine: “(...) odakle i zašto to da su one provalije neljudskog, oni grdni kvantumi nečovještva, one nepregledne hekatombe ljudske koje smo doživjeli prije samih par decenija, ostavile, u stvari, tako plitkog i površnog traga u nama, u nama svima? Odakle to da se nešto što smo s punim uvjerenjem mogli smatrati mementom, opomenom za čitava stoljeća, pokazalo kao ne baš naročito moćan memento ni za samih par decenija? (...), proširujući to pitanje, (...) odakle uopće ljudsko iskustvo pa i najkrvavije tako kratko traje i tako malo važi.”²⁵

Jedan od odgovora – iznova personalistički intoniran – krije se u Galebovu dijalogu s jednim od nekadašnjih najbližih školskih prijatelja, Matom, o njihovu drugom zajedničkom najbližem školskom prijatelju i Ivanovu imenjaku, koji je u međuvremenu – za razliku od Galeba – napravio uspješnu provincijsku malograđansku karijeru i operetio se silnim frustracijama zbog iznevjerenih mladenačkih očekivanja. Ivan u nevjerici sluša Matu: “(...) kad bi se i kod nas nešto preokrenulo, ne bi se trebalo čuditi ničemu. Nije nimalo isključeno da ćemo mi jednog dana gledati našeg Ivana gdje maršira u ko zna kakvoj uniformi, s ko zna kakvom smiješnom kapom na glavi, pod ukrštenim uprtačima, u žutim škriptativim čizmama. Onako prepariran čovjek spreman je da potraži kompenzaciju u ma čemu, da na se navuče ma kakvu kožu, odoru, uniformu, da učini od sebe ma što apsurdno, da se prometne u ma šta nevjerovatno i nezamislivo, od militantnog vjernika pa do upravnika nekakvog koncentracionog logora!”²⁶

Godine su 1930-e u *Proljećima Ivana Galeba*. Ljudske vrijednosti iznova su sunovraćene. Budućnost se na sve strane traži u prošlosti. Što su proklamirani društveni ciljevi nejasniji, sredstva za njihovo ostvarenje konkretnija su i smrtonosnija. “Preparirani ljudi” izniču na sve strane i umnožavaju se brzinama koje su primjerene razmjerima programiranih obračuna, tj. zločina.

Intelektualne mimikrije, konvertitstva, ali i autoinstrumentalizacije u nebrojenim “raščvječenjima čovjeka” između 1930-ih i 2010-ih godina jedno su od ključnih poglavlja u povijesti “doba intelektualaca”. Isto toliko ključno kao i sve što čini intelektualne doprinose “očvječenju čovjeka”. Kako u onim tako i u ovim godinama.

III.

Za konkretnohistorijsku analizu samozadane teme o “intelektualcu-olupini” važno je kako je spomenutom prilikom 1961. godine najavio svoje sljedeće književno djelo, tj.: “(...) dram(u), koja mi je isto tako definitivno gotova, takođe je najuže vezana sa zbivanjima iz neposrednog predratnog i ratnog vremena (protagonisti su opet, intelektualci), a atmosfere-

²³ *Isto*, pogl. LXIV, 312.

²⁴ Izraz nije Desničinih, ali je problematika o kojoj govori ključna za suvremenu “kulturu sjećanja”, naročito kada je riječ o svijetu poslije holokausta.

²⁵ Vidjeti intervju s Nikolom Drenovcem: V. DESNICA, *Hotimično iskustvo. Knjiga druga*, 45.

²⁶ V. DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, pogl. XXIV, 92; XLIV, 207.

ra – okupacija; ali se i ona iz bukvalne realnosti prebacuje u univerzalno. Razvojna linija drame vođena je po samoj ivici sna i jave, a mislim da time ne gubi od dramatičnosti i ljudske potresnosti.²⁷ Ovaj put nije rekao da je riječ o intelektualcima kao “kasnom cvijetu građanske intelektualne klime”.²⁸ *Ljestve Jakovljeve* – a o njima je riječ – bile su Desniččin “obračun” s povijesnim ograničenjima i cinizmom prepoznatljivih korifeja politički angažirane intelektualne kulture, ljudi koji su svoj legitimitet tražili u negaciji građanske kulture.²⁹ Ovom je prilikom bitno da Desnica istom prigodom dovodi u vezu *Proljeća Ivana Galeba* i *Ljestve Jakovljeve*, sugerirajući da su ova dva djela autorska cjelina. Ona su svjedočanstvo o njegovu raskidu s modernim intelektualizmom općenito, o raskidu koji je u mnoštvu svojih proturječnih književnih očitovanja u Desnice trajao, prema njegovim vlastitim iskazima, najmanje dvadeset godina.³⁰ *Ljestve Jakovljeve* – najavljene 1957. godine kao završen rukopis – konkretnohistorijski su također bile situirane u godine uoči i za vrijeme Drugoga svjetskog rata.

U *Ljestvama Jakovljevim* revolucionarne ideologije i revolucionarni mentaliteti, s intelektualcima različitih naraštaja kao akterima, gube svoj konkretnohistorijski smisao i svode se na univerzalna pitanja ljudske opstojnosti. Temeljnu problematiku povijesnih mogućnosti djelovanja angažiranog intelektualca postavio je Desnica u *Ljestvama Jakovljevim* isto tako kao i temeljnu problematiku svakog intelektualca, pa i svakog čovjeka u graničnim životnim situacijama.³¹ Revolucionarna agenda u drami gubi svoj smisao i postaje izvorištem najdubljeg ljudskog pada baš u slučajevima onih koji bi autolegitimacijski trebali biti oličenje najviših ljudskih uzleta. Obzorje građanskog iskustva ostalo je neprevladano, ali su delegitimirane tragične implikacije ciničkih, dehumaniziranih izazova tom, za Desnicu neupitno prijepnom, iskustvu.

IV.

Što će biti s ljudskom vrstom u budućnosti, poslije svih tragičnih iskustava 20. stoljeća, za Desnicu je otvoreno pitanje, bitno za razumijevanje njegova književnog stvaralaštva u njegovu vlastitom vremenu. Pitanje je otvoreno i za najveće među kulturnim stvaraocima njegova doba: “Veliki umjetnici današnjice još su uvijek grobari jednog dotrajalog reda stvari, jednog svijeta na umoru, ne nosioca pozitivne afirmacije, objavitelji jednog novog životnog principa. Najznačajnija umjetnička ostvarenja današnjice imaju

²⁷ V. DESNICA, *Hotimično iskustvo. Knjiga druga*, 46.

²⁸ Riječ je, dakako, o *Ljestvama Jakovljevim*, koje su izvedene u Jugoslovenskom dramskom pozorištu 16. veljače 1961. godine u režiji Tomislava Tanhofera te u Dubrovačkom narodnom kazalištu 27. studenog 1963. godine u režiji Vladana Švacova. Vidjeti: V. DESNICA, *Hotimično iskustvo. Knjiga druga*, 45.

²⁹ Nužno bi bilo usporediti *Les Mains Sales* (Prljave ruke) Jean-Paula Sartrea, objavljene 1948. godine, s Desniččinim *Ljestvama Jakovljevim*. Neovisno o svim uočljivim razlikama, pored problemskih srodnosti neizbježno je uzeti u obzir i činjenicu da su i jedno i drugo djelo drame.

³⁰ Na ovome mjestu mogla bi se propitivati i životopisna strana Desniččina iskustva, ali je to za temu članka sporedno.

³¹ Vidjeti: Helena PERIČIĆ, “Jezik ideologije i ideologija jezika u Desničinoj drami *Ljestve Jakovljeve*”, *Desničini susreti 2010. Zbornik radova* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2011., 49–61; Jadranka BRNČIĆ, “Problem etičkog angažmana u Desniččinim *Ljestvama Jakovljevim*”, *Intelektualci i rat 1939. – 1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2012.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2013., 40–51.

uglavnom vrijednost britke negacije, rušilačku i polemičku vrijednost. Svi mi još uvijek čekamo Mesiju.”³²

Imajući na umu moć riječi u jugoslavenske socijalističkom poretku u to doba, *Proljeća Ivana Galeba* i *Ljestve Jakovljeve*, kao i *Zimsko ljetovanje* 1950. godine, bili su u svojim implikacijama politički subverzivni, iako nisu bili “rušilački”. Legalitet su ostvarivali pored ostalog i svojim kulturnim univerzalizmom – što samo prividno nije bio slučaj *Zimskog ljetovanja* – i, koliko god to moglo izgledati paradoksalno, svojom kritikom modernog intelektualizma.³³

Vladan Desnica nije se odrekao respektabilne državne službe 1949. godine da bi bio *freischwebender Intellektueller* (Karl Mannheim).³⁴ Nije to učinio ni zato da bi bio “grobar”. Učinio je to, kao što će kasnije sâm svjedočiti, da bi bio književnik-vjesnik drugačijeg svijeta: “Otkriti i formulirati neke istine o čovjeku i oko njega, i time, u konačnoj liniji, od svoje strane nešto doprinijeti vječitom cilju: očovječenju čovjeka – u tome je krajnja svrha i dublji smisao svake književne djelatnosti. A nezamjenjiva vrijednost književnosti, koja određuje njenu funkciju i njeno mjesto u sferi duha, leži u tome što nam otkriva o čovjeku istine onog reda koje nam ni historija, ni sociologija, ni naučna psihologija, ni ma koja druga duhovna djelatnost ne mogu da pruže.”³⁵ Dakle, književnost, tj. umjetnost, za Desnicu je superiorna znanosti, kada je riječ o “očovječenju čovjeka”, kao što je superiorna i bilo kojoj drugoj znanstveno utemeljenoj “duhovnoj djelatnosti”. Takva “funkcija” književnosti dodatno ga je upućivala na to da pravi razliku između književnika i intelektualca, ne poričući, s ogradom, intelektualna izvorišta književnog stvaralaštva: “U umjetnosti, naime, postoje dva oprečna, antinomična momenta, a oba podjednako osnovna za umjetnost; momenat spontanosti, izvornosti, naivnosti – dakle momenat liričnosti – i momenat umještine, nekog ‘činjenja’, ‘izvještačivanja’, ukratko momenat artificijuma, koji je i etimološki u najužoj vezi s riječju i pojmom umjetnost, ars. A sam taj izraz artificijum, uzet zajedno s čitavim busenom njegovih mnogostrukih značenja vještine, umijeća, ‘hitrine’, ‘ishitrenosti’, patvorenja itd., već nas dovoljno upućuje u bit pitanja. I eto, između ta dva pola, u rasponu tih dviju oprečnosti, liričnosti i artificijuma, umjetnosti svojstvene istine i laži, protječe čitav život umjetnosti i leži njen vječiti dijalektički momenat.”³⁶

Danas se često ponavlja da Vladan Desnica nije mnogo pisao.³⁷ Autor *Proljeća Ivana Galeba* (“neprijeporno jedan od najvažnijih hrvatskih romana uopće”), “nije mnogo pisao”, ali je bio “iznimno žanrovski raznovrstan”.³⁸ Međutim, njegovo književno umijeće nije bilo samo stvar talenta jer je njegov put do književno održivog umijeća bio mnogo duži nego u većine književnika njegove dobi. Bio je posredovan svojevrsnim “intelektualnim purgato-

³² V. DESNICA, *Hotimično iskustvo. Knjiga druga*, 79.

³³ Nitko dosada nije obratio pozornost na činjenicu da *Ljestve Jakovljeve* nisu bile politički sankcionirane, ali je (fizički) sukob između Gustava Krkleca i Vladana Desnice izbio nakon njihove beogradske premijere (1961.). Ovaj sukob bio je početak šire konfrontacije u Društvu književnika Hrvatske, s njih dvojicom u žarištu, koja je, izgleda, suprimirana političkom intervencijom s “vrha” NR Hrvatske.

³⁴ KARL MANNHEIM, *Ideologija i utopija*, Zagreb 2007.

³⁵ V. DESNICA, *Hotimično iskustvo. Knjiga druga*, 78.

³⁶ V. DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, pogl. XLV, 215–216.

³⁷ Formulacija je u svakom slučaju nesretna. Desničin “spori proces kristalizacije”, koji nije bio nepoznat suvremenici, u načelu je isključivao “stahanovske učinke”. Drugo, štošta što je Desnica napisao, naročito ako je bilo polemičke naravi, godinama nije bilo objavljivano, ako je ikad za njegova života bilo objavljeno.

³⁸ Velimir VISKOVIĆ, “Klasik suvremene hrvatske književnosti”, *Književna republika*, 4/2006., br. 3–4, 3.

rijem”, iz kojega Desnica u biti nikada nije dokraja ni izašao. Na stranu životne (ne)prilike, zadržavale su ga spoznaje o granicama umjetničkog izražavanja.

Bio je jedan od rijetkih “starih” koje su zagrebački “mladi”, tj. “krugovaši”, prihvatili kao saveznika u obračunu sa “stega(ma) normativne poetike socijalističkog realizma”.³⁹ Drugim riječima, od *Zimskog ljetovanja* pojmovi i “starost” i “mladost” u njegovu pojmovniku postali su transgeneracijski relativni. K tomu, “normativna poetika socijalističkog realizma” bila je osporavana umjetnički, ali i teorijski – dakle, intelektualno. Desničini doprinosi bili su i jedni i drugi.⁴⁰ Danas je svojevrsni teror generacijskih razlika u intelektualnim profesijama toliki da se Desničino iskustvo pričinja kao svojevrsna “budućnost prošlosti”.

Nonkonformist je bio i u svojem jezicnom izričaju, što nije imalo samo književne već i intelektualne, pa i političke implikacije. Ne dovodeći u pitanje stilske vrijednosti Desničina opusa, jezični puristi s hrvatske i srpske strane “oduvijek (su) prigovarali njegovu ‘neobaziranju na hrvatsko-srpske varijantne razlike’”.⁴¹ Danas je neupitno da je ključ bio u njegovu opredjeljenju za slobodu “u biranju leksika i različitih izražajnih mogućnosti”. Prema Dimitriju Mašanoviću, “(...) jezik kojim je govorio bio je samo njegov. Rečnik, akcenat, melodija, boja. To je kultivisani, odabrani jezik, s narodnim prizvukom, jezik koji je sinteza klasike i savremenosti, ali ne odgovara nikakvom tipu ni varijanti našeg jezika, ni jeziku neke posebne kulturne sredine. Zaista, samo njegov.”⁴² Danas je to kako normativno tako i praktično neodrživa pozicija. Ako je nekomu doista stalo do hrvatsko-srpskog/srpsko-hrvatskog interkulturalizma, jedini dosljedan izbor koji može napraviti jest da kultivira podjednako svoju hrvatsku i srpsku jezičnu komunikaciju, kao u slučaju bilo koja druga dva jezika u svijetu. Jesmo li time gubitnici ili dobitnici u odnosu na Vladana Desnicu? Je li njegovo jezično iskustvo stvar prošlosti ili (i) budućnosti?

Međutim, nije bio samo njegov jezik personaliziran. Vladan Desnica svojom je osobnošću bio distinktivan u svome profesionalnom okružju. (Samo)ispitivanje savjesti za njega nije bilo imperativ koji bi ga obvezivao isključivo kao književnika. Bio je to imperativ koji ga je obvezivao kao čovjeka. U novinarskom intervjuu 1956. godine Žika Lazić postavio mu je pitanje: “Često se mladi pisci nađu u položaju da postupe prema svojoj savesti. Šta treba da čine u takvom trenutku?” Dobio je sljedeći odgovor: “Odgovor se nameće sam po sebi: treba da ne postupe protiv svoje savjesti. Već od samog pravilno shvaćenog sopstvenog interesa: povijanja, kompromisi, koncesije iz praktičnih oportunističkih razloga ili za ljubav ‘uspjehu’, deformiraju moralni lik čovjeka, umanjuju i falsifikuju čovjeka, a time i umjetnika u njemu. Uostalom, odoljeti takvom iskušenju i nije tako teško kao što bi moglo da izgleda, ako mu nekoliko puta odolimo, kasnije vjerovatno nećemo ni dolaziti u takav položaj. Kao što vidite, više-manje stvar navike, ili autodresure, kao i svaka druga vrsta kuraže.”⁴³

Upravo tako “nesavjetljivo” personaliziran je čitav njegov opus, pa su tako *Proljeća Ivana Galeba* zasnovana na solilokviju lika koji leži u bolnici i kroz čiju svijest struje brojni prozori iz njegova života. To je roman modernistički disperziranog sižaja, s brojnim esejističkim digresijama u kojima lik kao svojevrsni Desničin *alter ego*

³⁹ Isto, 4.

⁴⁰ Isto, 4.

⁴¹ Isto, 4.

⁴² V. DESNICA, *Hotimično iskustvo. Knjiga druga*, 111.

⁴³ Isto, 43.

intelektualistički razmišlja o problemima umjetnosti i poziciji umjetnika u svijetu.⁴⁴ Time se radikalno distancira od suvremene trivijalizacije književnosti u svijetu, što je aktualno pitanje kako 1957. tako i 2014. godine. Vladan Desnica inzistira na tome da suvremena umjetnost treba biti još više intelektualistička nego što to tradicijski jest, ne prestajući da bude umjetnost: “Za moj ukus, osnovni je nedostatak novije literature baš to – što je nedovoljno intelektualistička. Čovjek se, naime, po sveopćem priznanju, u toku vjekova i tisućljeća, jako, jako razvio, cerebralizirao. I kao što je nekad davno, uglavnom sjekirom od kremenja ubijao sobove, tako on danas, uglavnom, misli: dube, kopka, analizira. Pa zato, kao što je nekad prikazivati čovjeka značilo uglavnom prikazivati ga kako lovi sobove, danas prikazivati čovjeka moralo bi, uglavnom, značiti prikazivati ga što i kako on razmišlja.”⁴⁵ Ove riječi, dakako, izgovara “transepohalni” Desnica kojemu, s jedne strane, nije teško uživjeti se u umijeće umjetničkog izražavanja prapovijesnog čovjeka te koji je, s druge strane, uvjeren da su u dugome povijesnom trajanju, do suvremenog doba, bitni pomaci u umijeću umjetničkog izražavanja prije svega oni intelektualističke naravi.

Umjesto zaključka

Time još uvijek nije dan potpun odgovor na prvo uvodno pitanje. Desnica se u raznim svojim tekstovima kao umjetnik ograđuje od specifične “intelektualističnosti” koja isključuje mogućnost nastanka velikog umjetničkog djela. Tako jedan njegov “lik” u *Proljećima* kaže: “(...)moć da izvrše tu sintezu velikog uma, velikog duha i velikog talenta, da je izvrše a da pritom ne unište umjetničko djelo, dana je samo onim najvećima. Već kod nešto manjeg formata, to su suprotnosti koje se isključuju i poništavaju. Tu se um zove intelektualističnost, pa poništava primarnost i spontanost.”⁴⁶ U pejorativnom smislu “intelektualiziranje” je sklonost umjetnika da se umjetnički očituje o “istinama” svoje stvarnosti, a da “konkretnu stvarnost” i “njene probleme” slabo pozna: “Kod nas se mnogo i često govori o našoj stvarnosti, ali se ona najčešće uzima kao nešto apstraktno, a ne kao niz, suma, zbir konkretnosti. Bliže upoznavanje s tim nizom konkretnih vidova i problema liječi nas od apstraktnosti i općenitosti, od teoretičnosti i shematičnosti u odnosu prema goljoj i živoj stvarnosti.”⁴⁷ Mnoge će danas vjerojatno šokirati “takav” Desnica, pa teško da će ih moći zadovoljiti bilo kakvo detaljnije književnikovo obrazloženje njegova “materijalizma”. Prema Desnici, umjetnik pritom nije u subjekt-objekt odnosu.⁴⁸ Sposoban je čak prihvatiti načelo historizacije vlastitog umjetničkog stvaralaštva: “Povijest našeg strasnog zanimanja za ljudske probleme, razvoj naše senzibilnosti, njenih, ponajčešće bolnih, reakcija na spoznaje, doživljaje i iskustva iz svijeta koji nas okružuje jest povijest naše umjetničke ličnosti.”⁴⁹ Sljedeći je korak uvođenje pojma “an-

⁴⁴ V. VISKOVIĆ, “Klasik suvremene hrvatske književnosti”, 4.

⁴⁵ V. DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, pogl. XXV, 95.

⁴⁶ *Isto*, pogl. XLXVI, 224.

⁴⁷ V. DESNICA, *Hotimično iskustvo. Knjiga druga*, 100.

⁴⁸ “Možda ljepotu oluje pravo naučimo slušati kroz simfonijske oluje. Možda nas tek umjetnost nauči gledati na prirodnu, na realne ‘prirodne ljepote.’” (V. DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, pogl. XXXI, 130.)

⁴⁹ “Kako nastaje književno djelo. Razgovor na Književnom petku 4. XI. 1955.”, V. DESNICA, *Hotimično iskustvo. Knjiga druga*, 154. Što to autohistoriziranje znači, zorno svjedoči jedan njegov važni iskaz o vlastitu modernizmu: “Pod-

gažmana”, kada je riječ o porukama umjetničkog djela: “Uvijek je samo jedna poruka – humanistička! Čak i onda kada to prividno nije – ostaje njena apsolutna angažiranost, ljudska, pa makar na račun drugih, formalnijih angažiranosti (...)”⁵⁰ Očit je naglasak na formulaciji, “pa makar na račun drugih, formalnijih angažiranosti”. Umjetničko djelo može biti angažirano u jasno definiranom humanističkom smislu, ali je za Vladana Desnicu veliko pitanje kada, kako i za što umjetnik osobno može biti angažiran. S jakim dozom autoironije, umjetniku ostaje kao umjetnički najodrživiji izbor “prometejstvo”: “I nije to klonulost, klonulost kasnog, zamorenog doba. Nije to kapitulacija pred usudom. Baš naprotiv, to je borba, to je akcija. To je podvig. Najviša akcija i vrhovni podvig: borba za nemoguće. To je prometejstvo. U tome i jest smisao prometejstva. Po nemogućnosti svog cilja Prometej i biva Prometej. Nemogućnost posvećuje njegovu borbu, neuspjeh kruniše njegovo djelo, jednako onako kao što za dobričine ‘konac djelo krasi’.”⁵¹ Je li odmahivanje rukom jedino što “postmoderni” intelektualac može učiniti pročitavši ove riječi?

VŁADAN DESNICA, AN INTELLECTUAL TODAY

Vladan Desnica never publicly referred to himself as an intellectual. He wrote at a time, after 1945, when intellectuals were still ideologically classified as either “honest” intellectuals or “dishonest”, either “people’s” intelligentsia or “hostile” to the “people”. He preferred to refer to himself as a writer, or rather, an artist, in the professional sense of either or both those terms. He used both those terms conditionally because he preferred not to exclude someone’s right to write “applied literature” (as he himself put it!), in the same sense that term is used to refer to applied arts. He did not consider it his calling to practice either – quite the contrary – he insisted on aesthetical and ethical standards of literary and artistic creation which made him an elite intellectual, in the sense that term was understood in the first half of the 20th century in Europe. However, his elite intellectualism was exclusively personalized and only to a marginal degree, channeled through institutions like the Croatian and Yugoslav Associations of Writers or *Matica hrvatska* etc. Desnica’s media exposure was from time to time limited. Everything he created was publicly recognized first and foremost as bearing his personal impress. His person and his literary works were regarded as phenomena and acts of non-conformism, in a way that was rare, if not unique in the Croatian and Serbian literature and culture of his time. Everything that made him the non-conformist in his lifetime, after 1990 has been included in the literary canon of both the Croatian and Serbian culture, albeit in different ways. His interculturalism has been formally recognized and practically mostly ignored. The process of transforming his literary works in the literary canon under changing political circumstances – something which

smjehnem se kad se sjetim da su moje pripovijetke iz predratne propale zbirke bile, gotovo mahom, skroz intelektualizirane, kozmopolitske, i čak ‘apstraktne’, ljudi i zbivanja u njima nisu imali baš nikakvog lokalnog karaktera niti stvarnije veze ne samo s našom, najčešće ni s bilo kojom drugom određenom sredinom. Bile su, ne samo tematski nego i po tretmanu, kudikamo – ‘modernije’ nego one koje sam pisao kasnije. Ali da ih danas kakvim čudom dobijem opet u ruke, pretežni dio njih ne bih objavio; možda poneku, više kao dokument. S druge strane, imam još u radu neke zamašnije materije koje će biti objavljene tek za koju godinu, a koje su uglavnom zamišljene i započete još prije rata. One će biti, u isti mah, i najstariji i najnoviji moji radovi. Eto, tako stoji stvar s ‘razvojnoum linijom’ i s ‘ranijim’ i ‘kasnijim’, ‘zrelijim’ radovima.” (*Isto*, 153.)

⁵⁰ V. DESNICA, *Hotimično iskustvo. Knjiga druga*, 90.

⁵¹ V. DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, pogl. XIX, 77.

Vladan Desnica rejected in his own lifetime – raises the question of the ways of “decoding” Vladan Desnica as a writer of “modern classics” who, like Miroslav Krleža or Miloš Crnjanski, even after his death, in the postmodern age, the media age, remains an intellectual in current notions of the term.

Keywords: Vladan Desnica, contemporary literature, intellectual engagement, humanism, interculturalism.

Literatura

- Fernand BRAUDEL, *Civilizacije kroz povijest*, Zagreb 1990.
- Jadranka BRNČIĆ, “Problem etičkog angažmana u Desničinih *Ljestvama Jakovljevim*”, *Intelektualci i rat 1939. – 1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2012.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2013., 40–51.
- Vladan DESNICA, *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice. Knjiga prva* (prire. Dušan Marinković), Zagreb 2005.
- Vladan DESNICA, *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice. Knjiga druga* (prire. Dušan Marinković), Zagreb 2006.
- Vladan DESNICA, “Proljeća Ivana Galeba. Igre proljeća i smrti – Pronalazak Athanatika”, *Vladan Desnica. Sabrana djela Vladana Desnice* (red. Stanko Korać), Zagreb 1975.
- Stanko KORAC (red.), *Vladan Desnica. Sabrana djela Vladana Desnice*, Zagreb 1975.
- Henri LEFEBVRE, *La production de l'espace*, Paris 1974.
- Martina LÖW, “The Constitution of Space”, *European Journal of Social Theory*, 11/2008., br. 1, 25–49.
- Karl MANNHEIM, *Ideologija i utopija*, Zagreb 2007.
- Samuel Moyn – Andrew Sartori (ur.), *Global Intellectual History*, New York 2013.
- Krešimir NEMEC, “Pronalazak Athanatika – između utopije i distopije”, *Književna republika*, 4/2006., br. 3–4, 25–32.
- Helena PERIČIĆ, “Jezik ideologije i ideologija jezika u Desničinoj drami *Ljestve Jakovljeve*”, *Desničini susreti 2010. Zbornik radova* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2011., 49–61.
- Drago ROKSANDIĆ, “Književnik, književni opus i mogućnosti historiografskih interpretacija: pokušaj ‘egohistoire’ Vladana Desnice”, *Književna republika*, 4/2006., br. 3–4, 13–24.
- Drago ROKSANDIĆ, “O Vladanu Desnici i ‘Desničinih susretima’”, *Desničini susreti 2005. – 2008. Zbornik radova* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2010., 255–282.
- Drago ROKSANDIĆ, “‘...Pisac uvijek ima upravo onoliko slobodu stvaranja koliku sam sebi dozvolio...’. Civilna kultura Vladana Desnice poslije 1945. godine”, *Desničini susreti 2010. Zbornik radova* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2011., 18–30.
- Drago ROKSANDIĆ, “Ratni dani Vladana Desnice”, *Intelektualci i rat 1939. – 1947. Zbornik radova s Desničinih susreta 2012. Dio 2.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2013., 529–555.
- Drago ROKSANDIĆ, “Zatvaranje kruga. Dr Uroš Desnica (Obrovac, 28. VIII 1874 – Split, 13. VII 1941)”, *Spomenica dr Danice Milić*, Beograd 2013., 295–314.

- Drago ROKSANDIĆ, "Dr. Uroš Desnica 1918. – 1921.: životopisne nedoumice na raskrižju epohâ", *Spalatumque dedit ortum. U Splitu bio je rođen. Zbornik povodom desete obljetnice Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu* (ur. Ivan Basić i Marko Rimac), Split 2014., 499–512.
- Drago ROKSANDIĆ, "Gli anni di guerra di Vladan Desnica (1938–1949)", *Quaderni. Centro di ricerche storiche – Rovigno*, 35/2014., 141–175.
- Jean-Paul SARTRE, *Les Mains Sales*, Paris 1948.
- Velimir VISKOVIĆ, "Klasik suvremene hrvatske književnosti", *Književna republika*, 4/2006., br. 3–4, 3–6.

KNJIŽEVNA VEČER

14.

DRUŽENJE S LIRIKOM VLADANA DESNICE

Helena Peričić

UDK: 821.163.42-1
DESNICA, V.

Sažetak: U ovome prikazu pjesništva Vladana Desnice (Zadar, 1905. – Zagreb, 1967.) autorica upućuje na neke ontološke dodire između njegove proze (*Proljeća Ivana Galeba*, 1957.), (jedine) drame (*Ljestve Jakovljeve*, 1961.) i pjesništva (*Slijepac na žal*, 1956.) te na prožetost njegova sveukupna književnog stvaralaštva lirskom dimenzijom doživljavanja i promišljanja u književnost pretočene zbilje. Iako je Desnica objavio samo jednu zbirku pjesama (pored malobrojnih pjesama tiskanih u nekim časopisima), njezin je značaj neupitan. Pristupajući Desničinih pjesmama komparatistički, autorica sagledava njegovo lirsko stvaralaštvo društvenih okolnosti u kojima je živio i djelovao, a koje za njega nisu uvijek bile pogodne. Krećući od njegovih stihova, pronalazi književno-stvaralačke uzuse i analogije u čitavu Desničinu opusu. Smještajući autora u (ne)prilike vremena u kojemu je djelovao te istražujući i dovodeći u vezu Desničino odrastanje, život i ulogu u književnom životu Hrvatske i Jugoslavije s njegovim stvaralaštvom, autorica primjećuje i obrazlaže tematsko-motivske podudarnosti u esejistici, lirici i prozi. Ujedno pronalazi formalne i značenjske paralele s nekim stranim autorima. Autorica zaključuje da je i malen pjesnički opus, u slučaju da je kvalitetan, vrijedan znanstveno-istraživačke pozornosti. Stoga Desničina lirika itekako treba biti predmetom akademskog uvida u svrhu upoznavanja i približavanja stvaralaštvu toga osebujnog pisca, posebice njegovu pjesništvu, koje se nažalost rijetko spominje i tumači.

Ključne riječi: Vladan Desnica, proza, esejistika, drama, poezija, lirika, *Slijepac na žal*, misaonost, odmak, zbilja, kozmopolitizam

Večeras mi je zadaća dati svoje viđenje onoga dijela opusa Vladana Desnice koji je za cijelo širemu čitateljstvu manje poznat.¹ Suvišno je, vjerujem, i slabije upućenima napominjati kako je autor o kojemu se posebno večeras i ovih dana – tijekom *Desničinih susreta* u Zadru – govori, izuzetna pojava domaće književnosti, ustvari jedna od najznačajnijih u proteklome stoljeću, koja je svojom osebujnom kulturnom pojavom čak nadmašila značenje riječi “pisac”. Za naš zadarski i hrvatski prostor Vladan Desnica doista predstavlja više od pisca; njegovo stvaralaštvo i osoba imaju važnost i značenje na brojnim razinama:

¹ Ovaj je tekst autorica pročitala u Gradskoj knjižnici u Zadru, 20. rujna 2013., u okviru dijela programa rada *Desničinih susreta 2013.* posvećenom predstavljanju pjesništva Vladana Desnice. Zahvaljujem Pripremnom odboru skupa, posebno kolegi profesoru Roksandiću, na pozivu da sudjelujem u ovom predstavljanju.

od umjetničko-književne, književnovrednovateljske i kulturološke do filozofske, svjetonazorske i političke. Raznolikost i slojevitost Desničina stvaralaštva u cjelini zrcali se i u pojedinačnim oblikovnim kategorijama, bilo da je riječ o esejistici, prozi, poeziji ili drami. Što se potonje tiče, napomenula bih kako je Desnica napisao samo jednu dramu – *Ljestve Jakovljeve* (1961.), koja, unatoč najavi prikazivanja u zadarskome kazalištu početkom šezdesetih godina protekloga stoljeća, zadarsku izvedbu nikada nije doživjela. U razgovoru za *Narodni list* prije točno pedeset godina, 1963. godine, na novinarov upit zašto tekst nije izveden u Zadru Desnica je kratko, pomalo zagonetno, ali upečatljivo odgovorio: “To ćete kao Zadrani znati bolje nego ja!”² Ta je drama značajna po filozofsko-etičkoj raspravi koja se otvara iz ratnih promišljanja središnjeg lika, uglednog intelektualca Jakova Pećine. Do konca drame Desnica će protagonistovu obranu vlastite nedjelatnosti pretvoriti u cerebralno obrazlaganje ili “papirnato” moraliziranje, upućujući na deklarativnu čovječnost i neučinkovitost onoga tko se predstavljao humanistom u vremenima koja su neposredno prethodila (Drugom svjetskom) ratu – vremenima nabijenima radikalnom ideologijom i njoj posljedičnim nasiljem – a koja su od pravoga humanista iziskivala iskreni ratni angažman: zaštitu obespravljenih, suosjećanje s nastradalima, spremnost na pomaganje, dakle djelovanje, a ne puko dijalogiziranje, razmetanje nadmenom, suhom analizom te verbalnim doskočicama i bravurama, što se u konačnici svode na opravdavanje vlastite nepomičnosti, a ujedno na izdaju najbližih, odnosno čovjekoljublja kao takvog. O rečenom sam dramskom tekstu bila slobodna govoriti i pisati upravo na *Desničinim susretima 2010.*³

Kao što to nije činio dramom, ni pjesništvom se Desnica nije obilato izražavao; objavio je 1956. zbirku *Slijepac na žalu*, koja je – pored nešto pjesama tiskanih u tridesetim godinama (pa i u splitskom *Magazinu sjeverne Dalmacije*, koji je uređivao) te kasnijim desetljećima u raznim časopisima – ostala u njegovu opusu jedinom pjesničkom zbirkom. No, smatram da taj pridjev – “jedinom” – ovdje nipošto ne bi trebao biti shvaćen u negativnome smislu, što ću nastojati obrazložiti.

Upravo tragom rečenoga istaknula bih da je Desnica književnik iz čijega su stvaralaštva, vjerujem, neke stranice – posebice spomenutoga dramskog i pjesničkog iskaza – širemu čitateljstvu ostale nešto slabije poznate ili, pak, neprepoznate.

Od školskih dana – mi, naraštaji kojima je Desnica nasreću bio u školskoj lektiri – pamtim naslov *Proljeća Ivana Galeba* (1957.), koji se isticao kao jedan od najdojmljivijih i zacijelo čitatelju đачke dobi intelektualno najzahtjevnijih esejističko-filozofskih primjera – po definiciji lektire – reprezentativne ili antologijske književne građe izrasle u hrvatskome prostoru, odnosno tadašnjem jugoslavenskom prostoru. Autor toga romana, pak, pojavio se, eto, upravo pod ovim sjevernodalmatinskim nebom, u okruženju mora, kamena, arheološkog i povijesnoumjetničkog obilja, plemenite sredozemne vizure palača i spomenika. Dojma sam, dapače, da je ono što čitamo u Desničinoj prozi, bilo u *Proljećima* bilo u *Zimskom ljetovanju* (1950.), pa i u njegovu pjesništvu, moralo izrasti iz spomenuta ambijenta bogatoga kulturnog naslijeđa: arhitektonskih stilova, povjestica, civilizacijskog šarenila, glazbe, urbaniteta – ali i njegova kontrasta u građi iz narodnih priča ili onoj sa skromnih seoskih lokaliteta smještenih, primjerice, u zadarskome zaleđu. Pritom bih u ontološkom

² Vladan DESNICA, *Eseji, kritike, pogledi*, Zagreb 1975., 207.

³ Vidjeti: “Jezik ideologije i ideologija jezika u Desničinoj drami *Ljestve Jakovljeve*”, *Desničini susreti 2010. Zbornik radova* (ur. Drago Rokšandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2011., 49–61. Usp. i autoričin tekst “Krivnja/izdaja/ideologija u Desničinoj drami *Ljestve Jakovljeve*” objavljen u: Helena PERIČIĆ, *Tekst, izvedba, odjek. Trinaest studija iz hrvatske i inozemne dramske književnosti*, Zagreb 2008., 121–135.

prostoru Desničina stvaralaštva izdvojila opći kozmopolitizam ili “pripadanje svijetu” – koje na svoj način izrasta iz autorove uključenosti u rečeni *milieu* na stjecištu izobilja kultura – romanskih i slavenskih. Vjerujem čvrsto da je sve spomenuto utkano u Desničinu književnost, pa bila ona ispisana ili u stihu. Naime, njegova književna građa, koja se u našem – rekla bih – mladenačkom, učeničkom sazrijevanju izgradila u specifičnu intelektualnu zonu, imala je zadaću pripovijedati o egzistenciji umjetnika, čovjeka od duha, promišljatelja gurnuta u okolnosti kakve su, primjerice, vladale u tridesetim godinama 20. stoljeća, obilježenima u Europi građanskim ratom u Španjolskoj te jezovitim i pogubnim nacističkim priprema za kataklizmu Drugoga svjetskog rata koja će ubrzo i uslijediti. U tom se desetljeću, prikazanom u slavnom Desničinu romanu *Proljeća Ivana Galeba*, na političkoj pozornici događalo štošta što je predstavljalo prijetnju slobodnomislećem intelektualcu i umjetniku, i to ne samo u životnom, egzistencijalnom nego i – što je možda još važnije za osobu duha – esencijalnom smislu. Ona je ugrožavala mogućnost slobodnoga razmišljanja, rasprave, propitkivanja, skepse, pa i eventualnoga neslaganja i odupiranja (pre)vladajućim ideološkim strujanjima. U to su doba, a i u kasnijim desetljećima, dakle, zaživjela ta, kako ih predočavam, nametljiva, potom nasilna, pa plamteća, mentalna njihala kakvima se ljudi običavaju priklanjati, vješati se o njih, s njima se sljubiti da bi se, navodno, spasili. Ta njihala najčešće znače svjetonazorsku, pa i političku za-okupljenost, zapravo skupinsku okupljenost, solidarizaciju u grču “spašavanja glave na ramenu”; posljedično i otupjelost spram tuđe nedaće, pogibli, a da bi se ili izgradilo, fabriciralo vlastitu moć ili, pak, zadobilo potporu, zaštitu koja bi mogla stići od drugoga – pojedinca ili skupine. Drugim riječima, na toj razini, čini mi se, postoje dvije mogućnosti: stvoriti od sebe moćnika ili – nemoćnog miljenika. U takvim okolnostima, držim, gubeći sebe, svoju bit i integritet pojedinci nerijetko šute i obitavaju, obitavaju i šute – i ništa više. Desnicu iz ove svoje perspektive, perspektive nekoga tko je u vrijeme njegove smrti bio djetetom, doživljavam – usuđujem se reći – autorom i osobom koja nije pristajala ni na jednu opciju – ni poziciju moćnika ni miljenika. Vjerujem da je intelektualno i duhovno bio odveć superioran da bi se odlučio za bilo koju od navedenih uloga.

Smatram da su takve okolnosti, opisane i u esejiističkom ulomku koji slijedi, proizvele poseban ton ili ozračje Desničinih lirskih zapisa:

Djelovanje laži. – Laž uvijek i neminovno ima svoje djelovanje: i kad smo se osvjedočili da je “od muhe napravljen konj”, još uvijek pretpostavljamo da predleži bar ta muha. I kad vjerujemo da je neka tvrdnja lažna, mi je, po imanentnim zakonima ljudske psihe, reduciramo 99 %, ali nikad za svih 100 %.

Kleveta uvijek, i kad je bjelodano dokazana kao takva, bar djelomično postizava svoj cilj, to jest uspijeva da ponešto ukalja svoju žrtvu, da baci na nju neku sjenu: kad se očito dokaže da neko nije krao srebrne žlice po restoranima, za nj doduše ljudi ne govore: “ovo je onaj što krade žlice”, ali govore “to je onaj za koga se pronosilo (istina, neosnovano pronosilo) da krade žlice”. Priznat ćete, ipak ostaje neka mala, tanana razlika između njega i čovjeka za koga niko nikad nije to ni tvrdio.

(Ko bi primijetio da ovo nema veze s umjetnošću, bio bi ili jako naivan ili jako licemjerman.)⁴

Kakve, međutim, poveznice postoje između rečenog u ulomku i Desničinih pjesama? Naglašavam da je u našim danima izrazito teško govoriti i dati tumačenje stihova jer je komunikacija književnošću uopće, a posebice ona čitatelju/slušatelju ponuđena kroz stihovani

⁴ Vladan DESNICA, “Zapisi o umjetnosti”, *Eseji, kritike, pogledi*, Zagreb 1975., 55.

tekst – kao što je znano – dvosmjerni i zahtjevni postupak u kojemu se od čitatelja, slušatelja, primatelja književne riječi očekuje temeljna zainteresiranost za ono što mu pjesnik kaže. Tijekom bujanja pjesništva 20. stoljeća, u apolonijskom instrumentariju i mreži jezičnih tehnikacija, eksperimentiranju i igri riječima i slogovima, u hermetičnosti i pomodnoj značenjskoj zakrabuljenosti koja je nerijetko samoj sebi bila svrhom – od primatelja se iziskivao poseban, specifičan angažman, pa i tolerancija spram pjesnika. Tako je bilo tijekom prošloga stoljeća, pogotovo do njegove sredine, a danas – u doba brzine, površnih dojmova nad umjetničkim činom i senzacija svih vrsta – možda bi se valjalo zapitati: tko to poeziju uopće čita i pokušava razumjeti, tko je blagonaklono prihvaća? U ovim našim prilikama izloženosti trenutnim ali snažnim efektima vizualnih mehanizama, prema kojima se od nas očekuje prihvaćanje informacije putem elektronskih slikovnih medija, oduševljenje nad kičem, konstruiranim novinskim pričama, skrojenim informacijama itd., priklanjanje odabranim autoritetima koji određuju zadaću umjetnosti, potom estradizaciji misli i (ne) ukusa, logike i estetike – bez obzira na sferu djelatnosti, izloženi smo i podložni usađivanju tzv. prioriteta, favorita, zasuti spoznajnim i etičkim formulama i kriterijima... I kako onda u tom ozračju obratiti pozornost riječima i lirskim zapisima? Kako na taj način, s ove čak polustoljetne distance, pročitati, prihvatiti te sačuvati tih četrdesetak pjesama iliti lirskih refleksija iz čitava Desničina stvaralačkog vijeka?

Njihov broj očigledno nije velik. No, da je riječ i o samo nekoliko pjesama, a dobrih, to bi zacijelo bio dostatan pokazatelj njihove vrijednosti i razlog zavrjeđivanja naše pozornosti, pa moguće i osvjetljavanja – usuđujem se reći – Desničina stvaralaštva iz jednoga drugog, ako ne i novog kuta. U višeslojnosti samih stihova htjela bih se, međutim, usredotočiti na dojam koji mi se nadaje na temelju pitanja koje proizlazi ne samo iz lirskih zapisa već i iz ostatka Desničine književnosti.

Prisutna je, naime, teza koju autor Desnica pripisuje (napomenula bih: kao manu!) pojedinicima od svojih literarnih intelektualaca, teza o važnosti nepripadanja ovoj ili onoj “strani”, bivanja pod svjetonazorskim “staklenim zvonom”, u tek prividnoj duhovnoj i etičkoj izolaciji, iz čega, međutim, čini se, niče upitnost održanja pojedinčeve moralnosti i pravednosti u odnosu na druge, a koje su izgrađene na tobože dosljednom provođenju vlastitih načela.

Na tom tragu, posebice kad je o lirici riječ, možda se u okviru Desničina pjesništva može postaviti korespondentno pitanje koje nije toliko etičke koliko estetske naravi: o mogućnosti neovisnog, estetskog pristupa u izbjegavanju pomodnosti, o čemu sam Desnica piše u spomenutom eseju o umjetnosti tvrdeći da je svaka pomodnost potencijalna staromodnost, i da one – pomodnost i staromodnost – zapravo nisu estetske kategorije.

Ivan Galeb, lik iz glasovita romana, moguće je pripovjedač i propitivač misli samoga, “literariziranog”, u doduše literarnu funkciju slikara riječima prebačena autora, Desnice, njegov *alter ego*. Dovodim ih – Desnicu i na drugoj strani Ivana, ali i, vidjet će se, pjesnika iz *Slijepca na žal*, Desničine zbirke – međutim, u vezu i na temelju proznih fragmenata koji su imali i svoju stihovanu verziju u zbirci, odnosno zauzeli su, kao što je poznato, svoje mjesto u tkivu romana, i to posebice njegova završnog dijela. Primjer je takva ulomka zapisa “Proljeća”, koji, dakako, ima svoj prozni pandan u ulomku iz *Proljeća Ivana Galeba*:⁵

⁵ Vladan DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba: igre proljeća i smrti*, Zagreb 2004., 310.

*S proljeća iskrnu u nama
Sva naša minula proljeća.
To su godovi duše.⁶*

Kao poticaj i povod gornjemu razmišljanju o povezanosti samoga autora i – na drugoj strani – pjesničkoga “aktora” u lirskoj zbirci odnosno Ivana u romanu, navest ću nekoliko ulomaka iz zadnje petine *Proljeća* u kojoj, među ostalim, stoji:

U potpunoj tišini, na mahove posumnjam da li uopće postojim. Ipak, ne želim potpuno spokojstvo, potpuno mrtvilo. To ne! Volim da vrhom spuštenih trepavica osjećam vanjsko trajanje, protjecanje stvarnosti. Samo da ja ostanem izvan njega, da ne učestvujem u njemu. Da sjedim na njegovoj obali. Jer biti u njemu, učestvovati u njemu, to je previše zamorno. Ali neka ono ipak traje. Neka samo traje, neka promiče mimo mene. To je prijatno.⁷

Biti “pritajeno prisutan” i ne sudjelovati – to je svojevrstan ideal protagonista koji u spomenutom romanu, ali i jedinoj svojoj drami, nudi Desnica. No, na mahove je to ideal i pjesnika iz zbirke. U pjesmi “Molitva razočaranog Isusa”⁸, u posljednjoj, zaključnoj strofi pjesnik podsjeća na tiho nastojanje i priželjkivanje da ga dani – koji nad pjesnikom “grakću” i “umiru dozivā jeke / – a krilom da ne taknu mene”. U romanu pak, u Ivanovu pripovijedanju, nailazimo na analognu sliku: “Toliko da budem siguran u svoje prisustvo. Ali krilom neka ne dira mene. Neka mene pusti po strani.”⁹

Na sljedećoj stranici *Proljeća*, netom spomenutoj, autor rekonstruira Ivanove misli na sljedeći način:

Htio bih se svesti čitav na jednu besprostornu tačkicu svijesti, vanvremenu, neranjivu, van domašaja zbivanja. Mala abulična misaona jedinka, prepuštena svim vjetrovima, kao kunadra maslačka; povijati se povodljivo nošen svim strujama, kružiti u svim motanjima i virovima.¹⁰

“Povijati se povodljivo nošen svim strujama”, dakle. Smatram da je ono na što Desnica upućuje u prozi, a mjestimice i u poeziji – na mogućnost udaljavanja od stvarnosti u “povodljivo povijanju” – poslužilo autoru za ironiziranje pozicije mnogih intelektualaca u našoj sredini, i da je Desnici i kao osobi trebao stanovit odmak od takva modela ponašanja u svrhu prakticiranja stvaralačke slobode i književničke neovisnosti u njegovu možda i najintenzivnijem razdoblju, onakav odmak kakav nam predočava u svojoj poeziji.

Pjesnički zapisi u spomenutoj zbirci *Slijepac na žal*u kreću od slike aeda na morskoj obali (u pjesmi “Slijepi aed”) koji, doduše, nije kadar vidjeti, ali je sposoban prebrajati – kako piše Desnica – “jata ptica / koje dolijeću s juga / po sjenkama što kliznu / preko ruku i lica”¹¹, zacijelo ih osjećajući po izmjeni topline ili hladnoće sjene na svojim rukama i licu, jer vidom to nije u stanju činiti.

No, unatoč tom uvjetnom “sljepilu” Desničini zapisi zapravo predstavljaju slike, dar oku podatnoga i prijemčivoga: ponekad ljeta (u pjesmama “Žuta zvjerka”, “Mastral”), pokatkad jeseni (u zapisima “Jesen na žal”u, “Vodarice: impresija iz Sjeverne Dalmacije”) ili ljubavi (“Bubica”, “Madrigal”) ili, pak, rudimentarnoga straha za vlastiti život (u zapisu “Čovjek

⁶ Vladan DESNICA, *Slijepac na žal*u, Zagreb 1956., 49.

⁷ V. DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, 301.

⁸ V. DESNICA, *Slijepac na žal*u, 41–42.

⁹ V. DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, 302.

¹⁰ *Isto*, 303.

¹¹ V. DESNICA, *Slijepac na žal*u, 8.

strepri pod čeličnim pticama koje siju smrt”¹², svojevrsnoj autobiografskoj, stihovanoj impresiji o bombardiranju i razaranju Zadra u Drugome svjetskom ratu, a što je, dakako, imalo svoje prozno prisposobljenje u romanu *Zimsko ljetovanje*). Nadalje, u idejnom sklopu Desničina pjesništva nalazimo, među ostalim, unutarnje trvenje: život priželjkuje vlastito okončanje i zasluženi spokoj (kao u kratkoj dvostrofnoj pjesmi “Dobrostiva smrt” ili u zapisu “Non omnis” – prizivu Horacijeve izreke o tome da se “ne umire čitav” – *non omnis moritur*; pa i u već spomenutoj pjesmi “Molitva razočaranog Isusa”).

Čini se, kao i u citiranim fragmentima iz romana o Ivanu Galebu, iz kojih progovara težnja ili čežnja (doduše pripisivane središnjemu liku) za udaljavanjem, distanciranjem od zbilje u kojoj se ne želi sudjelovati – kako je ta ista misao nazočna i u doživljavanju pjesništva i pozicije onoga tko te pjesničke zapise nudi.

Drugim riječima – moglo bi se protumačiti – blagodat bi bila: biti prisutan, ali nedodirljiv, neopterećen stvarnošću te njezinim tijekovima i nemirima koji prolaze mimo ili se nemilosrdno zarivaju u pjesnički subjekt; biti netaknut i slobodan, kao slijepac, vidjeti samo ono što je u sebi, ali ne i ono oko sebe. Kakva bi to blagodat bila, kakvo oslobođenje od svijeta i boli, svoje i tuđe! U pjesmi “Scherzo”¹³ zaželi da u noći, “pod dosadnom i sitnom kišom”, kad gazi sanjiv i pokisao, “njegov ja”, kao kakav mačić (mačić – *op. H. P.*) iskoči iz njega, pjesnika, iz tijela mu, te strugne i sakrije se, a da njegova tako ispražnjena spodoba dalje krene ulicama. Mačić ga, tvrdi pjesnik na kraju zapisa, nakon nekoga vremena ne bi prepoznao jer to više ne bi bio onaj tko ga je nekoć za kišnih noći “u sebi mazio i grijo”.¹⁴

Podvojenost ljudskoga/pjesnikova bića, egzistencijalna razdvojenost mentalnog i fizisa, misli i obitavanja, priželjkivanja i stvarnosti, kao da se provlači potkom Desničina umjetničkog i (moguće) životnog pregnuća i nastojanja. To je potreba za bijegom duha iz ovoga svijeta, iz njegove materijalne dimenzije, kako bi se sačuvala mogućnost slobodnoga leta misli i razmišljanja (često iz nužde zaokupljena banalnim, nasušnim, onime čime se tijelo mora hraniti da bi se održalo i preživjelo). Ta je potreba razvidna i u pjesmi “Svaan”, čiji naslov, kako tvrdi Desnica, potječe “iz jezika jednog još neotkrivenog, dalekog i primitivnog”. On bi trebao značiti nešto ne tako jednostavno protumačivo (kao što to uostalom nije ni Baudelaireov *spleen*); *svaan* bi tako mogao predstavljati utjehu samoobmane ili samoobmanu utjehe, kako obrazlaže pjesnik u napomeni.¹⁵

Razvidna je potreba za tom utjehom, odmicanjem, bijegom, ostavljanjem materijalnog, efemernog okruženja, svega zamornoga, onoga što hrani tu životinju, čovjeka – u kojemu je *svaan* ustvari, kako piše u stihovima:

(...) *moj san i moje trijeznjenje,
Tri stope zemlje crnice
I krilo vunastog oblaka.*¹⁶

Čini mi se stoga da je to jedna od zamisli vodilja Desničine proze, pjesništva, pa i dramškoga iskaza. Doima se gotovo tragičnim taj doživljaj umora, nastojanja da se održi duh ili misao i život (kao kod racionalista), pod uvjetom da ni prvi ne prethodi drugomu (dakle duh životu) ni potonji prvomu (život duhu). U Desnice se oni izjednačuju u važnosti: ni

¹² *Isto*, 47–48.

¹³ *Isto*, 16–17.

¹⁴ *Isto*, 17.

¹⁵ *Isto*, 21.

¹⁶ *Isto*, 20.

misao ni život nisu primarni, a ni posljedični, ali su podjednako bitnim polazištima, jer za Desnicu egzistencija ne postoji bez misli, i obrnuto: misao – proizvod uma, mašte, kontemplacije – bez egzistencije je nepostojeća. Pjesnik poželi ploviti u neke bajkovite krajeve “napuštajući šutke mutne plićake”, jer “fijuci vjetra nove bajke baju”; jer je tamo zaborav, slijepost na trvenja, krzmanja, stalnih nastojanja, rekla bih, a umor naš svagdanji ne treba “poznati pristaništa” niti valja “ostaviti kosti zavičaju”, kako tvrdi u posljednjim stihovima zapisa “Za sretnu plovidbu”.¹⁷

Na tom tragu, u spomenutoj pjesmi “Molitva razočaranog Isusa” napisat će i sljedeće:

*Utišaj milosnom rukom
Pomamu rumenih vrenja
I odjek lažljivih slava,
I pošalji na umornu dušu
Blagodati zaborava
I pokrov mutna smirenja.*¹⁸

Pored toga, valja znati – kako tumači Desnica u pjesmi “Kairos” – da ni jučerašnji ni sutrašnji čas nisu, jer ne postoje, za razliku od ovoga trena, sadanjeg, koji jedino živi, a, eto, već ga nema u idućem času, protjecanju i mijeni:

*Samo u te
O času
Čovjek može saliti
Svoje djelo – svoje bunilo vrelo,
Samo u tebi zagasiti
Svoje usijane žudnje.
Samo u tebi ražedniti
Žeđ svoju prekaljenu;
Samo od tebe sve za život uzeti,
Samo tebi sve živo, žagreće
Od sebe dati:
Svoje ustreptalo tijelo
U srhu prijeke žudnje,
svoju ozarenu dušu
u bljesku nove misli,
opustošiv se bacit u te predano
sve ko u oganj golem, opojan.*¹⁹

Usredotočenost na tijek misli i osjećaja proizvodi, nadalje, među ostalim, minuciozne, tankočutne zamjedbe o ljudskoj psihi i osjećajnosti u zapisu “Bol u zoru”, gdje prepoznaje fini prijelaz iz blaženstva sna u tegobnu zbilju: kad “(...) sa suncem, u bujanju dana / i bila života / uzavre opet i svijetom prostruji / krvotok strasti, nužnosti i jada (...)”.²⁰

Što se izražajne strane tiče, izbor iz knjižice *Slijepac na žal* uključuje ponešto kraćih zapisa nalik imidžističkima Ezre Pounda, Amy Lowell i drugih autora jezgrovitih, stilski ekonomičnih stihovanih bilješki. Pa ipak: ima tu i vrlo disciplinirano u sonete oblikovanih

¹⁷ Isto, 25.

¹⁸ Isto, 42.

¹⁹ Isto, 26–27.

²⁰ Isto, 30.

rimovanih stihova (“Otrežnjenja”) te strofično strukturiranih zapisa koji u svome motivskom, ali i stilskom tkanju podsjećaju na trenutke na romantičarske ljubavne lirske ispovijesti Alphonsea de Lamartinea ili, pak, Edgara Allana Poea (kao u pjesmi “Madrigal” u kojoj, dapače, zamjećujemo opetovani strofni završetak koji glasi: “Nikad više”, što dakako asocira na refren iz Poeova “Gavrana”).

Obraćanje dragoj u zamišljenu dijalogu, to tradicionalno uvjeravanje zapazivo još u drevnoegipatskom lirskom izričaju, u “Pjesmi nad pjesmama”, pa sve do romantičara, a kasnije i Baudelairea, u nostalgичnom prisjećanju na prošle dane i isticanju varljivosti, kratkotrajnosti i nestalnosti ljuvenoga osjećaja – uistinu čini ovu poeziju na svoj način romantičarskom. Ona je, nadalje, posve razumljiva, možda za Desničinu doba prema postulatima novoga vremena i poezije odveć eksplicitna, nedostatno hermetična, eto – “nepomodna”. Ti stihovi nikad nisu ni staromodni jer – da parafraziram samoga Desnicu – nikad nisu bili ni pomodni; oni su jasni, sažeti, promišljeni. Desnica je nastojao izbjeći trendovsko pisanje i zadržati stil koji neće biti podložan trenutku i imperativu pjesničkih strujanja i vrtloženja u prvoj polovici i sredinom 20. stoljeća.

U svojim pjesmama on zauzima ulogu “univerzalnoga pjesnika”; *ratio* je prijemčiv, osjetljiv i hitar, ali – kako je rečeno – povremeno izmoren nasušnim dvojbama i borbama te nezaustavljivim zapažanjima i dubokim dojmovima. Često isticani zaborav ono je čemu se stremlji; zaborav na kojemu zavidi neopterećenim, prostim dušama – kakve su opisane u pjesmi “Seljani” iz 1934. godine, u kojoj se prizori iz seoske sredine iz perspektive seljanima zavidnoga pjesnika prikazuju kao priželjkivano lagano, “nužno klimatanje glava”.²¹

* * *

Vjerujem da se iz ovdje predočenih stihova mogu iščitati (po)misli i osjećaji samoga autora Desnice. No, unatoč spomenutoj poslovičnoj, vjerujem, zanemarenosti lirike u predstavljanju njegova stvaralaštva, iz tih redaka upoznajemo Desnicu na još jedan način: kao umnika, erudita, kozmopolita, glazbenika, čovjekoljupca, esteta, kao nemirnoga istraživača, filozofa, nespremnog na kompromis, pokatkad sjetnog, stiješnjenog u podrhtavanju, gdjekad čak u očajavanju nad raskorakom između vlastite stvaralačke veličine i – na drugoj strani – nasušnosti, vampirske svakodnevnice koja crpi (pjesnikovu) snagu, u kojoj se susreću i motivi ili situacije poput onih prikazanih u navedenom esejističkom ulomku o “djelovanju laži”.²²

Zaključila bih otuda da je ova poezija sredstvo upoznavanja samoga Vladana Desnice, njegovih osobnih i osebnih razmišljanja, krzmanja, slutnji i priželjkivanja. U zadarskoj rujanskoj večeri (upravo u danima po autorovu rođendanu) bila je ovo prigoda izraziti jedno od mogućih viđenja pjesništva o kojemu se, zacijelo, ne govori tako često. Pa ako smo mi sami blagoslovljeni rođenjem u arkadijskom pejzažu, gradu iznimno bogatom sunčanim “jasom”, kako bi kazao Desnica (a preplavljenost suncem ističe on često i u prozi²³ i u pjesmama!), u tom gradu koji je dakako i Desničin grad, vjerujem da je uputno i nužno nastaviti oživljavati toga pisca na našim i njegovim gradskim ulicama i trgovima, ali i u poljima u zadarskome zaleđu, na podlozi čvrste i bogate sprege vrlo često kontrastiranih

²¹ Vladan DESNICA, *Zimsko ljetovanje / Pjesma / Ljestve Jakovljeve*, Zagreb 1974., 263. (Pjesma je prvi put objavljena u *Magazinu sjeverne Dalmacije* u Splitu 1934.)

²² Vidi bilj. 3.

²³ Usp. V. DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, 311. “Osjećam samo da nema stvarnijeg dobra od toga: mir sa radošću, s bolom – i preplavljenost – suncem.”

motivskih sastavnica koje nam je ponudio i u prozi, i u drami, i u poeziji, svojom kreativnom snagom pomno mjereći riječi, marno ih birajući i darujući nam ih kao nezaobilaznu i uistinu dičnu baštinu.

ENCOUNTERING THE POETRY OF VLADAN DESNICA

In this paper the author discusses the poetry of Vladan Desnica (Zadar 1905 – Zagreb 1967) and points out some ontological connections between Desnica's prose, specifically the novel *Proljeća Ivana Galeba* (*Springs of Ivan Galeb*, 1957), his (only) play *Ljestve Jakovljeve* (*Jacob's Ladder*, 1961), and his single volume of poetry, *Slijepac na žal* (*The Blind Man on the Shore*, 1956). It is evident that Desnica's entire literary output was imbued with lyrical elements and his poetic perceptions and impression of reality. Despite the fact that Desnica published only one collection of poems (additionally, a small number of poems were published in certain magazines), the author of this text considers this poetic work rather relevant. He approaches Desnica's poetry from the point of view of comparative literature, placing the author in the context of the (not always favorable) social circumstances he lived and worked in. She finds that his upbringing, life and the role he played in the literary life in Croatia (and the former Yugoslavia) of his time were reflected even in his poetry. Consequently, in the themes and motives of his essays, prose and verses, Helena Peričić recognizes ontological similarities and analogies. She also finds some formal and semantic connections between Desnica and several foreign poets. In this review the author claims that even a small but significant lyrical opus – such as the one written by Desnica – should be the object of literary analysis and interpretation. Therefore, Peričić asserts – if we want to gain more insight into Desnica's work in general, we must pay more academic attention to his poetry.

Keywords: Vladan Desnica, prose, essays, plays, poetry, lyrical elements, *The Blind Man on the Shore* (*Slijepac na žal*, Zagreb 1956), reflection, distance, reality, cosmopolitanism

Literatura

Vladan DESNICA, *Eseji, kritike, pogledi*, Zagreb 1975.

Vladan DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba: igre proljeća i smrti*, Zagreb 2004.

Vladan DESNICA, *Slijepac na žal*, Zagreb 1956.

Vladan DESNICA, *Zimsko ljetovanje / Pjesma / Ljestve Jakovljeve*, Zagreb 1974.

Helena PERIČIĆ, *Tekst, izvedba, odjek. Trinaest studija iz hrvatske i inozemne dramske književnosti*, Zagreb 2008.

Helena PERIČIĆ, "Jezik ideologije i ideologija jezika u Desničinoj drami *Ljestve Jakovljeve*", *Desničini susreti 2010. Zbornik radova* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2011., 49–61.

PRILOZI

Prilog I.

O novome na *Desničinih susretima 2013.*

Osim po inovativnim izlaganjima i raspravama, *Desničini susreti 2013.* ostat će upamćeni i po programskim novinama – dvjema izložbama, književnoj večeri i filmskoj projekciji. Uz novine zadržala se i tradicija predstavljanja knjiga proizašlih iz aktivnosti povezanih s *Desničinih susretima*.

U četvrtak, 19. rujna 2013. u Gradskoj knjižnici Zadar otvorena je izložba posvećena Vladanu Desnici i *Desničinih susretima*. Autori izložbe bili su prof. dr. sc. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina. Na njihov je prijedlog Znanstvena knjižnica u Zadru organizirala izložbu o književnom opusu Vladana Desnice te o čitateljskoj i kritičarskoj recepciji njegovih djela.¹

U sklopu programa otvaranja *Desničinih susreta 2013.* u petak, 20. rujna 2013. premijerno je prikazan srednjometražni film *Intelektualac danas* u trajanju od oko 40 minuta. Djelo je nastalo sa željom da se i pomoću audiovizualnog medija filma približe, prouče i kritički preispitaju neka pitanja vezana uz današnji položaj intelektualaca i njihovu samoidentifikaciju. Autori filma polustrukturiranim su intervjuima predstavili publici odabrani niz intelektualaca s različitih područja znanosti, umjetnosti i masovnih medija, pokušavajući pronaći zajedničke točke, ali i točke razilaženja intelektualaca današnjice. Ovaj je film prema zamisli redatelja i autora prvi u nizu kratkometražnih i srednjometražnih filmova. Prikazani dio sadržava razgovore s akademikom Josipom Bratulićem, umjetnikom Vladimirom Dodigom Trokutom, prof. dr. sc. Tomislavom Premerlom, doc. dr. sc. Vladimirom Rismondom ml. i prof. dr. sc. Feđom Vukićem. Na filmu su surađivali studenti i doktorandi, kojima je ovo uglavnom bio i filmski prvijenac. Autori filma su Nikolina i Filip Šimetin Šegvić te Marta Fiolić. U radu na filmu sudjelovali su i Ines Jambreč, Bruno Režek i Valentina Nedeljko.

Iste je večeri u Gradskoj knjižnici Zadar održana književna večer pod nazivom *Dva pogleda na poetski opus Vladana Desnice*, na kojoj su prof. dr. sc. Helena Peričić i akademik Tonko Maroević iznijeli svoj pogled na liriku Vladana Desnice. Poezija Vladana Desnice rjeđe privlači pozornost čitatelja i kritičara pa su ova dva renomirana poznavatelje Desničina opusa aktualizirala trajnije vrijednosti njegova pjesničkog stvaralaštva.² Odabrane dijelove Desničine poezije čitala je studentica Marta Fiolić.

U subotu, 20. rujna 2013. u Gradskoj knjižnici Zadar predstavljena su tri nova naslova Centra za komparativnohistorijske i interkulturalne studije i FF pressa objavljena u bibliotekama Desničini susreti i Dijalog s povodom: *Intelektualci i rat 1939.–1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2012.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović), *Intelektualna historija* (prire. Branimir Janković) i *Slika u povijesti, povijest u slici: "pokretna" historija* (Marc Ferro, Tomislav Brandolica, Marko Lovrić i Filip Šimetin Šegvić).³

Desničini susreti 2013. zaključeni su u Kuli Stojana Jankovića projekcijom filma *Pravda* (1962.). Film nastao prema istoimenoj noveli Vladana Desnice režirao je Ante Babaja, a glavne uloge tumače Boris Festini, Ivo Kadić i Vanča Kljaković. Kinoteka Hrvatskoga državnog arhiva u Zagrebu restaurirala je ovaj film 1997. godine. Prava na prikazivanje osigurao je Zagreb film, a do samog se filma za potrebe ove projekcije došlo u suradnji s Hrvatskim državnim arhivom.

¹ Usp. tekst Ivane Cvijović Javorina u ovome zborniku, str. 227.

² Usp. tekst Helene Peričić u ovome zborniku, str. 213. Tonko Maroević je već ranije u zborniku s *Desničinih susreta* objavio tekst o poeziji Vladana Desnice. Usp. Tonko MAROEVIĆ, "Zgusnute kaplje. Pretpostavke za čitanje Desničinih stihova", *Desničini susreti 2005. – 2008.* (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2010., 16–25.

³ O navedenim izdanjima više u Drago ROKSANDIĆ – Ivana CVIJOVIĆ JAVORINA (ur.), *Desničini susreti i Kula Stojana Jankovića: Iskustva i razvojne mogućnosti*, Zagreb 2014., 40–42 i 57–60.

IZLOŽBA

VLADAN DESNICA i „DESNIČINI SUSRETI“

Gradska knjižnica Zadar, Stjepana Radića 11b, 23000 Zadar

18.–28. rujna 2013.

Otvaranje izložbe
„Vladan Desnica
i 'Desničini susreti'“
četvrtak, 19. rujna 2013. godine,
20.00

Dva pogleda na poetski
opus Vladana Desnice
Govore:
akademik **Tonko Maroević**
prof. dr. sc. **Helena Peričić**
(Sveučilište u Zadru)
petak, 20. rujna 2013. godine, 20.00

Promocija novih izdanja

Centra za komparativnohistorijske i interkulturalne studije
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu,
subota, 21. rujna 2013. godine, 11.30-13.00

Drago Roksanđić, Ivana Cvijović Javorina (ur.)
Intelektualci i rat, 1939–1947.

Zbornik radova s međunarodnog skupa *Desničini susreti 2012.*, svezak 1. i 2.
FF press, Zagreb 2013.

Drago Roksanđić, Ivana Cvijović Javorina (ur.)
Vladan Desnica i Desničini susreti: pogled unatrag i pogled unaprijed,
Dijalog s povodom 5, FF press, Zagreb 2013.

Branimir Janković (priredio)
Intelektualna historija,
Dijalog s povodom 6, FF press, Zagreb 2013.

Tomislav Brandolica, Marko Lovrić, Filip Šimetin Šegvić (priredili)
Marc Ferro. *Slika u povijesti, povijest u slici: „pokretna“ historija.*
Dijalog s povodom 7, FF press, Zagreb 2013.

Govore:

Ivana Cvijović Javorina, Branimir Janković,
doc. dr. sc. **Miranda Levanat-Peričić, prof. dr. sc. Drago Roksanđić,**
prof. dr. sc. **Tatjana Rosić, Velimir Visković, Filip Šimetin Šegvić.**

Organizatori: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije, Program znanstvenih rasprava „Desničini susreti“ i Društvo za obnovu i revitalizaciju Kule Stojana Jankovića, Zagreb, u suradnji s Gradskom knjižnicom Zadar i Državnom arhivom Zadar • Autori: prof. dr. sc. Drago Roksanđić i Ivana Cvijović Javorina, prof. • Stručni suradnici: dr. sc. Uroš Desnica, mr. sc. Olga Škarić • Design: Ana Pojatina

Autori i suradnici zahvaljuju Gradskoj knjižnici Zadar, Državnom arhivu u Zadru, Društvu za obnovu i revitalizaciju Kule Stojana Jankovića – Mostovi na dragocjenoj podršci te projektima Međunarodni sveučilišni centar u Islamu Grickom i mediteranska akademska zajednica: razvoj i perspektive Fonda za razvoj Sveučilišta u Zagrebu i Janković Castle: historic site, generating sustainable development of the Ravni Kotari region Sveučilišta u Zagrebu, Srpskom narodnom vijeću Zagreb i Srpskom narodnom vijeću Zadarske županije na potporu.

Prilog II.

Izložba: Vladan Desnica i *Desničini susreti* Gradska knjižnica Zadar, 18. – 28. rujna 2013.

Ivana Cvijović Javorina

UDK : 929Desnica, V.:021.4(497.5 Zadar)"2013"

Sažetak: U tekstu se daje kratak prikaz izložbe posvećene Vladanu Desnici i *Desničinim susretima*, održane u Gradskoj knjižnici Zadar od 18. do 28. rujna 2013. godine u sklopu međunarodnoga znanstvenog skupa *Desničini susreti 2013.: Intelektualac danas*. Izložba je bila podijeljena u četiri tematske cjeline: 1. Zadraniin Vladan Desnica, 2. Islamljanin Vladan Desnica, 3. Kula Jankovića u Islamu Grčkom: vitalnost baštine i 4. *Desničini susreti*: jučer, danas i sutra. Prvi cilj izložbe bilo je razvijanje svijesti zadarskih posjetitelja o Vladanu Desnici kao njihovu sugrađaninu i kao baštiniku kulturnog dobra u zadarskoj okolici. Drugi cilj bila je popularizacija *Desničinih susreta*. Autori izložbe nisu željeli samo obavijestiti posjetitelje o dosadašnjim djelatnostima *Desničinih susreta*, već i pobuditi njihov interes za aktivniji odnos prema tom programu. Također su na pregledan način dali podatke o tome što je sve učinjeno na obnovi Kule Jankovića u Islamu Grčkom, prije svega podrškom i financijskom potporom Ministarstva kulture Republike Hrvatske. Upoznali su posjetitelje i s planovima njezine revitalizacije, posebno s projektom Međunarodnoga sveučilišnog centra.

Ključne riječi: izložba, Vladan Desnica, *Desničini susreti*, Kula Stojana Jankovića, Islam Grčki, Zadar

Tijekom sudjelovanja u manifestaciji *Zadar čita* Gradske knjižnice Zadar u travnju 2013. godine Veljku Barbieriju postavljeno je pitanje na koje je taj poznati hrvatski književnik i gastronomski stručnjak dao za slušatelje neočekivani odgovor. Bez imalo oklijevanja odgovorio je da je Vladan Desnica pisac od kojega je najviše naučio. Iako mnogi u Zadru znaju da su glavni protagonisti Desničina romana *Zimsko ljetovanje* izbjeglice iz bombardiranog Zadra i da je radnja smještena u Zadar i zadarsko zaleđe 1943. i 1944. godine, malobrojni su oni koji znaju da je Vladan Desnica rođen u tom gradu, a još malobrojniji koji ga doživljavaju kao Zadraniina.

Saznavši za ovu zgodu tijekom radnog posjeta Gradskoj knjižnici Zadar i razgovora s njezinim ravnateljem Ivanom Peharom i višim knjižničarom Mladenom Masarom 17. travnja 2014. godine, prof. dr. sc. Drago Roksandić i ja uvjerali smo se da je naš ranije izneseni pismeni prijedlog o organizaciji izložbe u Gradskoj knjižnici Zadar o Vladanu Desnici i *Desničinim susretima* naišao na plodno tlo. Izložbu smo odlučili prirediti u Zadru, gradu domaćinu *Desničinih susreta* 2010., 2012. i 2013. godine, razmišljajući o tome kako Susrete približiti Zadranima, a imajući na umu tek povremenu percepciju Vladana Desnice kao njihova sugrađanina i jednoga od najvećih zadarskih pisaca.

Desničini susreti 2013.
Zadar, 20. i 21. rujna,
Islami Grčki, 22. rujna 2013.

ENA KNJIZNI
ZADAR
1855.

VLADAN DESNICA
OLUPINE
NA SUNCU

Vladan Desnica

u fondu
**Znanstvene knjižnice
Zadar**

17. rujna – 27. rujna 2013.

IZLOŽBENA DVORANA ZNANSTVENE KNJIŽNICE
10:00 – 12:00 17:00 – 19:00

Vladan Desnica
(Zadar, 17. rujna 1905.
– Zagreb, 4. ožujka 1967.)

*» Miguel «
(sunt boje bije)
(Cori fuireus ti
... Kao da je to ti
... mi i il*

Pišite staromodno! – Staromodno može da postane samo ono što je nekad bilo pomodno. Prema tome: ne želite li postati staromodan, ne pišite pomodno! Pišćuci staromodno, radite za osiguranje svoje (književne) starosti! Pišćite staromodno! I pri tome dobro pazite da vam se, u razmatranjima o tome pitanju, pod pojmom modernoga ne podvuče pomodno! Primjeri koji to potkrepljuju strahovito su mnogobrojni; i jedno obilje izbora stvara u čovjeku zabunu za kojim primjerom prvo da posegne. Kad uzmete u ruke npr. Huxleyev "Kontrapunkt" (kojim smo se nekad toliko oduševljivali), kašvog li razočaranja! A, s druge strane, kad prečitavamo koju stranicu Gončarova, iz dobrog starog Oblomova, (koji je valjda i u vrijeme kad je napisan zvučao malo, malo staromodno), kako li je malo ili nimalo poptušio od vremena kad smo ga prvi put uzeli u ruke, još negdje sredinom gimnazije! I nemojte sami sebe obmanjivati postulatima novog vremena, zahtjevima publike itd., uprav je zabrinjujuća naklonost koju uživaju kod publike "staromodni" pisci: Džekens, Balzac, Tolstoj i slični. Da, staromodnost je naličje pomodnosti. To je tužna starost pomodnosti. A kako moda i pomodnost nisu prave estetske kategorije, to je jasno da staromodnost ne pogađa istinski umjetnička djela, odnosno pogađa samo one njihove dijelove koji predstavljaju nižu i ne punu umjetničku vrijednost.

(Vladan Desnica, "Zapisi o književnosti, likovstvu i refleksije", u: Isti, Igre projekta i smrti, izbor i predgovor Tomko Marović, Zagreb: Mozaik knjiga, 2006., 477-478. Zbogom na prvi put objavljeni o Krugovima br. 4-5, 6, 7, Zagreb, 1952.)

Sl. 4. Naslovni plakat izložbe održane u Znanstvenoj knjižnici Zadar, 17. – 27. rujna 2013.

Design: Dejan Dragosavac Ruta

Svoj smo prijedlog iznijeli Gradskoj knjižnici Zadar i Muzeju grada Zadra, a potom i – slijedom događaja – Znanstvenoj knjižnici Zadar i Državnom arhivu u Zadru. Izložba pod radnim naslovom “Vladan Desnica i *Desničini susreti*” i podnaslovom “Povodom 25. obljetnice *Desničinih susreta*” trebala je prema našem prijedlogu obuhvatiti četiri cjeline s provizornim naslovima “Zadranin Vladan Desnica”, “Islamljanin Vladan Desnica”, “Stvaralaštvo Vladana Desnice u zadarskim knjižnicama” i “*Desničini susreti*: jučer, danas i sutra”. Na naše veliko zadovoljstvo Ivan Pehar prihvatio je da domaćin izložbe bude Gradska knjižnica Zadar. Moguće je da je jedan od glavnih argumenata u prilog našem prijedlogu bila tada recentna anegdota o izjavi Veljka Barbierija i reakciji slušateljstva.

Ako se program *Desničinih susreta* i nije u cijelosti svake godine održavao na Sveučilištu u Zadru, od 2006. godine svake je godine završavao u Desničinoj Kuli Stojana Jankovića u Islamu Grčkom, u neposrednoj blizini Zadra. Ipak, njihov rad nije privlačio posebnu pozornost Zadrana. Kako je za upućene stručnjake neupitno da je Vladan Desnica jedan od najvećih pisaca u zadarskoj povijesti – pitanje je bilo kako Zadrane podsjetiti na njega, odnosno kako im ga približiti. Jedna od ideja bila je izložiti na frekventnome mjestu prije svega vizualno atraktivne materijale u vezi s književnikom Vladanom Desnicom kao zadarskim sugrađaninom i kao baštinikom kulturnog dobra u zadarskoj okolici.

Ideja je bila i popularizirati njegov književni opus dostupan u zadarskim knjižnicama, odnosno potaknuti brojnu zadarsku čitateljsku publiku da ga čita. Ova potonja ideja odvela nas je u Znanstvenu knjižnicu Zadar. Tijekom razgovora s ravnateljem Znanstvene knjižnice mr. sc. Mirom Grubićem otvorila se mogućnost organizacije izložbe koja će skrenuti pozornost na sva Desničina djela dostupna u knjižničnom fondu i upoznati posjetitelje kako se i kada sve na to medijski reagiralo. Složili smo se da bi iz organizacijskih razloga bilo vrlo teško osigurati transport vrijednih izdanja Desničinih djela na bilo koju drugu lokaciju u gradu. Stoga smo spremno prihvatili njegov prijedlog da Znanstvena knjižnica u potpunosti preuzme na sebe organizaciju predstavljanja Desničinih djela u zadarskim knjižnicama i da se organiziraju dvije paralelne izložbe. Ta druga izložba održana je u Znanstvenoj knjižnici Zadar od 17. do 27. rujna 2013. uz pomoć obitelji Desnica, pišćevih nasljednika. Oni su posudili knjižnici neka Desničina tiskana djela i autografe. Također su ustupili i audio snimku intervjua Vladana Desnice koja se reproducirala tijekom razgledavanja izložbe. Vrijedi dodati da je taj intervju jedini sačuvani zapis njegova glasa.

Spremnost na suradnju izrazio je i Ante Gverić, ravnatelj Državnog arhiva u Zadru, omogućivši nam korištenje i reprodukciju arhivalija potrebnih za kompletiranje određenih izložbenih cjelina. Zbog kratkoga vremenskog roka i administrativnih poteškoća nismo, nažalost, uspjeli realizirati suradnju s Muzejom grada Zadra. Namjera nam je bila osigurati reprodukcije suvremenih fotografija Zadra, katastarskih izvadaka zadarske kuće nekoć u posjedu Desnica, obitelji u kojoj je rođen Vladan Desnica, kao i profesionalno snimanje garniture namještaja koju je on prodao muzeju, a koja je danas jedan od impresivnijih izložaka pohranjenih u muzeju (iako se na legendi ne navodi njezino porijeklo).

Osim navedenih postojao je još jedan vrlo važan razlog za našu inicijativu o izložbi. Početkom 2013. godine, pripremajući knjigu *Vladan Desnica i Desničini susreti: Pogled unatrag, pogled unaprijed*, jednu u nizu zajedničkih suuredničkih publikacija, prof. dr. sc. Drago Roksandić i ja postali smo svjesni činjenice da se te godine obilježava 25. obljetni-

ca utemeljenja *Desničinih susreta*.⁴ Zaključili smo stoga da su *Desničini susreti 2013.* pravo vrijeme i mjesto za iskorak u druge oblike njihove medijalne prezentacije. Ideja je bila i popularizirati *Desničine susrete*. Namjera nam nije bila samo obavijestiti posjetitelje o njihovim djelatnostima, već i pobuditi njihov interes za aktivniji odnos prema tom programu.

Htjeli smo i informirati Zadrane što je sve učinjeno, prije svega podrškom i financijskom potporom Ministarstva kulture Republike Hrvatske, na obnovi Kule Jankovića u Islamu Grčkom i kakvi sve planovi postoje za njezinu revitalizaciju, posebno kada je riječ o zagrebačko-zadarskom Međunarodnom sveučilišnom centru. Naposlijetku, cilj je bio poručiti građanima Zadra da se njegov urbani dinamizam održava i na jednome od onih područja u gradskoj okolici koja su bila najteže pogođena Domovinskim ratom te da na svoju "mentalnu kartu" trebaju upisati i Vladana Desnicu i Kulu Stojana Jankovića u Islamu Grčkom kao kreativne agense zadarskog razvoja, kako kulturnog tako i gospodarskog.

Izložba je održana od 18. do 28. rujna 2013. u Gradskoj knjižnici Zadar u organizaciji Centra za komparativnohistorijske i interkulturalne studije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu – Programa društveno-humanističkih i kulturoloških rasprava *Desničini susreti* i Društva za obnovu i revitalizaciju Kule Stojana Jankovića – Mostovi, u suradnji s Gradskom knjižnicom Zadar i Državnim arhivom Zadar. Autori izložbe bili su prof. dr. sc. Drago Roksandić i doktorandica Ivana Cvijović Javorina, stručni suradnici dr. sc. Uroš Desnica i mr. sc. Olga Škarić, a izložbene panoe dizajnirala je Ana Pojatina.

Autori i suradnici i ovom prilikom zahvaljuju Gradskoj knjižnici Zadar, Državnom arhivu u Zadru i Društvu za obnovu i revitalizaciju Kule Stojana Jankovića – Mostovi na dragocjenoj podršci te projektima *Međunarodni sveučilišni centar u Islamu Grčkom i mediteranska akademska zajednica* Fonda za razvoj Sveučilišta u Zagrebu i *Jankovic Castle: historic site, generating sustainable development of the Ravni Kotari region* Sveučilišta u Zagrebu, Srpskom narodnom vijeću Zagreb i Srpskom narodnom vijeću Zadarske županije na financijskoj potpori.

Cilj je ovoga priloga, pored ostalog, da bude dokumentarni zapis o prvoj izložbi ove vrste posvećenog Vladanu Desnici i njegovoj Kuli Stojana Jankovića.

I. Zadrantin Vladan Desnica. U prvoj cjelini pokušali smo smjestiti Vladana Desnicu u zadarski kontekst. Njegov otac dr. Uroš (1874. – 1941.) bio je poznati zadarski odvjetnik, bečki doktor prava, aktivan i u političkom životu kao jedan od aktera Hrvatsko-srpske koalicije u Dalmaciji i jedan od čelnih ljudi zadarskoga Narodnog vijeća. Imao je velike zasluge i za zadarsku politiku i kulturu jer je na prijelazu 1919./1920. u neizvjesnoj situaciji u okupiranom Zadru pokrenuo *Naš list*, zadarsko glasilo na hrvatskom jeziku. S nekoliko smo fotografija pokušali predočiti vrlo kultivirano okruženje u kojemu su odrasli Vladan Desnica i njegova sestra Nataša (1907. – 1996.), s kojom je čitav život bio posebno blizak. Kao djeca iz imućne obitelji imali su kućnog učitelja u Zadru, Šimu Šestana, o kojemu zasad nije poznato previše detalja. Već su zarana dobivali poduku iz glazbe, a Vladan Desnica je sve do Drugoga svjetskog rata dvojio treba li svoju stvaralačku energiju posvetiti književnosti ili glazbi. Fotografijom osmogodišnjega Vladana Desnice iz Venecije simbolično smo nastojali evocirati njegov kasniji odnos prema talijanskoj kulturi, kojoj je ostao posebno privržen sve do kraja života i u kojoj je

⁴ Drago ROKSANDIĆ – Ivana CVIJOVIĆ JAVORINA (ur.), *Vladan Desnica i Desničini susreti: Pogled unatrag, pogled unaprijed*, Zagreb 2013.

Sl. 5. Rodna kuća književnika Vladana Desnice (Zadar, 17. rujna 1905. – Zagreb, 4. ožujka 1967.) nalazi se s lijeve strane Narodnog trga (*Piazza dei Signori*). Na razglednici se ispred nje nalazi kavana. Peterosobni stan zadarskog odvjetnika dr. Uroša Desnice i njegove supruge Fanny Desnica (rođ. Luković) nalazio se na prvome katu. U njemu su s troje djece – Olgom (1901. – 1911.), Vladanom i Natašom (1907. – 1996.) – živjeli do 1920. godine, kada su morali napustiti Zadar.

nalazio brojne uzore, poput, primjerice, Benedetta Crocea, bez kojih nije moguće razumjeti njegov opus. Uzor i neosporni autoritet koji je utjecao na oblikovanje ličnosti Vladana Desnice bio je zasigurno i njegov djed s očeve strane Vladimir (1850. – 1922.), po kojemu je i dobio ime. On je također bio ugledni Zadrani i jedan od važnijih aktera u hrvatsko-srpskoj suradnji nakon 1905. godine. Početkom Prvoga svjetskog rata nestalo je idiličnog djetinjstva Vladana i Nataše. Djed Vladimir, otac Uroš i stric Boško bili su za austro-ugarske vlasti “veleizdajnici” i morali su biti što manje uočljivi. Vladan je započeo svoje zadarsko gimnazijsko školovanje u uvjetima koji nisu bili najpoticajni. O tome rječitro svjedoče ocjene sa svjedodžbe zadarske gimnazije, koja je također bila reproducirana na izložbi. Naravno, postavlja se pitanje bi li Vladan Desnica bio odličan učenik i u predratnim uvjetima. Vrlo je rano u svojoj imaginaciji stvorio vlastiti, artistski svijet, u kojemu su najvažnija bila literarna i glazbena mjerila.

Sl. 6. Nataša i Vladan Desnica s djedom Vladimirom oko 1915. godine u Zadru.
Foto: Valentino Ceregato, Zadar

Sl. 7. Nataša i Vladan Desnica za klavirom u zadarskom stanu oko 1916. godine

Godine 1920. obitelj Desnica bila je prisiljena po minimalnim cijenama rasprodati sve što je u Zadru imala i preseliti se u zavičajni Obrovac. Nakon života u Splitu u međuratnim godinama Vladan Desnica ponovno se vratio u Zadar 1942. godine, ali je 1943. otišao na svoj posjed u Kulu Stojana Jankovića u Islamu Grčkom. Drugi dio prve cjeline bio je posvećen njegovu životu u Zadru nakon 1942. godine i prikazao je neke od težih trenutaka koje je proživio. Jedan od dojmljivijih svakako je bio gubitak kovčega s najvažnijim književnim rukopisima na putovanju brodom iz Splita preko Šibenika za Zadar, dokumentiran u dirljivu pismu sestri Nataši u srpnju 1942. godine. Dio je bio posvećen i romanu *Zimsko ljetovanje*, koji je predan nakladniku u ljeto 1949. godine, a tiskan 1950. godine. Taj je roman autora preko noći pretvorio u jednoga od najkontroverznijih pisaca u Hrvatskoj, pa i Jugoslaviji. Postao je “angažirani intelektualac”. Jedino glasilo koje je prihvatilo objaviti Desničine odgovore “partijskim kritičarima” ovog romana bila je *Zadarska revija*.

II. Islamljanin Vladan Desnica. “Dakle, iz Islama najviše su mi ipak pejzaži ostali, pejzaži najviše odjeka imaju, ja mislim, u mojim knjigama. A kućâ, znate, u mnogim sam kućama živio, i gradskim, i na selu, na imanju, i u raznim gradovima i tako dalje, pa se sve to miješa, osobito ono iz djetinjstva. Pojedini detalj se uzme odavde i odande. Pejzaža mnogo ima iz Islama. Pejzaža i štimunga u mojim djelima.”⁵ Riječi su to Vladana Desnice iz jednog intervjua koje potvrđuju da je u proučavanju književnog stvaralaštva Vladana Desnice nemoguće zaobići utjecaj koji je na njega ostavio Islam Grčki. Utjecali su na njega zasigurno i Zadar i drugi dijelovi Ravnih kotara.

⁵ “Razgovor s Vladanom Desnicom o unjetničkom stvaranju”, u: Vladan DESNICA, *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice. Knjiga druga* (prir. Dušan Marinković), Zagreb 2006., 121.

Sl. 8. Vladan Desnica s danas nepoznatim gostima u parku Kule Stojana Jankovića sredinom 1950-ih

Sl. 9. Sahrana Vladana Desnice u crkvi sv. Đurđa pored Kule Stojana Jankovića. Foto: Brkan, Zadar

Razmišljajući o tome kako dočarati ambijent u koji se Vladan Desnica sklonio s obitelji 1943. godine i koji će naposljetku postati njegovo posljednje počivalište, odlučili smo se na kontrastiranje fotografija interijera i eksterijera Kule s fotografijama obitelji, prijatelja i drugih ljudi s kojima se tamo susretao. Uz fotografiju balkona radne sobe Vladana Desnice, na njegovo književno stvaralaštvo neizravno upućuje i fotografija "Peškijere", odnosno akumulacijskog bazena, kao podsjetnik na često javljanje motiva vode u njegovim književnim djelima.

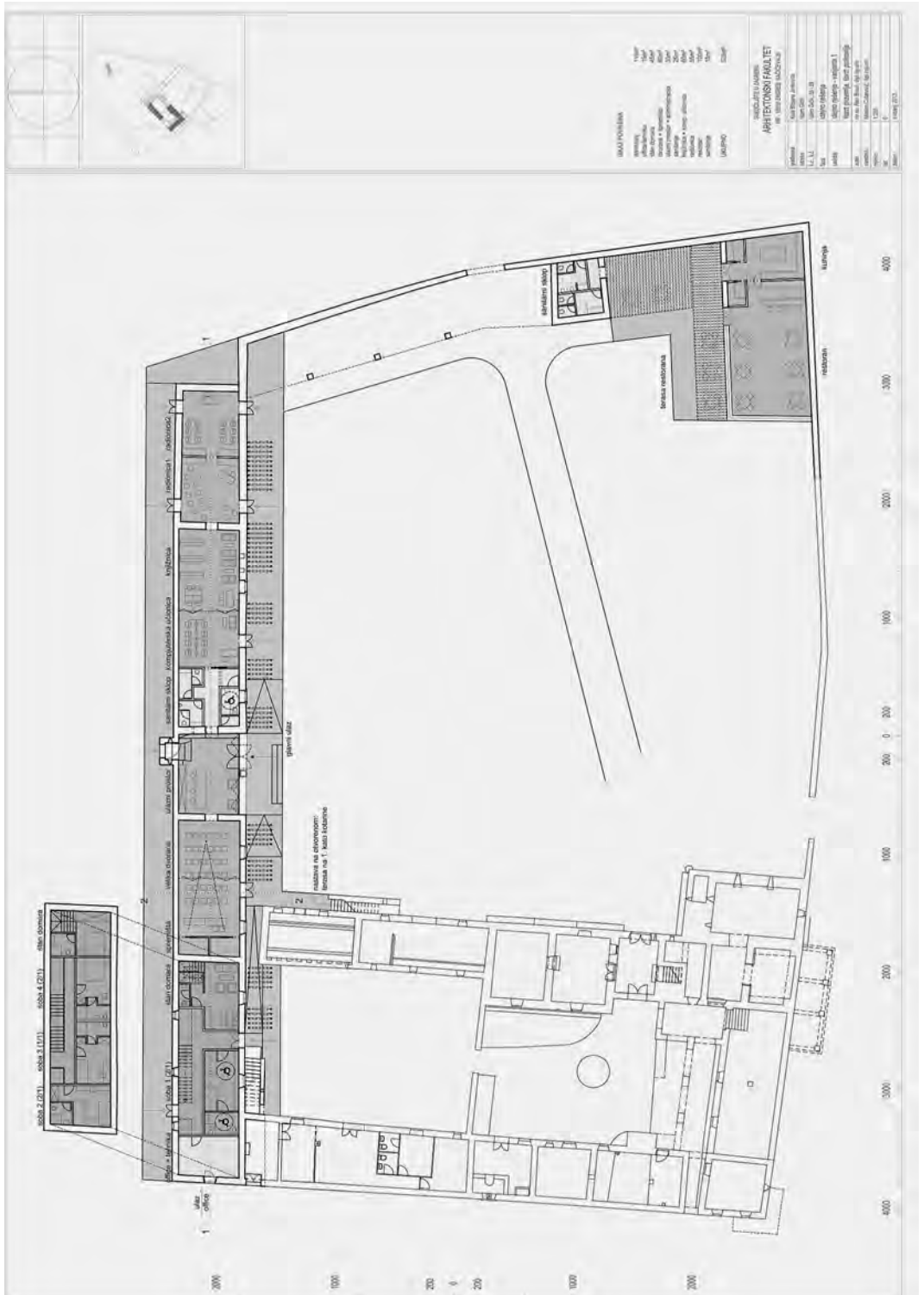
Reproducirano je i nekoliko autografa Vladana Desnice, djela koja su nastala tijekom njegova boravka u Kuli, uključujući i fragment iz *Zimskog ljetovanja*. Kao i još nekoliko njegovih književnih radova, roman je nastajao u Zagrebu i Islamu Grčkom između 1945. i 1949. godine, u *intermezzima* između Desničinih radnih dužnosti šefa pravne službe Ministarstva financija NR Hrvatske u Zagrebu i brojnih obiteljskih briga u poratnom Zagrebu, Islamu i Splitu. Dio fotografija, uključujući i fotografije s književnikove sahrane 1967. godine, snimio je poznati zadarski fotografski studio Brkan.

III. Kula Jankovića u Islamu Grčkom: vitalnost baštine. U trećoj smo cjelini istaknuli neke od prepoznatljivijih simbola lokaliteta aktivnoga od prapovijesti do suvremenog doba. Kontinuitet kulturnih diskontinuiteta ili stalnost nerijetko međusobno isključivih kulturnih obrazaca i praksi u tako dugom vremenu čine Kulu i tipičnim i iznimnim lokalitetom u kulturnoj baštini Zadarske županije. Teško je stradala u Domovinskom ratu. Da tragedija bude još veća, dogodilo se to svega nekoliko godina nakon velikih konzervatorskih radova krajem osamdesetih godina. Tim su veći sinergijski učinci svega što je učinjeno nakon 2000. godine, prije svega naporima obitelji Desnica, Ministarstva kulture Republike Hrvatske te Sveučilišta u Zagrebu i Sveučilišta u Zadru. Konačni je cilj da postupno obnavljana Kula postane polivalentni kulturni centar u lokalnim, ali u konačnici i svjetskim razmjerima kao središte Međunarodnoga sveučilišnog centra.

Desničini susreti, utemeljeni 1989. godine, a obnovljeni 2005. godine, posvećeni Vladanu Desnici, njegovu humanistički inspirativnom opusu te kulturi interkulturalnog i transkulturalnog dijaloga, svake godine završavaju u Kuli odavanjem počasti Vladanu Desnici i polaganjem vijenca na njegov grob u obiteljskoj crkvi sv. Đurđa u neposrednoj blizini Kule i odlaskom na "Klokotušu", do prošlog ljeta nepresušni izvor pitke, zdrave ravnokotarske vode koja održava svaki život u Kuli i oko Kule.

IV. Desničini susreti: jučer, danas i sutra. Kao što je već navedeno, jedan od ciljeva izložbe bila je i popularizacija *Desničinih susreta*. Nastojalo se pokazati da oni nisu samo znanstveni skup, već širi program koji obuhvaća raznovrsne inicijative i traje čitavu godinu. Jedna od njih svakako je i plodna izdavačka djelatnost, koja se, kao i sami skupovi, realizira pod okriljem Centra za komparativnohistorijske i interkulturalne studije, ustrojbene jedinice Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Iako je u središtu izložbe uz skupove *Desničini susreti* bila istoimena biblioteka, sada već vizualno prepoznatljiva po svojim zbornicima radova, posjetitelji su mogli prelistati i ostala izdanja Centra.⁶

⁶ Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije ima četiri biblioteke: 1) Biblioteka Desničini susreti, 2) Biblioteka Dijalog s povodom, 3) Biblioteka Colloquia i 4) Programske knjižice Desničini susreti. Manja naklada izdanja Biblioteke Desničini susreti i komercijalno slaba "atraktivnost" izdanja obvezuju sve uključene da pronalaze nove načine dolaska do čitatelja i novih suradnika. Stoga su urednici, autori i nakladnici odlučili izdanja Centra

Sl. 10. Tlocrt jednog od idejnih rješenja Međunarodnoga sveučilišnog centra u dijelu Kule Jankovića. Autor: mr. sc. Alan Braun, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Da bi se shvatila vrijednost zbornika radova s *Desničinih susreta* – kojih je do 2013. godine objavljeno pet – neophodno je uzeti u obzir i programske knjižice *Desničinih susreta*. One se objavljuju kao posebna serija od 2009. godine. Između programske knjižice i zbornika kao “krune” jednogodišnjeg ciklusa dug je put, a u njemu se odražava i cjelogodišnji život *Desničinih susreta*. Iako se dijaloška kultura *Desničinih susreta* manifestira kroz raspravu, ova su dva izdanja često i “katalizator” rasprava, a ne samo njihov finalni proizvod. Ona ujedno i svjedoče o početnoj i završnoj fazi godišnjeg ritma *Desničinih susreta*.

Unatoč tomu što su opsegom bile mnogo skromnije od ostalih izdanja Centra, već su i prve programske knjižice *Desničinih susreta* imale vrlo veliku radnu težinu. Prvo, u njima se objavljuje pozivno pismo, koje je pak rezultat rasprava i usuglašavanja članova Pripremnog odbora. Svrha je programskih knjižica upoznati javnost s detaljnim programom rada *Desničinih susreta*. Stoga se u njima uz pozivno pismo objavljuju i sažetci priopćenja te bibliografski podatci o sudionicima. Međutim, njihova je druga važna zadaća i ta da nastoje potaknuti sudionike skupa, a i zainteresirane promatrače, da što je moguće jasnije artikuliraju odnos prema temama, a potom i moguće istraživačke hipoteze. Time se već i prije samog skupa pokušava osigurati što je moguće viša razina dijaloške kulture. Programske knjižice uvijek su jednim svojim dijelom posvećene i Vladanu Desnici i nastoje u njegovu opusu identificirati antologijske fragmente koji su poticajni za temu *Desničinih susreta*.

Druga faza cjelogodišnjeg programa *Desničini susreti* znanstveni su skupovi koji se od 2006. godine kontinuirano održavaju redovito koncem onoga rujanskog tjedna u kojemu je rođendan Vladana Desnice. Na samome skupu najvažnije je da priopćenja budu što konciznija, što jasnije problemski artikulirana i da se u načelu o svakome može kritički raspravljati. U prilog uspješnosti takva pristupa govori činjenica da sadržajne rasprave nakon svake sesije ili nakon nekoliko tematskih blokova često apsorbiraju više vremena nego sama priopćenja.

Iako uspjeh ovih prvih dviju faza može biti dovoljno jamstvo za uspješan zbornik, potrebno je još mnogo rada prije nego tekstovi budu spremni za tisak u obliku znanstvenih radova jer zbornici *Desničini susreti* nisu samo kompilacija različitih tekstova ili, pak, puko komentiranje neke teme. Naprotiv. Autori članaka svoja priopćenja često korigiraju i nadopunjavaju upravo zbog ili upravo zahvaljujući raspravama na *Desničinim susretima*. Mnogobrojni dogovori urednika i autora, a 2011. i 2012. i po dvoje recenzenata za svaki tekst, svjedoče o namjeri urednika da se stvore kritički što je moguće profiliranija izdanja. Ujednačenost i stvaranje prepoznatljive serije nastoji se postići kako vizualno tako i sadržajno te korištenjem inovativnih pristupa i metoda.⁷ Bio je to dovoljan razlog da jedna izložbena cjelina bude posvećena i *Desničinim susretima*.

učiniti svima dostupnima. Integralne verzije mogu se preuzeti na projektnim stranicama jednim klikom na naslov ili naslovnicu izdanja: <http://kula-jankovica.unizg.hr/hr/desnicini-susreti/izdanja-centra/>.

⁷ Osim zbornika radova s *Desničinih susreta* Biblioteka Desničini susreti uključuje i tri monografije, a i dalje je otvorena za knjige koje problematiziraju kulturna i civilizacijska višegraničja u komparatističkom ozračju. Riječ je o studiji Ivana Basića *Od domus episcopi do Kule Jankovića. Prostorni razvoj Kule Stojana Jankovića u Islamu Grčkom*, zatim zborniku radova nastalih kao rezultat istraživačke terenske nastave urednica Milane Černelić i Marijete Rajković Iveta *Zapisi iz gornjih Ravnih kotara. Etnološki, povijesni i muzeološki prilozi o Islamu Latinskom, Islamu Grčkom, Kašiću i Podgradini* te prijevodu knjige Hannesa Granditsa *Obitelj i socijalne promjene u brvatskim selima (18. – 20. stoljeće)*, interdisciplinarnoj komparatističkoj studiji slučaja sela Bobovac i Lekenik.

THE EXHIBITION:
VLADAN DESNICA AND *THE DESNICA MEETINGS*
THE ZADAR PUBLIC LIBRARY, SEPTEMBER 18–28 2013

The text provides a short overview of the exhibition dedicated to Vladan Desnica and *The Desnica Meetings*, held in the Zadar Public Library between the 18th and the 28th of September 2013, as part of the international symposium entitled *The Desnica Meetings 2013: An Intellectual Today*. The exhibition was divided into four thematic units: 1. Vladan Desnica as a citizen of Zadar, 2. Vladan Desnica in Islam Grčki, 3. The Janković Castle in Islam Grčki: the vitality of the heritage and 4. *The Desnica Meetings*: yesterday, today and tomorrow. The primary goal of the exhibition was to educate the visitors from Zadar about Vladan Desnica as their fellow citizen and a co-inheritor of the Janković Castle, the cultural monument in the vicinity of Zadar. The secondary goal was to promote *The Desnica Meetings*, scholarly gatherings dedicated to the memory of Vladan Desnica. The organizers of the exhibition wanted to inform the visitors about the previous accomplishments of *The Desnica Meetings* and to encourage interest in engaging more actively with that program. They also provided information regarding the progress of the restoration of the Janković Castle in Islam Grčki, made possible by the financial and moral support of the Ministry of Culture of the Republic of Croatia. The visitors were informed about the concrete plans for its revitalization, most notably with the International University Centre project.

The exhibition was organized by the Centre for Comparative History and Intercultural Studies of the Faculty of Humanities and Social Sciences at the University of Zagreb and its program *The Desnica Meetings* and by the Association for the Renewal and the Revitalization of the Janković Castle – *Bridges* in cooperation with the Zadar Public Library and the Zadar Public Archives. The exhibition was co-authored by Professor Drago Roksandić (PhD) and Ivana Cvijović Javorina (PhD student), in cooperation with Uroš Desnica (PhD) and Olga Škarić (MA), while the exhibition panels were designed by Ana Pojatina.

Keywords: exhibition, Vladan Desnica, *Desnica Meetings*, Stojan Janković Castle, Islam Grčki (Croatia), Zadar (Croatia)

Imensko kazalo

A

Agamben, Giorgio 17, 105, 166, 169
Alpár, Losonz 8
Anderegg, Johannes 129, 132
Antonello, Pierpaolo 24, 184, 186, 190-1, 195
Arendt, Hannah 98
Aron, Raymond 31, 36, 149
Arrighi, Giovanni 153
Arsenijević, Damir 17, 102, 105
Aslan, Reza 24, 172-3, 177, 181
Assange, Julian 25, 196
Augustin, sveti 12, 40
Austin, John L. 130, 132

B

Babaja, Ante 225
Badiou, Alain 12, 31-2, 35, 37-9, 159, 169
Bahr, Hermann 56, 61
Bahtin, Mihail 126, 133
Bajda, Tadej 87
Balázs, Artila 21, 137, 141-2, 144
Balzac, Honoré de 164
Bandaranaike, Sirimavo 65
Barbieri, Veljko 227, 230
Barthélemy, Joseph 149
Barthes, Roland 177
Basara, Svetislav 99, 105, 127, 131-2
Basić, Ivan 208, 237
Baudelaire, Charles 218, 220
Baudin, Louis 150
Baudouin, Paul 149
Baudrillard, Jean 104-5
Bauman, Zygmunt 17, 93, 105, 165, 169, 184
Becker, Carol 24, 182, 185, 187-8
Beistegui, Miguel de 33, 36
Benda, Julien 190
Benjamin, Walter 166
Bering, Dietz 24, 174, 177, 185-6, 188, 191, 193-4
Bernardini, Carlo 24, 183, 187, 189
Bernik, France 108, 121
Bertičević, Sara 10
Beveridge, lord 22, 150
Bierce, Ambrose 174
Bloom, Allan 190
Böll, Heinrich 185

Böndör, Pál 21, 137, 141, 144
Boole, George 195
Borges, Jorge Louis 161
Bosnyák, István 21
Bourdieu, Pierre 9, 16, 96, 98, 105, 161, 173, 181, 191-2
Bourgeois, Marcel 149
Bouvresse, Jacques 31, 37
Božič, Petar 74
Brandolica, Tomislav 225-6
Brasnyó, István 21ž
Braun, Alan 237
Bratož, Igor 85
Bratulić, Josip 225
Bratušek, Alenka 86
Braudel, Fernand 198, 208
Brecht, Berthold 163
Breton, André 165
Brnčić, Ivo 82, 89
Brnčić, Jadranka 203, 208
Broch, Herman 120
Broz, Josip Tito 15, 65
Brunkhorst, Hauke 24, 185, 188, 193-4
Buden, Boris 95, 97, 105
Bui, Boris 8
Bukovac, Slađana 131
Burke, Edmund 175
Busek, Erhard 54, 56-8, 62
Bush, George (ml.) 40

C

Camus, Albert 177
Cankar, Ivan 18, 108-121
Car, Marko 164
Carillo, Santiago 154
Castells, Manuel 195
Certeau, Michel de 10
Cesarec, August 19, 108, 125
Charle, Christophe 22, 163, 169
Chomsky, Noam 176, 181, 184, 192
Claudin, Fernando 149, 152, 156
Clemenceau, Georges 163
Conrad, Joseph 142
Coser, Lewis 173-4, 182
Crnjanski, Miloš 19, 107, 125, 142, 164
Cromwell, Oliver 41
Cvijović Javorina, Ivana 8-9, 203, 208, 214, 225-6, 231

Č

Černelić, Milana 237
 Čolović, Ivan 139, 146

Ć

Ćosić, Bora 97

D

Daladier, Édouard 149
 Darwin, Charles 186
 Davičo, Oskar 18, 107, 115-7, 121
 Dawkins, Richard 186
 Deák, Ferenc 21
 Defoe, Daniel 69
 Dekleva, Milan 74
 Deleuze, Gilles 95, 166
 Derrida, Jacques 63, 176
 Desnica, Boško 232
 Desnica, Fanny 232
 Desnica, Nataša 231-2
 Desnica, Olga 232
 Desnica, Uroš (st.) 232
 Desnica, Uroš 208, 230
 Desnica, Vladan 7, 18-9, 25-6, 67, 108, 115-8, 121, 197-208, 213-21, 227, 230-8
 Desnica, Vladimir 232
 Detoni-Dujmić, Dunja 112, 121
 Dežulović, Boris 100
 Dickens, Charles 164
 Dodig Trokut, Vladimir 225
 Dolar, Mladen 95, 105
 Dolezel, Lubomir 130, 132
 Domonkos, István 21, 136-42, 144
 Doriot, Jacques 149
 Dos Passos, John 142
 Dostojevski, Fjodor M. 164
 Draschtak, Raphael 54, 61
 Drčar Murko, Mojca 86, 89
 Drenovac, Nikola 202
 Dreyfus, Alfred 163, 174, 177, 183, 196
 Dučić, Jovan 107
 Duda, Dean 65-6, 71
 Dürrenmatt, Friedrich 64
 Dylan, Bob 188

Đ

Đorđević, Bojan 8, 19-20, 129
 Đurić, Branko 83

E

Eno, Brian 178

Etzioni, Amitai 173, 178, 181
 Even-Zohar, Itamar 129
 Evers, John 55, 61

F

Fabrio, Nedjeljko 128, 130
 Faulkner, William 142
 Faure, Félix 163
 Faye, J.-P. 33
 Fehér, Kálmán 21
 Feltham, Oliver 37
 Fenyvesi, Ottó 21, 137, 141-2, 144
 Ferro, Marc 225-6
 Ferry, Luc 165, 169
 Festini, Boris 225
 Filipović, Vladimir 10
 Finn, Chester 24, 184-5, 187
 Fiolić, Marta 225
 Fischer, Karin 46, 49
 Flaker, Aleksandar 112
 Flaubert, Gustave 112, 164, 174, 181
 Foucault, Michel 9, 11-2, 24, 28, 30-1, 37, 39, 41, 49, 166-7, 176, 181-4, 199
 Frank, Andre Gunder 154
 Freedon, Michael 32
 Freud, Sigmund 64, 163
 Fukuyama, Francis 9
 Fuller, Steve 24, 79, 184, 186, 190-6
 Furedi, Frank 34-5, 37
 Fyvel, T. R. 180

G

Gabrič, Aleš 89
 Galeano, Eduardo 47
 Gall, Max 177
 Gandhi, Indhira 65
 Gaspar, Lorand 142
 Gaulle, Charles de 40-1, 150
 Genette, Gerard 124, 132
 George, Susan 47, 49
 Gerold, László 21
 Gide, Andre 124
 Gigoux, H. 17
 Gion, Nándor 21
 Giroux, Henry A. 24, 93, 105, 184, 186, 189, 191-2
 Glazer, Nathan 24, 183, 188, 195
 Godeša, Bojan 82, 89
 Goldfarb, Jeffrey 79
 Gollwitzer, Helmut 177
 Gradišnik, Branko 74
 Grafenauer, Niko 73-8, 80

Gramsci, Antonio 10, 47, 93, 183, 186
 Grandits, Hannes 237
 Greenberg, Clement 188
 Greimas, Agirdas 125, 132
 Grgič, Jožica 87, 89
 Gritsch, Kurt 54
 Grohar, Ivan 109
 Groys, Boris 39, 43-5, 49
 Grubić, Mira 230
 Gverić, Ante 230
 Gvozden, Vladimir 8, 22, 31, 164, 169

H

Habermas, Jurgen 12, 32
 Haider, Jörg 54
 Handke, Peter 54, 61, 120
 Hanslik, Erwin 52
 Hauptmann, Gerhart 164
 Havel, Vaclav 185
 Hayek, Friedrich 13, 22, 39, 41,
 45-9, 150-1, 156, 179
 Hegel, Georg W. F. 23, 29, 120, 166
 Heidegger, Martin 12, 28, 33, 37
 Heine, Heinrich 46
 Heintz, John 129, 132
 Hemon, Aleksandar 100
 Herczeg, Ferenc 137
 Herzog, Werner 188
 Hijeront 11, 27-9, 35
 Hitler, Adolf 33
 Hobbes, Thomas 12, 40
 Hobhouse, Leonard Trelawney 34
 Höll, Otmar 56, 61
 Hribar, Spomenka 79-80

I

Ibsen, Henrik 164
 Iser, Wolfgang 125, 128, 132
 Ivančević, Radovan 172
 Ivančić, Ljubo 142
 Ivančić, Viktor 100
 Ivelja, Ranka 87, 89

J

Jacoby, Russell 39, 49, 129, 132,
 158, 177, 182, 190
 Jakopič, Rihard 109
 Jambrek, Ines 225
 Jambrek, Peter 84
 Jančar, Drago 73-4, 77, 79, 85, 89
 Janičijević, Miloslav 82, 89
 Janković, Branimir 8-9, 225-6

Janković, Zoran 85
 Janša, Janez 83-7
 Jauss, Hans Robert 128, 132
 Jelinek, Elfriede 120
 Jergović, Miljenko 65
 Jerkov, Aleksandar 126, 132
 Jesih, Milan 74
 Jovanović, Dušan 74
 Jovanović, Zmaj Jovan 107
 Joyce, James 112, 120, 162, 169
 Jurić, Andrijana 10

K

Kadić, Ivo 225
 Kaplan, Robert 53
 Kelner, Douglas 93, 105
 Kermode, Frank 129, 132
 Keynes, John Maynard 22, 45, 150
 Kiš, Danilo 107, 127, 137, 144
 Klein, Naomi 17, 93, 105
 Klemenčič, Iztok 73, 80
 Klier, Arijana 88
 Kljaković, Vanča 225
 Kojève, Alexandre 11, 27-30
 Komel, Dean 74, 80
 Koncz, István 21, 136-7
 Konstantinović, Radomir 97, 124, 132
 Konstantinović, Zoran 124
 Konjović, Milan 142
 Korać, Stanko 208
 Korošec, Anton 82
 Kos, Janko 108, 121
 Kostić, Laza 107
 Kovačič, Lojze 74
 Kovač, Mirko 97
 Kovač, Zvonko 8-10, 18-9, 26, 107-8, 121
 Kraus, Karl 64
 Kraft, Michael 59, 61
 Kreisky, Bruno 56, 61
 Kripke, Saul 130, 132
 Kristeva, Julia 11, 31, 37
 Kristol, Irving 67
 Krklec, Gustav 204
 Krleža, Miroslav 18-20, 107, 111-
 5, 120-1, 124-5, 142
 Ksenofont 11, 27-9
 Kübler-Ross, Elisabeth 64
 Kučan, Milan 84-5
 Küng, Hans 10
 Kurzman, Charles 190
 Kurzweil, Ray 195
 Kveder-Demetrović, Zofka 109

L

Lacan, Jacques 176
 Laclau, Ernesto 155
 Ladik, Katalin 21, 137, 139
 Lamartine, Alphonse de 220
 Lange, Oskar 151, 156
 Lasić, Stanko 112
 Latković, Ivana 8, 15
 Lazarević, Laza 107
 Lazić, Žika 205
 Lefebvre, Henri 199, 208
 Lenjin, Vladimir Iljič 35
 Lesničar Pučko, Tanja 84
 Levnat-Peričić, Miranda 8, 14, 226
 Lewis, David 129-32
 Lhotka, Fran 119
 Liessmann, Konrad 9
 Lippmann, Walter 148-9, 151
 Loew, Raimund 55, 61
 Losoncz, Alpár 11-3, 22
 Lovrić, Marko 225
 Lowell, Amy 219
 Löw, Martina 199, 208
 Lubarda, Petar 142
 Lucić, Predrag 100
 Luhmann, Niklas 44
 Luketić, Katarina 69, 71
 Lyotard, Jean-François 13, 20, 127,
 129-33, 158, 169, 177, 193

M

Macdonald, Dwight 188
 Magnus-Enzensberger, Hans 165
 Makarović, Svetlana 74
 Mallarmé, Stéphane 161
 Malraux, André 41
 Mannheim, Karl 160-1, 166, 169, 204, 208
 Manning, Bradley 191
 Mann, Thomas 120, 124
 Masar, Mladen 227
 Marazzi, Christian 44, 49
 Marcuse, Herbert 82, 164, 176, 182
 Marević, Jozo 37
 Marinković, Dušan 198, 200-8
 Marinković, Ranko 201
 Marjanović, Milan 18-9, 108-10, 114
 Marjolin, Robert 149, 150
 Maroević, Tonko 8, 225-6
 Marx, Karl 40, 44, 92, 163, 167, 169
 Mašanović, Dimitrije 205
 Maticki, Marijan 124
 Matvejević, Predrag 97, 139, 146

Maurits, Ferenc 21, 137, 141, 144
 McHale, Brian 126, 133
 McLuhan, Marshall 67
 Mehta, Ved Parkash 172, 180, 182
 Meltzer, Arthur 163
 Melville, Herman 142
 Mesija 204
 Meštović, Ivan 119
 Milanja, Cvjetko 8, 75, 80, 115,
 117-8, 121, 126, 133
 Milošević, Slobodan 54
 Milović, Jefto M. 200
 Milton, John 41
 Mireaux, Emile 149
 Mises, Ludwig von 41, 47, 152, 156
 Mlakar, Oliver 65
 Mlakić, Josip 131
 Mock, Alois 53-4, 61
 Močnik, Rastko 8, 31
 Molnar, Thomas 46, 49
 Monk, Thelonious 178
 Morford, Mark 178, 182
 Morin, Edgar 160, 169
 Moyn, Samuel 199, 208
 Moysset, Henry 149
 Müller, H.-P. 11, 30
 Mumford, Lewis 161
 Murn, Josip 109
 Mušić, Zoran 142

N

Naumann, Friedrich 52, 61
 Nedeljko, Valentina 225
 Negri, Antonio 167
 Neimarlija, Hilmo 8
 Nemeč, Krešimir 112, 121, 208
 Newton, Isaac 195
 Nežmah, Bernard 75, 80
 Nietzsche, Friedrich 120, 163
 Novak, Boris 74, 77

NJ

Njegoš, Petar Petrović 107

O

Obama, Barack 40
 Ophir, Adi 129, 133
 Ortega y Gasset, José 177
 Ovidije 162

P

Pahor, Boris 85, 87

Pahor, Borut 85
 Paić, Žarko 67, 71
 Palavestra, Predrag 115, 121, 124
 Pareto, Vilfredo 152
 Pavček, Tone 74
 Pavičić, Jurica 14-5, 63-71, 126
 Pavletić, Vlatko 142, 198
 Pavličić, Pavao 131
 Pavlović, Miodrag 107
 Pehar, Ivan 227, 230
 Pekić, Borisav 107, 126
 Pelagije 12, 40
 Pelinka, Anton 56
 Perić, Boris 18, 113-4, 120-1
 Peričić, Helena 8, 203, 208, 221, 225-6
 Perón, Isabela 65
 Perovšek, Jurij 82, 89-90
 Pešić, Vesna 100
 Petković, Nikola 9
 Petković, Blaž 87, 90
 Petrović, Goran 127-8, 130
 Piaget, Jean 30, 37
 Pinochet, Augusto 46-7
 Pirjevc, Jože 75
 Plančić, Juraj 142
 Platon 35, 43
 Plehwe, Dieter 150, 156
 Poe, Edgar Allan 220
 Pogačnik, Jože 108
 Poirier, Robert 188
 Pojatina, Ana 10, 227, 231
 Posner, Richard A. 179, 182
 Postnikov, Boris 66-7, 71
 Poulantzas, Nicos 154, 156
 Pound, Ezra 219
 Pozsik, László 136
 Prometej 207
 Promitzer, Christian 8, 13, 53, 57, 61
 Proust, Marcel 120
 Prutsch, Markus 53, 61

R

Račić, Josip 119
 Radenković, Ivan 8, 22
 Raičković, Stevan 142
 Rajković Iveta, Marijeta 237
 Rancière, Jacques 34
 Ranić, Ilija 10
 Raunig, Gerald 163, 167, 170
 Reagan, Ronald 45
 Repe, Božo 8, 16, 82, 90
 Režek, Bruno 225
 Ricks, Christopher 188

Rimac, Marko 208
 Rismondo, Vladimir 225, 227
 Ritaine, Evelyine 37
 Robinson, Lionel 151
 Rokсандić, Drago 8-10, 31, 37, 197,
 203, 208, 214, 225-7, 230-1
 Rolland, Romain 124
 Rooksby, Ed 175, 182
 Rop, Tone 85
 Rorty, Richard 190
 Rosić, Tatjana 8, 16, 97, 226
 Rot, Andrej 82
 Rougier, Louis 150
 Rousseau, Jean-Jacques 10
 Rožanc, Marjan 18, 73-4, 90, 107, 118-21
 Rückert, Friedrich 68
 Rueff, Jacques 150
 Ruiss, Gerhard 24, 182, 187, 189-90, 192-3
 Rupel, Dimitrij 74-7, 80, 84
 Rushdie, Salman 103, 105, 126

S

Sabato, Ernesto 168, 170
 Said, Edward 10, 31, 43, 112-5,
 121, 160-1, 170, 179, 184
 Saint-John Perse 136, 142
 Salinger, J. D. 177
 Sanders, Ruth 64, 71
 Sartori, Andrew 199, 208
 Sartre, Jean-Paul 9, 11, 17, 30-
 2, 37, 41-2, 203, 209
 Sassoon, Donald 34
 Saviano, Roberto 184
 Schama, Simon 172
 Schumpeter, Joseph 193
 Scott-Heron, Gilbert 103
 Searle, John 195
 Sekulić, Isidora 107
 Selenić, Slobodan 131
 Selimović, Meša 107
 Sennett, Richard 92, 105
 Sheikh, Simon 24, 183
 Simon, Herbert 195
 Simonid 11, 27-30, 35
 Slapšak, Svetlana 97
 Snow, Charles Percy 74, 90
 Snowden, Edward 25, 191
 Sohn-Rethel, Alfred 43, 49
 Sokrat 28
 Spivak, Gayatri Chakravorty 93, 105
 Sremac, Stevan 107
 Staljin, Josif Visarionovič 147-8
 Stanković, Borisav 107

Stendhal, Marie-Henri 41
 Stevenson, Adlai 177
 Stevens, Wallace 142
 Stimered, Klaus 53, 61
 Stourzh, Gerald 52
 Stojić, Mile 21
 Strauss, Leo 27-9, 40, 67
 Svetina, Ivo 74, 77
 Svetlič, Rok 75, 90
 Swoboda, Hannes 54

Š

Šeligo, Rudi 73-8, 90
 Šerbedžija, Rade 83
 Šestan, Šime 231
 Šimetin Šegvić, Filip 8-10, 24, 31, 37, 225-6
 Šimetin Šegvić, Nikolina 8-10, 24, 31, 37, 225
 Šimunović, Frano 142
 Škarić, Olga 230
 Šturm, Lovro 84
 Šumanović, Sava 142
 Švacov, Mladen 203

T

Tabaković, Ivan 142
 Tanhofer, Tomislav 203
 Taufer, Veno 74-5, 78-80, 85, 90
 Tavčar, Ivan 81
 Taylor, A. J. P. 24, 172
 Thomka, Beáta 138, 144
 Thorez, Maurice 153
 Tišma, Aleksandar 96-7, 105
 Tocqueville, Alexis de 41
 Todorova, Maria 52, 61
 Tolnai, Ottó 21, 135, 137-40, 142, 144
 Tolstoj, Lav Nikolajevič 128
 Tomc, Gregor 79
 Tomić, Ante 14, 63-71
 Tömörkény, István 142
 Tomšič, Matevž 75, 77, 80, 90
 Tribe, Keith 150
 Turgenjev, Ivan 112

U

Ude, Lojze 81-2, 90
 Ugrešić, Dubravka 95, 97, 105
 Ujević, Tin 119, 142
 Urbančić, Ivan 74
 Utasi, Csaba 21

V

Váradi, Tibor 21
 Vasiljev, Dušan 19, 125
 Végel, László 21, 137, 141, 144
 Veličković, Nenad 100
 Vezjak, Boris 24, 76, 80, 90, 183, 185, 187, 191, 194, 196
 Vidović, Emanuel 142
 Vilar, Pierre 25
 Virág, Zoltán 8, 21
 Virant, Gregor 84
 Virilio, Paul 92, 105
 Virno, Paolo 167
 Visković, Velimir 8, 204, 206, 209, 226
 Vojnović, Goran 83
 Voltaire, F. M. A. 41, 163
 Vukić, Feđa 225
 Vytiska, Herbert, 53-4, 61

W

Waters, Roger 178
 Watson, Don 12, 34
 Wehrli, Max 127
 Weissenberger, Eva 53
 Wiener, Norbert 195
 Weinrich, Harald 129
 Williams, Mary Elisabeth 172, 182
 Williams, Raymond 70
 Williams, William C. 142
 Winock, Michel 31, 37
 Wood, Ellen Meiksins 157-8
 Wolfe, Thomas 142
 Wolterstorff, Nicholas 129

Z

Zadravec, Franz 109, 121
 Zajac, Peter 15, 77-8, 80, 90
 Zajc, Dane 74
 Zarka, Charles 44, 49
 Zihlerl, Boris 35, 37
 Zola, Emile 9, 39, 163-4, 177, 185, 196
 Zuidhof, Peter-Wim 45, 49
 Zuppa, Vjeron 8, 11-2, 22
 Zweig, Stefan 124, 164, 169

Ž

Žižek, Slavoj 12, 14, 33, 37, 63-7, 70-1, 86, 88, 99, 105, 176, 184
 Žmegač, Viktor 120

Autori tekstova

Ivana CVIJOVIĆ JAVORINA
III. gimnazija Zagreb / doktorandica na
Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu

Bojan ĐORĐEVIĆ, doc. dr. sc.
Institut za književnost i umetnost, Beograd
i Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu

Vladimir GVOZDEN, doc. dr. sc.
Filozofski fakultet Univerziteta u Novom
Sadu

Zvonko KOVAČ, prof. dr. sc.
Odsjek za južnoslavenske jezike i književnosti
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Ivana LATKOVIĆ, dr. sc.
Odsjek za južnoslavenske jezike i književnosti
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Miranda LEVANAT-PERIČIĆ, doc. dr. sc.
Odjel za kroatistiku i slavistiku – Odsjek
za hrvatski jezik i književnost Sveučilišta
u Zadru

Alpár LOSONCZ, prof. dr. sc.
Fakultet tehničkih nauka Univerziteta u
Novom Sadu

Helena PERIČIĆ, prof. dr. sc.
Odjel za kroatistiku i slavistiku – Odsjek
za hrvatski jezik i književnost Sveučilišta
u Zadru

Christian PROMITZER, doc. dr. sc.
Karl-Franzens-Universität Graz

Ivan RADENKOVIĆ
Gerusija, Novi Sad

Božo REPE, prof. dr. sc.
Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta
Univerze v Ljubljani

Drago ROKSANDIĆ, prof. dr. sc.
Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu

Tatjana ROSIĆ, prof. dr. sc.
Fakultet za medije i komunikacije
Univerziteta Singidunum

Filip ŠIMETIN ŠEGVIĆ
doktorand na Odsjeku za povijest
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Nikolina ŠIMETIN ŠEGVIĆ
doktorandica na Odsjeku za povijest
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Zoltán VIRÁG, prof. dr. sc.
Filozofski fakultet Sveučilišta u Segedinu

Vjeran ZUPPA, prof. dr. sc.
Akademija dramske umjetnosti u Zagrebu

Bilješka o urednicima

IVANA CVIJOVIĆ JAVORINA (Zagreb, 1985.) studentica je Poslijediplomskoga doktorskog studija moderne i suvremene hrvatske povijesti u europskom i svjetskom kontekstu Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Na istom je fakultetu stekla zanimanje profesora povijesti i njemačkog jezika i književnosti. Zaposlena je u III. gimnaziji u Zagrebu kao nastavnik njemačkog jezika. Zajedno s Dragom Roksandićem dosad je uredila šest zbornika radova s *Desničinih susreta*, publikaciju *Vladan Desnica i Desničini susreti: pogled unatrag, pogled unaprijed*, objavljenu povodom 25. obljetnice osnutka *Desničinih susreta* (2013.) i katalog izdanja Centra za komparativnohistorijske i interkulturalne studije (2014.). Autorica je nekoliko stručnih i znanstvenih članaka. Njezina su područja interesa oralna historija, generacijska povijest, kultura sjećanja te procesi suočavanja s prošlošću.

DRAGO ROKSANDIĆ (Petrinja, 1948.) redovni je profesor u trajnom zvanju na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Predstojnik je Katedre za povijest Srednje i Jugoistočne Europe, voditelj modula Diplomskog studija ranoga novog vijeka te nositelj kolegija "Teorije i metode" na Poslijediplomskom doktorskome studiju moderne i suvremene hrvatske povijesti. Voditelj je projekta *Triplex Confinium* (utemeljenog 1996. godine) i znanstvenog programa *Desničini susreti*. Jedan je od utemeljitelja fakultetskog Centra za komparativnohistorijske i interkulturalne studije. Autor je brojnih knjiga i znanstvenih radova, a posljednje djelo mu je *U Ninu i Danasu* iz 2011. godine. (Vidjeti biobibliografiju do 2008. godine u: Hrvoje Petrić, "Živjeti Triplex Confinium (u povodu 60. godišnjice rođenja prof. dr. sc. Drage Roksandića)", *Ekonomska i ekohistorija*, vol. 4, br. 4, str. 151–231.)

Ova publikacija nastala je u sklopu projekta *Kula Jankovića: spomenik kulture, pokretač održivog razvoja Ravnih kotara (Jankovic Castle: historic site, generating sustainable development of the Ravni Kotari region)* uz financijsku podršku Europske unije.

Ova publikacija izrađena je uz pomoć Europske unije. Sadržaj ove publikacije isključiva je odgovornost Sveučilišta u Zagrebu i ni na koji se način ne može smatrati da odražava gledišta Europske unije.

This publication has been produced with the assistance of the European Union. The contents of this publication are the sole responsibility of University of Zagreb and do not necessarily reflect the views of the European Union.

Europsku uniju čini 28 država članica koje su odlučile postupno povezivati svoja znanja, resurse i sudbine. Zajednički su tijekom razdoblja proširenja u 50 godina izgradile zonu stabilnosti, demokracije i održivog razvoja, održavajući pritom kulturalnu raznolikost, toleranciju i osobne slobode. Europska unija svoja postignuća i svoje vrijednosti također dijeli i sa zemljama i ljudima izvan njezinih granica.

INTELEKTUALAC DANAS
Zbornik radova s Desničinih susreta 2013.
Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina (ur.)

Izvršni nakladnik
Plejada d.o.o.
Zagreb, VIII. južna obala 17
tel./faks 01/3906-533
e-mail: plejada@plejada-zg.hr
www.plejada-zg.hr

Izvršni urednik
Ilija Ranić

Grafička oprema
Tibor i partner d.o.o.

Grafički urednik
Nenad B. Kunštek

Prijevod sažetaka na engleski jezik
Marija Marčetić

Lektura
Sara Bertičević
(tekstovi na hrvatskom jeziku)

Idejno rješenje naslovnice
Marko Maraković

Grafičko oblikovanje naslovnice
Ana Pojatina

Tisak i uvez
Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina
srpanj 2014.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem 883878.

Ova knjiga tiskana je sredstvima projekta "Jankovic Castle: historic site, generating sustainable development of the Ravni Kotari region" koji je sufinancirala Europska unija.

Intelektualac danas. Zbornik radova s Desničinih susreta 2013. deseti je svezak Biblioteke DESNIČINI SUSRETI Centra za komparativnohistorijske i interkulturalne studije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Objavljaju ga zajednički Centar i Plejada.

Desničini susreti, utemeljeni 1989. godine, obnovljeni su 2005. godine na stotu obljetnicu rođenja pisca Vladana Desnice (Zadar, 17. rujna 1905. – Zagreb, 4. ožujka 1967.) kao zajednička inicijativa programa znanstvenih rasprava *Desničini susreti* Centra za komparativnohistorijske i interkulturalne studije Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, fakultetskog Odsjeka za kroatistiku, Hrvatskog društva pisaca i Srpskog kulturnog društva "Prosvjeta". Održavaju se svake godine redovito koncem onoga rujanskog tjedna u kojem je piščev rođendan.

Ovaj zbornik sadržava 14 članaka nastalih na temelju priopćenja s međunarodnoga znanstvenog skupa, koji je na temu "Intelektualac danas" održan u Zadru i Islamu Grčkom 20., 21. i 22. rujna 2013. Autori članaka su: Vjeran ZUPPA, Alpár LOSONCZ, Christian PROMITZER, Miranda LEVANAT-PERIČIĆ, Ivana LATKOVIĆ, Božo REPE, Tatjana ROSIĆ, Zvonko KOVAČ, Bojan ĐORĐEVIĆ, Zoltán VIRÁG, Ivan RADENKOVIĆ, Vladimir GVOZDEN, Filip ŠIMETIN ŠEGVIĆ, Nikolina ŠIMETIN ŠEGVIĆ i Drago ROKSANDIĆ. Zbornik sadržava i urednički predgovor te tekstove Helene PERIČIĆ s književne večeri i Ivane CVIJOVIĆ JAVORINA o izložbi održanoj u sklopu Susreta.

* * *

Tema zbornika ne može biti relevantnija: riječ je o današnjoj ulozi proizvođača znanstvenih i stručnih radova u društvu. Zbornik sadrži inovativne pristupe poznatoj, ali uvijek aktualnoj temi.

prof. dr. sc. Nadežda Čačinović
(iz recenzije)

Znanstveni doprinos zbornika je ponajprije u širenju tematskog i istraživačkog polja. Drugo što treba naglasiti jest interdisciplinarnost i interkulturalnost istraživanja i teorijskih pristupa. Zbornik je namijenjen ponajprije stručnjacima i znanstvenicima iz društvenih i humanističkih znanosti, posebno onima u obrazovnom i kulturnom području. (...) Dobro će doći i kao dodatna literatura za pripremu studentima, napose za pisanje seminarskih i diplomskih radova.

prof. dr. sc. Damir Agičić
(iz recenzije)